ULUSLARARASI
İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE
İZ BIRAKAN KADINLAR
SEMPOZYUMU
07-08 MAYIS 2026/BALIKESİR

ÖZET KİTABI

EMİN YAYINLARI

Kitap Adı
Uluslararası İslâm Düşünce Geleneğinde İz Bırakan Kadınlar Sempozyumu Özet Kitabı
(e- Kitap)

Editör

Dizgi, Mizanpaj ve Kapak Tasarımı
Dr. Asem Hamdy Ahmed Abdelghany

Editörler
Prof. Dr. Mehmet Özkan
Doç. Dr. Semra Tüfenkci
Doç. Dr. Fatma Balcı Arvas
Doç. Dr. Hatice Arslan
Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed Abdelghany
Arş. Gör. Dr. Enise Osmanoğlu
Arş. Gör. Dr. Azime Merve Taşdelen
Arş. Gör. Sümeyye Nur Doğan
Arş. Gör. Hümeyra Nur Aydın

Yayın Tarihi
Ekim - 2026

ISBN:978-625-8773-26-2

Emin Yayınları
Fethiye Mah. Kırlangıç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA Tel:
(0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569
www.eminyayinlari.com.tr

Bu eserde, yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.
Bu eser, yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI

Prof. Dr. Yücel OĞURLU, Balıkesir Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

PAYDAŞ KURUM TEMSİLCİLERİ

Prof. Dr. Fatih SATIL, Balıkesir Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Hasan Hayri YAŞAR, Balıkesir İl Müftüsü

Mikail AKILLI, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürü

Neslihan VURUCU, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürü

Ayşe Gamze ÇİFTÇİ AYTEKİN, KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) Balıkesir İl Temsilcisi

Tuğrul DEMİRBAŞ, MÜSİAD (Müstakil İş Adamları Derneği) Balıkesir Şube Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ahmet Ali ÇANAKCI, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma BALCI ARVAS, Balıkesir Üniversitesi

Doç. İsmail BAŞARAN, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Murat AKKUŞ, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa POLAT, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Semra TÜFENKCİ, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Asem ABDELGHANY, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ARSLAN, Balıkesir Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Azime Merve TAŞDELEN, Balıkesir Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Enise OSMANOĞLU, Balıkesir Üniversitesi

Arş. Gör. Hümeyra Nur AYDIN, Balıkesir Üniversitesi

Arş. Gör. Sümeyye Nur DOĞAN, Balıkesir Üniversitesi

Sedanur SEZEN, Balıkesir İl Müftülüğü

Mikail AKILLI, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü

İlkay KARAAĞAÇ, Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Tuğrul DEMİRBAŞ, MÜSİAD

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gamze ÇİFTÇİ AYTEKİN, KADEM

Kader AKKOÇ YAPIŞKAN, Balıkesir Üniversitesi

SEKRETARYA

Arş. Gör. Sümeyye Nur DOĞAN, Balıkesir Üniversitesi

Arş. Gör. Hümeyra Nur AYDIN, Balıkesir Üniversitesi

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet Ali ÇANAKCI, Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Ali AKPINAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe Sıdıka OKTAY, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Betül GÜRER, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Cemal TOSUN, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Esma SAYIN, Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Esra GÖZELER, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ezzat Abdelaziz ABDELRAHİM, Al-Azhar University (Mısır)

Prof. Dr. Fadime KAVAK, Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Asiye ŞENAT, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU, Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Feyza Betül KÖSE, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Hacer ÂŞIK EV, Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Hamide ULUPINAR, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice KELPETİN ARPAGUŞ, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice TOKSÖZ, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Huriye MARTI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya ALPER, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya ALTUNYA, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya TERZİOĞLU, Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Mebrure DOĞAN, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI, Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT, Balıkesir Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN, Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Melek DİKMEN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Meliha YILDIRAN SARIKAYA, Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mükerrem BEDİZEL AYDIN, Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Nahide BOZKURT, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nevin KARABELA, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Nurten KIMTER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Rabiye ÇETİN, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Rıza SAVAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi (Emekli)

Prof. Dr. Saadet MAYDAER, Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Sevgi TÜTÜN, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK, Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Yücel OĞURLU, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah BAYRAM, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÇAKMAK, Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Asiye TIĞLI, Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Burcu GÖREN, Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç Dr. Ceyda GÜRMAN, Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Emine KESKİNER, Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Esra ATMACA, Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Fadoi TANANE, Mohammed V University in Rabat (Fas)

Doç. Dr. Fatma BALCI ARVAS, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma ÇAPÇIOĞLU, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma KIZIL, Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA, Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü (Özbekistan)

Doc.Dr. Ganizhamal KUSHENOVA,L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakistan)

Doç. Dr. Gülüşan GÖCEN, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hacer YETKİN, Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Hamit AKTÜRK, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Hatice KILINÇER, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hatice Merve ÇALIŞKAN BAŞER, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Hesham MOTAVA, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail BAŞARAN, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail KURT, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fatih ÖZEROL, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Merve SAÇLI, Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Murat AKKUŞ, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa BAŞKONAK, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa POLAT, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Naile SULEYMANOVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, (Azerbaycan)

Doç. Dr. Nazife Vildan GÜLOĞLU, Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Rahile KIZILKAYA YILMAZ, Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Recep KIRCI, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Safiye Şeyda ERDAŞ, Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Sema ÇELEM, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Semra TÜFENKCİ, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Sümeyye SEVİNÇ, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ, Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. Şeyma KÖMÜRCÜOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Şule Yüksel UYSAL, Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Wahiba Saad ELLAOUİ, University of Sousse (Tunus)

Doç. Dr. Yılmaz FİDAN, Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Zekiye SÖNMEZ, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. Khilola NAZİROVA, New Uzbekistan University (Özbekistan)

Dr. Öğr. Üyesi Asem ABDELGHANY, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EŞER, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayman IBRAHIM, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Başak KUZAKÇI, Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem SAKAR, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdal ELMAS, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fahri ÇAKAN, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma TURGAY, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ATALAY, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ARSLAN Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Merzuk GRABUS, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Semiha NURDAN, Bozok Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Suliman ALOMIRAT, Qatar University (Katar)

Dr. Öğr. Üyesi Sümeyra OCAK AHMED, Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye ONUK DEMİRCİ, Yalova Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü DİNÇER, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Şeyma ÖZKAN, Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI 3

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI 3

PAYDAŞ KURUM TEMSİLCİLERİ 3

DÜZENLEME KURULU 3

SEKRETARYA 4

BİLİM VE DANIŞMA KURULU 4

RABİATÜ'L-ADEVİYYE'NİN İZİNDE: ÇAĞDAŞ MİNİMALİZM İLE HARMANLANMIŞ RABİA ZAHİTLİĞİ ÖRNEKLİĞİNDEKİ SADE YAŞAM FELSEFESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Cafer Sadık YARAN 1

MİHRİ HATUN DİVANI'NDA ANLAM YÜKLÜ GÜZELLİK VE YANSIMALARI

Metin YASA 4

FATMA ALİYE'NİN TERÂCİM-İ AHVÂL-İ FELÂSİFE ESERİNDE FİLOZOFLARI TASNİFİ VE NİTELENDİRMESİ

Semra TÜFENKCİ 6

TÜRK DÜŞÜNCESİNİN İSLAM VE BATI İLE DİYALOĞU: MÜBAHAT TÜRKER KÜYEL'İN FELSEFİ VE KÜLTÜREL MİRASI

Bahar OK 8

ÇANDARLI VEZİR AİLESİNDEN ESLİME HATUN VE SEREZ'DEKİ HAYRATI

Abdullah Taha İMAMOĞLU 10

BEZMİALEM VALİDE SULTAN (1807-1853): OSMANLI'DA HAYIRSEVERLİK, VAKIF VE EĞİTİM ÜZERİNE BİR İNCELEME

Fatih DERELİ 12

OSMANLI TOPLUMUNDA ŞİFÂ-İ ŞERİF KIRAATİ GELENEĞİ: BURHANİYELİ RUKİYE HATUN VAKFI ÖRNEĞİ (1895)

Mustafa POLAT 15

ZEYTİN DALLARI ARASINDA AKAN HAYRAT: BALIKESİR'DE KADIN VAKIFLARI VE SU MEDENİYETİ

Semiha NURDAN 17

MEYMÛNE BİNT HÂRİS'İN HADİS İLMİNE KATKISI

Sehal Deniz VARLIK 19

NÎŞÂBUR İLİM HAVZASINDA BİR KADIN OTORİTE: "MÜSNİDETÜ HORASAN" ÜMMÜ'L-MÜEYYED ZEYNEB BİNT ABDİRRAHMÂN (öl. 615/1218) VE İLİM GELENEĞİNDEKİ YERİ

Nisa Derya DEMİR 21

ÂİŞE ABDURRAHMAN'IN HADİS İLMİNDEKİ KATKILARI

Mustafa KAYA & Ahmet CİHANGİR 24

HİCRÎ VI. YÜZYILDA İSLAM DÜNYASINDA BİR OTORİTE: FAKİHE-MUHADDİSE FÂTIMA BİNT ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ (Ö. VI. / XII. YÜZYIL)

Betül ÖZ 27

HADİS İLMİNDE KADIN OTORİTESİ: ZEYNEB BİNTÜ'L-KEMÂL ÖRNEĞİ

Mehmet Şemsi BALAT 30

GELENEK İLE MODERNİTE ARASINDA BİR ENTELEKTÜEL: FATMA ALİYE HANIM VE TEADDÜD-İ ZEVCÂT MESELESİNE YAKLAŞIMI

Mehmet ÖZKAN 33

ESMÂ BİNT EBÛ BEKİR'İN HAYATI VE FIKIH İLMİNİN OLUŞUMUNA KATKISI

Nazan LİLA 35

ORTA ÇAĞDA BİR KADIN FAKİH FATIMA BİNTİ ALAADİN ES-SEMERKANDÎ

Yahya MACİT 37

ÂİŞE BİNT TALHA ÖRNEĞİNDE HZ. ÂİŞE RİVAYETLERİ'NİN FIKHÎ YANSIMALARI

Emeti ÇALIŞKAN 40

KADIN KALEMİNDEN KADINLARA ÖZEL İLMİHAL İNŞASI: DR. SEVİM ASIMGİL

Hümeyra Nur AYDIN 42

TASAVVUFÎ KURUMLARDA "ŞEYHLİK" MAKAMINDAKİ KADINLAR

Şakir GÖZÜTOK 45

OSMANLI DÖNEMİ BİR KADIN ŞAİR ÂDİLE SULTAN'IN DİVANINDA SABIR ANLAYIŞI

Büşra CANBAZ 47

حضور المرأة في التراث الفكري الإسلامي: عائشة الباعونية نموذجًا

Abdurrahman ELHACHASAN 49

THE IMAGE OF OTTOMAN SOCİETY IN QAJAR WOMEN'S HAJJ TRAVELOGUES

Fatemeh HAJIAKBARI 51

SÂMİHA AYVERDİ VE ROMANLARI: İSLAMÎ TÜRK EDEBİYATI PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ekrem SAKAR 53

XIX. YÜZYIL OSMANLI EDEBİYAT VE DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE BİR KADIN ŞÂİR: ŞEREF HANIM

Uğur BORAN 56

KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ'NE YENİDEN BAKIŞ: HACI FÂTIMA HANIM'IN HAYATI VE EDEBÎ MİRASI

Bilge İLHAN TOKER 58

TÜRKİYEDE DİN EĞİTİMİNİN BİLİMSELLEŞME SÜRECİNDE PROF. DR. BEYZA BİLGİN'İN ÖNEMİ VE "PROF. DR. BEYZA BİLGİN'E ARMAĞAN (BEYZA BİLGİN'DE DİN EĞİTİMİ, DİN EĞİTİMİNDE BEYZA BİLGİN)" ADLI ESER ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Recep DURAN & Esma KÖSE & Ahmet Ali ÇANAKCI 61

AYŞE SIDIKA: OSMANLIDA BİR KADIN EĞİTİMCİ

Hacer ÂŞIK EV 64

AİLE İÇİ HUKUK VE AHKÂM ÂYETLERİNİN YORUMU: HANÂN EL-LAHHÂM ÖRNEĞİNDE "KAVVÂMLIK" VE "NÜŞÛZ" KAVRAMLARI

Enise OSMANOĞLU.....67

ÜÇ COĞRAFYA ÜÇ MODEL: İSLAM DÜNYASINDA KADIN VE İLMÎ KURUMSALLAŞMA

Tuğba UYDAŞ.....70

TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ BİLİMİNİN ÖNCÜ İSMİ: PROF. DR. BEYZA BİLGİN

Ömer EFE & İsmail ÖZ.....73

ALEV ALATLI'NIN KAVRAMSAL MİRASI VE İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNE KATKILARI

Feyzanur DURSUNOĞLU & Sümeyye Nur DOĞAN.....76

تدوير الهوية الأندلسية في السرد العربي، رواية ثلاثية غرناطة لرضوى عاشور أنموذجا

أيمن خميس أبو مصطفى 78

إسهام عائشة عصمت التيمورية (1840–1902) في الأدب العربي الحديث: دراسة تحليلية لإنتاجها الشعري والنثري

سعاد أحمد علي شولاق.....81

الوعي اللساني المبكر في الخطاب الإسلامي الأول: دراسة دلالية في استدراكات السيدة عائشة

يحيى زكريا علي معابدة / سمية الصمادي 84

ŞENKIT İLİM HAVZASINDA KADIN ALİMLER VE MÜNTAHÂ BİYOGRAFİLER ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Meryem KARADAĞ.....88

İVRİNDİ'DE KADIN HAFIZLIK GELENEĞİ: SARI HOCA ÖRNEĞİ

Murat AKKUŞ &_Esra TOPSAKAL&_Büşra ÜNSÖNMEZ 91

ZEYNEB EL-GAZZÂLÎ'NİN (1917-2005) KUR'ÂN YORUMU

Şule Yüksel ARICI 94

GÖRÜNÜRLÜKTEN TEMSİLE: MODERN DÖNEMDE BİR KADIN MÜFESSİR OLARAK FEVKIYYE İBRAHİM EŞ-ŞİRBİNÎ

Oğuzhan Şemseddin YAĞMUR 96

TÂRÎḪU'L-İSLÂM'da İZ BIRAKAN İKİ MUKRİE: ÂMİNE BİNT ZÂHİD VE ÂSİYE BİNT ZEYNEDDİN

Süleyman KILIÇ 98

HZ. HAFSA VE TEFSİR RİVAYETLERİ: EL-MÜSNED BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Saniye KARGAN 100

TÜRKİYE CUMHURİYET KÜLTÜRÜNÜN İNŞASINDA SUFİ BİR ŞAHSİYET OLARAK SÂMİHÂ AYVERDİ

Betül GÜRER 102

TÜRK-İSLÂM GELENEĞİNDE MİMARİ ESERLER VE VAKFİYELER IŞIĞINDA KADIN BÂNİLERİN İLMÎ HAYATA KATKILARI

Belkıs DOĞAN 104

MAĞRİB'İN ÖNCÜ KADINLARINDAN FÂTIMÂ EL-FİHRÎ VE BÂNÎSİ OLDUĞU KARAVİYYÎN CAMİİ'NİN ÖNEMİ

Sümeyra OCAK AHMED 107

MEDENİYETİMİZE KADIN GÖZÜYLE BAKMAK: EMEL ESİN'İN SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Salime Bera TEMÜR 109

لبنى بنت المولى القرطبية من خادمة إلى رائدة علمية في البلاد الأندلسية

الأستاذ الدكتور أجقو علي/ الأستاذة الدكتورة دريدي وفاء 111

KADIN ORYANTALİSTLERİN İSLAM HAKKINDAKİ YANLIŞ ANLAYIŞLARI DÜZELTMEDEKİ ROLÜ

Senem CEYLAN&Hadeer MOUSA 116

جهود عائشة عبد الرحمن في مكافحة الأسس الفكرية للصهيونية العالمية

Hesham MOTAVA 120

İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE BİR KADIN ENTELEKTÜEL OLARAK FATMA ALİYE: GELENEK, MODERNLEŞME VE KADIN MESELESİ

İlknur BAHADIR YÜKSEK 123

HAMDÂNÎLER SARAYINDA BİR KADIN ASTRONOM: MERYEM EL-İCLİYYE VE ASTRONOMİK ALET ÜRETİMİ

Edip AKYOL 126

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TIBBÎ BİRİKİMİN UYGULAYICISI VE TAŞIYICISI OLARAK KADIN: ŞİFÂ BİNT ABDULLAH VE NEMLE TEDAVİSİ

Büşra YILDIRIM 128

GEVHER NESİBE SULTAN: İSLAM TIP GELENEĞİNDE BİLİMSEL GİRİŞİMCİLİK VE KURUMSAL DÖNÜŞÜM

Handan Zülal ERSOY 131

HZ. ÂİŞE ÜMMÜ'L-MÜ'MİNÎN'İN FIKHÎ İSTİDLÂL VE İÇTİHAT YÖNTEMİ

Yılmaz FİDAN 134

AMRE BİNT-İ ABDURRAHMAN VE RİVAYETLERİNİN FIKHÎ DEĞERİ

Oğuzkağan DEMİR 137

فقيهات ومحدثات حنبليات في القرن الثامن هجري وأثرهن على الحركة الفكرية والعلمية في ذلك العصر

سندس أبو ناصر 139

FIKIHTA MAHİR İKİ ÂLİME: SUTAYTA EL-MAHÂMELÎ VE FÂTIMA BİNT ALÂEDDİN ES-SEMERKANDİYYE

Hilal ATILGAN MOĞOL 141

MÜCTEHİTLERİN BAŞVURU KAYNAĞI OLARAK BİR FAKÎHE: AMRE BİNT ABDURRAHMAN'IN FIKHÎ OTORİTESİ VE İLMÎ MİRASI

Hande YAVUZ KAN 143

EYYUBİLERDEN MEMLÜKLERE GEÇİŞTE ŞECERÜDDÜR'ÜN ROLÜ VE İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ

Bekir KARADAĞ 146

İLİM SEYAHATİNE ÇIKAN ENDÜLÜSLÜ KADINLAR VE ENTELEKTÜEL İZLERİ

Fatma Merve ÇINAR 148

HZ. PEYGAMBER'İN ANNELERİNDEN FÂTIMA BİNTİ ESED

Merzuk GRABUS 151

ZEHRÂ: İSLAM TARİH KAYNAKLARINDA HZ. FÂTIMÂ'NIN TEMSİLİ

Ferda DEMİR 153

İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE KADININ AHLAKİ REHBERLİĞİ: ÜMÂME BİNTİ'L-HÂRİS ÖRNEKLİĞİ

Fatma ÇETİN 155

AİŞE ABDURRAHMAN'IN (BİNTÜ'Ş-ŞÂTÎ) TEFSİR YÖNTEMİNİN DİJİTAL ANALİZİ: MAXQDA İLE İÇERİK VE NİTELİK İNCELEMESİ

Sümeyye SEVİNÇ 158

FARSÇA TEFSİR YAZAN İLK HANIM: NUSRET BEGÜM EMİN VE MAHZENÜ'L-İRFÂN ADLI TEFSİRİ

Seyfullah EFE 161

İSLAM İLİM GELENEĞİNDE ENTELEKTÜEL ÜRETİMİN AKTİF ÖZNESİ OLARAK KADIN: XV. ASIR MEMLÜK İLİM DÜNYASINDA ÂİŞE BİNTİ MUHAMMED B. ABDÜLHÂDÎ EL-MAKDÎSÎYYE (ö. 816/1413)'NİN İLMÎ FAALİYETLERİ

Merve SAĞAN 163

ÜMMÜ SELEME RİVAYETLERİ ÜZERİNDEN ED- DÜRRU'L- MENSÛR'DA KUR'ÂN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Dilek KARACA 166

EL-KEŞŞÂF MÜELLİFİ ZEMAHŞERÎ'NİN TEFSİR İCÂZETİ VERDİĞİ BİR ÂLİME: ÜMMÜ'L-MÜEYYED ZEYNEB BİNT ABDURRAHMAN EŞ-ŞA'RİYYE (Ö. 615/ 1218-19)

Fatma Nur AKKİRAZ 168

MEMLÜK DÖNEMİ KADIN ALİMLERİNDEN FÂTIMA BİNT MUHAMMED B. AHMED ET-TENÛHÎYYE

Rukiye OĞUZAY 170

RİVAYET VE İÇTİHAD SENTEZİ: ÜMMÜ SELEME'NİN ERKEN İSLAM DÜŞÜNCESİNE KATKILARI

Tuba Hacer KORKMAZ 172

HİCRÎ VII. ASIR DIMAŞK HADİS KÜLTÜRÜNDE KADIN ÂLİMLERİN ROLÜ: KERÎME VE SAFİYYE BİNT ABDÜLVEHHÂB ÖRNEĞİ

Merve İLERİ 174

ŞAM FIKIH HALKASINDAN HÜCEYME BİNT HUYEY EL-VASSÂBİYYE (Ö. 81) VE FAKİHE KİMLİĞİ

Süheyla AKSOY 177

أثر المرأةِ في روايةِ الحديثِ خلالَ العصر العثماني المتأخر: مسندة المدينة أمةُ الله الدهلوية ونطاقُ تأثيرِ إسنادِها في العالم الإسلامي

محمد أحمد رضا..... 179

KADIN SAHÂBÎLERİN MUSHAF VE KIRAAT ALANINDAKİ KATKILARI: HZ. PEYGAMBERİN ZEVCELERİ ÖRNEĞİ

Mehmet Maşuk ACAR 181

HZ. AİŞE'NİN KELAMÎ GÖRÜŞLERİ VE İLK DÖNEM KELAM TARTIŞMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ahmet AKDENİZ..... 183

İSLAM HUKUKUNDA KADIN FAKİHLER: TARİHSEL BİR OKUMA

Seyyit Ali ALBAYRAK 185

İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE SAKLI BİR DEĞER: İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN KIZI SELMA BİNT MUHAMMED

Hatice ARSLAN & Mustafa SAĞLAM..... 187

CEMÎLE BİNT SA'D: RİVAYETLERİ, KIRAAT BİRİKİMİ VE İLMÎ MİRASI

Ahsen YILMAZ..... 189

HZ. ÂİŞE VE HZ. HAFSA'NIN KUR'AN TARİHİNDEKİ ROLÜ: RİVAYET, EMANET VE ELEŞTİRİLER EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammet Lütfü TATLISU..... 191

ERKEN İSLAM DÖNEMİNDE SÖZÜN, HEKİMLİĞİN VE İLMİN ÜÇ ESMÂ'SI: ESMÂ BİNT EBÛ BEKİR, ESMÂ BİNT UMEYS VE ESMÂ BİNT YEZÎD

Mehmet Salih ARI 193

DR. MONA ABUL-FADL VE BİLGİNİN İSLAMİLEŞTİRİLMESİ ALANINDAKİ ÇALIŞMALARININ NİTELİĞİ

Tamer YILDIRIM & Mamıka YILDIRIM 196

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE TIP İLMİNDE BIRAKILAN BİR MİRAS: GEVHER NESİBE SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSI

Huriye ERTEN &Yılmaz ÇELİK 199

ABBÂSÎ DÖNEMİ BİLİM TARİHİNDE MÜHENDİS BİR KADIN: MERYEM EL-İCLİYYE

Hatice DOKGÖZ 202

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA MÜNECCİM KADINLAR

Esra ÖZLÜK 204

ESMÂ BİNT UMEYS'İN İZİNDE İSLAM TIP HUKUKUNDA TIBBÎ ÖZEN VE REHBERLİK: KADIN SAĞLIK PROFESYONELLERİNİN HUKUKİ VE ETİK BOYUTU

Ayşegül CORTOĞLU 207

LEYLÂ HANIM DÎVÂNI'NDA VEFÂ DÜŞÜNCESİ

Murat VANLI 209

FITNAT HANIM DÎVÂNI'NDA OTORİTE, HİKMET VE HZ. PEYGAMBER

Murat KEKLİK 211

FARS ŞİİRİNİN SUFİ PRENSESİ RABİÂ BELHÎ

Zeynep ÖZEL 213

SAFİYE EROL'DA İNSANI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Rumeysa SEVEN 215

ABBÂSÎ SARAYINDA BİR KADIN ENTELEKTÜEL OLARAK ʿULEYYE BİNT EL-MEHDÎ: BİYOGRAFİSİ, EDEBÎ ÜRETİMİ VE DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

Müfide AĞIRKAN 217

KLASİK ARAP TENKİT TARİHİNDE KADIN MÜNEKKİT FİGÜRÜ: SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN VE EDEBÎ MECLİSLERİ

Ramazan ASLAN 220

BİR KADIN ŞAİRİN DİLİNDEN AHLÂKÎ SÖYLEM: ÂDİLE SULTAN DÎVÂNI'NDAN NASİHATLER

Tuğçe YAŞA TOPRAK 222

VAHİY SÜRECİNDE FIKHÎ HÜKÜMLERİN OLUŞUMUNA KADINLARIN ETKİSİ: HZ. HATİCE, ÜMMÜ SELEME VE NESÎBE BİNT KA'B ÖRNEĞİ

Taha YILMAZ 224

İSLAM HUKUKU GELENEĞİNDE KADIN ÂLİMLERİN İLMÎ OTORİTE İNŞASI: ÜMMÜ'D-DERDÂ ES-SUĞRÂ ÖRNEĞİ

Nilüfer Sena ÇALIK BADIN 226

FATMA ALİYE HANIM'IN APOLOJETİK HUKUK SÖYLEMİ

Hatice ALSAÇ 228

MALİKÎ BİR ALİMİN HANEFÎ KIZI OLMAK: ESMÂ BNT. ESED B. FURÂT (Ö. 250/864)

Gülizar ARTUÇ 230

HZ. AİŞE'NİN İCTİHATLARININ GÜNÜMÜZ FIKIH ANLAYIŞI BAKIMINDAN ÖNEMİ

Gülşen KILIÇ 232

FETVÂ OTORİTESİNİN SESSİZ TAŞIYICISI: HANEFÎ FIKIH GELENEĞİNDE FÂTIMA ES-SEMERKANDİYE'NİN HUKUKÎ YETKİNLİĞİ

Şerif GEDİK 234

ZEYNEB EL-GAZZÂLÎ VE BAZI AHKÂM ÂYETLERİNE BAKIŞI

Hülya SARIKAYA & Halis DEMİR 237

KAREN ARMSTRONG'UN DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARI VE DİNLER ARASI DİYALOG PERSPEKTİFİ

Zekiye SÖNMEZ 239

HALIDE EDIP ADIVAR'S OCCIDENTALIST IDEAS: CIVILIZATION, CULTURE, AND VALUES

Merve ARSLAN 241

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLAM DÜŞÜNCESİNE KATKILARI: DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZ

Duygu METE DOĞAN 244

İSLAM İLİM GELENEĞİNDE KADIN ŞARKİYATÇILAR: ANNEMARIE SCHIMMEL ÖRNEĞİ

Fahrettin HALİLOĞLU 246

MERYEM CEMİLE: MÜHTEDİ BİR ENTELEKTÜELİN BATI MODERNİZM ELEŞTİRİSİ

Mesut ZAVALSIZ 249

ISLAMIC THOUGHT AND KNOWLEDGE PRODUCTION IN LEILA AHMED

Rüveyda ÇINAR 251

ÖRNEK BİR İSLAM KADINI OLARAK HZ. ÂİŞE VE HÂLET-İ RÛHİYESİ

Bünyamin ERUL 253

ʿAMRE BİNT ʿABDURRAḤMÂN: MEDİNE HADİS GELENEĞİNDE BİR TÂBİÎ MUHADDİS

Hatice DÜLBER 255

BİR KADIN SAHÂBÎ OLARAK HZ. ÂİŞE'NİN HABER-İ VÂHİDİN DEĞERLENDİRİLMESİNE KATKISI: ERKEN DÖNEM HANEFÎ USÛL ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE

Şeyma YEŞİLYAYLA 257

الجهود البلاغية لعائشة عبد الرحمن (بنت الشاطئ) وأثرها في خدمة الدعوة الإسلامية

Mehmet YAKIŞIK & Taha Mohamed Abdulfettah MOHAMED 259

الإسهام النسوي الجزائري في التلقي والإقراء: الفقيهة المحدثة رُقية البجائية أنموذجاً

Hamza KHELİFATİ 262

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN SONRAKİ NESİLLERE İNTİKALİNDE OTORİTE BİR HANIM MUHADDİS: KERÎME BİNT AHMED EL-MERVEZİYYE (Ö. 463/1071)

Ahmet Yasin DİNÇER 264

GÖRGÜ TANIĞI VE HADİS RAVİSİ OLARAK ESMÂ BİNT EBÛ BEKİR'İN TARİH İLMİNE KATKILARI

Mücahit YÜKSEL 267

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE KADIN MUHADDİS FÂTIMA BİNT SÜLEYMAN (Ö. 708/1308) VE İLİM AĞINDAKİ KİLİT ROLÜ

Havva YILMAZ & Furkan ÇAKIR 269

MEMLÜK DÖNEMİNDE BİR MUHADDİSE: FÂTIMA BİNT MUHAMMED ES-SÂLİHİYYE (Ö. 803/1401) VE HADİS RİVÂYETİ

Nagihan EMİROĞLU 272

İSFAHAN'DAN KAHİRE'YE BİR İSNAD KÖPRÜSÜ: FÂTIMA BİNTİ SA'D EL-HAYR'IN (Ö. 600/1204) HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE ETKİSİ

Ümmügülsüm YEŞİL ÖZ 274

BİR DİN FELSEFESİ PROBLEMİ OLARAK RABİATÜ'L ADAVİYYE'DE DİNÎ TECRÜBE

Aysel TAN 277

YAKIN TARİHİMİZDEN BİR MÜTEFEKKİR VE BİLİM İNSANI: NEDA ARMANER

Süleyman DOĞANAY 279

MODERNLEŞME VE DİNDARLIK ARASINDA KİMLİK ARAYIŞI: ŞULE YÜKSEL ŞENLER'İN HUZUR SOKAĞI ROMANI BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

Fatma BALCI ARVAS 281

CUMHURİYETİN İLK KADIN FELSEFE PROFESÖRÜ KÂMIRAN BİRAND'IN ESERLERİ VE FELSEFÎ PERSPEKTİFİ

Nur Betül ATAKUL 284

HZ. ÂİŞE'NİN RİVAYETLERİNDE DİNİ DENEYİMİN DUYGUSAL BOYUTU: ERKEN DÖNEM İSLAM PSİKOLOJİSİNE BİR KATKI

Ayşe GÖKMEN 287

FATMA ALİYE TOPUZ'UN HAYATI VE FELSEFİ DÜŞÜNCEYE KATKILARI

Nazmiye URAL ŞİRİN & Merve ÜSTÜNDAĞ 290

ASMA BARLAS VE ÇAĞDAŞ İSLAM DÜŞÜNCESİNDE KUR'AN HERMENÖTİĞİ: ATAERKİL YORUMLARIN ELEŞTİRİSİ

Ziya ŞEN 292

ZEYNEB EL-GAZZÂLÎ VE NAZÂRÂT FÎ KİTÂBİLLÂH İSİMLİ TEFSİRİNDE RİVAYETLERİN KULLANIMI

Şeyma ALTAY SOYKAN 295

VAHYİN ÖLÜMSÜZLEŞTİRDİĞİ KADIN: SEBE MELİKESİ BELKIS

Tuğba GÜNAL 298

ÂİŞE ABDURRAHMAN'IN BEYÂNÎ TEFSİR METODU VE İSLAM DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ

Nevriye Sümeyra ÇALIK 301

AİŞE ABDURRAHMAN'IN "KUR'ÂN VE KADAYA'L-İNSAN" ESERİNDE KUR'AN'IN İNSAN TASAVVURU

İdris POLAT 304

İSLÂM TARİHİNDE FAKİH HANIMLAR VE ŞÂFİÎ BİR FAKÎHE; EMETÜLVÂHİD BİNT EL-HÜSEYN B. İSMÂÎL EL-MEHÂMİLÎ

Emine Nurefşan DİNÇ 306

ÇAĞDAŞ DÖNEMDE BİR KADIN MÜFESSİR OLARAK HANNÂN EL-LAHHAM'IN TEFSİR İLMİ'NE KATKILARI

Yahya YAŞAR 309

TUNUS'TA MODERN TEFSİR ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA HIND ŞELEBÎ(1943-2021): ANALITIK BIR DEĞERLENDIRME

Zakir ARAS 312

ŞİÎ TEFSİR GELENEĞİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: NUSRET EMİN (BÂNÛ-YI İRÂNÎ) VE İLMÎ MİRASI

Tahir NURİ 314

FİLİSTİNLİ MÜFESSİR: NAİLE SABRİ'NİN HAYATI VE ESERİ

Salih KOPUZ 316

ET-TEFSÎRÜ'L-HADÎS BAĞLAMINDA ÜMMÜ SELEME'NİN TEFSİRE BIRAKTIĞI İZLER

Zehra BUĞDAYCI 319

النزعة الإنسانية عند عائشة عبد الرحمن في السيرة الذاتية

عاصم حمدي أحمد عبد الغني/_رانيا عبد الحميد محمد علي زيدان 321

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ETKİLİ KADINLAR: KERİMAN HAMZA'NIN DİNİ-FİKRİ, MEDYA VE EDEBİ MİRASININ ANALİTİK İNCELEMESİ

Adel ŞATLA 323

عائشة عبد الرحمان بنت الشاطئ حارسة التراث ورائدة التفسير البياني للقرآن.

Radja OKKACHA 325

PRATİKTEN TEORİYE DİN EĞİTİMİ BİLİMİN ÖNCÜSÜ PROF. DR. BEYZA BİLGİN

Cemal TOSUN 326

MEMLÜK DÖNEMİ HADİS HALKALARINDA KADINLARIN DİN EĞİTİMİ VE OTORİTE İNŞASI: ZEYNEP BİNT EL-KEMÂL ÖRNEĞİ

Yakup KAYA 330

AFRİKA KADINI İÇİN UNUTULMAZ BİR ÖĞRETMEN: NANA ASMA (ESMÂ)

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN 333

دور المرأة في الإسلام في العصور الوسطى: إسهامات فاطمة ومريم الفهرية في نشر المعرفة

Fadoi TANANE 335

LÜBNA EL-KURTUBİYYE: ENDÜLÜS'ÜN PARLAYAN YILDIZI – BİR DİL ÂLİMİNİN ÇOCUKLARA İLHAM VEREN HAYATI

Ayşe KAŞ 341

GEÇ OSMANLI'DA KADIN ENTELEKTÜEL KİMLİĞİ VE EĞİTİM SÖYLEMİ: AYŞE SIDIKA HANIM ÖRNEĞİ

Fatma EROĞLU GENÇ 344

عائشة الباعونية بين السيرة والتصوف والإبداع: دراسة في أثرها الشعري في الفكر الإسلامي

Majed HAJ MOHAMMAD 346

الأثر التربوي والفكري لكريمة المروزية في التراث الإسلامي

أحمد محيي الدين مندو 348

أثر المرأة الإباضية الرستمية في التراث الفكري الاسلامي: دراسة نماذج 350

ZEROUIL Salah

لالة فاطمة نسومر وإشكالية القيادة النسائية في المقاومة الشعبية: قراءة في التجربة القبائلية ضمن تراث الفكر الإسلامي

Chenaa KHEDİDJA 352

ESMÂ BİNT YEZÎD B. ES-SEKEN: HİTABETİ, İLMÎ BİRİKİMİ VE ERKEN İSLÂM GELENEĞİNDEKİ YERİ

Oghiz Najmaldeen Suliman SULİMAN 354

المرأة والقيادة الصوفية: قراءة في الدور الروحي للالة زينب القاسمي ما بين(1852 -1905)

زهرة صوافي 356

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR MUALLİME VE MANEVÎ REHBER OLARAK ŞAHVER ÇELİKOĞLU

Sevim YILMAZ 359

AZERBAYCAN'LI FİLOLOG AİDA İMANGULİYEVA'NIN MODERN ARAP EDEBİYATI ÇALIŞMALARINDA YERİ VE İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNE KATKILARI

Aida BABUTCU 361

SOKOTO HALİFELİĞİN'DE BİR İSLAM DÜŞÜNÜRÜ OLARAK NANA ASMA'U BİNT OSMAN FODİYO (Ö. 1793-1864): HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Mohamadou Aboubacar MAIGA 363

BİR İZ OLARAK YAZI: MEMLÛK DÖNEMİ SONLARINDA ÂİŞE EL-BÂÛNİYYE VE "EPİSTEMİK OTORİTE"NİN TEZAHÜRLERİ (BEDÎİYYÂT VE TASAVVUF ÜZERİNE BİR OKUMA)

Feras RİHAWİ 365

TÜRK SUFİLİĞİNDE BEKTAŞİLERİN KADIN PİRİ: KADINCIK ANA

Tolga Kaan DEĞİRMENCİ 368

MODERN DÖNEMDE TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRASIN TAHKİKİNDE BİR ÖMÜR: SEKÎNE EŞ-ŞİHÂBÎ ÖRNEĞİ

Abdurrahman KURT&Rabia KURT 371

BİBİ HANIM'IN MİMARİ HİMAYESİ: KÜLLİYE İNŞASI ÜZERİNDEN BİR DEVLET HATUNU PORTRESİ

Fadime ÖZLER KAYA 373

ANADOLU SELÇUKLU TOPLUMUNDA ÖNCÜ BİR KADIN: BÂCIYAN-I RÛM'UN MİMARI FATMA BACI

Rukiye ÇELEBİ 375

HALİFE KARŞISINDA GERÇEKLERİ SÖYLEMEKTEN KORKMAYAN CESUR BİR KADIN: ERVA bint el-HARİS

Havva Esma AKIŞ 377

SİYER BİLGİSİNİN AKTARIMINDA KADIN RİVAYET OTORİTELERİ: HZ. ÂİŞE ÖRNEĞİ

İbrahim Halil GÜMÜŞTEKİN 379

İLİMDEN İKTİDARA ÖNCÜ BİR KADIN LİDER: SİTTU'L-HURRA'NIN ENTELEKTÜEL VE SİYASİ PORTRESİ

Hacer ARSLAN 381

TÂBİÎN DÖNEMİNDE KADIN BİR ÂLİM KİMLİĞİ: AMRE BİNT ABDURRAHMAN'IN İLMÎ MİRASI

Abdullah ÇELİK 383

İSLÂM TARİHİNDE "İZ BIRAKAN" BİR ÖZNE: NUSEYBE BİNT KA'B (ÜMMÜ UMÂRE) VE HADİS İLMİNDEKİ KONUMU

Ahmet Emre AYDINLI 385

İSLAM İLİM GELENEĞİNDE KADIN ÂLİMLERİN ENTELEKTÜEL AĞLARI: RİVAYET VE İCAZET İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Melek COŞGUN SOLAK 387

TÂBİÎN DÖNEMİ KADIN MUHADDİSLERİNDEN ÜMMÜ'D-DERDÂ ES-SUĞRÂ'NIN İLMÎ ŞAHSİYETİ VE HADİS MİRASI

Şule SOYAL ŞENOL 389

SAHÂBEDEN TÂBİÛNA HADİS İNTİKALİNDE KADIN HALKASI: ÜMMÜ ATIYYE EL-ENSÂRİYYE (ö. 70/689) VE HAFSA BİNT SÎRÎN (ö. 101/719) RİVAYETLERİNİN ANALİZİ

Hatice BARLAS 391

ÜMMÜ SELEME'NİN RİVAYETLERİ BAĞLAMINDA KADINLARIN NÜZÛL SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Mustafa ÖZYİĞİT 394

RABİATÜ'L-ADEVİYYE'NİN İZİNDE: ÇAĞDAŞ MİNİMALİZM İLE HARMANLANMIŞ RABİA ZAHİTLİĞİ ÖRNEKLİĞİNDEKİ SADE YAŞAM FELSEFESİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Cafer Sadık YARAN

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Mantık Anabilim Dalı, cafer.yaran@omu.edu.tr , 0000-0002-0201-2289

Özet

Rabiatü'l-Adeviyye, miladi 8. yüzyılda Basra'da yaşamış ünlü bir Müslüman kadın zahit ve mutasavvıftır. O sadece İslam dünyasında değil Batı'da da tanınmakta ve tarihin en büyük kadın mistiklerinden biri sayılmaktadır. Onun görüşleri ve yaşam tarzı sonraki çağlarda birçok mutasavvıf ve mistiği derinden etkilemiştir. Onun tasavvuf anlayışında ilahi aşk vurgusu ve zahitçe yaşam tarzının ayırt edici bir yeri vardır. Bu bildiride onun ilahi aşk doktrininden ziyade züht anlayışı ve zahitçe yaşamı üzerinde durulacaktır.

Bildiride ele alınıp tartışılan problem, Rabiatü'l-Adeviyye'nin bizzat yaşadığı ve savunduğu zahitlik tarzının, aradan geçen 12 asır sonrasında artık çağdışı, anakronik, demode bir yaşam modeli mi olduğu yoksa aksine her zaman ve herkes tarafından yaşanılabilir sadelik esaslı bir yaşama felsefesinin bize özgü güzide bir versiyonu mu olduğu meselesidir.

Bildirideki amaç, başkalarıyla birlikte Rabia'nın da yaşam boyu süren tutarlılıkla örneklendirdiği zahitliğin İslam dünyasında ve mutasavvıflar arasında bile kısmen gözden düşmüş olmasına rağmen ("zahit bizi tân eyleme!"), aslında birçok açıdan değerli ve dolayısıyla yaşanmaya değer olduğunu savunmaktır. Çünkü birinci olarak zahitlik, sadece İslam dininde değil neredeyse tüm dinlerde ve sadece dinlerde değil birçok felsefe ekolünde de savunulan ve yaşanılan kadim ve evrensel bir yaşam biçimidir. İkinci olarak o, sadece kadim zamanlar ve medeniyetlere özgü olmayıp, günümüzde ve Batı medeniyeti içinde de yeniden hem bir sanat ve mimari akımı hem de yaşamın her alanını yönlendiren topyekün bir yaşama felsefesi olarak popüler olmuş durumdadır. Üçüncü olarak zahitlik veya minimalizm tarzındaki bu modern sade yaşam felsefesi, materyalizm, kapitalizm, sekülerizm, hedonizm vb. çıkar, haz ve tüketim odaklı ideolojiler karşısında anlam, değer, deneyim ve huzur eksenli dini ve felsefi boyutları da olan etik ve estetik bir duruşu sembolize etmektedir.

Bildiride kullanılan yöntem, Rabia'nın görüşlerinin betimlenmesi, zahitlik ve minimalizm kavramlarının karşılaştırmalı analizi ve modern zahitliğin imkân ve yararlarının informel mantığa ait argümantasyon yöntemleriyle tartışılıp temellendirilmesi şeklindedir.

Sonuçta ulaşılan bulgular, Rabia tarzı zahitliğin çağdaş minimalizm ile de irtibatlandırılarak ölçülü bir biçimde yorumlandığında kendi geleneğimize özgü bir sade yaşam felsefesi olarak sürdürülebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rabiatü'l-Adeviyye, Zahitlik, Minimalizm, Sade Yaşam Felsefesi

FOLLOWING IN THE FOOTSTEPS OF RABIA AL-ADAWIYYA: THE SUSTAINABILITY OF THE SIMPLE LIFE PHILOSOPHY IN THE EXAMPLE OF RABIA'S ASCETICISM BLENDED WITH CONTEMPORARY MINIMALISM

Abstract

Rabia al-Adawiyya is a famous Muslim female ascetic and mystic who lived in Basra in the 8th century AD. She is known not only in the Islamic world but also in the West and is considered one of history's greatest female mystics. Her views and lifestyle deeply influenced many sufis and mystics in subsequent ages. In her understanding of sufism, the emphasis on divine love and her ascetic lifestyle have a distinctive place. This paper will focus on her understanding of asceticism and ascetic life rather than her doctrine of divine love.

The problem addressed and discussed in the paper is whether the style of asceticism lived and advocated by Rabia al-Adawiyya herself has become an outdated, anachronistic, and demode life model after 12 centuries, or whether, on the contrary, it is a distinguished version of a simplicity-based life philosophy unique to us that can be lived by everyone at all times.

The aim of the paper is to defend that the asceticism exemplified by Rabia with lifelong consistency, along with others, is actually valuable in many respects and therefore worth living, even though it has partially fallen out of favor even in the Islamic world and among sufis ("O ascetic, do not reproach us!"). Because firstly, asceticism is an ancient and universal way of life advocated not only in the Islamic religion but in almost all religions, and not only in religions but also in many philosophical schools. Secondly, it is not unique only to ancient times and civilizations; today, it has become popular within Western civilization as both an art and architectural movement and as a total life philosophy that guides every area of life under the name of minimalism. Thirdly, this modern simple life philosophy in the style of asceticism or minimalism symbolizes an ethical and aesthetic stance that also has religious and philosophical dimensions centered on meaning, value, experience, and peace against ideologies focused on interest, pleasure, and consumption such as materialism, capitalism, secularism, hedonism, etc.

The method used in the paper consists of the description of Rabia's views, the comparative analysis of the concepts of asceticism and minimalism, and the discussion

and grounding of the possibilities and benefits of modern asceticism through argumentation methods belonging to informal logic.

As a result, the findings reached show that when Rabia-style asceticism is interpreted in a measured way by being linked with contemporary minimalism, it can be sustained as a simple life philosophy unique to our own tradition.

Keywords: Rabia al-Adawiyya, Asceticism, Minimalism, Simple Life Philosophy

MİHRİ HATUN DİVANI'NDA ANLAM YÜKLÜ GÜZELLİK VE YANSIMALARI

Metin YASA

Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, metin.yasa@omu.edu.tr, 0000-0002-3040-8133

Özet

Mihri Hatun, yazdığı şiirler üzerinden, anlam yüklü güzellik ve yansımaları ile bağlantılı olarak ne araması gerektiğinin, aradığını nasıl dillendirmek durumunda kalacağının ve araması sonunda neye ulaşacağının ayırdına varmış bir şairdir.

Divan'ına bakılınca, Mihri Hatun'u güzellikle özdeş kılan bir iklim duyumsanır. Bu iklim içinde bir güzel insan, bir güzel lisan, bir güzel irfan ve bir güzel iman vardır. Başta Divan'ı olmak üzere, bu iklimi destekleyecek pek çok göstergeden söz edilebilir.

Doğrusu, Mihri Hatun'un huy ve yüz güzelliği, anlam yüklü güzellikler arayışını bütünleyen, yalnızca şiir yazışına değil, aynı zamanda doğaya bakışına ve Tanrı'ya inanışına güçlü bir biçimde yansımıştır. Mihri Hatun'un bu arayışı, gerçekte, her anlamı güzellikte bulma çabasıyla sonuçlanmış ve belki de o, bu nedenle, Tanrı'nın evren ve içindekilerde somutlaşan anlam yüklü güzelliği ile evren ve içindekilerin Tanrı'da soyutlaşan anlam yüklü güzelliğini, şiirlerinde, teknik bir güzellikle işlemeye çalışmıştır.

Bu bildiride Mihri Hatun'un özünde anlam taşıyan güzellik anlayışını, din felsefesi disiplinine özgü bir anlatımla *a posteriori* ve *a priori* yaklaşımlar ışığında ele alıp irdeleme amacındayız. Çünkü dışında gördüğü, içinde büyüttüğü ve şiirine döktüğü anlam yüklü her güzellik ve yansımaları bir de bu açıdan ele alınmayı hak eder gözükmektedir.

Anahtar Kavramlar: Mihri, Divan, Güzellik, Anlamlılık

BEAUTY FULL OF MEANING AND ITS REFLECTIONS IN MIHRI HATUN'S DIVAN

Abstract

Mihri Hatun is a poet who, through her poems, has grasped what she should seek in relation to beauty full of meaning and its reflections, how she should articulate what she is looking for, and what she will ultimately achieve in her search.

Looking at her Divan, one senses an atmosphere that equates Mihri Hatun with beauty. Within this atmosphere lies a beautiful person, a beautiful language, a beautiful wisdom,

and a beautiful faith. Many indicators, primarily found in her Divan, can support this atmosphere.

Indeed, Mihri Hatun's beauty, both in her character and and her appearance has been reflected strongly not only her poetry but also her perspective on nature and her belief in God which complemented her search for beauty full of meaning. This quest of Mihri Hatun is ultimately resulted in an effort to find all meaning in beauty, and perhaps for this reason, she attempted to portray, in her poems, both the God's meaningful beauty embodied in the universe and its contents, and the meaningful beauty of the universe and its contents embodied in God, with a technical beauty.

In this paper, we aim to examine Mihri Hatun's understanding of beauty that carries meaning in its essence, using *a posteriori* and *a priori* approaches specific to the discipline of philosophy of religion. Because every beauty full of meaning that she sees outside, nurtures within, and translates into her poetry, seems to deserve to be considered from this perspective as well.

Keywords: Mihri, Divan, Beauty, Meaningfulness

FATMA ALİYE'NİN TERÂCİM-İ AHVÂL-İ FELÂSİFE ESERİNDE FİLOZOFLARI TASNİFİ VE NİTELENDİRMESİ

Semra TÜFENKCİ

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Felsefesi Anabilim Dalı, semra.tufenkci@balikesir.edu.tr, 0000-0002-0727-3699

Özet

1862-1936 yılları arasında yaşayan Fatma Aliye'nin 1899 yılında yayımlanan *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* adlı eseri, Türk düşünce tarihinde kadın müellif tarafından kaleme alınmış ilk kapsamlı felsefe tarihi denemelerinden biri olmasının yanı sıra, filozof kavramına ilişkin özgün bir yaklaşım da ortaya koymaktadır. İlk bakışta filozofların biyografilerini kronolojik bir sıra içerisinde aktaran bir eser görünümünde olan metin, yakından incelendiğinde yalnızca betimleyici bir felsefe tarihi sunmakla kalmayıp filozofun kim olduğu, hangi niteliklere sahip olması gerektiği ve hakikat arayışının hangi ölçütler çerçevesinde değerlendirileceğine dair normatif bir bakış açısı geliştirmektedir.

Bu bildiride, Fatma Aliye'nin filozof tasnifi ve filozoflara yönelik nitelendirmeleri analiz edilerek onun ideal filozof anlayışı ortaya konulmaktadır. Bu amaçla öncelikle müellifin dönemin yaygın filozof algısına yönelttiği eleştiriler incelenerek, ardından hakikati arayan grupları akıl ve sezgi ekseninde nasıl sınıflandırdığı değerlendirilecektir. Çalışmada ayrıca filozof ile hakîm kavramları arasında kurduğu ayrımın, bilgi ile hikmet arasındaki ilişkiye nasıl bir anlam kazandırdığı tartışılacaktır. Bu bağlamda Fatma Aliye'nin felsefeyi yalnızca teorik bir bilgi alanı olarak değil, ahlâkî olgunlaşmayı ve hakikate yönelişi esas alan bir yaşam biçimi olarak kavradığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Bildiri, metnin biyografik anlatımının arka planında ahlâk, akıl, hikmet ve dinî yönelim ölçütlerine dayanan örtük bir entelektüel hiyerarşi bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede Fatma Aliye'nin filozofları yalnızca tanıtmakla kalmadığı, aynı zamanda onları belirli değer ölçütleri doğrultusunda değerlendirdiği ve böylece ideal filozof tipini inşa ettiği savunulacaktır. Sonuç olarak çalışma, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'nin klasik anlamda bir felsefe tarihi olmanın ötesinde, filozof kavramını İslam düşüncesinin kavramsal çerçevesi içerisinde yeniden yorumlayan özgün bir metin olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Felsefe Tarihi, Filozof, Hakîm.

THE CLASSIFICATION AND CHARACTERIZATION OF PHILOSOPHERS IN FATMA ALIYE'S TERÂCIM-I AHVÂL-I FELÂSIFE

Abstract

The work of Fatma Aliye (1862–1936), *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, published in 1899, is not only one of the first comprehensive essays on the history of philosophy written by a female author in Turkish intellectual history, but it also puts forward an original approach to the concept of the philosopher. Although the text, at first glance, appears to be a work that conveys the biographies of philosophers in a chronological order, a closer examination reveals that it does not merely present a descriptive history of philosophy. Instead, it develops a normative perspective on who a philosopher is, what qualities they should possess, and the criteria within which the search for truth should be evaluated.

In this paper, Fatma Aliye's classification of philosophers and her characterizations of them are analyzed, thereby revealing her understanding of the ideal philosopher. For this purpose, the author's critiques of the prevailing perception of philosophers in her period will be examined first, followed by an evaluation of how she classifies the groups seeking the truth along the axes of reason and intuition. Furthermore, the study will discuss how the distinction she establishes between the concepts of the philosopher and the hakîm gives meaning to the relationship between knowledge and wisdom. In this context, the paper will attempt to demonstrate that Fatma Aliye conceptualized philosophy not merely as a theoretical field of knowledge, but as a way of life based on moral maturation and the orientation toward truth.

The paper asserts that underneath the biographical narrative of the text lies an implicit intellectual hierarchy based on the criteria of morality, reason, wisdom, and religious orientation. Within this framework, it is argued that Fatma Aliye does not merely introduce the philosophers, but at the same time evaluates them in line with certain value criteria, thereby constructing an ideal type of philosopher. Consequently, the study aims to demonstrate that *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, beyond being a history of philosophy in the classical sense, is an original text that reinterprets the concept of the philosopher within the conceptual framework of Islamic thought.

Keywords : Fatma Aliye, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife,* History of Philosophy, Philosopher, Hakîm.

TÜRK DÜŞÜNCESİNİN İSLAM VE BATI İLE DİYALOĞU: MÜBAHAT TÜRKER KÜYEL'İN FELSEFİ VE KÜLTÜREL MİRASI

Bahar OK

Dr, Okan Üniversitesi, baharokbahar@gmail.com, 0009-0006-5523-114X

Özet

Cumhuriyet dönemi Türkiye'de yaşanan toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler, düşünce hayatını da etkilemiştir. Bu dönemde çağdaşlaşma ile birlikte Batı düşüncesi, Türk düşünce dünyasını etkilemiş, bazı Türk düşünür ve felsefeciler Türk düşüncesine ilgisiz kalmıştır. Yaşanan bu durum, bazı Türk düşünür ve felsefeciler tarafından ele alınmış, Türk düşüncesine ilgisiz kalınması bir eksiklik olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. 1927-2022 yılları arasında yaşamış olan Mübahat Türker Küyel, bu eksikliği gidermeyi amaçlayan önemli felsefecilerden biridir. Küyel, 1968–1994 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Felsefe Tarihi Kürsüsü'nün başkanlığını yürütmüş; yalnızca Batı felsefesiyle değil, Türk-İslam düşünce geleneğiyle de sistemli biçimde ilgilenmiştir. Türk düşünce tarihi, İslam felsefesi ve medeniyet kavramı üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış, Fârâbî ve Gazzâlî gibi İslam filozoflarının yanı sıra Sümerlerden Atatürk'e kadar geniş bir perspektifte Türk düşüncesini incelemiştir. O, felsefeyi sürekli bir etkinlik olarak değerlendirmiş, Türk felsefesini Batı'ya tanıtma misyonu üstlenmiş ve Batı felsefesi ile Türk felsefe geleneği arasında bir köprü kurmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, Küyel'in felsefe anlayışını, Türk düşünce tarihine ve İslam felsefesine yaptığı katkılar bağlamında incelemek ve onun Türk düşüncesini uluslararası alanda görünür kılma çabasını değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak literatür taraması ve metin analizi teknikleri çerçevesinde yapılandırılmıştır. Küyel'in yaptığı çeviriler ve bu çevirilerin uluslararası alandaki etkileri, Türk ve İslam felsefesinin Batı dünyası ile diyalog kurmasındaki rolü açısından ele alınarak eserlerinin uluslararası literatüre girmesiyle Türk kültürünün dünyada tanınmasına sunduğu katkılar analiz edilecektir. Ayrıca Küyel'in, Türk düşünce geleneğini koruma ve bu geleneği modern felsefe karşısında yeniden konumlandırma çabası da incelenerek onun düşünsel mirasının günümüz felsefi tartışmaları üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. Bu bağlamda, Küyel'in felsefe ve Türk düşünce tarihindeki yeri, yalnızca geçmişe yönelik bir tespit olarak değil, aynı zamanda günümüz düşünce dünyasına sunduğu imkânlar çerçevesinde ele alınarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mübahat Türker Küyel, Türk düşünce tarihi, İslam Felsefesi, Batı-Türk felsefe ilişkisi, Kültürel aktarım.

THE DIALOGUE OF TURKISH THOUGHT WITH ISLAM AND THE WEST: THE PHILOSOPHICAL AND CULTURAL LEGACY OF MUBAHAT TURKER KUYEL

Abstract

The social, economic, political, and cultural changes that took place in Turkey during the Republican era also influenced intellectual life. During this period, alongside modernization, Western thought influenced the Turkish intellectual world, and some Turkish thinkers and philosophers remained indifferent to Turkish thought. This situation was addressed by certain Turkish thinkers and philosophers, who viewed this indifference toward Turkish thought as a deficiency and criticized it. Mübahat Türker Küyel, who lived between 1927 and 2022, is one of the prominent philosophers who sought to address this deficiency. Between 1968 and 1994, Küyel was the head of the Philosophy Department's Philosophy of History Chair at Ankara University's Faculty of Language, History and Geography. She was interested in both Western philosophy and the Turkish-Islamic thought tradition. She has conducted comprehensive studies on Turkish thought history, Islamic philosophy and the concept of civilisation, examining Turkish thought from the Sumerians to Atatürk from a broad perspective, as well as the works of Islamic philosophers such as Fārābī and Gazzālī. She viewed philosophy as an ongoing activity, took on the mission of introducing Turkish philosophy to the West, and established a bridge between Western philosophy and the Turkish philosophical tradition.

The primary aim of this study is to examine Küyel's understanding of philosophy within the context of her contributions to the history of Turkish thought and Islamic philosophy, and to evaluate her efforts to render Turkish thought visible in the international arena. In this regard, the study is structured through the use of qualitative research methods, specifically literature review and textual analysis techniques. Küyel's translations and their impact on the international sphere will be analyzed in terms of their role in facilitating a dialogue between Turkish and Islamic philosophy and the Western intellectual tradition. In this context, the contribution of her works to the recognition of Turkish culture on a global scale, through their inclusion in the international literature, will be critically assessed. Furthermore, Küyel's endeavor to preserve the Turkish intellectual tradition and to reposition it in relation to modern philosophy will be examined, and the influence of her intellectual legacy on contemporary philosophical debates will be evaluated. Accordingly, Küyel's place in philosophy and in the history of Turkish thought will be addressed not merely as a retrospective determination, but also in terms of the possibilities it offers to the contemporary intellectual landscape.

Keywords: Mubahat Turker Kuyel, History Of Turkish Thought, Islamic Philosophy, Western-Turkish Philosophical Relations, Cultural Transmission.

ÇANDARLI VEZİR AİLESİNDEN ESLİME HATUN VE SEREZ'DEKİ HAYRATI

Abdullah Taha İMAMOĞLU

Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, atimamoglu@gmail.com, 0000-0001-9792-8208

Özet

Günümüzde Osmanlı Avrupası olarak isimlendirilen Balkan coğrafyasının önemli kültür merkezlerinden birisi olan ve şehir merkezi Yunanistan sınırları içerisinde kalan Serez şehrinin inşasında Çandarlı vezir ailesinin mühim bir yeri vardır. Sultan I. Murad tarafından bu bölgenin fethinde görevlendirilen Çandarlı Halil Hayreddin Paşa (ö. 789/1387), Kavala, Drama ve Serez'in fethedilmesinde mühim yararlıklar göstermiş ve ilk olarak şehrin en önemli iki büyük camiinden birisi olan Cami-i Kebir'i (Cami-i Atik) 787/1385 yılında inşâ ettirmiştir. Kesin doğum tarihi tespit edilemeyen ancak 15. yüzyılın ilk yarısında doğan, Çandarlı Halil Paşa'nın (ö. 857/1453) kızı Eslime Hatun, Timurtaşzâde Yahşi bin Hamza Bey ile evlenmiş, Bursa ve Mudanya'daki emlakini dedesi Hayreddin Paşa'nın inşa ettirdiği Cami-i Kebir'e vakfetmiştir. Bu çalışma, günümüzde Türk-İslam kültürünün unutulmaya yüz tuttuğu Yunanistan'ın Serez şehrinin inşasına su yollarının yapımıyla katkı sağlayan adını bir mahalle ve medreseye veren, hakkında güncel çalışmalarda doyurucu bilgi olmayan Eslime Hatun'un tarihi şahsiyetini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada doküman analizi yöntemi esas alınarak nitel araştırma yapılacak ve Eslime Hatun hakkında bilgi veren akademik çalışmalar değerlendirilerek, ilave bilgiler içeren ve 1497 Eylül ayında tertip edilen Rumeli defterinde kayıtlı vakfiyesi incelenecektir. Böylelikle Eslime Hatun'un Serez şehri için yaptırdığı hayır eserleri ve Serez'de bıraktığı kültürel miras ortaya konularak, Balkanların tarihî inşasında Türk kadınının hayırseverliğini gösteren örnek bir şahsiyet tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çandarlı Vezir Ailesi, Eslime Hatun, Serez.

ESLIME HATUN OF THE ÇANDARLI VIZIER FAMILY AND HER CHARITABLE WORKS IN SERRES

Abstract

The Çandarlı vizier family played a significant role in the construction of the city of Serres one of the major cultural centers of the Balkan region, now referred to as "Ottoman Europe," whose city center lies within the borders of Greece. Çandarlı Halil Hayreddin Pasha (d. 789/1387), who was tasked by Sultan Murad I with the conquest of this region, played a significant role in the conquest of Kavala, Drama and Serres, and in 787/1385, he commissioned the construction of the Grand Mosque (Old Mosque), one of the city's

two most important mosques. Eslime Hatun, the daughter of Çandarlı Halil Pasha (d. 857/1453), whose exact date of birth is unknown but who was born in the first half of the 15th century, married Timurtashzāde Yahşi bin Hamza Bey, and endowed her properties in Bursa and Mudanya to the Grand Mosque, which had been built by her grandfather, Hayreddin Pasha. This study aims to shed light on the historical figure of Eslime Hatun -whose name has been given to a neighborhood and a madrasa, and who contributed to the construction of the city of Serres in Greece through the building of waterways, at a time when Turkish-Islamic culture is in danger of being forgotten- about whom there is no comprehensive information in current scholarly works. This study will employ a qualitative research approach based on document analysis. It will evaluate academic studies providing information about Eslime Hatun and examine her waqf deed, which contains additional details and is recorded in the Rumeli register compiled in September 1497. In this way, by highlighting the charitable works Eslime Hatun commissioned for the city of Serres and the cultural legacy she left behind there, she will be presented as an exemplary figure who exemplifies the philanthropy of Turkish women in the historical development of the Balkans.

Keywords: Candarlı Vizier Family, Eslime Hatun, Serres.

BEZMİALEM VALİDE SULTAN (1807-1853): OSMANLI'DA HAYIRSEVERLİK, VAKIF VE EĞİTİM ÜZERİNE BİR İNCELEME

Fatih DERELİ

Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, fatihdereli@trakya.edu.tr, 0000-0002-4102-1997

Özet

Bezmiâlem Valide Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki dönüşüm sürecinde, özellikle sosyal refah ve eğitim alanlarında belirleyici rol oynayan en önemli kadın figürlerden biridir. II. Mahmud'un eşi ve I. Abdülmecid' in annesi olarak "Valide Sultan" unvanını taşıyan Bezmiâlem, klasik Osmanlı hayır geleneğini modernleşme süreciyle birleştiren özgün bir aktör olarak öne çıkar. Bu bağlamda onun faaliyetleri, yalnızca bireysel hayırseverlik değil, aynı zamanda kurumsal sosyal politika üretimi açısından da değerlendirilmelidir. Bezmiâlem Valide Sultan'ın etkin olduğu dönem, Tanzimat Dönemi (1839–1876) ile örtüşmektedir. Bu dönem, Osmanlı'da merkeziyetçi reformların, modern kurumların ve kamusal hizmetlerin yaygınlaştığı bir süreçtir. Valide Sultanlar, Osmanlı sarayında yalnızca sembolik figürler değil; aynı zamanda ekonomik kaynakları yöneten, vakıflar kuran ve sosyal politikaları şekillendiren güçlü aktörlerdir. Bezmiâlem bu geleneği sürdürmekle birlikte, onu modern sağlık ve eğitim kurumlarıyla genişletmiştir. Bezmiâlem Valide Sultan'ın faaliyetleri, Osmanlı'da kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü artıran önemli örneklerden biridir. Bezmiâlem Valide Sultan, Osmanlı modernleşme sürecinde sosyal refah, sağlık ve eğitim alanlarında öncü bir figürdür. Bezmiâlem Valide Sultan, Osmanlı'da hayırseverliğin kurumsallaşması ve sosyal politikanın gelişimi açısından kritik bir figürdür. Onun mirası, günümüz sosyal hizmet ve eğitim politikalarının tarihsel kökenlerini anlamada önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Bezmiâlem Valide Sultan, eğitim alanına yönelik önemli katkılar gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında özellikle; sıbyan mekteplerinin desteklenmesi, medreselere maddi kaynak sağlanması ve eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik vakıf gelirlerinin tahsis edilmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda onun faaliyetleri, erken çocukluk ve temel eğitim alanında güçlü etkiler yaratmıştır. Özellikle dezavantajlı çocukların eğitime erişimini artırması bakımından da dikkat çekicidir. Bezmiâlem Valide Sultan, ilme ve ilim talebesine değer vermiştir. O, gerek kurduğu vakıflar gerek ilim talebelerine yaptığı ihsanlarla bu değeri ortaya koymuş bir valide sultandır. Bezmiâlem, II. Mahmud'un türbesinin arkasına bir rüşdiye mektebi yaptırmış, bu mektebin ismi zamanla Dâru'l-Maârif Mektebi'ne çevrilmiştir. Dâru'l-Maârif'in hemen yanına Yeşil Mektep adıyla bir de sıbyan mektebi inşa edilmiş ve bu mekteplerde verilecek dersler, hocaların nitelikleri, mektepte çalışacak olan diğer personel hakkındaki bilgiler Bezmiâlem'in vakfiyesinde ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Bezmiâlem'in 1844 yılında bu iki mektep haricinde bir de Edirnekapı Molla Aşkî Mahallesi'nde bir sıbyan mektebi vakfetmiştir. Bezmiâlem'in ilme

verdiği değerin bir başka göstergesi de kitaba olan düşkünlüğüdür. Valide sultanın büyük bir kısmını el yazması eserlerin oluşturduğu astronomi, din, lügat, tarih, tıp, dilbilim ve farklı alanlarındaki eserlerden oluşan özel bir kütüphanesi vardır. Bezmiâlem, Dâru'l-Maârif Mektebi'ni vakfederken burada bir de kütüphane olmasını istemiştir. Kendisine ait hususi kütüphanesinin büyük bir kısmını da buraya vakfetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bezmiâlem Valide Sultan, Hayırseverlik, Vakıf, Eğitim.

BEZMIALEM VALIDE SULTAN (1807–1853): A STUDY ON PHILANTHROPY, FOUNDATION, AND EDUCATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

Bezmiâlem Valide Sultan was one of the most significant female figures of the 19th century, playing a pivotal role in the transformation of the Ottoman Empire, particularly in the areas of social welfare and education. As the wife of Mahmud II and the mother of Abdülmecid I, Bezmiâlem, who held the title of "Valide Sultan," stands out as a unique figure who integrated the classical Ottoman tradition of philanthropy with the process of modernization. In this context, her activities should be evaluated not only in terms of individual philanthropy but also in terms of the development of institutional social policy. The period during which Bezmiâlem Valide Sultan was influential coincides with the Tanzimat Period (1839–1876). This period marked a process in which centralizing reforms, modern institutions, and public services became widespread in the Ottoman Empire. Valide Sultans were not merely symbolic figures in the Ottoman court; they were also powerful actors who managed economic resources, established endowments, and shaped social policies. While Bezmiâlem continued this tradition, she expanded it to include modern health and educational institutions. The activities of Valide Sultan Bezmiâlem are one of the significant examples that increased the visibility of women in the public sphere in the Ottoman Empire. Valide Sultan Bezmiâlem was a pioneering figure in the fields of social welfare, health, and education during the Ottoman modernization process. Bezmiâlem Valide Sultan was a pivotal figure in the institutionalization of philanthropy and the development of social policy in the Ottoman Empire. Her legacy serves as a key reference point for understanding the historical roots of modern social services and education policies. Bezmiâlem Valide Sultan made significant contributions to the field of education. These include, in particular, the support of elementary schools, the provision of financial resources to madrasas, and the allocation of endowment revenues to expand access to education. In this context, her activities had a profound impact on early childhood and basic education. She is particularly notable for increasing access to education for disadvantaged children. Bezmiâlem Valide Sultan placed great value on knowledge and those who sought it. She was a valide sultan who demonstrated this commitment through both the foundations

she established and the generosity she showed toward students of knowledge. Bezmiâlem had a primary school built behind the tomb of Mahmud II; over time, the name of this school was changed to Dâru'l-Maârif School. A primary school named Yeşil Mektep was built right next to Dâru'l-Maârif, and the curriculum to be taught, the qualifications of the teachers, and details regarding the other staff members working at the school were specified in detail in Bezmiâlem's endowment deed. In addition to these two schools, Bezmiâlem also endowed a primary school in the Edirnekapı Molla Aşkî neighborhood in 1844. Another indication of Bezmiâlem's appreciation for knowledge is her passion for books. The Valide Sultan possessed a private library comprising works on astronomy, religion, lexicography, history, medicine, linguistics, and various other fields, a significant portion of which consisted of manuscripts. When Bezmiâlem endowed the Dâru'l-Maârif School, she also requested that a library be established there. She donated a significant portion of her own private library to this institution as well.

Keywords: Bezmialem Valide Sultan, Philanthropy, Foundation, Education

OSMANLI TOPLUMUNDA ŞİFÂ-İ ŞERİF KIRAATİ GELENEĞİ: BURHANİYELİ RUKİYE HATUN VAKFI ÖRNEĞİ (1895)

Mustafa POLAT

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi , mustafa.polat@balikesir.edu.tr, 0000-0002-1818-0252

Özet

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerin sürekliliğini sağlayan temel kurumlardan biridir. Bu çerçevede camilerde hadis ve siyer türü eserlerin okunması yoluyla yürütülen yaygın dinî eğitim faaliyetleri vakıflar aracılığıyla desteklenmiştir. Kadı İyaz tarafından kaleme alınan Eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ, İslam dünyasında asırlar boyunca yoğun ilgi görmüş ve özellikle cami merkezli okuma gelenekleri içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Bu çalışma, Osmanlı toplumunda yaygın bir dinî uygulama olarak yerleşen Şifâ-i Şerif kıraati geleneğini, Balıkesir örneğinde bir kadın vakfı üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan ve Şifâ-i Şerif okunmasını şart koşan kadın vakıflarıyla sınırlandırılmıştır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada doküman analizi tekniği kullanılmış ve ilgili vakfiye paleografik olarak çözümlenmiş ve elde edilen veriler içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, Balıkesir'in Burhaniye kazasına bağlı Yunus Mahallesi'nde yaşayan Rukiye Hatun bint-i Ahmed Efendi'ye ait 1895 tarihli bir vakfiye tespit edilmiştir. Söz konusu vakfiyede, vakıf kurucusunun ileri yaşta -yaklaşık 90 yaşında- hasbeten lillâh vakıf tesis ettiği anlaşılmaktadır. Vakfın akarâtı arasında zeytinlik ve meyve bahçeleri ile bir ev yer almaktadır. Hayrat kısmında ise Hacı Ahmed Camii'nde Şifâ-i Şerif kıraati, Ramazan ayında mukabele okunması, vaaz ve nasihat faaliyetleri ile cami görevlilerine ücret tahsisi öngörülmektedir.

Elde edilen bulgular, Osmanlı kadınlarının hayır faaliyetleri yanında yaygın dinî eğitim ve ilmî geleneğin sürdürülmesinde de aktif rol üstlendiklerini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, Şifâ-i Şerif kıraati geleneğinin vakıf sistemi içerisindeki yerini ve kadın vakıfları aracılığıyla nasıl sürdürüldüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Kadı İyaz, Şifâ-i Şerif, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Osmanlı Kadın Vakıfları, Rukiye Hatun bint-i Ahmed Efendi.

THE TRADITION OF RECITING AL-SHIFĀʾ IN OTTOMAN SOCIETY: THE CASE OF RUKIYE HATUN'S WAQF IN BURHANIYE (1895)

Abstract

In the Ottoman Empire, waqfs (pious endowments) constituted one of the principal institutions ensuring the continuity of religious, social, and cultural services. Within this framework, non-formal religious education conducted through the reading of hadith and sīra works in mosques was largely supported by waqfs. Among these works, al-Shifāʾ bi-Taʿrīf Ḥuqūq al-Muṣṭafā, authored by Qadi Iyad, gained widespread recognition across the Islamic world for centuries and occupied a significant place in mosque-centered recitation traditions.

This study aims to examine the tradition of reciting al-Shifāʾ—which became an established religious practice in Ottoman society—through the example of a female-founded waqf in Balıkesir. The research is limited to women's waqfs recorded in the General Directorate of Foundations Archive that explicitly stipulate the recitation of al-Shifāʾ. Adopting a qualitative research design, the study employs document analysis; the relevant waqfiyya has been paleographically analyzed, and the obtained data have been evaluated through content analysis. The analysis identifies an 1895 waqfiyya belonging to Rukiye Hatun bint Ahmed Efendi, a resident of Yunus Neighborhood in the Burhaniye district of Balıkesir. The document indicates that the founder established the waqf ḥasbatan li'Llāh at an advanced age (approximately ninety). The endowed properties include olive groves, fruit gardens, and a house. The charitable provisions (khayrāt) stipulate the recitation of al-Shifāʾ in Hacı Ahmed Mosque, the performance of Qurʾān recitation (muqābala) during Ramadan, the delivery of sermons and religious exhortations, and the payment of salaries to mosque personnel.

The findings demonstrate that Ottoman women played an active role not only in charitable activities but also in sustaining non-formal religious education and the transmission of scholarly-religious traditions. In this respect, the study seeks to elucidate the place of the al-Shifāʾ recitation tradition within the waqf system and how it was maintained through women's endowments.

Keywords : Balıkesir, Qadi Iyad, al-Shifāʾ, General Directorate of Foundations Archive, Ottoman Women's Waqfs, Rukiye Hatun bint Ahmed Efendi.

ZEYTİN DALLARI ARASINDA AKAN HAYRAT: BALIKESİR'DE KADIN VAKIFLARI VE SU MEDENİYETİ

Semiha NURDAN

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, semiha.nurdan@bozok.edu.tr, 0000-0002-5316-3650

Özet

İslam medeniyetinin temel taşlarından biri olan vakıf sistemi, ferdi mülkiyetin toplumsal fayda amacıyla ebedileştirilmesi felsefesine dayanmaktadır. Bu sistemin tarihsel süreçteki izdüşümleri incelendiğinde, özellikle Osmanlı şehir dokusunun hem fiziksel hem de manevi inşasında kadınların (vâkıfelerin) önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu çalışma; 1461 ile 1927 yılları arasındaki geniş zaman dilimini kapsayan arşiv kayıtları ışığında, Balıkesir coğrafyasında mülkiyet haklarını toplumsal bir kalkınma modeline dönüştüren 126 vizyoner kadının faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin "su medeniyeti" üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

Türk-İslam geleneği içerisinde Osmanlı döneminde zirveye ulaşan kadın vakıfları; cami, medrese ve şifahane gibi anıtsal yapıların ötesinde, toplumsal yaşamın kılcal damarlarına dokunan bir hizmet ağı kurmuştur. Balıkesir özelinde bu geleneği özgün kılan temel unsur, bölgenin iktisadi can damarı olan zeytin ağacı ile kurulan organik bağdır. "Ölmez ağaç" olarak nitelendirilen zeytinlikler, vâkıfeler için sürdürülebilir bir finansal kaynak (akar) teşkil etmiştir. Hanedan mensuplarından esnaf zümresine kadar geniş bir yelpazeye yayılan kadınlar; mehir, miras veya ticari faaliyetlerle edindikleri zeytinlik gelirlerini toplumun hizmetine sunarak bir "merhamet hattı" inşa etmişlerdir.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan su medeniyeti vurgusu, bu ekonomik gücün estetik ve insanî bir kimliğe bürünme biçimidir. Balıkesir'deki kadın vakıfları, zeytinliklerden elde edilen akar gelirleri; mahalle çeşmelerinin ihyası, su yollarının tamiri ve su kuyularının bakımı gibi hayatî hizmetlere kanalize etmiştir. Suyun "sadaka-i cariye" olarak görülmesi, susuz mahallelerin suya kavuşturulmasından yolcuların ihtiyacını gideren hayratlara kadar geniş bir yelpazede karşılık bulmuştur. Sonuç olarak Balıkesir'deki kadın vakıfları, kadının Osmanlı toplumundaki iktisadi ve hukuki otoritesinin en somut tescili olmanın yanı sıra; zeytin dallarının gölgesinde inşa edilen ve suyun zarafetiyle harmanlanan asırlık bir vefa mirasını günümüze taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Vakıf Sistemi, Vâkıfeler, Su Medeniyeti, Zeytin Ekonomisi, Osmanlı Sosyal Yapısı.

CHARITY FLOWING THROUGH OLIVE BRANCHES: WOMEN'S FOUNDATIONS AND WATER CIVILIZATION IN BALIKESIR

Abstract

The waqf (foundation) system, one of the cornerstones of Islamic civilization, is based on the philosophy of perpetuating private property for the purpose of social benefit. When the historical traces of this system are examined, it is observed that women (vâkıfeler) played a central role in the construction of both the physical and spiritual fabric of Ottoman cities. In light of archival records covering the extensive period between 1461 and 1927, this study analyzes the activities of 126 visionary women in the Balıkesir region who transformed their property rights into a social development model, and the impact of these activities on the "water civilization."

The tradition of women's foundations, which reached its peak during the Ottoman era within the Turkish-Islamic heritage, established a service network that touched the very capillaries of social life, extending beyond monumental structures like mosques, madrasas, and hospitals. The primary element that makes this tradition unique to Balıkesir is the organic connection established with the olive tree, the economic lifeblood of the region. Olive groves, described as the "immortal tree," constituted a sustainable financial resource (akar) for these female founders. These women, ranging from members of the dynasty to the artisan class, offered the income from olive groves acquired through dowry, inheritance, or commercial activities to the service of society, thereby constructing a "line of mercy."

The emphasis on water civilization, which constitutes the focal point of this study, represents the transformation of this financial power into an aesthetic and humanitarian identity. The women's foundations in Balıkesir channeled the revenues obtained from olive groves into vital services such as the restoration of neighborhood fountains, the repair of waterways, and the maintenance of water wells. The perception of water as "sadaka-i cariye" (continuous charity) manifested in a wide range of services, from bringing water to parched neighborhoods to charities meeting the needs of travelers. Consequently, women's foundations in Balıkesir serve not only as the most concrete manifestation of women's economic and legal authority in Ottoman society but also carry forward a centuries-old legacy of loyalty and solidarity, built under the shade of olive branches and harmonized with the elegance of water.

Keywords : Balikesir, Waqf System, Vakifeler (Female Founders), Water Civilization, Olive Economy, Ottoman Social Structure.

MEYMÛNE BİNT HÂRİS'İN HADİS İLMİNE KATKISI

Sehal Deniz VARLIK

Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Mersin, Türkiye.
sehaldeniz@mersin.edu.tr, 0000-0002-3247-7490

Özet

Hz. Peygamber'in son eşi olan Meymûne bint Hâris, hadis rivayeti bakımından ezvâc-ı tâhirât içinde dikkat çeken bir konuma sahiptir. Kadın sahâbîler arasında rivayet sayısı bakımından üst sıralarda yer almasına rağmen, onun hadis ilmine katkısı bir ölçüde gölgede kalmış ve yeterince çalışılmamıştır. Son yıllarda Meymûne validemiz üzerine müstakil incelemeler yapılmışsa da bu literatür hem sayıca sınırlı hem de belirli kaynaklarla çerçevelenmiştir. Bu bildiri ise, Meymûne bint Hâris'in hadis ilmine katkısını daha geniş bir kaynak yelpazesi içinde ve bütüncül bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada öncelikle klasik hadis kaynaklarında Meymûne validemize nisbet edilen rivayetler tespit edilecek; ardından bu rivayetler konu alanları, rivayet ağı ve ilmî işlevleri bakımından incelenecektir. Özellikle ibadet, tahâret, aile hayatı, mahrem alan, nebevî uygulamanın aktarımı ve fetvaya elverişli rivayetler üzerinde durulacaktır. Ayrıca rivayetlerinin; Hz. Peygamber'in hâne-i saâdet içindeki uygulamalarını, kadınlara mahsus dinî meseleleri ve sahâbî kadınların bilgi aktarımındaki yerini görünür kılma bakımından taşıdığı değer tartışılacaktır.

Bildirinin temel iddiası, Meymûne bint Hâris'in yalnızca belirli sayıda hadis rivayet eden bir râvi değil; sünnetin mahrem, amelî ve öğretici boyutlarının sonraki nesillere intikalinde etkin rol oynayan bir bilgi taşıyıcısı olduğudur. Onun rivayetleri, hem ev içi nebevî hayatın ayrıntılarını koruması hem de kadınların doğrudan tecrübe ettikleri dinî meseleleri hadis literatürüne aktarması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu sebeple tebliğ, Meymûne validemizin hadis ilmindeki yerini yeniden düşünmeyi ve nispeten sınırlı kalan literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Meymûne bint Hâris, hadis rivayeti, rivayet konuları, hadis ilmi.

MAYMUNAH BINT AL-HARITH'S CONTRIBUTION TO HADITH SCHOLARSHIP

Abstract

Maymunah bint al-Harith, the last wife of the Prophet Muhammad, occupies a noteworthy position among the Mothers of the Believers in terms of hadith transmission. Yet, despite ranking among the foremost female Companions with respect to the number of narrations attributed to her, her contribution to hadith scholarship has often remained overshadowed by figures such as A'ishah and Umm Salamah. Although a number of independent studies on Maymunah have appeared in recent years, a significant part of this literature has remained limited to particular clusters of sources. This paper aims to evaluate Maymunah bint al-Harith's contribution to hadith scholarship within a broader framework. The study will first identify the narrations attributed to Maymunah in the classical hadith sources and will then examine them in terms of their subject matter, transmission network, and scholarly functions. Particular attention will be given to narrations relating to worship, purification, family life, the private sphere, the transmission of Prophetic practice, and reports suitable for legal inference. It will also discuss the value of her narrations in making visible the Prophet's practices within the household, religious matters specific to women, and the place of female Companions in the transmission of knowledge.

The central claim of the paper is that Maymunah bint al-Harith was not merely a transmitter who narrated a limited number of hadiths, but a bearer of knowledge who played an active role in conveying the intimate, practical, and instructive dimensions of the Sunnah to later generations. Her narrations are of particular significance both because they preserve details of the Prophet's domestic life and because they carry into the hadith literature religious matters directly experienced by women. In this respect, the paper seeks to reconsider Maymunah's place in hadith scholarship and to contribute to a field of study that has remained relatively limited.

Keywords: Hadith, Maymunah Bint al-Harith, Hadith Transmission, Subjects of Transmission, Hadith Scholarship.

NÎŞÂBUR İLİM HAVZASINDA BİR KADIN OTORİTE: "MÜSNİDETÜ HORASAN" ÜMMÜ'L-MÜEYYED ZEYNEB BİNT ABDİRRAHMÂN (öl. 615/1218) VE İLİM GELENEĞİNDEKİ YERİ

Nisa Derya DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nisa.derinsu@deu.edu.tr, 0000-0001-5885-8323

Özet

Bu çalışmada, İslam dünyasında kadın âlimlerin ilim ve bilim tarihindeki konumları ile katkıları, hicrî VII. yüzyılda Nîşâbur'da yaşamış Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb bint Abdurrahman eş-Şa'rîyye (öl. 615/1218) örneği üzerinden incelenmektedir. Çalışmanın amacı; İslam düşünce tarihinde kadınların rolünün çoğu zaman sınırlı bir çerçevede ele alınmasına karşılık biyografi eserlerinde bazı kadın âlimlerin ilmî silsilelerin merkezinde yer aldığını göstermek ve bu durumu Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb örneği üzerinden somutlaştırmaktır. Konunun önemi ise "Müsnidetü Horasan", "Şeyhetü'l-Irâk" ve "Hurre Naz" (Asil Hanımefendi) gibi unvanlarla anılan Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb hakkında müstakil bir çalışmanın bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada biyografik ve klasik tabakât kaynaklarına dayalı nitel bir yöntem benimsenmiştir. Bu çerçevede Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb'in ilmî şahsiyeti öncelikle hocaları ardından talebeleri üzerinden analiz edilmiştir. Bu bağlamda onun ilmî teşekkülünde, özellikle Zemahşerî'den (öl. 538/1144) aldığı icâzet ve Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle*'sinin rivayeti gibi unsurlar belirleyici olmuş; bu veriler onun farklı ilim alanlarındaki konumunun tahliline imkân sağlamıştır. Bununla birlikte H. 615 yılında 91 yaşında vefat eden Zeyneb'in, H. 538'de vefat eden Zemahşerî'den icâzet aldığına dair rivayetler ilk bakışta kronolojik bir tutarsızlık izlenimi uyandırmaktadır. Ancak söz konusu tarihler esas alındığında Zeyneb'in, Zemahşerî'nin vefatı sırasında yaklaşık on dört yaşında olduğu anlaşılmakta; bu durum klasik İslâm ilim geleneğinde erken yaşta ilim tahsiline başlanması ve özellikle semâ' ve icâzet yoluyla rivayet yetkisinin genç yaşlarda elde edilmesi olgusuyla birlikte değerlendirildiğinde bu irtibatın tarihsel açıdan mümkün ve makul olduğunu ortaya koymaktadır. Talebeleri açısından bakıldığında ise Zeyneb'in; İbn Nukta (öl. 629/1231), İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (öl. 643/1245), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (öl. 643/1245) ve İbn Hallikân (öl. 681/1282) gibi dönemin önde gelen âlimlerine hocalık yaptığı görülmektedir. Bu durum, onun ilmî silsile içerisindeki merkezi konumunu ve otoritesini açıkça teyit etmektedir.

Sonuç itibarıyla Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb'in yalnızca hadis rivayetiyle sınırlı kalmayan; aynı zamanda tefsir, tasavvuf ve dil-edebiyat alanlarında da katkılar sunan çok yönlü bir kadın âlim olduğu tespit edilmiştir. Âli isnad sahibi bir muhaddis olarak geniş bir coğrafyadan ilim talebelerinin kendisine geldiği ve yukarıda adı geçen önemli âlimlere

hocalık yaptığı anlaşılmıştır. Zemahşerî'den aldığı icazetle dirayet tefsiri geleneğine dâhil olduğu, Kuşeyrî'nin *er-Risâlesi*'nin rivayetiyle tasavvuf düşüncesine katkı sunduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, Nîşâbur'un ilmî ortamında kadınların etkin biçimde yer alabildiğini ve kadın âlimlerin klasik İslam eğitim geleneğinde ilmî sürekliliğe önemli katkılar sağladığını açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nîşâbur, Kadın Âlimler, Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb, Müsnidetü Horasan

A FEMALE AUTHORITY IN THE NISHAPUR KNOWLEDGE BASIN: "MUSNIDAT AL-KHURASAN" UMM AL-MU'AYYAD ZAYNAB BINT ABD AL-RAHMAN (D. 615/1218) AND HER PLACE IN THE TRADITION OF SCHOLARSHIP

Abstract

This study examines the status and contributions of female scholars in the history of Islamic science and intellectual life, focusing on Umm Al-Mu'ayyad Zaynab bint ʿAbd al-Raḥmān al-Shaʿrīyya (d. 615/1218), who lived in Nishapur in the 7th century AH. While the role of women in Islamic thought is often framed within a limited scope, this research seeks to demonstrate—through the example of Zaynab—that certain female scholars occupied central positions within scholarly transmission networks (isnad). The significance of this study lies in the absence of a dedicated work on Zaynab, despite her distinguished titles such as "Musnida of Khorasan," "Sheikha of Iraq," and "Hurre Naz" (Noble Lady).

Adopting a qualitative methodology based on biographical and classical ṭabaqāt sources, the study analyzes Zaynab's scholarly identity through her teachers and students. Key factors in her intellectual formation include the ijazah (authorization) she reportedly received from al-Zamakhshari (d. 538/1144) and her transmission of al-Qushayri's al-Risala. Although her receiving an ijazah from Zamakhshari may initially appear chronologically problematic —given that she died at the age of 91— calculations suggest that she was approximately fourteen at the time of his death. Within the classical tradition of early education and the acquisition of transmission authority through samāʿ, this connection is both historically possible and plausible.

As for her students, Zaynab taught prominent scholars of the period, including Ibn Nuqta (d. 629/1231), Ibn al-Najjar (d. 643/1245), Ibn al-Salah (d. 643/1245) and Ibn Khallikan (d. 681/1282), which confirms her central role in the transmission of knowledge. In conclusion, Zaynab was a versatile scholar whose contributions extended beyond hadith to include tafsir, Sufism, and literature. Possessing a high (ʿālī) isnad, she attracted students from across a wide geographical area. Her connection to Zamakhshari situates her within the tradition of analytical exegesis (dirāyah), while her transmission of

al-Qushayri's work underscores her role in Sufi thought. These findings demonstrate that women were active participants in the intellectual milieu of Nishapur and played a crucial role in the continuity of classical Islamic education.

Keywords: Tafsīr, Nishapur, Women Scholars, Umm al-Muʾayyad Zaynab, Musnidat Khurāsān

ÂİŞE ABDURRAHMAN'IN HADİS İLMİNDEKİ KATKILARI

Mustafa KAYA

Öğr. Gör. Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, m.kaya@deu.edu.tr, 0000-0003-0258-4524

Ahmet CİHANGİR

Doktora Öğrencisi, Yermük Üniversitesi, a.cihangir68@gmail.com, 0000-0002-9145-7078

Özet

Bu tebliğ, Bintü'ş-Şâtî olarak bilinen, daha çok müfessir ve edebiyatçı kimliğiyle öne çıkan Mısırlı Aişe Abdurrahman'ın (1913-1998) hadis ilmindeki çalışmalarını ve katkılarını ele almaktadır. İlahiyat ilimleri içerisinde daha çok tefsir ve İslam tarihi alanlarında çalışma konusu edilen Aişe Abdurrahman'ın hadisçilik yönü ise literatürde henüz müstakil ve kapsamlı bir biçimde ele alınmamıştır. Bu bağlamda, söz konusu yönünün incelenmesi hem mevcut boşluğun doldurulması hem de ilmi kişiliğinin daha bütüncül bir şekilde ortaya konulması açısından araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu müellifin ilmî mirasını hadisçilik yönü çerçevesinde değerlendirerek hadis ilmine sağladığı katkıları tespit etmektir. Bunun yanı sıra, müellifin hadis literatürüne yönelik telif ile tahkik faaliyetlerini ve bu faaliyetlerde benimsediği metodolojiyi analiz ederek, ilmî yaklaşımını sistematik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmada Aişe Abdurrahman'ın kuran, tefsir, hadis, siyer, edebiyat, biyografi ve İslam'da kadının konumu gibi eserleri analitik bir yöntemle değerlendirilmiş ve hadis ilmindeki ilmî yaklaşımı ortaya koyduğu çalışmalar üzerinden ele alınmıştır. Buna göre, en önemli eseri olarak kabul edilen *et-Tefsîrü'l-beyânî li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*'de hadisleri sınırlı ölçüde kullanması ve hadisleri doğrudan rivayet kaynaklarından ziyade tefsir literatürü üzerinden aktardığı görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu rivayetlerin büyük ölçüde muteber hadis kaynaklarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Aişe Abdurrahman, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) annesi Hz. Âmine hakkında müstakil eser telif eden ilk âlimlerden biri olarak da öne çıkmaktadır. Ancak bu eserinde yer yer zayıf rivayetlere yer vermesi ve hadis tenkitçileri tarafından ortaya konulan değerlendirmeleri yeterince dikkate almaması sebebiyle eleştirilmiştir. Hadis alanındaki çalışmaları kapsamında ise *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs ile Mehâsinü'l-Istılâh* adlı eserlerin tahkiki dikkat çekmektedir. Müellifin, hadis usûlü alanında muhtasar eserler arasında yer alan ancak içerdiği itiraz ve ilavelerle dikkat çeken Sirâcüddîn el-Bulkînî'nin (ö. 805/1403) *Mehâsinü'l-Istılâh*'ının tahkikinde özellikle dipnotlarında birçok ihtilaflı meseleyi ele alarak zengin bir ilmî tartışma zemini ortaya koymuş ve bu yönüyle ilmî titizliğiyle temayüz etmiştir. Bunun yanı sıra, *Meşârikü'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr li'l-Kâdî İyâz* adlı makalesinde, söz konusu eserin bir sözlükten ziyade *Muvatta*, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de yer alan müşkil ifadeler, râvi isimlerindeki tashif ve tahrifler ile rivayetlerin tashih ve zabtına yönelik bir çalışma

olduğunu örneklerle ortaya koymuştur. *El-Menhecü'n-Naklî li Ulemâi'l-Hadîs* adlı makalesinde ise rivayetlerin nakil yöntemlerine yönelik modern dönemdeki önyargılı yaklaşımın yanlışlığı üzerinde durmuş ve hadis âlimlerinin nakil yönteminin hem teorik ilkelerini hem de pratik uygulamasını ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuç olarak, Aişe Abdurrahman'ın bu çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, hadis ilmine önemli katkılar sunmuş önde gelen kadın âlimlerden biri olarak sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Aişe Abdurrahman, Bintü'ş-Şâtî, Hadis Çalışmaları, Mısır.

AISHA ABDURRAHMAN'S CONTRIBUTIONS TO HADITH STUDIES

Abstract

This paper examines the works and contributions of the Egyptian scholar Aisha Abdurrahman (1913–1998), known as Bintü'ş-Şâtî, in the field of hadith studies, in which she is less well known than in exegesis and literary scholarship. Although she has been studied primarily in the fields of exegesis and Islamic history, her contributions to hadith scholarship have not yet been examined in a standalone and comprehensive manner. In this respect, the study seeks both to fill a gap in the literature and to present her scholarly profile more comprehensively. It aims to assess her scholarly legacy from the perspective of hadith studies, identify her contributions to the field, and systematically elucidate her scholarly approach through an analysis of her writings, textual criticism, and methodology in hadith literature.Using an analytical method, the study evaluates Aisha Abdurrahman's works on the Qur'an, exegesis, hadith, the life of the Prophet, literature, biography, and the status of women in Islam, with particular attention to those reflecting her approach to hadith studies. In *al-Tafsīr al-Bayānī li-l-Qurʾān al-Karīm*, regarded as her most significant work, she makes limited use of hadiths and cites them mainly through exegetical literature rather than directly from their original sources, although most of these hadiths are found in authoritative collections. She also stands out as one of the first scholars to author a standalone work on the Prophet's mother, Amina, though she has been criticized for including weak narrations and for not giving sufficient weight to the judgments of hadith critics.Among her hadith-related works, her critical editions of *Muqaddimat Ibn al-Ṣalāḥ fī ʿUlūm al-Ḥadīth* and *Maḥāsin al-Iṣṭilāḥ* are especially noteworthy. Her edition of *Maḥāsin al-Iṣṭilāḥ* by Sirāj al-Dīn al-Bulqīnī is particularly important for its treatment of contentious issues in the footnotes, which provides a rich basis for scholarly discussion and demonstrates her academic rigor. In his article titled *Mashāriq al-Anwār ʿalā Ṣiḥāḥ al-Āthār li'l-Qāḍī ʿIyāḍ*, he shows through examples that this work is not simply a dictionary. Rather, it focuses on problematic expressions in the *Muwaṭṭaʾ*, *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*, and *Ṣaḥīḥ Muslim*. In his article titled *al-Manhaj al-Naqlī li-ʿUlamāʾ al-Ḥadīth*, he argues that the modern dismissive approach toward transmitted reports is mistaken. He also seeks to explain both the theoretical principles and the practical application of the transmission

method used by hadith scholars. In light of these contributions, Aisha Abdurrahman can be regarded as one of the leading female scholars who made significant contributions to hadith studies.

Keywords : Hadith, Aisha Abdurrahman, Bint al-Shāṭiʾ, Hadith studies, Egypt.

HİCRÎ VI. YÜZYILDA İSLAM DÜNYASINDA BİR OTORİTE: FAKİHE-MUHADDİSE FÂTIMA BİNT ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ (Ö. VI. / XII. YÜZYIL)

Betül ÖZ

Arş. Gör. Dr., MCBU İlahiyat Fakültesi, betul.oz@cbu.edu.tr, 0000-0001-7739-9732

Özet

İslâm ilim dünyasında, hadis rivayetinde aktif rol alan kadın âlimler olsa da hadisleri hem nakledip hem de onları yorumlayarak hüküm çıkarma ve fetva verme konusunda "fakihe-muhaddise" kimlikleri ile anılanların sayısı oldukça azdır. Hicri VI. yüzyılda yaşayan ve bu nadir isimlerden olan Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkandî Hanefî fıkhının önemli âlimlerinden biridir. Bu tebliğin temel hedefi, Fâtıma es-Semerkandî'nin sadece bir "kadın fakihe" olarak değil, aynı zamanda hadis bilgisiyle de temayüz eden bir "fakihe-muhaddise" olarak konumunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda tebliğde, onun hadisle fıkhı mezceden otoritesinin mahiyeti ve Hanefî mezhebi içerisindeki yerinin yeniden değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Semerkant'ta dünyaya gelen Fâtıma, küçük yaşlardan itibaren fıkıh, hadis, Kur'an ve hat sanatı alanında eğitim almıştır. Hanefî fıkıh alimlerinden olan babası Alâeddin es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) rahle-i tedrisatından geçerek onun en önemli eseri olan *Tuḥfetü'l-fuḳahâ*'yı ezberlemiş; fıkıh ve hadis ilimlerindeki eğitimi vesilesiyle de babasıyla birlikte fetva verme derecesine yükselmiştir. Fâtımâ es-Semerkandî zamanla hüküm çıkarma konusunda Hanefî mezhebinde otorite haline gelmiştir. Bu hususta dikkat çeken en önemli veri, yine bir Hanefî fakihi olan eşi İmam Kâsânî'nin (ö. 587/1185) ders anlatırken yahut fetva verirken tereddüte düştüğü veya hadis istidlalinde hata ettiği durumlarda, Fâtımâ'nın müdahalede bulunarak bu hataları bizzat tashih edip eşinin fetva tercihlerini hadis delilleri üzerinden düzelten bir muhaddise olmasıdır. Bu durum onun sadece rivayetlerin lafzına değil, bununla birlikte hadislerin sıhhat, delâlet ve dirâyetü'l-hadis (fıkhî bağlam) durumuna da hâkim olduğunu göstermektedir.

Tebliğde, Fâtıma es-Semerkandî'nin fıkıh ve hadis ilmindeki yetkinliği, "aile içi fetva heyeti" olarak isimlendirilebilecek bir yaklaşımla hareket etmesi ve zamanın önemli siyâsî liderlerden Nûreddin Zengî'nin kendisine fetva sorması gibi hususlar analitik bir yaklaşımla ele alınacaktır. Ayrıca Fâtımâ'nın Halep medreselerinde kadın-erkek talebelere fıkıh ve hadis dersleri verip öğrencilerin kendisine bu ilimlerin icazetini talep ederek gelmesi, onun ilmî otoritesinin ulaştığı kitlenin boyutunu göstermesi açısından incelenecektir.

Sonuç olarak bu çalışma; ilim dünyasında ismi sık zikredilmediği için gizli kalmış önemli âlimlerden Fâtıma es-Semerkandî'nin, muhaddise kimliğiyle fetva verme sürecinde üstlendiği aktif rolle "denetleyici" konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte İslâm dünyasında klasik dönem kadın âlim imajının sadece "talebe" yahut "ravi" seviyesinde kalmadığını, hadislerle hüküm ortaya koyan bir "fakihe" seviyesinde de kadın âlimlerin bulunduğunu netleştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fâtıma es-Semerkandî, Fakihe, Muhaddise, Fetva.

AN AUTHORITY IN THE ISLAMIC WORLD IN THE 6TH CENTURY AH: FATIMA BINT ALAEDDIN Al-SAMARQANDI, JURIST AND HADITH SCHOLAR (D. 6TH / 12TH CENTURY)

Abstract

In the Islamic scholarly world, although there were female scholars who played an active role in the transmission of hadith, very few were known as "faqiha-muhaddithah" (female jurists-hadith scholars) who both transmitted hadith and interpreted them to derive rulings and issue fatwas. Fatima bint Alaeddin al-Samarqandi, who lived in the 6th century AH and is one of these rare figures, is an important scholar of Hanafi jurisprudence. The main objective of this presentation is to highlight Fatima al-Semerqandi's position not only as a "female jurist" but also as a "faqiha-muhaddithah" distinguished by her knowledge of hadith. In this context, the presentation aims to re-evaluate the nature of her authority in combining hadith and jurisprudence and her place within the Hanafi school of thought.

Born in Samarkand, Fatima received education in jurisprudence, hadith, the Quran, and calligraphy from a young age. She studied under her father, Alaeddin al-Samarqandi (d. 539/1144), a scholar of Hanafi jurisprudence, memorizing his most important work, Tuḥfetü'l-fuḳahâʾ. Through her education in jurisprudence and hadith, she rose to the level of issuing fatwas alongside her father. Over time, Fatima al-Samarqandi became an authority in issuing rulings within the Hanafi school of thought. The most noteworthy piece of information in this regard is that when her husband, Imam Kasani (d. 587/1185), also a Hanafi jurist, hesitated while teaching or giving fatwas, or made mistakes in the use of hadith, Fatima would intervene, personally correct these errors, and rectify her husband's fatwa choices based on hadith evidence. This demonstrates that she was not only knowledgeable about the wording of the narrations but also about their authenticity, meaning, and dirayetü'l-hadith (jurisprudential context) of the hadiths.

This paper examines Fatima al-Samarqandi's authority in jurisprudence and hadith through an operation that could be described as a "family fatwa committee," and analyzes how she received fatwas from important political leaders such as Nur al-Din Zengi. It also examines the extent of her scholarly authority in Aleppo, where she taught

jurisprudence and hadith to both male and female students, and how this authority was shaped by her seeking authorization to teach these subjects.

In conclusion, this study highlights Fatima al-Samarqandi, a prominent scholar whose name is rarely credited in the academic world, and her active role as a "supervisor" in the fatwa-issuing process. However, this aims to clarify that the image of female scholars in the classical period of the Islamic world was not limited to the level of "student" or "narrator," but also included female scholars at the level of "jurist" who derived rulings from hadiths.

Keywords: Fatima al-Samarqandi, Jurist, Hadith Scholar, Fatwa.

HADİS İLMİNDE KADIN OTORİTESİ: ZEYNEB BİNTÜ'L-KEMÂL ÖRNEĞİ

Mehmet Şemsi BALAT

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, semsibalat@gmail.com, 0000-0001-7890-8295

Özet

İslâm ilim tarihine yönelik modern çalışmalarda kadınların ilmî faaliyetleri çoğu zaman sınırlı örnekler üzerinden değerlendirilmekte, özellikle hadis ilmi sahasında kadınların rivayet, tedris ve ilmî otorite kurma süreçlerindeki etkinliği yeterince görünür kılınamamaktadır. Bu durum, kadın muhaddislerin İslâm ilim geleneğindeki gerçek konumlarının eksik veya tek yönlü algılanmasına yol açmaktadır. Özellikle geç dönem İslâm toplumlarında kadınların ilmî hayattaki yerinin zayıfladığı yönündeki genel kanaat, biyografik ve tabakât kaynaklarının sunduğu verilerle yeniden değerlendirilmesi gereken önemli bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Zeyneb Bintü'l-Kemâl de akademik literatürde henüz hak ettiği ilgiyi görmüş değildir. Bu çalışmanın temel problemi, geç dönem hadis geleneğinde kadın âlimlerin ilmî temsilinin hangi düzeyde gerçekleştiği ve Zeyneb Bintü'l-Kemâl örneğinin bu temsil içerisinde nasıl bir yere sahip olduğudur.

Çalışmanın amacı, hicrî VII./XIII. ve VIII./XIV. yüzyıllarda yaşayan Zeyneb Bintü'l-Kemâl'in hadis ilmindeki yerini; ilmî şahsiyeti, rivayet yetkinliği, hoca-talebe ilişkileri ve ilim çevrelerindeki itibarı çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda onun yalnızca hadis rivayet eden bir râvi değil, kendisine ilmî yolculuklar yapılan, önemli âlimlerin istifade ettiği ve rivayet zincirlerinde belirleyici rol üstlenen bir muhaddise olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş; biyografik inceleme ve betimleyici tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Klasik tabakât, terâcim ve hadis tarihi kaynakları taranarak Zeyneb Bintü'l-Kemâl'in hayatı, ilmî yetişmesi, hocaları, talebeleri ve hadis ilmindeki konumu değerlendirilmiştir.

İnceleme sonucunda, Zeyneb Bintü'l-Kemâl'in küçük yaşlardan itibaren ilim meclislerine katıldığı, çok sayıda şeyhten rivayette bulunduğu ve bazı rivayetlerde son temsilci konumuna yükseldiği anlaşılmıştır. Zehebî ve Tâcüddîn es-Sübkî gibi önemli isimlerin ondan rivayette bulunması, onun hadis alanındaki ilmî otoritesini açıkça göstermektedir. Ayrıca kaynaklarda ahlâkı, sabrı, nezaketi ve ilme adanmış hayatı üzerinde durulması, şahsiyetinin ilmî itibarıyla birlikte değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Zeyneb Bintü'l-Kemâl, geç dönem İslâm ilim geleneğinde kadınların hadis ilmindeki yerini göstermesi bakımından etkili, bilinmesi ve tanınması gereken bir örnektir.

Bu çalışma, kadınların İslâm ilim tarihindeki varlığını tali gören yaklaşımların yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymakta; kadın muhaddisler üzerine yapılacak müstakil araştırmaların hadis ilminin sosyal tarihi açısından önemli katkılar sağlayacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivayet, Zeyneb Bintü'l-Kemâl, Kadın Muhaddisler.

WOMEN'S AUTHORITY IN HADITH SCHOLARSHIP: THE CASE OF ZAYNAB BINT AL-KAMAL

Abstract

In modern studies on the history of Islamic scholarship, women's intellectual activities are often assessed through a limited number of examples. In particular, within the field of hadith studies, women's roles in transmission, teaching, and the formation of scholarly authority have not been rendered sufficiently visible. This has led to incomplete or one-sided perceptions of the actual position of female hadith scholars within the Islamic scholarly tradition. In particular, the widespread assumption that women's place in intellectual life weakened in the later periods of Islamic societies constitutes an important problem that should be reconsidered in light of the evidence presented by biographical and tabaqat sources. Indeed, Zaynab bint al-Kamal herself has not yet received the scholarly attention she deserves in the academic literature. The central question of this study, therefore, is the extent to which female scholars were represented in the later hadith tradition and the place occupied by the example of Zaynab bint al-Kamal within that representation.

The aim of this study is to examine the position of Zaynab bint al-Kamal, who lived in the 7th/13th and 8th/14th centuries AH/CE, in hadith scholarship, with particular reference to her scholarly personality, competence in transmission, teacher-student relationships, and reputation within learned circles. In this context, the study seeks to demonstrate that she was not merely a transmitter of hadith, but a muhadditha to whom scholarly journeys were undertaken, from whom prominent scholars benefited, and who assumed a decisive role in chains of transmission.

This research adopts a qualitative approach and employs biographical examination together with descriptive historical analysis. By surveying classical tabaqat, tarajim, and sources on the history of hadith, the study evaluates Zaynab bint al-Kamal's life, scholarly formation, teachers, students, and position in hadith scholarship.

The analysis shows that Zaynab bint al-Kamal participated in scholarly gatherings from an early age, transmitted from numerous shaykhs, and in certain lines of transmission rose to the position of the final representative. The fact that major figures such as al-Dhahabi and Taj al-Din al-Subki transmitted from her clearly demonstrates her scholarly authority in the field of hadith. Furthermore, the emphasis placed in the sources on her

morality, patience, refinement, and life devoted to learning indicates that her personal character was evaluated alongside her scholarly prestige.

In conclusion, Zaynab bint al-Kamal stands as an influential example, worthy of recognition and wider scholarly attention, in demonstrating women's place in hadith scholarship within the later Islamic intellectual tradition. This study shows that approaches which regard women's presence in Islamic intellectual history as secondary must be reconsidered, and it suggests that independent studies on female hadith scholars can make significant contributions to the social history of hadith scholarship.

Keywords : Hadith, Transmission, Zaynab bint al-Kamal, Female Hadith Scholars.

GELENEK İLE MODERNİTE ARASINDA BİR ENTELEKTÜEL: FATMA ALİYE HANIM VE TEADDÜD-İ ZEVCÂT MESELESİNE YAKLAŞIMI

Mehmet ÖZKAN

Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ozkanihl@hotmail.com, 0000-0002-6060-4098

Özet

1862 İstanbul doğumlu olan Fatma Aliye Hanım, son devir Osmanlı devlet adamlarından, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti başkanı ünlü hukukçu ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa ile Adviye Râbia Hanım'ın kızıdır. Fransızca mütercimi ve telif eser sahibi bir müellif olan Fatma Aliye, yaşadığı dönemde gelenek ile modernleşme arasındaki gerilimden kaynaklanan toplumsal sorunlara, özellikle de kadın ve aile meselelerine bir kadın entelektüel duyarlılığıyla çözüm önerileri getirmiştir. Fatma Aliye Hanım, Tanzimat sonrası Batılılaşma tartışmalarında kadın ve aile bağlamında İslam hukukuna yöneltilen eleştirilere, özellikle de teaddüd-i zevcât (poligami) konusuna odaklanmıştır. Gayrimüslimlerin İslam'ı tenkit ettikleri bu meselelerin rasyonel bir dille anlatılması gerektiğini savunmuş, görüşlerini Mahmud Esad Efendi'nin makalesine yazdığı "zeyl" (ek yazı) ile ortaya koymuştur. Onun bu konudaki yaklaşımı duygusal bir kadın hakları savunuculuğundan ziyade bir hukukçunun analitik zihniyetini ve fıkhî terminolojiyi yansıtır. Fatma Aliye, bu yazıyı sadece kadınları korumak adına değil, hakikati ortaya koymak amacıyla kaleme aldığını belirterek ilim erbabı her Müslüman'a bu konuda görev düştüğünü vurgular. Ona göre teaddüd-i zevcât İslam hukukunda bir "emir" değil, belirli toplumsal ihtiyaçlara binaen verilmiş bir "ruhsat"tır. Bu çalışma, Müslüman bir kadın yazarın perspektifiyle İslam hukukundaki kadın ve aile algısını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada klasik fıkıh kaynaklarının yanı sıra yazarın makaleleri ve telif eserleri esas alınmıştır. Geleneksel birikim ile dönemin Batılı düşünce yapısı karşılaştırmalı olarak ele alınmış; sonuç olarak Fatma Aliye Hanım'ın kadın haklarını "hakikat" üzerinden savunarak gelenek ile modernite arasında özgün bir sentez kurmaya çalıştığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Fatma Aliye, Çok Eşlilik, Teaddüd-i Zevcât, Osmanlı.

AN INTELLECTUAL BETWEEN TRADITION AND MODERNITY: FATMA ALIYE HANIM AND HER APPROACH TO THE ISSUE OF POLYGAMY

Abstract

Born in Istanbul in 1862, Fatma Aliye Hanım was the daughter of Ahmed Cevdet Pasha, a renowned jurist and historian and president of the Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Society, and Adviye Râbia Hanım. A French translator and author, Fatma Aliye offered solutions to social problems arising from the tension between tradition and modernization in her time, particularly women's and family issues, with the sensitivity of a female intellectual. Fatma Aliye Hanım focused on the criticisms directed at Islamic law in the context of women and family, especially the issue of polygamy, during the Westernization debates after the Tanzimat period. She argued that these issues, which non-Muslims criticized Islam for, should be explained in a rational language; She expressed her views in an "additional article" to Mahmud Esad Efendi's article. Her approach to this issue reflects the analytical mindset of a jurist and her use of jurisprudential terminology, rather than an emotional advocacy for women's rights. Fatma Aliye stated that she wrote this article not only to protect women but also to reveal the truth, emphasizing that every Muslim scholar has a duty in this regard. According to her, polygamy is not a "command" in Islamic law, but a "permission" granted based on specific social needs. This study aims to identify the perception of women and family in Islamic law from the perspective of a Muslim woman writer. The research is based on classical jurisprudential sources as well as the author's articles and original works. Traditional knowledge and the Western thought of the period are examined comparatively; as a result, it is shown that Fatma Aliye Hanım attempted to create a unique synthesis between tradition and modernity by defending women's rights based on "Truth."

Keywords: Islamic Law, Fatma Aliye, Polygamy, Taaddud al-Zavjat, Ottoman Empire.

ESMÂ BİNT EBÛ BEKİR'İN HAYATI VE FIKIH İLMİNİN OLUŞUMUNA KATKISI

Nazan LİLA

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, nazanlila@uludag.edu.tr, 0000-0003-4858-233X

Özet

Esmâ bint Ebû Bekir (ö. 73/692), sahabe neslinin önde gelen kadın âlimlerinden biri olarak İslâm fıkıh geleneğinin teşekkül sürecinde önemli katkılar sunmuştur. Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Âişe'nin ablası olması sebebiyle erken dönem İslâm toplumunun ilmî ve sosyal ortamında yetişmiş, özellikle Medine merkezli ilmî aktarım sürecinin önemli halkalarından biri olmuştur. Rivayet ettiği hadislerin ibadetler, muamelât ve ahlâk alanlarında fıkhî hükümlerin oluşmasına kaynaklık etmiş olması hasebiyle Esmâ bint Ebû Bekir, sahabe ve tâbiîn nesli için güvenilir bir bilgi aktarıcısı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Esma bint Ebû Bekir'in fıkhî katkıları yalnızca rivayetlerle sınırlı değildir. Hz. Esmâ aynı zamanda amelî uygulamaları ve şahsî ictihadlarıyla da dikkat çekmiştir. Özellikle hac, kurban, temizlik ve kadınlara özgü meselelerde verdiği bilgiler, sonraki dönem fıkıh literatüründe referans olarak kullanılmıştır. Esmâ bint Ebû Bekir'in sahabe arasında ilmî otorite olarak tanınması ve kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, erken dönem fıkhi birikim sürecinde kadınların aktif rol aldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun rivayetleri, kadın sahabilerin fıkıh üretimindeki rolünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu yönüyle Esmâ bint Ebû Bekir, hem hadis hem de fıkıh geleneğinde kadın âlimlerin temsil gücünü yansıtan öncü şahsiyetlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, Esmâ bint Ebû Bekir'in hayatını ve rivayetleri ile fıkhî görüşleri üzerinden fıkıh ilminin oluşum sürecine yaptığı katkıları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel konusu ve problemi, Esmâ bint Ebû Bekir'in hayatının daha yakından incelenmesi ve rivayet ettiği ahkam hadislerinin fıkıh ilminin oluşum sürecine katkısı açısından değerlendirilmesidir. Çalışmada kaynak/literatür analizi yöntemi kullanılarak öncelikle Kütüb-i Sitte başta olmak üzere temel hadis kitapları ve tabakât eserleri taranarak Esmâ bint Ebû Bekir'in hayatına dair malumat ile rivayet ettiği ahkam hadisleri tespit edilmiştir. Ardından Hz. Esmâ'nın rivayet ettiği ahkam hadisleri yine aynı yöntemle dört mezhebe ait başlıca fıkıh eserleri içerisinde kronolojik olarak taranarak ilgili rivayetlerin fıkıh ilminin oluşum sürecindeki kaynak değeri analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde, Esmâ bint Ebû Bekir'in Hz. Peygamber (sav)'e yakın bir ailevi çevrede yaşamış olmasının da etkisiyle, aktardığı hadisler vasıtasıyla fıkıh ilminin teşekkül sürecine ciddi katkılar sağlamış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Esmâ bint Ebû Bekir, Kadın Sahabe, Fıkıh İlmi, Ahkam Hadisleri.

THE LIFE OF ASMÂ' BINT ABÛ BAKR AND HER CONTRIBUTION TO THE FORMATION OF FIQH (ISLAMIC JURISPRUDENCE)

Abstract

Asmā' bint Abû Bakr (d. 73/692) was one of the prominent female scholars of the Companion (*Sahaba*) generation and provided significant contributions to the formation process of the Islamic legal tradition. As the daughter of Abū Bakr and the elder sister of 'Ā'ishah, she was raised in the scholarly and social environment of early Islamic society, becoming a vital link in the Medina-centered transmission of knowledge. Due to her narrations serving as a source for legal rulings (*ahkām*) in the fields of worship (*ibādāt*), transactions (*mu'āmalāt*), and ethics (*akhlaq*), she has been recognized as a reliable transmitter of knowledge for both the *Sahaba* and the *Tābi'ūn* generations. Moreover, her jurisprudential contributions are not limited solely to narrations; she also drew attention through her practical applications and personal legal reasoning (*ijtihād*). Her insights, particularly regarding pilgrimage (*hajj*), sacrifice (*udhiya*), purification (*tahārah*), and matters specific to women, have been utilized as references in subsequent periods of *fiqh* literature. The recognition of Asmā' bint Abû Bakr as a scholarly authority among the Companions and her responses to the questions directed to her demonstrate the active role women played in the early accumulation of legal knowledge. Therefore, her narrations are significant in illustrating the role of female companions in the production of *fiqh*. In this respect, she can be considered a pioneering figure reflecting the representative power of female scholars in both the *hadith* and *fiqh* traditions. This study aims to examine the life of Asmā' bint Abû Bakr and her contributions to the formation of the science of *fiqh* through her narrations and jurisprudential views. The primary subject and problem of the study involve a closer examination of her life and an evaluation of the legal *hadiths* she narrated in terms of their contribution to the developmental process of *fiqh*. Utilizing the method of source and literature analysis, information regarding her life and the legal *hadiths* she transmitted were identified by tracking primary *hadith* collections—particularly the *Kutub al-Sittah*—and biographical dictionaries (*tabaqāt*). Subsequently, these legal *hadiths* were chronologically tracked within the major works of the four legal schools (*madhahib*) using the same method to analyze their foundational value in the formation of *fiqh*. As a result of the study, it is concluded that Asmā' bint Abû Bakr provided substantial contributions to the establishment of the science of *fiqh* through the *hadiths* she conveyed.

Keywords: Asmā' Bint Abu Bakr, Female Companions, Islamıc Jurısprudence, Legal Hadiths.

ORTA ÇAĞDA BİR KADIN FAKİH FATIMA BİNTİ ALAADİN ES-SEMERKANDÎ

Yahya MACİT

Dr, Öğrt. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yahyamacit@ardahan.edu.tr, 0000-0003-3012-2167

Özet

İslam ilim ve kültür semasında parlayan birçok kadın mevcuttur. Bu nadide yıldızlarından biri de adı fıkıh sahasında temayüz eden Fatıma binti Alâaddin es-Semerkandiyye'dir.

Zamanının elle gösterilen şahsiyetlerinden birisi olan Fatıma'nın, kadınlarımız ve kızlarımız için önemli bir motivasyon kaynağı olabilecekken, bilgi dünyasının karanlık köşelerinde kalıp unutulmasına gönül razı olmadığı için bu konu ele alınmıştır. Onun hayatının genelde Müslümanların özelde de Müslüman hanımların nazarlarına bir daha sunmanın önemeli olduğu kanaati hâsıl olmuştur.

İslam Hukuk tarihinde az sayıda bulunan kadın fakihlerden olan Fatıma, VI/XII. yüzyılda yaşamıştır. Devrin önemli Hanefi fakihlerinden olan Alâaddin es-Semerkandî'nin (539/1144) kızıdır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmediği gibi ilk tahsili hakkında da malumat yoktur. Ancak zamanının eğitim ortamından ve öğretim müfredatından beslendiğini söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte daha üst seviyede bilgi kazanmak için gerekli ilmi merak ve isteğe fazlasıyla sahip olduğunu da açıktır. Nitekim babasının telif ettiği ve Hanefi literatürünün önemli bir eseri olan Tuhfetü'l-Fukaha'yı ezberlemiş ve bu alanında kendini yetiştirerek fıkıh alimi olmuştur. Bunun yanında hadis ilmi de tahsil etmiş hatta hüsn-ü hat dediğimiz güzel yazı üstüne çalışmış ve bir sanatçı kimliği kazanarak hüsn-ü hat ustası olmuştur.

Babası'nın öğrencisi olan Alâaddin el-Kâsânî, hocasının Tuhfetü'l-Fukaha'sını şerh ederek Hanefî fıkhının en önemli eserlerinden birisi olan Bedâʾiʿu'ṣ-Sanâʾiʿ fî Tertîbi'ş-Şerâʾiʿ adlı eserini ortaya koymuştur. Bu değerli eserin yazılmasından çok memnun kalan hocası, bir fıkıh âlimi olan kızı Fâtıma'yı ona nikâhlamış ve mehir olarak da bu eseri kabul etmiştir. Bu sebeple, kaynaklarda zikredilen "Tuḥfe'sini şerhetti ve kızıyla evlendi" sözü meşhur olmuştur.

Fatıma evlendikten sonra, babası ve eşiyle adeta üçlü bir fıkıh heyeti oluşturmuştur. Kaynaklarda eşi ve babasıyla ortak fetva vermeye başladıkları, bazan eşi Kâsânî'nin hatalarını düzelttiği bazen de Kâsânî'nin tereddüde düştüğü fıkhî meselelerde kendisinin görüşüne müracaat ettiği ve hatta güzel yazı/hat ustası olan Fâtıma'nın fetvalarını bizzat kendi hattıyla yazdığı ve eşiyle babasının bu fetvaları şahit sıfatıyla imzaladığı zikredilmektedir.

Zamanla eşiyle birlikte Halep'e yerleşen ve ömürlerinin sonuna kadar burada kalan Fâtıma, Halep ve Şam atabegi Nûreddin Mahmud Zengî'den büyük itibar görmüştür. Fâtıma'ya çok değer veren Nûreddin Zengî'nin bazı önemli işlerinde onunla istişare ettiği ve çeşitli fıkhî meselelerde görüşlerini aldığı ifade edilmiştir.

Halep'te vefat eden Fâtıma'nın mezarı eşi İmam Kâsânî'nin kabri yanında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fatıma bnt Alaaddin, Kâsânî, Tuhfetü'l-Fukaha

A FEMALE JURIST IN THE MIDDLE AGES FATIMA BINT ALA AL-DIN AL-SAMARQANDI

Abstract

Many women have shone in the intellectual and cultural sphere of Islam. One of these distinguished figures is Fatima bint Ala al-Din al-Samarqandi, who gained prominence in the field of Islamic jurisprudence (fiqh).

Fatima, one of the remarkable personalities of her time, could serve as an important source of inspiration for women and young girls. However, it was deemed unacceptable for her to remain forgotten in the obscure corners of intellectual history; thus, this subject has been undertaken. It has been concluded that presenting her life once again to the attention of Muslims in general, and Muslim women in particular, is of great importance.

Fatima, one of the few female jurists in the history of Islamic law, lived in the 6th/12th century. She was the daughter of one of the leading Hanafi jurists of her time, Ala al-Din al-Samarqandi (d. 539/1144). Although her exact dates of birth and death are unknown, and there is limited information regarding her early education, it would not be incorrect to say that she benefited from the educational environment and curriculum of her time. Moreover, it is evident that she possessed a strong intellectual curiosity and desire to acquire higher knowledge.

Indeed, she memorized her father's work *Tuhfat al-Fuqaha*, one of the important texts of Hanafi jurisprudence, and by cultivating herself in this field, she became a jurist. In addition to fiqh, she also studied hadith and worked on the art of beautiful writing (ḥusn al-khaṭ), eventually gaining recognition as a master calligrapher.

Her father's student, Ala al-Din al-Kasani, wrote a commentary on *Tuhfat al-Fuqaha*, producing one of the most important works of Hanafi jurisprudence, *Bada'iʿ al-Sana'iʿ fi Tartib al-Sharā'iʿ*. Pleased with this valuable work, her father married his daughter Fatima to him and accepted this book as her dower (mahr). For this reason, the statement frequently mentioned in the sources—"He commented on the Tuḥfa and married his daughter"—became well known.

After her marriage, Fatima formed, together with her father and husband, what may be described as a three-member juristic council. Sources report that they began issuing joint fatwas; that she sometimes corrected al-Kasani's mistakes; that in legal matters where he hesitated, he consulted her opinion; and that, as a skilled calligrapher, Fatima personally wrote the fatwas in her own hand, which were then signed by her husband and father as witnesses.

Over time, Fatima settled in Aleppo with her husband and remained there until the end of her life. She was highly esteemed by the atabeg of Aleppo and Damascus, Nur ad-Din Mahmud Zangi. It is reported that Nūr al-Dīn, who held her in high regard, consulted her on important matters and sought her opinions on various legal issues.

Fatima passed away in Aleppo, where her grave is located next to that of her husband, Imam al-Kasani.

Keywords: Fiqh, Fatima bint Ala al-Din, al-Kasani, Tuhfat al-Fuqaha.

ÂİŞE BİNT TALHA ÖRNEĞİNDE HZ. ÂİŞE RİVAYETLERİ'NİN FIKHÎ YANSIMALARI

Emeti ÇALIŞKAN

Arş. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, emeti.caliskan@dpu.edu.tr, 0000-0003-0954-5253

Özet

İslâm düşünce geleneğinde kadınlar, ilmî hayat içerisinde bilginin üretilmesi, aktarılması ve muhafaza edilmesi süreçlerinde etkin rol üstlenen mühim şahsiyetler olarak temâyüz etmişlerdir. Özellikle hadis rivayeti sahasında bıraktıkları tesir, dolaylı da olsa fıkhî düşüncenin teşekkül ve inkişaf sürecinde kayda değer bir katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, Âişe bint Talha (ö. 110/728?) gerek nesebi ve ilmî çevresi gerekse rivayet zinciri bakımından dikkat çeken önemli bir tâbiî âlimedir. Babası sahâbî Talha b. Ubeydullah, annesi ise Hz. Ebû Bekir'in kızı Ümmü Külsûm olup, teyzesi Hz. Âişe ile kurduğu yakın münasebet onun ilmî birikiminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Hadis tenkitçileri tarafından güvenilir bir râvi olarak kabul edilen Âişe bint Talha'nın, bilhassa Hz. Âişe'den naklettiği rivayetlerle hadis literatüründe önemli bir yer edindiği anlaşılmaktadır.

Âişe bint Talha'nın Hz. Âişe'den naklettiği rivayetler, özellikle ibadetler, muâmelât ve ahlâk alanlarında fıkhî değerlendirmelere zemin teşkil eden bir muhtevaya sahiptir. Bunlar arasında kadınların ibadet sorumlulukları, nafile ibadetlerin bağlayıcılığı, hac menâsikine dair uygulamalar, aile ve toplumsal ilişkiler ile ahlâkî yükümlülüklere temas eden rivayetler dikkat çekmektedir. Nitekim bu rivayetlerin, kadınlar için ibadetlerin mahiyeti ve önceliği, nafile oruçta niyetin hükmü, kadınların ihram hâlinde temizlik uygulamaları gibi meselelerin fıkhî açıdan ele alınmasına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde sıla-i rahim ve sadakanın faziletine dair nakiller de ahlâkî ilkelerin fıkhî hükümlerle ilişkilendirilmesine imkân vermektedir.

Sonuç olarak, Âişe bint Talha'nın ilmî faaliyetleri, müstakil hüküm üretiminden ziyade, fıkhî düşüncenin dayandığı rivayetlerin sahih ve güvenilir şekilde nakledilmesi noktasında yoğunlaşmaktadır. Bu durum, onun erken dönem İslâm hukuk düşüncesinde fıkhî bilginin sonraki nesillere intikali bağlamında önemli bir vazife üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Âişe bint Talha, kadın âlimlerin fıkıh geleneğindeki yerini ve ilmî tesirini anlamada temsil kudreti yüksek bir örnek olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Âişe, Âişe Bint Talha, Rivayet, Fıkıh.

THE JURISPRUDENTIAL IMPLICATIONS OF THE NARRATIONS OF AISHA: THE CASE OF AISHA BINT TALHA

Abstract

In the tradition of Islamic thought, women have distinguished themselves as significant figures who have played an active role in the processes of producing, transmitting, and preserving knowledge within the scholarly sphere. The influence they exerted particularly in the field of hadith transmission, although indirect, made a significant contribution to the formation and development of jurisprudential thought. In this context, Aisha bint Talha (d. 110/728?) is a prominent Tabi'i scholar who stands out both for her lineage and scholarly circle as well as for her chain of transmission. Her father was the Companion Talha b. Ubeydullah, and her mother was Umm Kulthum, the daughter of Abu Bakr; the close relationship she established with her aunt, Aisha, played a decisive role in shaping her scholarly background. It is understood that Aisha bint Talha, who is regarded as a reliable narrator by hadith scholars, has secured an important place in hadith literature, particularly through the narrations she transmitted from Aisha.

The hadiths transmitted by Aisha bint Talha from Aisha contain content that serves as a foundation for fiqh-related evaluations, particularly in the areas of worship, legal transactions, and ethics. Among these, narrations addressing women's obligations in worship, the binding nature of voluntary acts of worship, practices related to the rites of Hajj, and matters concerning family and social relations as well as moral obligations are particularly noteworthy. Indeed, it is evident that these narrations contribute to the fiqh-based examination of issues such as the nature and priority of worship for women, the ruling on intention in voluntary fasting, and hygiene practices for women while in ihram. Similarly, narrations regarding the virtues of maintaining family ties and charity also facilitate the connection of moral principles with legal rulings.

In conclusion, Aisha bint Talha's scholarly activities focused not so much on the independent formulation of legal rulings as on the accurate and reliable transmission of the hadiths upon which Islamic jurisprudence is based. This indicates that she played a significant role in the transmission of fiqh knowledge to subsequent generations within early Islamic legal thought. Accordingly, Aisha bint Talha should be regarded as a highly representative example for understanding the place and scholarly influence of female scholars within the fiqh tradition.

Keywords: Aisha, Aisha Bint Talha, Hadith, Islamic Jurisprudence.

KADIN KALEMİNDEN KADINLARA ÖZEL İLMİHAL İNŞASI: DR. SEVİM ASIMGİL

Hümeyra Nur AYDIN

Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, humeyra0014@hotmail.com, 0009-0005-0059-0121

Özet

1939 yılında Gümülcine'de doğan Dr. Sevim Asımgil, ilköğrenimini tamamladıktan sonra eğitimine Türkiye'de devam etmiş; İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'nden mezun olmuş ve kendi muayenehanesini açmıştır. İslam'ı içinde bir kor gibi yaşatan Asımgil, bir hastasının getirdiği kitaplar vesilesiyle yaşam tarzını değiştirmeye başlamış ve İslami ilimleri tahsile yönelmiştir. İlk yazısı Diyanet dergisinde yayımlanan müellif, 1985 yılında ilk romanı *Siyah Zambak ve Merve*'yi kaleme almıştır. 1988'de mesleğini bırakarak kendisini bütünüyle yazmaya ve anlatmaya adayan Asımgil; yurt içinde ve dışında çok sayıda konferans vermiş; roman, hikâye, derleme ve araştırma türünde 56 eser neşretmiştir.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmış; müellifin eserleri içerik analizi yöntemiyle incelenerek klasik literatürden ayrılan yönleri tespit edilmiştir. Çalışmanın temel amacı; geniş kitlelere hitap eden müellifin tanıtılması ve İslam hukuku literatürüne sağladığı katkının tespitiyle sınırlandırılmıştır. Bu hedef doğrultusunda Dr. Sevim Asımgil'in, Müslüman kadınların soru ve sorunlarını merkeze almak suretiyle fıkıh alanında kaleme aldığı iki kitabı incelenmiştir.

Bunlardan ilki; hayız, nifas ve istihaze meselelerinin genç kızlar ve kadınlar tarafından hem dini hem de tıbbi boyutlarıyla kavranması amacıyla hazırladığı *Kadın İlmihali -Kadın Olmak Kolay Değil-* isimli eserdir. Asımgil, kadınlara mahsus halleri öğrenmenin önemine yer verdikten sonra bu meseleleri ayrıntıyla izah etmiş; kitabın son bölümünü ise "insan neslinin zoru yaşayan varlığı" olarak tanımladığı kadının, insanlık tarihi boyunca farklı toplum ve dinler nezdindeki konumunu ve maruz kaldığı yaklaşımları açıklamaya ayırmıştır.

İncelenen ikinci eser kızı Merve Şahin ile kaleme aldığı *Kadın Kaleminden Kadın İlmihali*'dir. Müellif bu kitapta konuları yalnızca kadına mahsus hallerle sınırlamamış; maddi-manevi temizlik, ibadetler, evlilik ve boşanma gibi temel fıkhi konulara müstakil başlıklar açmıştır. Hanefi mezhebi ekseninde yazılan eserde Şafii mezhebinin görüşlerine de yer verilmiş; her başlıkta merak edilebilecek sorular ayrıntılı cevaplarla ortaya konmuştur. Görülmektedir ki Asımgil'in ilmihalleri; alkollü deodorant kullanımı, kadının çalışma hayatında bulunması gibi güncel meselelere değiniyor oluşu ve iç tertibiyle klasik fıkıh kitaplarından farklılaşmaktadır. Netice itibarıyla bu eserlerin, Müslüman bir kadının öğrenmesi kendisine farz-ı ayn olan meseleleri ve yazıldığı dönem için merak edebileceği

soruları barındırması hasebiyle, "geçmişten şimdiye seslenen" ve "teoriden pratiğe taşınan" çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Burada dikkat çekilmesi gereken en temel husus ise ortaya konan bu çalışmaların, ilmihali bir "kadın gözüyle" yeniden inşa etme çabası olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İlmihali, Dr. Sevim Asımgil, Fıkıh, İlmihal, İslam Hukuku.

CONSTRUCTING A WOMEN'S CATECHISM FROM A FEMALE PEN: DR. SEVIM ASIMGIL

Abstract

Born in Gümülcine in 1939, Dr. Sevim Asımgil continued her education in Türkiye after completing her primary schooling; she graduated from Istanbul University, Faculty of Dentistry, and opened her own private clinic. Keeping Islam alive like a glowing ember within her throughout those years, Asımgil began to change her lifestyle through the books brought by one of her patients and turned towards the study of Islamic sciences. The author, whose first article was published in the Diyanet journal, penned her first novel, *Siyah Zambak ve Merve*, in 1985. Devoting herself entirely to writing and lecturing after leaving her profession in 1988, Asımgil gave numerous conferences both at home and abroad and published 56 works in the genres of novel, short story, compilation, and research.

In this study, the document analysis technique, one of the qualitative research methods, was employed; the author's works were examined through the content analysis method to identify the aspects that differ from classical literatüre. The primary objective of this study is limited to introducing the author, who appeals to a broad audience, and determining her contributions to Islamic legal literature. In line with this objective, two books on Islamic jurisprudence written by Dr. Sevim Asımgil, which focus on the questions and concerns of Muslim women, have been examined.

The first of these works is Kadın İlmihali -Kadın Olmak Kolay Değil- (Women's Catechism - It is Not Easy to Be a Woman), which she prepared to ensure that young girls and women understand the issues of hayd (menstruation), nifas (postnatal bleeding), and istihada (irregular bleeding) from both religious and medical perspectives. After emphasizing the importance of learning about states specific to women, Asımgil explained these matters in detail; she dedicated the final section of the book to analyzing how women—whom she defines as the "beings of the human race who endure hardships"—have been perceived and treated by various societies and religions throughout human history.

The second work examined is Kadın Kaleminden Kadın İlmihali (Women's Catechism from a Female Pen), which she co-authored with her daughter Merve Şahin. In this book, the author did not limit the subject matter to issues exclusive to women; she also included

dedicated chapters on physical and spiritual purification, acts of worship (ibadat), and marriage and divorce. While the work is grounded in Hanafi school of jurisprudence, it occasionally includes the views of the Shafi'i school, providing detailed answers to frequently asked questions under each heading. It is evident that Asımgil's catechisms distinguish themselves from classical fiqh texts through their internal structure and their engagement with contemporary issues, such as the use of alcohol-based deodorants, women's participation in the workforce, and the legal ruling on wearing a manto (overcoat). Consequently, as these works encompass the fard al-ayn (individual obligation) matters that a Muslim woman must learn and address questions relevant to the period in which they were written, they can be described as works that "speak from the past to the present" and "bridge the gap between theory and practice." The most crucial point to emphasize here is that these works represent an effort to reconstruct the ilmihal (catechism) through a "woman's eyes."

Keywords: Women's Catechism, Dr. Sevim Asımgil, Fıqh (Islamic Jurisprudence), Catechism, Islamic Law.

TASAVVUFÎ KURUMLARDA "ŞEYHLİK" MAKAMINDAKİ KADINLAR

Şakir GÖZÜTOK

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sgozutok@yahoo.com, 0000-0001-7232-6729

Özet

İslam eğitim tarihinde kadınlar hiçbir zaman arzu edilen şekilde eğitim ve öğretim faaliyetleri ile eğitim kurumlarının işlevlerinde yer alamamışlardır. Bunun, başta kadınların fitne sayılması bahanesiyle belli bir yaştan sonra toplumdan tecrit edilmesi olmak üzere çeşitli sebepleri vardır. Özellikle Sıbyan Mektepleri (Küttaplar) denilen bugünkü ilköğretim kurumlarına denk gelen eğitim ve öğretim kurumlarında kız çocukları erkeklerle birlikte eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılabilmekteydi. Ancak bu mekteplerden sonraki üst eğitim kurumlarında maalesef kadınlara ait veya kadınların da erkeklerle birlikte yer aldığı eğitim ve öğretim kurumu bulunmamaktadır. Sayıları erkeklere nazaran çok olmamakla birlikte eğitim ve öğretim faaliyetlerinde ismini duyuran kadınlar da bulunmaktadır. Eğitim ve öğretim kurumlarında kadınlara yer verilememesinin bir tek istisnası vardır: O da tasavvufî kurumlardır. Fıkhî konuların ağırlıkta olduğu camilerde ve medreselerde kadınlara yer verilmemesine karşılık, daha sıkı dinî kuralların uygulanmaya çalışıldığı tasavvufi kurumlarda kadınlara yer verilmesi ilgi çekicidir. Tasavvufî eğitim kurumlarından bazıları tamamen kadınlara tahsis edilmiştir. Söz gelimi Şam, Halep ve Medine'deki Ribatu'n-Nisa (Kadınlar Ribatı), Halep'teki Sahibe Hatun Hankâhı ve Zengî Hankâhı; Şam'daki Safiye Ribatı, Mekke'deki Atiye Ribatı vs bunlardan birkaçıdır. Kadınlara tahsis edilen eğitim ve öğretim kurumları mevcut olunca burada faaliyetleri yürütenler de tabiî olarak kadınlardı. Bu kurumlarda çok nadir de olsa bazı kadınlar "şeyhlik" makamına ulaşmışlardır. Bilindiği gibi İslam eğitim tarihinde "şeyh" kelimesi iki anlamda kullanılmıştır. Medreselerde fıkıh, tefsir, tarih vs alanlarında hocalık yapanlara müderris denildiği halde, Hadis eğitiminde bulunanlara "şeyh" unvanı verilirdi. Ayrıca tasavvufî kurumlarda da belli bir makam olan ve irşad faaliyetlerinde bulunanlara da "şeyh" denilirdi. Tasavvufî kurumlarda görev alan kadınlardan bazıları da Hadis öğretim faaliyetlerinde bulunanlara verilen "şeyhlik" unvanını, bazıları da doğrudan tasavvuftaki "şeyhlik" makamını elde etmişlerdir. Dokümantasyon ve analiz metotlarını kullanarak ortaya koyacağımız çalışmamızda, tasavvufî kurumlarda "şeyhlik" unvanını elde etmiş kadınları tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Şeyh, Tasavvufî Kurumlar.

WOMEN IN THE POSITION OF 'SHEIKH' IN SUFI INSTITUTIONS

Abstract

In the history of Islamic education, women have never been able to participate in educational activities and the functions of educational institutions as desired. There are various reasons for this, primarily the isolation of women from society after a certain age under the pretext of them being considered a source of temptation (fitna). In particular, in the primary schools (Küttap) equivalent to today's elementary schools, girls were able to participate in educational activities alongside boys. However, unfortunately, in higher education institutions beyond these schools, there are no educational institutions specifically for women or where women participate alongside men. Although their numbers are not as high as those of men, there are women who have made a name for themselves in educational activities. There is only one exception to the exclusion of women from educational institutions: Sufi institutions. It is interesting that while women are not included in mosques and madrasas where jurisprudential subjects are emphasized, they are included in Sufi institutions where stricter religious rules are applied. Some Sufi educational institutions are entirely dedicated to women. For instance, the Ribatu'n-Nisa (Women's Ribat) in Damascus, Aleppo, and Medina, the Sahibe Hatun Khanqah and the Zengi Khanqah in Aleppo; the Safiye Ribat in Damascus, the Atiye Ribat in Mecca, etc., are just a few examples. Since educational institutions dedicated to women existed, those who conducted their activities were naturally women. In these institutions, although very rarely, some women attained the rank of "sheikh." As is known, the word "sheikh" has been used in two senses in the history of Islamic education. While those who taught jurisprudence, exegesis, history, etc., in madrasas were called "mudarris," those who taught Hadith were given the title "sheikh." Furthermore, in Sufi institutions, those who held a certain rank and engaged in guidance activities were also called "sheikh." Some women who served in Sufi institutions attained the title of "sheikh," given to those involved in teaching Hadith, while others directly acquired the rank of "sheikh" within Sufism. Using documentation and analysis methods, this study will attempt to introduce women who have attained the title of "sheikh" in Sufi institutions.

Keywords : Women, Sheikhs, Sufi Institutions.

OSMANLI DÖNEMİ BİR KADIN ŞAİR ÂDİLE SULTAN'IN DİVANINDA SABIR ANLAYIŞI

Büşra CANBAZ

Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, akcay_busra@hotmail.com, 0000-0002-9451-4111

Özet

Bu çalışmanın amacı Sultan II. Mahmud'un kızı olan Âdile Sultan'ın (1826-1899) divanından hareketle onun sabır anlayışını ele almaktır. Osmanlı hânedanı arasındaki tek kadın şair olarak bir divan kaleme almasıyla ön plana çıkan Âdile Sultan, on dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir Osmanlı hanımıdır. Nakşibendî tarikatına mensup olduğu bilinen Âdile Sultan'ın hem kendi tasavvufî görüşlerinin hem de dönemindeki tasavvuf anlayışının izlerini bulabildiğimiz divanında, seyrü sülûku içeren pek çok tasavvufî terim ele alınır. Bu terimlerden biri de literatürde başa gelen belalara dayanmak, isyandan kaçınmak, Hak'tan yardım dilemek gibi manalarda kullanılan sabır kavramıdır. Küçük yaşta annesinin vefatıyla karşılaşan Adile Sultan ilerleyen yaşlarında da evlatlarını kaybetmek gibi hayatı boyunca pek çok imtihanla sınanmış ve bu tür hadiseler karşısında sabır göstermiştir. Hem anne hem de evlat gibi pek çok aile efradının ölümü gibi imtihanlarla karşılaşan biri olarak Âdile Sultan sabrı nasıl tasvir etmiş ve hangi yönleriyle ele almıştır? Bu soru çalışmamızın başlıca hareket noktasıdır. Çalışmada nitel araştırma ve analiz yöntemi esas alınmıştır. Çalışmada sabır kavramının Âdile Sultan'ın divanındaki temel konulardan biri olduğu, sabrın her türlü imtihan durumunda tahammül göstererek Hakk'a karşı taatin ve ilâhî iradeye yönelik rıza tavrının korunması gibi manalarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte sabrın Hakk'a giden yolda nefsin terbiyesinde bir araç olarak ele alınması, nefsin istek ve arzularına karşı meyletmeyerek kişinin hal ve amelini koruması, sabrın ilâhî rahmete vesile olması gibi esaslar da yine Âdile Sultan'ın divanında sabra dair vurgulanan hususlardır. Dolayısıyla Âdile Sultan'ın anlayışında her türlü derde derman niteliğinde tasvir edilen sabır, kişinin mânevî gelişimine katkı sağlayarak seyrü sülûkta ilerlemesine vesile olan tasavvufî bir terimdir.

Anahtar Kelimeler: Âdile Sultan, Tasavvuf, Sabır.

THE CONCEPT OF PATIENCE IN THE DIVAN OF AN OTTOMAN ERA FEMALE POET, ÂDİLE SULTAN

Abstract

The aim of this study is to examine the understanding of patience of Âdile Sultan (1826-1899), the daughter of Sultan Mahmud II, based on her divan. Âdile Sultan, who stood out for composing a divan as the only female poet among the Ottoman dynasty, was an Ottoman lady who lived in the nineteenth century. In the divan of Âdile Sultan, known to belong to the Naqshbandi order, where we can trace both her own mystical views and the Sufi understanding of her era, many Sufi terms related to the path of spiritual journey are addressed. One of these terms is the concept of patience, which in the literature is used in the senses of enduring calamities, avoiding rebellion, and seeking help from God. Adile Sultan, who experienced the loss of her mother at a young age, was tested throughout her life with many trials, such as losing her own children in later years, and she showed patience in the face of such events. As someone who has faced trials such as the deaths of many family members, both as a mother and a child, how did Âdile Sultan depict patience and in what aspects did she address it? This question is the main point of focus of our study. The study is based on qualitative research and analysis methods. It has been determined in the study that the concept of patience is one of the main themes in Âdile Sultan's divan, and that patience is used in meanings such as enduring all kinds of trials with perseverance, maintaining obedience to the God, and preserving an attitude of consent toward the divine will. However, the principles such as considering patience as a means of disciplining the self on the path to the Truth, preserving one's state and actions by not inclining toward the desires and wishes of the ego, and patience being a means to divine mercy are also among the aspects emphasized regarding patience in Âdile Sultan's divan. Therefore, in Âdile Sultan's understanding, patience—depicted as a remedy for all kinds of troubles—is a Sufi term that contributes to a person's spiritual development and serves as a means for progressing along the path of spiritual journeying.

Keywords : Adile Sultan, Sufism, Patience.

حضور المرأة في التراث الفكري الإسلامي: عائشة الباعونية نموذجًا

Abdurrahman ELHACHASAN

PhD Student, Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, elhachasan@gmail.com , 0009-0008-7893-1637

ملخص

يتناول هذا البحث إسهام المرأة في تشكيل التراث الفكري الإسلامي من خلال دراسة النموذج المتميز للعالِمة والأديبة الصوفية عائشة الباعونية، بوصفها إحدى الشخصيات النسائية التي كان لها حضور علمي وأدبي مؤثر في القرن التاسع الهجري، وأسهمت بنتاجها في إثراء الخطاب الصوفي والأدبي في الحضارة الإسلامية. وتتمثل إشكالية البحث في ضعف العناية العلمية بالدور الفكري والأدبي للمرأة في التراث الإسلامي، ولا سيما في الدراسات التي تناولت النتاج الصوفي، ويسعى إلى الكشف عن المكانة العلمية والفكرية التي احتلتها عائشة الباعونية في بيئتها الثقافية.

ويهدف البحث إلى إبراز الأثر الأدبي والفكري الذي تركته عائشة الباعونية من خلال مؤلفاتها النثرية والشعرية، وبيان دورها في ترسيخ مفاهيم صوفية تربوية ومعرفية أسهمت في بناء الوعي الروحي والفكري في عصرها، فضلًا عن إظهار قدرتها على الجمع بين المعرفة الشرعية والذوق الصوفي والصياغة الأدبية الرفيعة.

وتكمن أهمية البحث في كونه يسهم في إعادة الاعتبار للدور العلمي للمرأة المسلمة في التراث الفكري الإسلامي، ويقدّم قراءة متوازنة لإنتاج المرأة بعيدًا عن الأحكام المسبقة، كما يفتح آفاقًا لدراسة تراث المرأة من زاوية علمية.

واعتمد البحث المنهج الوصفي التحليلي، من خلال تتبع معالم الشخصية العلمية لعائشة الباعونية، وتحليل نماذج مختارة من نصوصها للكشف عن أبعادها الفكرية والتربوية، مع الاستفادة من السياق التاريخي لعصرها.

أما خطة البحث فجاءت في تمهيد يعرّف بحياتها وبيئتها العلمية، ثم مبحث أول عن تكوينها المعرفي ومكانتها، يليه مبحث ثانٍ حول الأثر الفكري والروحي في مؤلفاتها، ثم خاتمة تُبرز النتائج، التي تؤكد أنها نموذج فاعل أسهم في بناء خطاب معرفي وروحي مؤثر.

الكلمات المفتاحية: عائشة الباعونية، التراث، الفكر، الأدب الصوفي، إسهام المرأة.

WOMEN'S PRESENCE IN THE ISLAMIC INTELLECTUAL HERITAGE: AISHA AL-BAUNIYYA AS A MODEL

Abstract

This study examines women's contribution to the formation of Islamic intellectual heritage through an analysis of the distinguished model of the scholar and Sufi writer Aisha al-Bauniyya, one of the prominent female figures who possessed a significant scholarly and literary presence in the ninth century AH. Through her works, she contributed to enriching Sufi and literary discourse within Islamic civilization.

The research problem lies in the limited scholarly attention paid to the intellectual and literary role of women in Islamic heritage, particularly in studies addressing Sufi writings. Accordingly, this study seeks to uncover the scholarly and intellectual position occupied by Aisha al-Bauniyya within her cultural context.

The study aims to highlight her literary and intellectual impact through her prose and poetic works, and to demonstrate her role in consolidating Sufi educational and epistemological concepts that contributed to shaping spiritual and intellectual awareness in her time. It further seeks to underscore her ability to integrate religious scholarship, Sufi sensibility, and refined literary expression.

The significance of this study lies in its contribution to restoring recognition of the scholarly role of Muslim women in Islamic intellectual heritage, presenting a balanced reading of women's intellectual production without preconceived judgments, and opening new avenues for the academic study of women's contributions.

The study adopts a descriptive-analytical approach by tracing the features of Aisha al-Bauniyya's scholarly profile and analyzing selected samples of her writings in order to reveal their intellectual and educational dimensions, while taking into account the historical and cultural context of her time.

The structure of the study consists of an introduction outlining her life and scholarly milieu, followed by a first section addressing her intellectual formation and her standing among the scholars of her time, and a second section examining the intellectual and spiritual depth of her writings, before concluding with the main findings. These findings are expected to confirm that she represents a dynamic model of women's contribution to intellectual and spiritual discourse in Islamic culture.

Keywords: Aisha al-Bauniyya, Heritage, Thought, Sufi Literature, Women's Contribution.

THE IMAGE OF OTTOMAN SOCİETY IN QAJAR WOMEN'S HAJJ TRAVELOGUES

Fatemeh HAJIAKBARI

Associate Professor , Kosar University of Bojnord, Bojnord , IRAN, delaramaram22@gmail.com, 0000-0002-8946-0614.

Abstract

This study examines how three Qajar women – the daughter of Farhad Mirza Mo'tamad al-Dawla (b. 1879 CE), Sekineh Soltan known as Vaghār al-Dowleh (b. 1905 CE), and Bānū 'Alaviyyeh Kermānī (d. 1892 CE) – depicted Ottoman society in their unpublished or lesser-known Hajj travelogues. Unlike previous research that treats women's pilgrimage narratives as primarily religious or spiritual documents, this paper approaches them as ethnographic and social texts.

The main question is: what specific images of Ottoman social order, hospitality, gender arrangements, and administrative practices emerge from these three travelogues, and how do they differ? The study uses qualitative content analysis and thematic coding of first-hand observations, letters, and daily notes.

Three concrete findings are presented. First, all three writers consistently reported a well-organized system of accommodation, food distribution, and security for Iranian female pilgrims in Ottoman territories – a contrast to the relative absence of such services in Arab-ruled regions of the pilgrimage route. Second, Vaghār al-Dowleh explicitly praised the respectful conduct of Ottoman officials toward unveiled or solitary women, noting that local commanders offered them police escorts. Third, 'Alaviyyeh Kermānī recorded incidents of bribery and bureaucratic delay in some Anatolian towns, indicating that the image of "Ottoman hospitality" was not uniform but varied by region and official.

The study concludes that these travelogues are among the earliest Muslim women's cross-cultural writings that document not only religious rites but also comparative social governance. They transmitted practical knowledge about Ottoman administration to Iranian audiences and reveal women's intellectual agency in evaluating a neighboring Islamic society. This finding aligns with the symposium's theme of influential women in Islamic thought by showing how women contributed to cultural documentation and inter-societal understanding.

Keywords : Qajar Women's Hajj Travelogues, Cross-Cultural Encounters, Religious and Social Experience, Ottoman Cultural Representation, Intellectual Contribution of Muslim Women.

OSMANLI TOPLUMUNUN KAÇAR DÖNEMİ KADIN HAC SEYAHATNAMELERİNDE TEMSİLİ

Özet

Bu çalışma, üç Kaçar kadınının – Farhad Mirza Mu'temadüddevle'nin kızı (d. 1879), Sekine Sultan lakaplı Vekârüddevle (d. 1905) ve Banû Alaviyye-i Kirmanî (ö. 1892) – yayımlanmamış vaziyette kalmış veya az bilinen Hac seyahatnamelerinde Osmanlı toplumunu nasıl tasvir ettiklerini incelemektedir. Kadınların hac anlatılarını öncelikle dinî veya manevi metinler olarak ele alan önceki araştırmaların aksine, bu makale söz konusu eserlere etnografik ve toplumsal metinler olarak yaklaşmaktadır.

Temel araştırma sorusu şudur: Bu üç seyahatnameden Osmanlı toplumsal düzenine, misafirperverlik anlayışına, toplumsal cinsiyet düzenlemelerine ve idarî uygulamalara dair hangi somut tasvirler ortaya çıkmakta ve bu tasvirler birbirinden nasıl farklılaşmaktadır? Çalışmada, nitel içerik analizi ve birinci elden gözlemlerin, mektupların ve günlük notların tematik kodlaması yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada üç somut bulguya ulaşılmıştır. Birincisi, her üç yazar da Osmanlı topraklarında İranlı kadın hacılar için konaklama, yiyecek dağıtımı ve güvenliğe ilişkin iyi organize edilmiş bir sistemin varlığını tutarlı bir biçimde raporlamıştır; bu durum, hac güzergâhındaki Arap yönetimindeki bölgelerde benzer hizmetlerin nispeten yokluğuyla tezat oluşturmaktadır. İkincisi, Vekârüddevle Osmanlı yetkililerinin başörtüsüz veya yalnız seyahat eden kadınlara karşı gösterdikleri saygılı muameleyi açıkça övmüş ve yerel komutanların bu kadınlara polis refakatçisi sağladığını belirtmiştir. Üçüncüsü, Banû Alaviyye-i Kirmanî bazı Anadolu kasabalarında rüşvet olaylarını ve bürokratik gecikmeleri kaydetmiştir; bu da "Osmanlı misafirperverliği" imajının tek tip olmadığını, bölgeden bölgeye ve görevliden görevliye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma, bu seyahatnamelerin yalnızca dinî ritüelleri değil, aynı zamanda karşılaştırmalı toplumsal yönetim biçimlerini belgeleyen, Müslüman kadınlar tarafından kaleme alınmış en erken dönem kültürlerarası yazın örnekleri arasında olduğu sonucuna varmaktadır. Bu metinler, İranlı okurlara Osmanlı idaresine dair pratik bilgiler aktarmış ve kadınların komşu bir İslam toplumunu değerlendirmedeki entelektüel failliğini gözler önüne sermiştir. Bu bulgu, kadınların kültürel belgeleme ve toplumlararası anlayışa yaptıkları katkıyı gösterdiği için sempozyumun "İslam Düşünce Geleneğinde İz Bırakan Kadınlar" ana temasıyla tamamen uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Kaçar Dönemi Kadın Hac Seyahatnameleri, Kültürlerarası Karşılaşmalar, Dini ve Sosyal Deneyim, Osmanlı Kültürel Temsili, Müslüman Kadınların Entelektüel Katkısı.

SÂMİHA AYVERDİ VE ROMANLARI: İSLAMÎ TÜRK EDEBİYATI PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ekrem SAKAR

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, ekremsakar@gmail.com, 0000-0001-9219-1438

Özet

20. yüzyılın başlarında doğan ve sonlarına doğru vefat eden Sâmiha Ayverdi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin toplumsal etkilerini eserlerinde işleyen köprü şahsiyetlerdendir. Mazi ile istikbal arasında kopan bağları yeniden örmeyi görev edinmiş bir mütefekkir olarak Ayverdi, hem muhtelif eserleriyle hem de kendisine biçilen öncü rolüyle Türk İslam medeniyeti tasavvurunu Cumhuriyet nesillerine aktarmayı görev edinmiştir.

Kendisi de bir mutasavvıf olan Ayverdi, İslam'ın ancak tasavvufun süzgecinden geçtiğinde tam manasıyla yaşanabilir hale geldiğine inanarak bireyin etik ve estetik yaşam rehberi haline getirdiği tasavvufu, özgürleştiren ve toplumsal barışı tesis eden bir yapı olarak algılamıştır. Ancak onun düşüncesinde İslam, bireysel bir inanç olmanın ötesinde bir medeniyet de imar edicidir. Bunun da en yüksek örneklerinin Osmanlı'da tecrübe edildiğini düşündüğü için Osmanlı'dan kalan değerleri bir miras olarak benimsemiştir. Bir milletin hafızası ve varoluş kalesi olarak nitelendirdiği Türkçeyi güzel ve dikkatli bir biçimde kullanan Ayverdi, dil konusunda da muhafazakar bir tutum belirlemiştir. Kelimelerin tasfiyesine karşı çıkmış, zengin bir dilin zengin bir tefekkür dünyası doğuracağını savunmuştur. Düşüncelerini kağıt üzerinde bırakmayan Ayverdi, Kubbealtı Akademisi gibi faaliyetleri günümüzde devam eden cemiyetlerin kurucuları arasında bulunmuş ve birçok kurumun fikrî önderliğini yapmıştır. Bir yandan musiki, hat ve tezhip kurslarının açılmasını sağlayarak Türk İslam sanatları alanındaki faaliyetlerin; diğer yandan çocuk iftarları, isim koyma, âmin alayı, dinî nikah gibi merasimleri yaşatarak dinî ritüellerin unutulmaması için çaba göstermek suretiyle mensubu bulunduğu topluma Osmanlı zarafeti ve tasavvuf neşvesiyle örülü bir İslam telakkisi aşılamaya gayret etmiştir.

Sâmiha Ayverdi'nin görüşlerini ve ideallerini yansıttığı yazılarının önemli bir kısmı roman türündedir. Bu yönüyle, belirli bir fikrî temele dayandırılan ve bu doğrultuda topluma mesaj verilmesi amaçlanan tezli roman anlayışının önemli temsilcilerinden biridir. Romanlarını sanat kaygısı gütmeksizin fayda ilkesi üzerine inşa ederek okuyucusuna millî bir şuur ve dinî bir derinlik kazandırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede idealize edilmiş karakterleri tasavvufî terbiye görmüş kişilerdir ve manevî değerleri her şeyin üzerinde tutarlar. Dolayısıyla İslamî Türk edebiyatı geleneği içinde Ayverdi'nin romancılığı, İslam anlayışına uygun olarak ihdas ettiği dinî idealleriyle kurulmuş olup didaktik bir üsluba sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Samiha Ayverdi, Roman, Tezli Roman, Didaktik Roman, İslami Türk Edebiyatı.*

SAMIHA AYVERDI AND HER NOVELS: AN EVOLUATION FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC TURKISH LITERATURE

Abstract

Born in the early 20th century and passing away towards its end, Samiha Ayverdi is a bridging figure who addressed the social impacts of the transition from the Ottoman Empire to the Republic in her works. As a thinker who made it her mission to reconnect the broken ties between the past and the future, Ayverdi, through her various works and the pioneering role she assumed, undertook the task of transmitting the vision of Turkish Islamic civilisation to the generations of the Republic.

Ayverdi, herself a Sufi, believed that Islam only becomes fully livable when filtered through Sufism. She perceived Sufism, which she made a guide for the individual's ethical and aesthetic life, as a liberating structure that establishes social peace. However, in her thoughts, Islam is more than just an individual belief; it is also a builder of civilisation. Believing that the highest examples of this were experienced in the Ottoman Empire, she embraced the values inherited from the Ottoman era as a legacy. Ayverdi, who described Turkish as the memory and fortress of a nation's existence, used the language beautifully and carefully, and adopted a conservative stance on language. She opposed the purging of words, arguing that a rich language would give rise to a rich world of thought. Not leaving her thoughts merely on paper, Ayverdi was among the founders of societies whose activities continue to this day, such as the Kubbealtı Academy, and served as the intellectual leader of many institutions. On the one hand, she fostered activities in the field of Turkish Islamic arts by establishing courses in music, calligraphy, and illumination; on the other hand, she strived to keep Muslim religious rituals alive by preserving ceremonies such as children's iftars (breaking of the fast), naming ceremonies, the amen procession, and religious marriages, thus endeavoring to instill in her society an understanding of Islam interwoven with Ottoman elegance and Sufi joy.

A significant portion of Samiha Ayverdi's writings, reflecting her views and ideals, are novels. In this respect, he is one of the important representatives of the thesis novel concept, which is based on a specific intellectual foundation and aims to convey a message to society accordingly. He aimed to instil a national consciousness and religious depth in his readers by constructing his novels on the principle of utility without artistic pretension. Within this framework, his idealised characters are individuals who have received Sufi training and who prioritise spiritual values above all else. Therefore, within the tradition of Islamic Turkish literature, Ayverdi's novels are established with religious ideals in accordance with the Islamic understanding and possess a didactic style.

Keywords: Samiha Ayverdi, Novel, Thesis Novel, Didactic Novel, Islamic Turkish Literature.

XIX. YÜZYIL OSMANLI EDEBİYAT VE DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE BİR KADIN ŞÂİR: ŞEREF HANIM

Uğur BORAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, ugurboran.kw@gmail.com, 0000-0002-8626-6461

Özet

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun kültürel ve manevî ikliminde yetişmiş en özgün kadın figürlerinden biri olan Şeref Hanım (1809-1861), hem köklü bir ilim ve bürokrasi aristokrasisine mensubiyeti hem de dervişâne kimliğiyle klasik edebiyat geleneğinin dikkat çekici temsilcileri arasında sayılır. Şeref Hanım'ın baba tarafından soyu Sadrazam Abdullah Nâilî Paşa, Feyzullah Şâkir Bey ve Vakanüvis Halil Nuri Bey gibi isimlere, anne tarafından ise Reisülküttâb Mustafa Efendi, Şeyhülislâm Âşir Efendi ve kazasker Mehmed Hafîd Efendi'ye uzanmaktadır. Bu aile geleneğinden taşınan birikim onun fikir dünyasını ve edebî üretimini şekillendiren köklerdir.

Şeref Hanım'ın şahsî hayatına dair kaynakların sınırlı ve tekrara dayalı olması, biyografisinin yeni verilerle yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Bu çalışma, Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen ve daha önce biyografisine dâhil edilmemiş dört farklı tarihli belge üzerinden onun maddî şartları ile devlet ricâliyle kurduğu himaye ilişkilerine yeni ve mütevazı veriler sunmaktadır. 1846 tarihli kayıt, şair Leylâ Hanım ile Meclis-i Ziraat âzası Şâkir Efendi'den münhal kalan maaşların taksimi sonucunda Şeref Hanım'a aylık iki yüz kuruş tahsis edildiğini, 1856 tarihli belge ciddi maddî sıkıntısını ve hâne yahut maaş talebini, 1857 tarihli iki belge ise Sultan Abdülmecid'e sunduğu medhiye vesilesiyle on bin kuruş atıyye aldığını ve münhal vukûu şartıyla beş yüz kuruş maaş taahhüt edildiğini göstermektedir. Bu belgeler ayrıca söz konusu medhiyenin yirmi altı beyitlik bir mesnevî olduğunu ortaya koymaktadır. 1861 tarihli kayıt ise vefatıyla münhal kalan maaşın başka bir kişiye tahsis edildiğini göstermektedir.

Bunun yanında Mehmed Nebîl Bey'in şiir mecmuası üzerine yapılan başka bir araştırmada, Şeref Hanım'ın kendi hattıyla kaydettiği, bir kısmı Divan'ında bulunmayan gençlik şiirleri ve babasının gazellerine nazîreleri tespit edilmiştir. Halil Nuri Bey'in tereke kaydını inceleyen bir diğer araştırma ise onun borçlar içinde öldüğünü ve kayda değer bir miras bırakamadığını ortaya koyarak Şeref Hanım'ın maddî sıkıntılarının ailevî bir arka planı olabileceğini düşündürmektedir. Bu veriler, Şeref Hanım'ın biyografik çerçevesini genişletmekte ve onun hayatının arşiv, mecmua ve tereke kayıtları gibi farklı kaynaklardan elde edilecek yeni verilerle daha bütünlüklü bir portreye dönüştürülebileceğini teyit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeref Hanım, Osmanlı Arşivi, Tereke, Mecmua, İslami Türk Edebiyatı.

A FEMALE POET IN THE 19th CENTURY OTTOMAN LITERARY AND INTELLECTUAL TRADITION: ŞEREF HANIM

Abstract

Şeref Hanım (1809-1861), raised in the cultural and spiritual climate of nineteenth-century Ottoman society, is a prominent representatives of the classical literary tradition, owing to both her lineage from a deep-rooted scholarly and bureaucratic aristocracy and her dervish identity. Her paternal roots trace back to figures such as Grand Vizier Abdullah Nâilî Pasha and chronicler Halil Nuri Bey, while her maternal line extends to the Reîsülküttâb Mustafa Efendi, Şeyhülislâm Âşir Efendi, and the Kazasker Mehmed Hafîd Efendi. This familial heritage shaped her intellectual world and literary production.

Given that personal sources regarding Şeref Hanım's life remain limited and repetitive, her biography warrants re-examination through new empirical data. Based on four newly discovered documents from the Ottoman Archives that have not been previously incorporated into her biography, this study provides fresh insights into her financial conditions and patron-client relationships. An 1846 record shows that following the redistribution of stipends vacant upon the deaths of the poet Leylâ Hanım and Şâkir Efendi, an allowance of two hundred kurush per month was allocated to Şeref Hanım. An 1856 document reveals her severe financial distress and request for support, whereas two 1857 documents demonstrate that she received a monetary gift of ten thousand kurush for presenting a panegyric to Sultan Abdülmecid and was promised a five-hundred-kurush stipend. These documents also confirm that the panegyric was a twenty-six-couplet mesnevî. Finally, an 1861 record indicates that upon her death, her stipend was reassigned.

Furthermore, another research on the poetry anthology of Mehmed Nebîl Bey uncovered youth poems penned in Şeref Hanım's own hand-some of which are absent from her Dîvân. A seperate study examining the estate inventory of Halil Nuri Bey demonstrates that he died in debt without leaving any significant inheritance, suggesting that Şeref Hanım's financial hardships may have had a family background. Collectively, these findings expand the biographical framework of Şeref Hanım and confirm that her life can be transformed into a more comprehensive portrait through new data obtained from diverse sources such as archives, anthologies, and estate inventories.

Keywords: Şeref Hanim, Ottoman Archives, Estate Inventories, Poetry Anthologies, Islamic Turkish Literature.

KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ'NE YENİDEN BAKIŞ: HACI FÂTIMA HANIM'IN HAYATI VE EDEBÎ MİRASI

Bilge İLHAN TOKER

Dr. Öğr. Üyesi, İlahiyat Fakültesi Artvin Çoruh Üniversitesi, bilgeilhan@artvin.edu.tr, 0000-0002-4328-6059

Özet

Kütahya Mevlevîhânesi, Mevlevîliğin Anadolu coğrafyasına yayılmasındaki önemli merkezlerden biridir. Sultan Veled'in dervişlerinden Hezar Dinârî'nin küçük bir mescitle temellerini attığı bu yapının, Ergun Çelebi döneminde matbah, derviş hücreleri, semahane gibi yapıların da eklenmesiyle tam bir Mevlevîhâne hâline geldiği bilinmektedir. Dergâhın, Mevlevîliğin önemli merkezlerinden biri olmasının yanı sıra, Afyon Mevlevîhânesi'nde Destina Hatun'un oğulları adına dergâhın yönetimini üstlenmesi ile hanım bir şeyh tarafından yönetilmesine benzer bir durum, 17. asırda Kâmile Hanım döneminde Kütahya Mevlevîhânesi'nde yaşanmıştır. Kâmile Hanım, oğlu Hüseyin Çelebi'nin küçük olması dolayısıyla bir süre dergâhın yönetimini sürdürmüştür. Kâmile Hanım'ın dergâhtaki bu konumu, oğlunun şeyhliğe getirilmesine kadar devam etmiş, bu süreç aynı zamanda dergâhta, Sâkıb Dede'nin tabiriyle Ummu'l-fukarâ olarak bilinen Hacı Fâtıma Hanım'ın da dergâhta yetişmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada, Kütahya Mevlevîhanesi'nin tarihinde önemli bir isim olan ancak dergâhla ilgili yapılan çalışmalarda hakkında detaylı bilgi verilmeyen Hacı Fâtıma Hanım'ın biyografisi, dergâha maddi manevi katkıları ve özellikle, dergâhın önemli şeyhlerinden biri olan Sâkıb Dede'nin hayatındaki yeri ve şairliği ele alınmaktadır. Hacı Fâtıma Hanım'ın hayatı ve manzumeleriyle ilgili detaylar, nitel araştırma tekniklerinden olan doküman analizi yöntemiyle elde edilmiştir. Hacı Fâtıma Hanım, Mevlevîlik tarihinin önemli simalarından Sâkıb Dede'nin Kütahya Mevlevîhanesi'ne şeyh olmasını, dergâhta bulunan dervişlerin geçimini ve barınmasını sağlayan Mesnevîhan bir kadın hâmîdir. Onun hayatı ve dergâhtaki konumu ile ilgili detaylar, Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*'ında yer alır. Hacı Fâtıma Hanım hakkındaki bilgilerin kayıtlı olduğu bir diğer kaynak ise Sâkıb Dede'nin oğlu Ahmed Hâlis Dede'nin *Tufeylü Menâkıbi'l-Kibâri'l-Mevlevî fî Menkabeti Hazreti'ş-Şeyhi's-Sâkıbi'l-Mevlevî*'dir. Hâlis Dede eserinde, Hacı Fâtıma Hanım'ın, babası Sâkıb Dede'nin hayatı üzerindeki etkisini daha detaylı vermekle birlikte, onun Kütahya Mevlevîhânesi içerisindeki etkili konumundan bahsetmez. Çalışmada, Ahmed Hâlis Dede'nin, babasının hayatı hakkında verdiği bilgilerde, Hacı Fâtıma Hanım ile ilgili yer alan detaylar ve yine Sâkıb Dede'nin Fâtıma Hanım hakkındaki kayıtları bir arada değerlendirilerek Mevlevîlik içerisinde önemli bir yer edinmiş kadın bir hâmînin biyografisi, Kütahya Mevlevîhânesi'ne katkıları ve şairliği değerlendirilecektir. Ayrıca çalışmada, kadın Mevlevî şairlerden olan Hacı Fâtıma Hanım'ın -divanı bugün kayıp

olmakla birlikte-, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân'*da kayıtlı bazı şiirleri üzerinde durularak onun Mevlevî edebiyatı içerisindeki yeri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya Mevlevîhanesi, Hacı Fatıma Hanım, Sâkıb Dede, Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân, Kadın Hâmîler.

REVISITING THE KUTAHYA MEVLEVĪHĀNE: THE LIFE AND POETIC LEGACY OF HACI FĀTIMA HANIM

Abstract

The Kütahya Mevlevīhāne constitutes one of the quintessential centers in the dissemination of the Mevlevī order across the Anatolian landscape. It is well-documented that the foundations of this edifice were laid with a small masjid by Hezar Dinārī, one of the murids of Sultan Veled, and it evolved into a fully-fledged Mevlevīhāne during the era of Ergun Çelebi with the addition of functional units such as the matbah-ı şerif, dervish cells, and the semāhāne. Beyond its structural significance, the dargah witnessed a unique administrative phenomenon in the 17th century during the tenure of Kāmile Hanım, reminiscent of Destina Hatun's leadership in the Afyon Mevlevīhāne on behalf of her sons. Due to the minority of her son, Hüseyin Çelebi, Kāmile Hanım undertook the administration of the dargah for a significant period. This administrative position held by Kāmile Hanım persisted until her son was officially appointed to the mashayikh; a process that also proved influential in the spiritual upbringing of Hacı Fātıma Hanım, who was canonized by Sākıb Dede with the honorific title Ummu'l-fukara. This study focuses on the life and poetic persona of Hacı Fātıma Hanım, who represents a pivotal yet hitherto overlooked figure in the history of the Kütahya Mevlevīhāne. In addition to providing her biography, the article evaluates her material and spiritual contributions to the dargah as well as her significant role in the life of Sākıb Dede. The details regarding Hacı Fātıma Hanım's life and her manzumas were meticulously gathered through document analysis, a qualitative research methodology. Hacı Fātıma Hanım appears as a Masnavī-khan and a female patron who facilitated the appointment of Sākıb Dede to the post of the Kütahya Mevlevīhāne, while simultaneously ensuring the sustenance and shelter of the resident dervishes. The nuances of her life and her standing within the *dargah* are primarily recorded in Sakıb Dede's magnum opus, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan*. Another vital hagiographical source containing information about her is the work titled *Tufeylü Menākıbi'l-Kibāri'l-Mevlevī fi Menkabeti Hazreti's-Şeyhi's-Sākıbi'l-Mevlevī,* authored by Sākıb Dede's son, Ahmed Hālis Dede. Although Hālis Dede provides more detailed accounts of Hacı Fātıma Hanım's impact on his father's life, he remains relatively silent regarding her influential administrative and social position within the Mevlevīhāne. In this study, the data provided by Ahmed Hālis Dede and the records of Sākıb Dede are evaluated synthetically to reconstruct the biography of this eminent female patron, her contributions to the Mevlevīhāne, and her literary merits. Furthermore, although her Diwan is currently lost, the study analyzes her extant verses preserved in the *Sefine* to determine her distinctive place within the corpus of Mevlevī literature and the tradition of female sufi poets.

Keywords: Kutahya Mevlevihane, Haci Fatima Hanim, Sakib Dede, Sefine-i Nefise-i Mevleviyan, Female Patrons.

TÜRKİYEDE DİN EĞİTİMİNİN BİLİMSELLEŞME SÜRECİNDE PROF. DR. BEYZA BİLGİN'İN ÖNEMİ VE "PROF. DR. BEYZA BİLGİN'E ARMAĞAN (BEYZA BİLGİN'DE DİN EĞİTİMİ, DİN EĞİTİMİNDE BEYZA BİLGİN)" ADLI ESER ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Recep DURAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, recepdu2712@gmail.com, 0009-0006-4644-0492

Esma KÖSE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, esmakosee17@gmail.com, 0009-0005-7335-1711

Ahmet Ali ÇANAKCI

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı, ahmet.canakci@balikesir.edu.tr, 0000-0001-6200-2763

Özet

Türkiye'de din eğitiminin bağımsız ve bilimsel bir çalışma alanı olarak gelişmesinde, alanın kavramsal - kuramsal temellerinin oluşturulması ve uygulama boyutunun bilimsel ölçütlerle ele alınması önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Bu süreçte Prof. Dr. Beyza Bilgin, din eğitiminin eğitim bilimleriyle ilişkilendirilmesi, çağdaş eğitim anlayışın ve uygulamalarının din öğretimine yansıtılması bakımından dikkat çeken katkılar ortaya koymuştur. Prof. Dr. Beyza Bilgin'in akademik çalışmaları, din eğitiminin konu, amaç, yöntem ve uygulamalarının yeniden değerlendirilmesine imkân sağlarken, alandaki bilimsel birikimin gelişmesine de önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye'de din eğitiminin bilimselleşme sürecinde Prof. Dr. Beyza Bilgin'in katkılarını ortaya koymayı ve bu katkıların Prof. Dr. Beyza Bilgin'e Armağan (Beyza Bilgin'de Din Eğitimi, Din Eğitiminde Beyza Bilgin)" adlı eser üzerinden nasıl yansıtıldığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Beyza Bilgin'in din eğitimi alanındaki katkıları ile bilimsel yaklaşımının farklı araştırmacılar tarafından hangi yönleriyle ele alındığı incelenmiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmanın temel kaynağını "Prof. Dr. Beyza Bilgin'e Armağan" adlı eserde yer alan çalışmalar oluşturmuştur. Araştırma sonucunda, eserde yer alan çalışmaların büyük bölümünün Beyza Bilgin'in din eğitiminin bilimselleşmesine yaptığı katkılar, akademik kişiliği, eğitim anlayışı, sevgi temelli din eğitimi yaklaşımı, örgün ve yaygın din eğitimi, öğretmen yetiştirme, çocuk eğitimi, din öğretimi modelleri ve eğitim bilimi ile din

eğitimi arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. İçerik analizi sonucunda Beyza Bilgin'in yalnızca din eğitimi alanında öncü bir akademisyen olmadığı, aynı zamanda Türkiye'de din eğitiminin bilimsel kimlik kazanmasında önde gelen etkili bir isim olduğu görülmüştür. Bunun yanında Bilgin'in geliştirdiği düşünce ve yaklaşımların sonraki dönemlerde yapılan akademik çalışmalara yön verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Beyza Bilgin, Prof. Dr. Beyza Bilgin'e Armağan, Din Eğitiminin Bilimselleşmesi, Din Eğitimi Tarihi.

THE IMPORTANCE OF PROF. DR. BEYZA BILGIN IN THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF RELIGIOUS EDUCATION IN TURKİYE AND A CONTENT ANALYSIS OF THE BOOK A GIFT TO PROF. DR. BEYZA BILGIN (RELIGIOUS EDUCATION IN BEYZA BILGIN, BEYZA BILGIN IN RELIGIOUS EDUCATION)

Abstract

The establishment of the field's conceptual and theoretical foundations, along with the examination of its practical dimension based on scientific criteria, represents a significant milestone in the development of religious education in Turkey as an independent and scientific field of study. During this process, Prof. Dr. Beyza Bilgin made notable contributions regarding the integration of religious education with educational sciences and the reflection of contemporary educational approaches and practices in religious instruction. Prof. Dr. Beyza Bilgin's academic work has not only enabled a re-evaluation of the subject matter, objectives, methods, and practices of religious education but has also contributed significantly to the development of the field's body of scientific knowledge. This study aims to examine the contributions of Prof. Dr. Beyza Bilgin to the scientific development of religious education in Türkiye and to analyze how these contributions are reflected in the volume a gift to Prof. Dr. Beyza Bilgin (Religious Education in Beyza Bilgin, Beyza Bilgin in Religious Education). The study examines the aspects of Prof. Dr. Beyza Bilgin's contributions to the field of religious education and her scholarly approach that have been addressed by different researchers. This study employed document analysis and content analysis as qualitative research methods. The primary data source consisted of the studies included in the volume a gift to Prof. Dr. Beyza Bilgin. The findings revealed that the majority of the studies included in the volume focus on Prof. Dr. Beyza Bilgin's contributions to the scientific development of religious education, her academic identity, educational philosophy, love-centered approach to religious education, formal and non-formal religious education, teacher education, children's religious education, models of religious instruction, and the relationship between educational science and religious education. As a result of the content analysis, it was found that Beyza Bilgin was not only a pioneering academican in the field of religious education but also one of the leading figures in the development of its scientific identity in Türkiye. In addition, the findings indicate that the ideas and approaches she developed have guided subsequent academic studies in the field.

Keywords: Religious Education, Beyza Bilgin, Gift to Prof. Dr. Beyza Bilgin, Scientification of Religious Education, History of Religious Education.

AYŞE SIDIKA: OSMANLIDA BİR KADIN EĞİTİMCİ

Hacer ÂŞIK EV

Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi ABD, hacerev@gmail.com, 0000-0002-5961-3480

Özet

Bildirinin konusu, "uygarlaşmanın en doğru yolu kadın eğitiminden geçmektedir; bir ülkenin gelişmişliği, uygarlık düzeyi kadınların eğitimine verilen önem ve kadınların eğitim düzeyi ile doğru orantılıdır" diyen Ayşe Sıdıka Hanım'dır. Nitel araştırma olarak planlanan bu çalışmada dokümantasyon ve eleştirel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Ayşe Sıdıka Hanım, Osmanlı İmparatorluğunun kurumlarında modernleşme ve yeniden düzenleme çalışmalarının başladığı Tanzimat Döneminin sonlarında 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, Enderun'da yetişmiş ve Enderun'da hocalık yapmış olan dönemin alimlerinden Bulgaristan kökenli Mazlumzade Mustafa Numan Efendi'dir. Mustafa Numan Efendi, II. Abdülhamit tarafından Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına mensup ulemaya verilen yüksek rütbelerden biri olan "Haremeyn-i Muhteremeyn Payesi" ile onurlandırılmıştır. Ayşe Sıdıka Hanım, babasının "İslam terbiyesi ile batılı laik eğitim kurumu birbirini tamamlar" görüşü doğrultusunda eğitim almış ve doğu ile batı kültürünü zihninde, duygu dünyasında ve yaşantısında meczetmiştir. 1890'da Dârülmuallimât'a Ahlak, Coğrafya ve elişi öğretmeni olarak tayin edilen Ayşe Sıdıka Hanım, üstün gayreti ile hem başöğretmenliğe kadar yükselmiş hem de müdür muavinliği görevini yürütmüştür. Dârülmuallimât'ta öğretmenliği döneminde öğretmen yetiştiren bir kurumda pedagoji dersinin olmaması dikkatini çekmiş ve bunu bir eksiklik olarak görerek söz konusu dersin konması için Maârif Nezâretine yazı yazmıştır. Bunun üzerine Maârif Nezareti Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedrîs dersini programa koyarak dersin hocalığına da Ayşe Sıdıka Hanım'ı görevlendirir. Beş yıl boyunca bu dersi okutan Ayşe Sıdıka, dersin kitabı olmadığı için hem eğitiminde edindiği tecrübelerinden hem de batılı kaynaklardan alıntılar yaparak Usûl-ü Talîm ve Terbiye Dersleri adlı kitabını yayımlar. Bu eseri ile Ayşe Sıdıka, ilk defa bir Müslüman tarafından geniş çaplı kaleme alınan bir eğitim kitabının yazarı olarak kabul edilir. Söz konusu kitabının sonunda Ayşe Sıdıka "Usûl-ı Tedrîs" adlı bir eser daha hazırladığını belirtir ancak 1903 yılında, çok genç yaşta (31) veremden vefat ettiğinden bu kitap gün yüzüne çıkamamıştır.

Ayşe Sıdıka'nın Usûl-ü Talîm ve Terbiye Dersleri adlı kitabındaki görüşlerinden bazıları şunlardır: Eğitimde bireysel farklılıklar dikkate alınarak öğrencinin beden, zihin ve ahlaki boyutları bir bütün olarak dengeli bir şekilde geliştirilmelidir. Etkisi bir ömür boyu devam ettiğinden ilk eğitim ve terbiye son derece önemlidir. Bundan dolayı terbiye muhakkak milli olmalıdır. En etkili öğretim yöntemi, öğrencinin görerek (müşahede) ve tecrübe

ederek öğrenmesidir. Ebeveynler çocuklarının eğitimi konusunda sorumludurlar ve öğretmen seçimi konusunda da dikkat etmeleri gerekir.

Anahtar Kelimeler: Ayşe Sıdıka Hanım, Eğitim, Usûl-ü Talîm ve Terbiye Dersleri, Dârülmuallimât.

AYŞE SIDIKA: A FEMALE EDUCATOR IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

The subject of the statement is Ayşe Sıdıka Hanım, who said, "The truest path to civilization is through women's education; a country's development and level of civilization are directly proportional to the importance given to women receive." This study, planned as a qualitative research, utilized documentation and critical content analyses methods.

Ayşe Sıdıka was born in İstanbul in 1872, towards the end of the Tanzimat period, when modernization and reorganization efforts began in the institutions of the Ottoman Empire. Her father was Mazlumzade Mustafa Numan Efendi, of Bulgarian origin, as a scholar of the time who had been educated and taught at the Enderun. Mustafa Numan Efendi was honored with the "Haremeyn-i Muhtereyn Payesi," one of the highest ranks bestowed upon scholars belonging to the ilmiye sınıfı in the Ottoman Empire by Sultan Abdul Hamid II. Ayşe Sıdıka Hanım received her education in accordance with her father's view that "Islamic upbringing and Western secular educational institutions complemented each other," and she blended Eastern and Western cultures in her mind, emotions, and life. Appointed as a teacher of Ethics, Geography, and Handicrafts at Darülmuallamât in 1890, Ayşe Sıdıka Hanım, through her exceptional efforts, rose to the position of head teacher and also served as deputy director. During her time as a teacher at Darülmuallimât, she noticed the absence of a pedagogy course in an institution that trained teachers and, seeing this as a deficiency, wrote to the Maârif Nezâreti requesting the inclusion of such a course. Following this, the Maârif Nezâreti included the course "Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris" in the curriculum and appointed Ayşe Sıdıka Hanım as its instructor. Having taught this course for five years, and because there was no textbook for the course, Ayşe Sıdıka published her own book, Usûl-ü Talîm ve Terbiye Dersleri drawing on both her teaching experiences and Western sources. With this work, Ayşe Sıdıka is recognized as the author of the first comprehensive educational book written by a Muslim. At the end of her book, Ayşe Sıdıka states that she prepared another work called Usûl-i Tedris, but this book could not be published because she died of teberculosis at a very young age (31) in 1903.

Some of Ayşe Sıdıka's views from her book, Usûl-ü Talîm ve Terbiye Dersleri are as follows: In education, individual differences should be taken into account, and the student's physical, mental, and moral dimensions should be developed in a balanced way

as a whole. Early education and upbringing are extremely important because their effects last a lifetime. Therefore, upbringing must necessarily be national in character. Parents are responsible for their children's education and should also be careful in choosing teachers.

Keywords: Ayşe Sıdıka Hanım, Education, Usul-u Talîm ve Terbiye Dersleri, Dârülmuallimât.

AİLE İÇİ HUKUK VE AHKÂM ÂYETLERİNİN YORUMU: HANÂN EL-LAHHÂM ÖRNEĞİNDE "KAVVÂMLIK" VE "NÜŞÛZ" KAVRAMLARI

Enise OSMANOĞLU

Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı , eniseosmanoglu@hotmail.com, 0000-0001-5806-8380

Özet

Hanân el-Lahhâm, 1943 yılında Şam'da doğmuş; klasik İslâmî ilimleri bölgenin önde gelen âlimlerinden tahsil etmiş, düşünce dünyasını ise modern İslâm düşüncesinin önemli temsilcilerinden etkilenerek şekillendirmiştir. Çalışmalarının merkezine "Kur'ânî tedebbür" anlayışını yerleştiren müellif, toplumsal gerçekliği Kur'ân âyetlerini anlamanın hareket noktası olarak kabul etmektedir. Özellikle miras, kavvâmlık ve nüşûz gibi aile hukukuna ilişkin meselelerin Müslüman toplumlarda parçacı ve erkek merkezli yorumlanmasını eleştiren el-Lahhâm, yaşanan adalet sorunlarının Kur'ân'dan değil, Kur'ân adına geliştirilen eksik ve tarihsel uygulamalardan kaynaklandığını savunmaktadır.

Bu çalışma, çağdaş tefsir düşüncesinde kadın ve aile meselelerine ilişkin geliştirdiği özgün yaklaşımlarıyla öne çıkan Hanân el-Lahhâm'ın aile içi hukukla ilgili ahkâm âyetlerine dair yorumlarını, "kavvâmlık" ve "nüşûz" kavramları ekseninde incelemeyi; onun adalet, merhamet ve toplumsal gerçeklik merkezli tefsir anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hanân el-Lahhâm'a göre kavvâmlık, erkeğin kadın karşısındaki ontolojik veya mutlak üstünlüğünü ifade etmez. Aksine bu kavram, aile kurumunun korunması, yönetimi ve ekonomik sorumluluğunun üstlenilmesini ifade eden işlevsel bir yükümlülüktür. Dolayısıyla kavvâmlık, erkeğe ayrıcalık sağlayan bir imtiyaz değil; aile düzeninin devamı için yerine getirilmesi gereken ağır bir sorumluluktur. Benzer şekilde el-Lahhâm, nüşûzu yalnızca kadına özgü bir davranış biçimi olarak değerlendirmemekte; eşlerden herhangi birinin evlilik ilişkisinin gerektirdiği sorumlulukları ihlal etmesi şeklinde tanımlamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kadın ve erkeğin nüşûzuna ilişkin farklı çözüm yolları önerilmekle birlikte, müellife göre bu âyetlerin temel amacı eşler arasındaki ilişkinin ıslahıdır. Bu çerçevede, âyetlerin hedeflediği ıslah ilkesi değişmez olmakla birlikte, bu hedefe ulaştıracak yöntemler toplumların pedagojik, psikolojik ve kültürel gelişimine bağlı olarak farklılaşabilir.

Sonuç olarak Hanân el-Lahhâm'ın kavvâmlık ve nüşûz yorumları, klasik ataerkil okumaları Kur'ân'ın bütüncül ahlâk anlayışı ve maksatları doğrultusunda yeniden değerlendiren amaçsal (makāsıdî) bir yaklaşım niteliği taşımaktadır. Onun Kur'ân

yorumunun, modernist kopuş ile geleneksel tekrar arasında denge kurmaya çalışan ve Kur'ân merkezli yeni bir yorum imkânı sunan "üçüncü bir yol" önerisi bakımından çağdaş tefsir literatüründe önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hanân el-Lahhâm, Kavvâmlık, Nüşûz, Islah, Kur'ânî Tedebbür.

INTERPRETATION OF VERSES ON FAMILY LAW AND PRINCIPLES: THE CONCEPTS OF "QAWWĀM" AND "NUSHŪZ" IN THE THOUGHT OF HANÂN EL-LAHHÂM

Abstract

Hanân el-Lahhâm was born in Damascus in 1943; she studied classical Islamic sciences under the region's leading scholars and shaped her intellectual worldview under the influence of key figures in modern Islamic thought. Placing the concept of "Qur'anic reflection" at the center of her work, the author regards social reality as the starting point for understanding the verses of the Qur'an. Criticizing the fragmented and male-centered interpretations of family law issues -particularly those related to inheritance, guardianship, and marital discord- in Muslim societies, al-Lahhâm argues that existing issues of justice stem not from the Qur'an itself, but from flawed and historical practices developed in the name of the Qur'an.

This study aims to examine Hanân el-Lahhâm's interpretations of the verses containing legal rulings on family matters -a scholar who stands out for her original approaches to women's and family issues in contemporary exegetical thought- through the lens of the concepts of "qawwām" and "nushūz"; and to elucidate her exegetical approach centered on justice, mercy, and social reality.

According to Hanân el-Lahhâm, qiwāmah does not imply the ontological or absolute superiority of men over women. On the contrary, this concept refers to a functional obligation involving the protection, management, and assumption of economic responsibility for the family institution. Consequently, qiwāmah is not a privilege that grants the man special rights; rather, it is a heavy responsibility that must be fulfilled to ensure the continuity of the family order. Similarly, al-Lahhâm does not view nushūz as a form of behavior unique to women; she defines it as a violation by either spouse of the responsibilities required by the marital relationship. Although the Qur'an proposes different solutions regarding the nushūz of both women and men, according to the author, the fundamental purpose of these verses is the reconciliation of the relationship between spouses. Within this framework, while the principle of reconciliation aimed at by the verses remains constant, the methods used to achieve this goal may vary depending on the pedagogical, psychological, and cultural development of societies.

In conclusion, Hanân el-Lahhâm's interpretations of qiwāmah and nushūz represent a teleological (makāsıdî) approach that reevaluates classical patriarchal readings in light of

the Qur'an's holistic ethical understanding and objectives. It can be said that her interpretation of the Qur'an holds an important place in contemporary exegetical literature as a proposal for a "third way" that seeks to strike a balance between modernist rupture and traditional repetition, while offering the possibility of a new, Qur'an-centered interpretation.

Keywords : Hanân el-Lahhâm, Qawwām, Nushūz, Islah, Qur'anic Reflection.

ÜÇ COĞRAFYA ÜÇ MODEL: İSLAM DÜNYASINDA KADIN VE İLMÎ KURUMSALLAŞMA

Tuğba UYDAŞ

Ar. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, tugba.uydas@deu.edu.tr, 0000-0003-2818-2718

Özet

İslam düşünce tarihinde kadınların ilmî faaliyeti, tarihsel süreç içerisinde genellikle bireysel başarılar ve hane içi eğitim süreçleri üzerinden şekillenmiştir. Ancak modernleşme dönemiyle birlikte farklı coğrafyalarda ortaya çıkan öncü kadın entelektüeller, bu parçalı yapıyı sistematik bir zemine oturtarak sürdürülebilir kurumlar inşa etmişlerdir. İşte bu çalışmada, Osmanlı/İstanbul hattında Fatma Aliye Hanım, İran/İsfahan hattında tefsir merkezli ilmî otoritesiyle Nusret Begüm Emin ve Batı Afrika/Sokoto hattında Nana Asma'u tarafından geliştirilen kurumsal modeller karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamı söz konusu üç farklı havzadaki kurumsallaşma tecrübeleri ve bu modellerin Müslüman kadın kimliğinin inşasındaki stratejik rolleri ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın temel amacı Osmanlı'daki cemiyetleşme faaliyetleri, İran'da Nusret Begüm Emin'in telif ettiği 15 ciltlik *Mahzenü'l-İrfân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri üzerinden temellendirdiği Mekteb-i Fâtıma yüksek din eğitimi modeli ve Batı Afrika'da Kur'ân öğretimini yerelleştiren Yan Taru yaygın eğitim ağı üzerinden geliştirilen yapıların ortak felsefesini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada, bu şahsiyetlerin İslam dünyasında ilimle uğraşan ilk kadınlar olmadığı, ancak kadınların ilmi ve sosyal faaliyetlerini bireysel bir hobiden kurumsal bir iradeye, ev içindeki özel derslerden nizami bir mektep/cemiyet disiplinine taşıyan ilk model kurucular olduğu hipotezi, temel problem olarak işlenmiştir. Mevcut literatürde bu isimlerin genellikle biyografik yönleri veya müstakil eserleri üzerinde durulmuştur ancak bunların Osmanlı, İran ve Afrika havzalarını kapsayan bütüncül bir sistematik tefsirî ve ilmî temsil modelleri mukayesesi yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmanın özgün olduğunu düşünmekte ve alana katkı sunacağını ümit etmekteyiz.Yöntem olarak her üç şahsiyetin kurumsal faaliyetlerine, eğitim müfredatlarına ve birincil kaynak niteliğindeki eserlerine dair dokümanlar üzerinden nitel içerik analizi ve karşılaştırmalı biyografik tarih yöntemi benimsenmiştir. Hareketlerin kuruluş felsefeleri, hiyerarşik organizasyon yapıları ve yetiştirdikleri takipçi kitleleri üzerinden bir etki analizi yürütülmüştür.

Elde edilen bulgular neticesinde incelenen üç modelin, Müslüman kadın kimliğini "edilgen bir alıcı" konumundan "tefsir üreten ve sistem inşa eden bir özne" konumuna taşıdığı tespit edilmiştir. Farklı kültürel kodlara ve coğrafi uzaklıklara rağmen, bu hareketlerin kadınların entelektüel sürekliliğini sağlama noktasında benzer bir kurumsal

akıl sergiledikleri ve İslam düşünce geleneğinde silinmez birer model bıraktıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, Nusret Begüm Emin, Nana Asma'u, Kadın Eğitimi, Kadın Müfessirler.

THREE GEOGRAPHIES, THREE MODELS: WOMEN AND INTELLECTUAL INSTITUTIONALIZATION IN THE ISLAMIC WORLD

Abstract

In the history of Islamic thought, the intellectual activities of women have historically been shaped through individual achievements and domestic educational processes. However, with the advent of the modernization period, pioneering female intellectuals emerging in diverse geographies transformed this fragmented structure into a systematic framework and established sustainable institutions. This study examines the institutional models developed by Fatma Aliye Hanım in the Ottoman/Istanbul axis, Nusret Begüm Emin in the Iran/Isfahan axis-characterized by her exegesis-centered scholarly authority- and Nana Asma'u in the West Africa/Sokoto axis through a comparative perspective. The scope of the research is limited to the institutionalization experiences within these three distinct basins and the strategic roles these models played in the construction of Muslim female identity.

The primary objective of the research is to reveal the common philosophy of the structures developed through charitable association activities in the Ottoman Empire; the Mekteb-i Fâtıma model of higher religious education in Iran grounded in Nusret Begüm Emin's 15 volume *Makhzan al-Irfan fi Tafsir al-Qur'an* and the Yan Taru non-formal education network in West Africa, which localized Quranic teaching. The central problematic of the study is the hypothesis that these figures were not the first women to engage in scholarly pursuits in the Islamic world, but rather the first "model founders" who elevated women's intellectual and social activities from an individual hobby to institutional will, and from private home-based lessons to a formal discipline of tafsir and scholarship. While existing literature has generally focused on the biographical aspects or individual works of these figures, the lack of a holistic comparison of systematic exegetical and intellectual representation models covering the Ottoman, Iranian and African basins constitutes the original value and contribution of this study to the field.

As a methodology, qualitative content analysis and the comparative history method are adopted, utilizing documents related to the institutional activities, educational curricula, and primary source works of all three figures.

As a result of the findings, it is determined that the three examined models moved Muslim female identity from the position of a "passive recipient" to a "subject who produces exegesis and builds systems". It is concluded that despite differing cultural

codes and geographical distances, these movements exhibited a similar institutional rationale in ensuring the intellectual continuity of women and left an indelible model in the Islamic tradition of Quranic interpretation and thought.

Keywords: Fatma Aliye Hanım, Nusret Begüm Emin, Nana Asma'u, Women's Education, Female Exegetes.

TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ BİLİMİNİN ÖNCÜ İSMİ: PROF. DR. BEYZA BİLGİN

Ömer EFE

Öğr. Gör, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, omer.efe@balikesir.edu.tr , 0009-0005-0477-5510

İsmail ÖZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, SBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, ismailoz1010@gmail.com, 0009-0007-0113-8836

Özet

İslam düşünce geleneğinin oluşması ve gelişmesi noktasında kadınlar, tarih boyunca ilmî ve entelektüel manada katkı sağlamışlardır. Günümüz Türkiye'sinde ilim camiasına bilimsel çalışmaları ile katkı sağlayanlardan biri de Prof. Dr. Beyza Bilgin'dir. Bu çalışmanın konusu, İlahiyat Fakültelerinde verilen pedagoji derslerinin Din Psikolojisi alanından ayrılması ve müstakil bir Din Eğitimi Kürsüsü 'nün kurulmasına öncülük eden ve bu yeni kürsünün ilk başkanı olarak tayin edilen Prof. Dr. Beyza Bilgin'dir. Nitel araştırma olarak planlanan bu çalışmada dokümantasyon ve eleştirel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır.

1935 yılında İzmir'de dünyaya gelen Beyza Bilgin, kökleri Özbekistan ve Makedonya'ya dayanan bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelmiş, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını babasının rahatsızlığı ve ailevi koşullar nedeniyle Bandırma, İstanbul ve Eskişehir gibi farklı şehirlerde tamamlamıştır. Eskişehir Lisesi Fen bölümünden mezun olduktan sonra 1955 yılında Ankara Üniversitesi Yüksek Kimya Mühendisliği bölümüne girmiş, ancak edebiyat ve felsefeye olan derin ilgisi sebebiyle radikal bir karar alarak bir yıl sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçiş yapmıştır. 1960 yılında mezuniyetinin ardından Yozgat ve Ankara İmam-Hatip okullarında öğretmenlik yaparak saha deneyimi kazanmış, 1963-1964 yıllarında ise Milli Eğitim Bakanlığı bursuyla Münih'e giderek Avrupa'daki din eğitimi modellerini yerinde incelemiştir. Kariyeri boyunca pek çok ilke imza atan Bilgin, 1962 yılında Türkiye'nin ilk fahri kadın vaizi olarak görev yapmış, 1965 yılında asistan olarak adım attığı akademik dünyada ise 1988 yılında Türkiye'nin ilk Din Eğitimi Profesörü unvanını almıştır. "İslam'da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi" adlı doktora teziyle din eğitimine pedagojik ve insancıl bir perspektif kazandırmış; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekan yardımcılığı ve bölüm başkanlığı gibi önemli idari görevlerde bulunmuştur. 2002 yılında emekli olan, evli ve iki çocuk annesi olan Prof. Dr. Beyza Bilgin, 19 Kasım 2024 tarihinde 89 yaşında vefat ederek Türk eğitim tarihinde silinmez bir iz bırakmıştır.

Sonuç olarak Prof. Dr. Beyza Bilgin'in gerek akademik gerekse de toplumsal boyutta din eğitimi bilimi alanındaki katkıları, bu bilim dalının sistematikleşmesi hususundaki öncülüğü ve Din Eğitimi alanında pek çok konuda sahip olduğu 'ilk' olma vasfı, onu yeniden anmaya değer ve unutulmaz kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Din Eğitimi, Kadın, Beyza Bilgin.

A PIONEER IN THE FIELD OF RELIGIOUS EDUCATION IN TURKEY: PROF. DR. BEYZA BILGIN

Abstract

Throughout history, women have contributed to the formation and development of the Islamic intellectual tradition in both scholarly and intellectual terms. In today's Turkey, one of those contributing to the academic community through her scientific work is Prof. Dr. Beyza Bilgin. The subject of this study is Prof. Dr. Beyza Bilgin, who pioneered the separation of pedagogy courses taught in Divinity Faculties from the field of Religious Psychology and led the establishment of an independent Department of Religious Education, serving as its first chair.

This study, designed as a qualitative research, employs documentation and critical content analysis methods. Born in Izmir in 1935, Beyza Bilgin was a member of a family with roots in Uzbekistan and Macedonia; she spent her childhood and early youth in various cities such as Bandırma, Istanbul, and Eskişehir due to her father's illness and family circumstances. After graduating from the Science Department of Eskişehir High School, she enrolled in the Department of Chemical Engineering at Ankara University in 1955; however, driven by her deep interest in literature and philosophy, she made a radical decision and transferred to the Faculty of Theology at Ankara University a year later. Following his graduation in 1960, he gained field experience by teaching at Imam-Hatip schools in Yozgat and Ankara. Between 1963 and 1964, he traveled to Munich on a scholarship from the Ministry of National Education to study religious education models in Europe firsthand.

Bilgin, who achieved many "firsts" throughout her career, served as Turkey's first honorary female preacher in 1962; in the academic world, where she began as an assistant in 1965, she became Turkey's first Professor of Religious Education in 1988. With her doctoral thesis titled "Love as the Foundation of Education in Islam," she brought a pedagogical and humanistic perspective to religious education; she also held important administrative positions such as associate dean and department chair at Ankara University's Faculty of Theology. Prof. Dr. Beyza Bilgin, who retired in 2002 and was married with two children, passed away on November 19, 2024, at the age of 89, leaving an indelible mark on Turkish educational history.

An effort has been made to highlight her contributions to the field of Religious Education by examining the works and articles authored by Prof. Dr. Beyza Bilgin. Indeed, she was one of the pioneering figures who initiated the institutionalization and development of religious education as a scientific discipline. While generally acknowledging that the science of religious education is a universal discipline, she also made special efforts to ensure that this education could be systematically provided specifically within the context of the Islamic faith. In addition to her contributions regarding the development of religious education within formal education, she also contributed to the field through her activities in the realm of popular religious education in Turkey. The honorary preacher position she held for two years earned her the title of Turkey's first female preacher.

In conclusion, Prof. Dr. Beyza Bilgin's contributions to the field of religious education—both academically and socially—her pioneering role in the systematization of this discipline, and her status as a trailblazer in numerous areas of religious education have made her a figure worthy of remembrance and one who will never be forgotten.

Keywords : Islam, Religious Education, Women, Beyza Bilgin.

ALEV ALATLI'NIN KAVRAMSAL MİRASI VE İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNE KATKILARI

Feyzanur DURSUNOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, feyzadursunoglu571@gmail.com, 0009-0003-3937-1538

Sümeyye Nur DOĞAN

Arş. Gör. Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı, sumeyyenur.dogan@balikesir.edu.tr, 0000-0002-9684-9847

Özet

İslam medeniyeti boyunca kadınlar; ilmi, fikri ve fenni dokunuşlarıyla yaşadıkları dönemin düşünce dünyasına yön vermişlerdir. Bu geleneğin modern çağdaki en güçlü temsilcilerinden biri olan Alev Alatlı, Doğu ile Batı arasında köprü kuran bir münevver olarak, İslam düşünce sistemini modern bilim ve felsefeyle eklemlemiştir. Alatlı, ekonomi, felsefe ve ilahiyat disiplinlerini harmanlayarak "idrakimize giydirilen deli gömleklerini" çıkarma gayesine bir ömür vakfetmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Alev Alatlı'nın münevver kimliğiyle toplumsal yapıda teşhis ettiği üç temel meseleyi ve bu meselelere eserleri üzerinden sunduğu çözüm yollarını analiz etmektir.

Çalışma, Alatlı'nın literatüre kazandırdığı Saçaklı Mantık, Afazi ve Paçozlaşma kavramlarını; sırasıyla *Schrödinger'in Kedisi*, *Or'da Kimse Var mı?* ve *Beyaz Türkler Küstüler* eserleri üzerinden inceleyerek, yazarın İslam düşünce geleneğine sunduğu özgün katkıları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Nitel araştırma olarak planlanan bu çalışmada, kaynaklarda da belirtildiği üzere dokümantasyon ve eleştirel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Alatlı'nın seçilen üç temel eseri, ürettiği kavramsal çerçeve bağlamında taranmış; metinler arası bir okuma ile kavram-eser bağlantısı kurulmuştur.

Yapılan inceleme sonucunda tebliğimizde Alatlı'nın, bu üç eser ve kavram aracılığıyla şu sonuçlara ulaştığı görülmüştür: *Schrödinger'in Kedisi* serisi ve Saçaklı Mantık kavramı ile modern bilimin katı kalıplarına karşı, İslam'ın akıl ve vicdan eksenli dünya görüşünü modern bilimle harmanlamıştır. *Or'da Kimse Var mı?* serisi ve Afazi kavramıyla, toplumun yaşadığı zihinsel kopuşu ve kimlik yitimini deşifre ederek Türkiye'nin zihinsel bağımsızlık mücadelesine ışık tutmuştur. *Beyaz Türkler Küstüler* eseri ve Paçozlaşma kavramı ile modern çağdaki ahlaki ve toplumsal yozlaşmaya yönelik İslam düşüncesinden beslenen sert bir eleştiri ve bozuk düzene karşı çözüm arayışı sunmuştur.

Netice itibarıyla bu tebliğ, Alatlı'nın İslam düşünce geleneğini sadece tarihsel bir miras olarak değil; modern çağın adaletsizliklerine ve entelektüel krizlerine meydan okuyan canlı bir sistem olarak nasıl yeniden inşa ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alev Alatlı, İslam Düşünce Geleneği, Saçaklı Mantık, Afazi, Paçozlaşma.

ALEV ALATLI'S CONCEPTUAL HERITAGE AND CONTRIBUTIONS TO THE TRADITION OF ISLAMIC THOUGHT

Abstract

Throughout the history of Islamic civilization, women have influenced the intellectual world through their scholarly and philosophical contributions. Alev Alatlı, one of the most prominent modern representatives of this tradition, served as an intellectual bridge between East and West, integrating the Islamic thought system with modern science and philosophy. Alatlı dedicated her life to the goal of removing the "straitjackets imposed on our understanding" by blending the disciplines of economics, philosophy, and theology.

Purpose: The purpose of this study is to analyze the three fundamental societal issues diagnosed by Alev Alatlı and the "remedies" she provided through her works. By examining the concepts of Saçaklı Mantık (Fuzzy Logic), Afazi (Aphasia), and Paçozlaşma (Vulgarization) through her works *Schrödinger'in Kedisi*, *Or'da Kimse Var mı?*, and *Beyaz Türkler Küstüler*, this study aims to reveal the unique innovations she introduced to the tradition of Islamic thought. Method: Designed as a qualitative research project, this study employs documentation and critical content analysis methods. Alatlı's three selected primary works are scanned within the framework of her conceptual terminology, establishing a link between her concepts and her fiction.

Findings and Conclusion: The analysis shows that Alatlı reached the following conclusions through these three works and concepts: With the concept of Saçaklı Mantık in the *Schrödinger'in Kedisi* series, she blended Islam's worldview centered on reason and conscience with modern scientific paradigms.Through the concept of Afazi in the *Or'da Kimse Var mı?* series, she illuminated Turkey's struggle for intellectual independence by deciphering the loss of identity within society.Through the concept of Paçozlaşma in *Beyaz Türkler Küstüler*, she offered a sharp critique and a search for solutions rooted in Islamic thought regarding the moral and social corruption of the modern age.

In conclusion, this paper demonstrates how Alatlı reconstructed the Islamic intellectual tradition not merely as a historical heritage, but as a living system that challenges the injustices and intellectual crises of the modern era.

Keywords: Alev Alatlı, Tradition of Islamic Thought, Saçaklı Mantık, Afazi, Paçozlaşma.

تدوير الهوية الأندلسية في السرد العربي، رواية ثلاثية غرناطة لرضوى عاشور أنموذجا

د. أيمن خميس أبو مصطفى

Dr., Ayman Abu Mustafa, Balıkesir University Faculty of Theology, Türkiye, aymanmostafa1982@gmail.com, 0000000297833 86

ملخص:

لقد كانت رضوى عاشور نموذجا فريدا للمثقفة العربية، حيث حاولت أن تخدم التراث والحاضر، فاستلهمت التراث ليكون نواة لصنع المستقبل، وتطمح الدراسة لمناقشة العبقرية اللغوية عند رضوى عاشور خلال رواية ثلاثية غرناطة، التي تعد مثالا واضحا على العبقرية السردية

فالرواية تتكون من ثلاث روايات هي على التوالي غرناطة مريمة، الرحيل، وتقع في حدود خمسمئة وخمس عشرة صفحة تدور أحداثها في مملكة غرناطة بعد سقوط جميع الممالك الإسلامية في الأندلس، وتبدأ أحداثها العام 1491، وهو عام سقوط غرناطة بإعلان المعاهدة التي تنازل بمقتضاها آخر ملوكها (أبو عبد الله محمد الصغير) عن ملكه لملك قشتالة، وتنتهي بمخالفة آخر أبطالها الأحياء «على» القرار ترحيل المسلمين، حينما يكتشف أن الموت كامن في الرحيل عن الأندلس وليس في البقاء، احتفظت الكاتبة بسلامة الأحداث وترابطها، وطبائع شخصياتها والتغيرات التي طرأت عليها بفعل حكم القشتاليين، فكان التركيز الأكبر في الرواية على الأفعال المروعة التي قام بها الإسبان بعد استيلائهم على غرناطة، التي ليس لها أي تسويغ منطقي غير الحقد والغل على المسلمين وتقوم الأحداث كلها على ردود أفعال المسلمين تجاه هذه الأحداث والتغيرات التي حدثت في حياتهم بسببها صدرت 29 طبعة للثلاثية، كانت الطبعة الأولى عن دار الهلال في جزئين عامي 1994 و 1995، والطبعة الثانية عن المؤسسة العربية للدراسات، والنشر عام 1998، والطبعات الثالثة حتى التاسعة والعشرين عن دار الشروق آخرها عام 2020.

فقد استطاعت الكاتبة التعبير عن التاريخ بأسلوب سردي يتسم بالحرفية والعبقرية اللغوية، فنحن أمام تاريخين: التاريخ القار في بطون المصادر التي وثقت المرحلة الأندلسية، التاريخ السردي ، وهنا تكمن العبقرية.

فمما لا ريب فيه أن "رضوى عاشور انطلقت بثلاثيتها من الواقع العربي، وحلقت به في متن الخطاب السردي، معتمدة أسلوبا أدبيا ، فهي تحمل فكرا برز من خلال ثلاثيتها التي أرادت من خلالها إيصال صوت الطبقة الفقيرة من الناس فعبرت عن رؤاهم ومعاناتهم فنقلت لنا ما يشعرون به من أزمات نفسية وهموم، مترجمة في ذلك الواقع المأسوي، مدخلة في الخطاب رموزا تحمل بعدا أيديولوجيا لحياتهم اليومية.

فثلاثية غرناطة رواية متخيلة، ولكنها تسرد وقائع مرتبطة بمرجعية واقعية، وهذا يعود إلى الأديبة نفسها رضوى عاشور التي أبدعت في معايشة الواقع العربي وسرد تاريخه، عاداته، تقاليده، معاناته وأزماته، لأن ذلك ينبثق في تكوينها الفكري وأسلوب حياتها، وهذا ما ترك أثرا في إبداعها الأدبي الراقي.

وفي هذا البحث يقف الباحث على مظاهر تلك العبقرية بدءا بالشخصية، ومرورا بالأحداث والزمان والمكان واللغة وظواهر أخرى، نحاول الإتيان على شيء منها خلال البحث.

الكلمات المفتاحية: التعبير اللغوي، رضوى عاشور، ثلاثية غرناطة، اللغة العربية

ARAP ANLATILARINDA ENDÜLÜS KİMLİĞİNİN YENİDEN KULLANIMI: BİR MODEL OLARAK RADWA AŞUR'UN GRANADA ÜÇLEMESİ

Özet

Radwa Aşur, hem mirasa hem de bugüne hizmet etmeye çalışan, Arap entelektüelinin eşsiz bir modeliydi. Geleceği inşa etmek için mirastan ilham aldı. Bu çalışma, anlatım dehasının açık bir örneği olan Granada Üçlemesi'nde örneklendirilen Radwa Aşur'un dilsel dehasını tartışmayı amaçlamaktadır. Üçleme, yaklaşık 515 sayfayı kapsayan Granada, Meryem ve Ayrılış olmak üzere üç öyküden oluşmaktadır. Olaylar, Endülüs'teki tüm Müslüman krallıklarının yıkılmasının ardından Granada Krallığı'nda geçmektedir. Öykü, Granada'nın yıkıldığı yıl olan 1491'de, son kralı Ebu Abdullah Muhammed el-Sağrir'in krallığını Kastilya Kralı'na teslim ettiği antlaşmanın imzalanmasıyla başlar. Son olarak, hayatta kalan son kahraman Ali'nin, Müslümanlar için sürgün kararını reddetmesi ve Endülüs'te kalmanın değil, ayrılmanın ölüm olduğunu anlamasıyla sona erer. Yazar, olayların bütünlüğünü ve tutarlılığını, karakterlerinin doğasını ve Kastilya yönetimi altında geçirdikleri değişimleri korumuştur. Üçleme, aksiyona büyük önem vermektedir. İspanyolların Granada'yı fethinden sonra işledikleri ve Müslümanlara karşı duydukları nefret ve kin dışında mantıklı bir gerekçesi olmayan vahşetler ve tüm olaylar, Müslümanların bu olaylara verdikleri tepkilere ve bunun sonucunda hayatlarında meydana gelen değişikliklere dayanmaktadır. Üçlemenin yirmi dokuz baskısı yayımlanmıştır. İlk baskı 1994 ve 1995 yıllarında Dar Al-Hilal tarafından iki bölüm halinde, ikinci baskı 1998 yılında Arap Çalışmaları ve Yayıncılık Vakfı tarafından, üçüncü ila yirmi dokuzuncu baskılar ise Dar Al-Shorouk tarafından yayımlanmış olup, sonuncusu 2020 yılında yayımlanmıştır. Yazar, profesyonellik ve dilsel deha ile karakterize edilen bir anlatım tarzıyla tarihi ifade etmeyi başarmıştır. Bize iki tarih sunuluyor: Endülüs dönemini belgeleyen kaynakların sayfalarında yer alan yerleşik tarih ve anlatısal tarih; işte deha da burada yatıyor. Şüphesiz ki Radwa Aşur'un üçlemesi Arap gerçekliğinden doğmuş, anlatısal söylem içinde yükselmiş ve edebi bir üslup kullanmıştır. Düşüncesi bu üçleme aracılığıyla ortaya çıkmış, yoksul sınıfın sesini yükseltmeyi, onların vizyonlarını ve acılarını ifade etmeyi amaçlamıştır. Psikolojik krizlerini ve kaygılarını bu trajik gerçekliğe aktarmış ve günlük yaşamlarına ideolojik bir boyut kazandıran sembolleri söyleme dahil etmiştir. Granada Üçlemesi kurgusal bir eser olmasına rağmen, gerçekçi bir bağlamda kök salmış olayları anlatmaktadır. Bu, Arap gerçekliğiyle etkileşim kurmada ve tarihini, geleneklerini, göreneklerini, acılarını ve krizlerini anlatmada üstün başarı gösteren yazar Radwa Aşur'un kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu, entelektüel oluşumundan ve yaşam tarzından kaynaklanmaktadır ve incelikli edebi yaratıcılığına iz bırakmıştır. Bu araştırmada, araştırmacı bu dehanın tezahürlerini karakterlerden başlayarak olaylar, zaman, mekan, dil ve diğer olgulara kadar inceliyor; bu olguların bazılarına çalışma boyunca değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Dilsel ifade, Radva Aşur, Gırnata Üçlemesi, Arapça

إسهام عائشة عصمت التيمورية (1840–1902) في الأدب العربي الحديث: دراسة تحليلية لإنتاجها الشعري والنثري

سعاد أحمد علي شولاق

أستاذ مساعد، كلية الإلهيات جامعة قسطموني، sooadsholak@gmail.com، 0000-0003-1617-3013

ملخص

تركز هذه المشاركة على إسهام الأديبة المصرية عائشة عصمت التيمورية (1840–1902) في الأدب العربي الحديث، وتستجيب لحاجة أكاديمية لدراسة الإنتاج الأدبي النسائي في سياق النهضة العربية؛ حيث غالبًا ما يتم التركيز في الدراسات السابقة على الأدوار الاجتماعية أو القضايا الأسرية، بينما يغفل الدور الإبداعي للمرأة في تطوير الأدب العربي الحديث.

تطرح المشاركة سؤالين رئيسين:

أحدهما: كيف تجسد نصوص التيمورية الشعرية والنثرية إبداعًا أدبيًّا متقدمًا وتقنيات بلاغية دقيقة ضمن الأدب العربي الحديث؟

الآخر: ما أثر هذه النصوص على تطور الشعر العربي والنثر العربي وعلى أدباء النهضة العربية ومفكريها اللاحقين، وكيف أسمهت في نقل صياغة التراث العربي وإعادته ضمن السياق الحديث؟

وتركز المشاركة في محاولة الإجابة على السؤالين السابقين على أهم مؤلفات التيمورية، بما في ذلك ديوانها **حلية الطراز**، وكتيباتها ونصوصها النثرية مثل: مرآة التأمل في الأمور، مع توظيف منهج التحليل الأدبي والبلاغي الذي يجمع بين التحليل الأسلوبي والبلاغي للنصوص، مع التركيز على أدوات التعبير الفني المستخدمة في الشعر والنثر، والتحليل الموضوعي والفكري (دراسة القيم الأدبية، والابتكار في النثر والشعر، معالجة التراث العربي)، ودراسة الأثر الأدبي والتأثير على الأدباء والكتّاب اللاحقين؛ لتقييم إسهامها في تطوير الأدب العربي الحديث.

وتتوقع المشاركة الوصول إلى النتائج التالية:

إبراز التيمورية بصفتها كاتبة ومبدعة أثرت في مسار الأدب العربي الحديث.

توضيح كيفية توظيفها الأسلوب البلاغي والفني في بناء خطاب أدبي مؤثر ومتميز.

تقديم دليل على أن الكتابة النسائية في نهاية القرن التاسع عشر لم تقتصر على الأعمال الشعرية، بل أسهمت أيضًا في تشكيل معايير النثر الحديث وإثراء الأدب العربي.

تعزيز الفهم الأكاديمي لدور المرأة في تطوير الأدب العربي الحديث ونقل التراث العربي، بما يتيح إعادة تقييم إسهام النساء المبكر في تاريخ الأدب العربي الحديث.

الكلمات المفتاحية: عائشة عصمت التيمورية؛ الأدب العربي الحديث؛ الشعر والنثر؛ الأسلوب البلاغي؛ التراث العربي.

THE CONTRIBUTION OF ʿĀʾISHA ʿIṢMAT AL-TAYMŪRIYYA (1840–1902) TO MODERN ARABIC LITERATURE: AN ANALYTICAL STUDY OF HER POETIC AND PROSE WORKS

Astract

This paper examines ʿĀʾisha ʿIṣmat al-Taymūriyya (1840–1902) as a pioneering female contributor to modern Arabic literature, addressing a scholarly gap concerning early female authorship within the Arab Nahda. Previous studies have often emphasized women's social roles or domestic spheres, while overlooking their creative contributions to the development of modern Arabic literature.

The paper is guided by two main research questions:

1. How do Taymūriyya's poetic and prose texts demonstrate advanced literary creativity and precise rhetorical techniques within modern Arabic literature?

2. What impact did her texts have on the development of Arabic poetry and prose, on Nahda-era writers and intellectuals, and how did they contribute to transmitting and reinterpreting Arabic literary heritage within the modern context?

To address these questions, the paper focuses on her major works, including the poetry collection *Ḥilyat al-Ṭarāz* and prose texts such as *Mirʾāt al-Taʾammul fī al-Umūr*, employing a literary and rhetorical analytical methodology that combines:

- Stylistic and rhetorical analysis of the texts, with emphasis on the literary devices employed in poetry and prose,

- Thematic and intellectual analysis (exploring literary values, innovations in prose and poetry, engagement with Arabic heritage), and

- Reception study assessing her influence on later writers and scholars, such as Mayy Ziyadah, to evaluate her contribution to the development of modern Arabic literature.

The paper anticipates the following outcomes:

- Highlighting Taymūriyya as an innovative literary figure who shaped modern Arabic literature beyond social or domestic frameworks.

- Demonstrating how her rhetorical and stylistic strategies contributed to the distinctiveness and effectiveness of her literary discourse.

- Providing evidence that female authorship in late nineteenth-century Egypt was instrumental not only in producing poetry but also in shaping modern prose conventions and enriching Arabic literature.

- Enhancing scholarly understanding of the role of women in developing modern Arabic literature and transmitting Arabic heritage, thereby allowing a reassessment of early female contributions to the history of modern Arabic literature.

Keywords: ʿĀʾisha Taymur, Modern Arabic Literature, Poetry and Prose, Rhetorical Style, Arabic Literary Heritage, Literary İnfluence.

الوعي اللساني المبكر في الخطاب الإسلامي الأول: دراسة دلالية في استدراكات السيدة عائشة

د. يحيى زكريا علي معابدة

Dr. Öğr. Üyesi Yahya Zakareya Ali MAABDEH, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 0000-0002-4850-0990

سمية الصمادي

DR.SUMAYA AL.SUMADI, İslam Araştırmaları alanında doktora, 0000-0001-7890-7380, ssmfms@hotmail.com

ملخص

تتناول هذه الدراسة الوعيَ اللسانيَّ المبكر في الخطاب الإسلامي الأول من خلال استدراكات السيدة عائشة رضي الله عنها، بوصفها نموذجًا علميًّا كاشفًا عن حضور مبكر لآليات دقيقة في فهم النصوص الشرعية وتأويلها وتقويم تلقيها، وتنبع أهمية الموضوع من كونه يفتح باب النظر في المدوّنة الحديثية المبكرة من زاوية دلالية، بما يسهم في توسيع الإفادة من التراث الإسلامي في دراسة تشكّل الوعي اللغوي العربي في مراحله الأولى.

وتتمثل الفجوة العلمية في أن الدراسات التي تناولت استدراكات السيدة عائشة اتجهت غالبًا إلى معالجتها من منظور حديثي أو فقهي، فاهتمت بوجوه الترجيح واستنباط الأحكام، دون أن تخصّ هذه المدوّنة بقراءة دلالية منهجية تكشف ما تنطوي عليه من آليات لسانية في الفهم والتصويب والتأويل، ومن هنا تتحدد إشكالية البحث في التساؤل عن مدى ما تعكسه استدراكات السيدة عائشة من وعي لساني بمستويات المعنى ووظائف السياق ومقاصد الخطاب، وعن إمكان النظر إليها بوصفها نموذجًا مبكرا دالًّا على حضور هذا الوعي في الخطاب الإسلامي الأول.

وتسعى الدراسة إلى الإجابة عن أسئلة رئيسة، من أبرزها: ما الآليات الدلالية التي تكشف عنها استدراكات السيدة عائشة؟ وكيف أسهم السياق ومقاصد الخطاب في توجيه فهمها للنصوص؟ وإلى أي مدى يمكن أن تمثل هذه الاستدراكات نموذجًا دالًّا على الوعي اللساني المبكر في البيئة الإسلامية الأولى؟ وتهدف الدراسة إلى الكشف عن ملامح هذا الوعي من خلال تحليل البنية التأويلية لاستدراكات السيدة عائشة، وتصنيف الآليات الدلالية التي اعتمدتها في تصحيح المعنى أو ترجيحه، وبيان القيمة المعرفية لهذه المدوّنة في الربط بين الدراسات الحديثية والدرس اللساني.

وتعتمد الدراسة منهجًا وصفيًّا تحليليًّا، يقوم على استقراء استدراكات السيدة عائشة من مصادرها الأصلية، وفي مقدمتها كتاب "الإجابة لإيراد ما استدركته عائشة على الصحابة" للزركشي، إلى جانب ما ورد متفرقًا في كتب السنة، ثم إخضاع هذه المادة لأدوات التحليل الدلالي، مثل تحليل مكوّنات المعنى، والنظر في أثر السياق في توجيه الدلالة، واستكشاف العلاقات بين الألفاظ والمعاني داخل الحقول الدلالية. وتتمثل الإضافة العلمية للدراسة في تقديم قراءة دلالية لمدوّنة اشتهرت دراستها في الإطار الحديثي والفقهي، بما يسهم في إبراز قيمة هذه المادة في إعادة النظر في بدايات الوعي اللغوي العربي، وتوسيع آفاق البحث البيني بين علوم الحديث واللسانيات. ومن المتوقع أن تخلص الدراسة إلى أن استدراكات السيدة عائشة تكشف عن حضور آليات لسانية واضحة في فهم النصوص وتأويلها، وأنها تمثل نموذجًا دالًّا على وعي مبكر يتجاوز ظاهر اللفظ إلى مراعاة السياق ومقاصد الخطاب ووجوه الاستعمال، بما يعزز الإفادة منها في دراسة تشكّل التفكير اللغوي في الخطاب الإسلامي الأول.

الكلمات المفتاحية: الوعي اللساني المبكر، الخطاب الإسلامي الأول، الدلالة، استدراكات السيدة عائشة، التأويل، مقاصد الخطاب.

İLK İSLAM SÖYLEMİNDE ERKEN DİLBİLİMSEL FARKINDALIK: HZ. ÂİŞE'NİN İSTİDRÂKLARI ÜZERİNE ANLAMBİLİMSEL BİR İNCELEME

Özet

Bu çalışma, ilk İslam söyleminde erken dilbilimsel farkındalığı, Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Âişe'nin istidrâkları üzerinden ele almaktadır. Söz konusu istidrâklar, şer'î metinlerin anlaşılması, yorumlanması ve alımlanışının tashihinde ince ve erken dönemli mekanizmaların varlığını gösteren ilmî bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Konunun önemi, erken hadis malzemesine anlambilimsel bir açıdan bakma imkânı vermesinde yatmaktadır; bu da İslam mirasından, Arap dil bilincinin ilk teşekkül safhalarını incelemede daha geniş ölçüde yararlanılmasına katkı sağlamaktadır.

Bilimsel boşluk, Hz. Âişe'nin istidrâklarını ele alan çalışmaların çoğunlukla hadis veya fıkıh perspektifine yönelmiş olmasında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalar rivayetlerin tahrici, tercih gerekçeleri ve hüküm istinbatı üzerinde durmuş; ancak bu malzemeyi, anlama, tashih ve tevil süreçlerinde içerdiği dilsel mekanizmaları açığa çıkaracak yöntemli bir anlambilimsel okumaya konu etmemiştir. Buradan hareketle araştırmanın temel problemi, Hz. Âişe'nin istidrâklarının anlam katmanları, bağlamın işlevleri ve hitabın maksatları bakımından hangi ölçüde erken bir dilbilimsel farkındalığı yansıttığını ve bunların ilk İslam söyleminde bu farkındalığın varlığına işaret eden bir model olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini sorgulamaktadır.

Çalışma şu temel sorulara cevap aramaktadır: Hz. Âişe'nin istidrâklarında hangi anlambilimsel mekanizmalar ortaya çıkmaktadır? Bağlam ve hitabın maksatları, metinleri anlama biçimini nasıl yönlendirmiştir? Bu istidrâklar, ilk İslam çevresinde erken dilbilimsel farkındalığa işaret eden örnek bir model olarak ne ölçüde değerlendirilebilir? Çalışma, Hz. Âişe'nin istidrâklarının tevil yapısını çözümleyerek bu farkındalığın temel görünümlerini ortaya koymayı, anlamı tashih veya tercih etmede başvurduğu anlambilimsel mekanizmaları tasnif etmeyi ve bu malzemenin hadis çalışmaları ile dilbilimsel inceleme arasındaki irtibattaki bilgi değerini açıklamayı amaçlamaktadır.

Çalışma, betimleyici-analitik bir yönteme dayanmaktadır. İlk aşamada Hz. Âişe'nin istidrâkları, başta Zerkeşî'nin el-İcâbe li-İrâdi mâ istedrekethu Âişe ale's-sahâbe adlı eseri olmak üzere asıl kaynaklarından derlenmektedir; ayrıca sünnet kitaplarında dağınık halde yer alan rivayetler de dikkate alınmaktadır. İkinci aşamada ise bu malzeme, anlam bileşenlerinin çözümlemesi, bağlamın anlamı yönlendirmedeki etkisi ve lafızlarla anlamlar arasındaki ilişkilerin anlamsal alanlar içinde incelenmesi gibi anlambilimsel araçlarla değerlendirilmektedir. Çalışmanın bilimsel katkısı, genellikle hadis ve fıkıh çerçevesinde incelenmiş bir malzemeye anlambilimsel bir okuma sunmasında yatmaktadır. Bu yaklaşım, hem söz konusu malzemenin Arap dil bilincinin başlangıç evrelerini yeniden düşünmedeki değerini ortaya koymakta hem de hadis ilimleri ile dilbilim arasında disiplinlerarası araştırma imkânlarını genişletmektedir. Çalışmanın, Hz. Âişe'nin

istidrâklarının metinleri anlamada ve yorumlamada açık dilsel mekanizmalar içerdiğini; bunların, lafzın zahiriyle yetinmeyip bağlamı, hitabın maksatlarını ve kullanım biçimlerini dikkate alan erken bir farkındalığı temsil ettiğini; dolayısıyla ilk İslam söyleminde dilsel düşüncenin oluşumunu incelemede önemli veriler sunduğunu ortaya koyması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Dilbilimsel Farkındalık, İlk İslam Söylemi, Anlam, Hz. Âişe'nin İstidrâkları, Tevil, Hitabın Maksatları.

EARLY LINGUISTIC AWARENESS IN EARLY ISLAMIC DISCOURSE: A SEMANTIC STUDY OF AISHA'S CORRECTIVE INTERVENTIONS

Abstract

This study examines early linguistic awareness in early Islamic discourse through the corrective interventions of Aisha bt. Abi Bakr, treating them as an instructive scholarly model that reveals the early presence of precise mechanisms for understanding, interpreting, and rectifying the reception of normative religious texts. The significance of the topic lies in reopening early hadith material from a semantic perspective, thereby expanding the ways in which the Islamic heritage may contribute to the study of the formative stages of Arabic linguistic awareness.

The scholarly gap lies in the fact that studies dealing with Aisha's corrective interventions have generally approached them from hadith or juristic perspectives, focusing on source criticism, patterns of preference, and legal inference, without subjecting this corpus to a systematic semantic reading capable of uncovering the linguistic mechanisms embedded in acts of understanding, correction, and interpretation. Accordingly, the central research problem asks to what extent Aisha's interventions reflect an early linguistic awareness of levels of meaning, the functions of context, and the purposes of discourse, and whether they may be regarded as a representative model indicating the presence of such awareness in early Islamic discourse.

The study addresses several principal questions: What semantic mechanisms are disclosed by Aisha's corrective interventions? How did context and the purposes of discourse shape her understanding of texts? To what extent can these interventions be considered a representative model of early linguistic awareness in the formative Islamic milieu? The study aims to identify the features of this awareness through an analysis of the interpretive structure of Aisha's interventions, to classify the semantic mechanisms on which she relied in correcting or preferring meanings, and to clarify the epistemic value of this corpus for linking hadith studies with linguistic inquiry.

The study adopts a descriptive-analytical method. It begins by collecting Aisha's corrective interventions from their primary sources, foremost among them al-Zarkashi's al-Ijabah li-Irad ma istadrakathu Aishah ala al-Sahabah, alongside dispersed materials in

the major hadith compilations. It then analyzes this corpus using semantic tools such as componential analysis, contextual analysis of meaning, and the exploration of lexical-semantic relations within semantic fields. The study's contribution lies in offering a semantic reading of a corpus that has largely been examined within hadith and legal frameworks. In doing so, it highlights the value of this material for reconsidering the beginnings of Arabic linguistic awareness and broadening interdisciplinary research between hadith scholarship and linguistics. The expected findings suggest that Aisha's corrective interventions display clear linguistic mechanisms in the understanding and interpretation of texts, and that they represent an early awareness that moves beyond the literal surface of wording to attend to context, discursive purpose, and usage, thereby enriching the study of the formation of linguistic thought in early Islamic discourse.

Keywords: Early Linguistic Awareness, Early Islamic Discourse, Semantics, Aisha's Corrective Interventions, Interpretation, Purposes of Discourse.

ŞENKIT İLİM HAVZASINDA KADIN ALİMLER VE MÜNTAHÂ BİYOGRAFİLER ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Meryem KARADAĞ

Doktorant, The University of Jordan , MRY9220275@ju.edu.jo, 0000-0001-9381-9039

Özet

Mevcut İslâmî ilimler araştırmalarında, Müslüman kadının sıklıkla oryantalist iddialara karşı savunulan bir "nesne" veya bilginin yalnızca nakledicisi olan bir "râvi" konumuna indirgendiği görülmektedir. Oysa İslâm düşünce geleneği incelendiğinde Müslüman kadının tartışmalı konuların pasif bir nesnesi olmaktan ziyade, ilmî ve toplumsal alanlarda aktif bir özne olduğu müşahede edilmektedir.

Bu çalışmanın temel problemi, Şenkıt (Moritanya) havzasının kadim ilmî geleneğindeki kadın âlimler üzerinden, Müslüman kadının eser üreten bir özne olarak ilmî hayata katkılarının somut olarak örneklendirilmesidir. Coğrafyacı Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (öl. 487/1094) "fakihler ve kadınlar ülkesi" olarak nitelendirdiği Şenkıt havzası, İslâm'da kadın eğitiminin bireysel bir çabadan öte, toplumsal bir gelenek hâline geldiği özgün bir coğrafyadır. 14. yüzyılda İbn Battûta'nın (öl. 770/1368-1369) bu bölgedeki gözlemleri, Müslüman kadının ilmî hayattaki rolüne dair somut tarihsel tanıklıklardan biridir. İbn Battûta, bölgedeki kadınların ilmî konumu ve sosyal görünürlüğü karşısındaki hayretini kaydetmiştir. Bu durum, Şenkıt sahrasındaki kadın âlimlerin varlığının yeni olmadığını, aksine uzun bir tarihsel geçmişe dayandığına işaret etmektedir.

Araştırmada tarihsel analiz ve biyografik dokümantasyon yöntemi kullanılarak 14. yüzyıldan günümüze uzanan bir ilmî gelenek hattı takip edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede tespit edilen çok sayıdaki kadın âlim arasından, 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyıla uzanan farklı dönemlerde yaşamış üç isim seçilmiştir. Bu tercih, Müslüman kadınların ilmî faaliyetlerinin yalnızca erken dönem örnekleriyle sınırlı kalmadığını, sonraki yüzyıllarda da farklı ilim alanlarında devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada bu miras, üç farklı âlimenin hayatı ve farklı ilim alanlarındaki faaliyetleri üzerinden analiz edilmiştir: Hatice bint el-Âkıl (öl. 1245/1829-1830), mantık ve kelâm sahasındaki telifleriyle döneminin erkek âlimlerinin de ders aldığı bir âlime; Meryem bint el-Emîn el-Haseniyye (öl. 1276/1859-1860), Arap dili, nahiv, şiir ve fıkıh alanındaki yetkinliğiyle bilinen bir âlime; Meryem bint Hîn el-Cekeniyye (1914-2011) ise Eş'arî akidesine dair Naẓmü'l-ʿişrîne'l-vâcibe adlı eseriyle tanınan bir âlimedir. Bu eser, klasik İslâm eğitimindeki urcûze geleneğinin 20. yüzyıldaki somut tezahürlerinden biri olup kadının bilgiyi yalnızca nakleden bir râvi değil, onu manzum bir dille yeniden inşa eden "müellif özne" olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonucunda Şenkıt havzasında kadınların ilmî varlığının hıfz ve öğrenim, tedris ve ilmî rehberlik, telif ve yorum gibi farklı biçimlerde tezahür ettiği görülmektedir. Özellikle mahdara sistemiyle kadın eğitiminin yaygın bir ilmî gelenek hâline geldiği anlaşılmaktadır. Tek bir kabilede el-Muvaṭṭaʾ'ı veya Muḫtaşaru Ḫalîl'i hıfzeden çok sayıdaki kız öğrencinin varlığına dair rivayetler, bu ilmî birikimin toplumsal boyutunu göstermektedir. Şenkıt örneği, Müslüman kadınların ilmî katkılarının belirli bir dönem veya ilim alanıyla sınırlı kalmadığını; farklı coğrafyalarda süreklilik gösteren daha geniş bir İslâm ilim geleneğinin parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şenkıt İlim Havzası, Kadın Âlimler, Hatice bint el-Âkıl, Meryem bint el-Emîn el-Haseniyye, Meryem bint Hîn el-Cekeniyye, Mahdara.

WOMEN SCHOLARS IN THE SHINQIT SCHOLARLY TRADITION: AN ANALYSIS OF SELECTED BIOGRAPHIES

Abstract

Contemporary scholarship in Islamic studies has often reduced Muslim women either to objects of defense against Orientalist claims or merely to transmitters of knowledge. Yet an examination of the Islamic intellectual tradition reveals that Muslim women were not merely passive objects of contested debates, but active agents in scholarly and social life.

This study seeks to demonstrate, through women scholars from the longstanding scholarly tradition of Shinqīṭ (Mauritania), how Muslim women contributed to scholarly life as authors and producers of knowledge. Described by the geographer Abū ʿUbayd al-Bakrī (d. 487/1094) as the "land of jurists and women," Shinqīṭ represents a distinctive setting in which women's education developed beyond individual endeavor into an established social tradition. Ibn Baṭṭūṭa's (d. 770/1368–69) fourteenth-century observations of the region provide concrete historical testimony to the role of Muslim women in scholarly life. He recorded his astonishment at the scholarly standing and social visibility of women in the region. This suggests that the presence of women scholars in the Shinqīṭ Sahara was not a recent phenomenon, but rather part of a longstanding historical tradition.

Drawing on historical analysis and biographical documentation, the study traces a scholarly tradition extending from the fourteenth century to the present. From among the numerous women scholars identified within this tradition, three figures who lived in different periods between the late eighteenth and twentieth centuries were selected. Their biographies demonstrate that Muslim women's scholarly activities were not confined to the early periods of Islamic history, but continued in later centuries across a range of disciplines.

The study analyzes this legacy through the lives of three women scholars and their activities across different fields of learning: Khadīja bint al-ʿĀqil (d. 1245 AH/1829–1830 CE), who authored works in logic and kalām and taught male scholars of her time; Maryam bint al-Amīn al-Ḥasaniyya (d. 1276 AH/1859–1860 CE), known for her expertise in the Arabic language, grammar, poetry, and Islamic jurisprudence; and Maryam bint Hīn al-Jakaniyya (1914–2011), known for her work Naẓm al-ʿishrūn al-wājiba on Ashʿarī creed. This work represents a concrete twentieth-century manifestation of the urjūza tradition in classical Islamic education and shows that women were not merely transmitters (ruwāt) of knowledge, but also authors exercising intellectual agency by recasting knowledge in verse.

The findings show that women's scholarly presence in Shinqīṭ took several forms, including memorization and learning, teaching and scholarly guidance, as well as authorship and interpretation. Within the maḥḍara system in particular, women's education became an established and widespread feature of the local tradition of learning. Reports of numerous girls within a single tribe who had memorized foundational works such as al-Muwaṭṭaʾ or Mukhtaṣar Khalīl attest to the broader social reach of this scholarly culture. The case of Shinqīṭ thus demonstrates that Muslim women's scholarly contributions were not confined to a particular period or field of knowledge, but formed part of a broader Islamic scholarly tradition that persisted across different geographical settings.

Keywords: Shinqit Scholarly Tradition, Women Scholars, Khadīja bint al-ʿĀqil, Maryam bint al-Amīn al-Ḥasaniyya, Maryam bint Hīn al-Jakaniyya, Maḥḍara.

İVRİNDİ'DE KADIN HAFIZLIK GELENEĞİ: SARI HOCA ÖRNEĞİ

Murat AKKUŞ

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muratakkus114@hotmail.com, 0000-0002-3268-1053

Esra TOPSAKAL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, esragulgonul10@gmail.com, 0009-0003-1506-3063

Büşra ÜNSÖNMEZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bsr.nsnmz123@gmail.com, 0009-0009-1543-6855

Özet

Kur'ân-ı Kerîm'in korunması ve nesiller boyunca sahih biçimde aktarılmasını sağlayan hafızlık müessesesi, İslâm medeniyetinde büyük bir öneme sahip köklü bir gelenek olarak kabûl edilmektedir. Hafızlık, ilahî kelâmın yalnızca lafzen ezberlenmesini değil; kalpte yer etmesini, ahlâk ve davranışlara yön vermesini hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışını temsil eder. Kur'an ve Sünnet'te ezberleme ve muhafazaya yönelik teşvikler, hafızlık geleneğinin dinî ve ilmî meşruiyetini temellendiren önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle hafızlık, Kur'an'ın lafzî ve manevî muhafazasını temin eden, ilmî sürekliliği ve toplumsal dinî bilinci besleyen, köklü ve kalıcı bir uygulama olarak öne çıkmaktadır.

Balıkesir bölgesi, Kur'an öğretimi ve hafızlık eğitimi bakımından dikkate değer bir ilmî birikime sahiptir. Gerek merkezde gerekse taşra yerleşimlerinde faaliyet gösteren medreseler, camilerde teşekkül eden ders halkaları ve ilerleyen süreçte kurumsallaşan Kur'an kursları, bölgede köklü bir Kur'an eğitim geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye'de hafızlık geleneğinin yakın dönem temsilcileri arasında müstesna bir yere sahip olan Mehmet Öğütçü (Gönenli Mehmet Efendi), Balıkesir açısından önemli bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır. Bölge genelinde Kur'an öğretimine katkılarıyla tanınan Hafız Ahmet Karatoprak, Hafız Mustafa Sarı ve Dursunbeyli Hafız Mehmet Nuri Turan (Sarı Hoca) gibi isimler, yetiştirdikleri talebeler ve temsil ettikleri eğitim anlayışıyla Balıkesir'deki hafızlık geleneğinin şekillenmesinde etkili olmuş kıymetli şahsiyetler arasında zikredilmektedir. İvrindi'de Sarı Hoca lakabıyla tanınan Fatma Gün hoca hanım ise bu geniş gelenek içerisinde kadın hafızlık geleneğini temsil eden nadide örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, Balıkesir'in İvrindi ilçesinde yetişmiş, hayatının yaklaşık kırk yılını Kur'an eğitimine vakfetmiş ve bölgede "Sarı Hoca" lakabıyla tanınan meşhur hâfız hocalardan Fatma Gün'ü konu edinmekte; onun hafızlık ve Kur'an öğretimi alanındaki ilmî faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel yöntemler çerçevesinde sözlü

tarih ve yazılı kaynak incelemesine dayalı olarak yürütülmüş olup temel veriler, Fatma Gün ile gerçekleştirilen mülakat, kendisi hakkında kaleme alınmış müstakil eser ve yetiştirdiği bazı talebelerle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Bu çerçevede incelenen anlatım ve metinlerde öne çıkan başlıca temalar; Kur'an'a bağlılık, adanmışlık, hafızlık disiplini, ilim ahlâkı, sabır, ihlâs ve eğitimde süreklilik gibi kavramlar etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda Sarı Hoca'nın eğitimci kimliği, yerel hafızlık geleneğinin teşekkülü ve sürekliliği bakımından ilmî ve ahlâkî bir örneklik sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Öğretimi, Hafızlık Eğitimi, Kadın Hafızlık Geleneği, İvrindi, Sarı Hoca (Fatma Gün).

THE FEMALE HIFZ TRADITION IN IVRINDI: THE CASE OF SARI HOCA

Abstract

The institution of hifz (memorization of the Qur'an), which ensures the preservation of the Qurʾān al-Karīm and its authentic transmission across generations, is regarded as a deeply rooted tradition of great significance in Islamic civilization. Hifz represents a holistic educational approach that aims not only at the verbal memorization of the divine revelation but also at its internalization in the heart and its guidance of moral conduct and daily behavior. The encouragements found in the Qur'an and the Sunnah regarding memorization and preservation constitute an important basis for the religious and scholarly legitimacy of the hifz tradition. In this respect, ḥifẓ stands out as a long-established and enduring practice that ensures both the textual and spiritual preservation of the Qur'an while sustaining scholarly continuity and collective religious consciousness.

The Balıkesir region possesses a remarkable scholarly heritage in terms of Qur'anic instruction and hifz education. Madrasas operating both in urban centers and rural settlements, study circles formed in mosques, and Qur'an courses that later became institutionalized laid the groundwork for the emergence of a deeply rooted tradition of Qur'anic education in the region. Mehmet Öğütçü (Gönenli Mehmet Efendi), who holds a distinguished position among the prominent representatives of the hifz tradition in modern Turkey, stands out as an important figure for Balıkesir. Figures such as Hafız Ahmet Karatoprak, Hafız Mustafa Sarı, and Hafız Mehmet Nuri Turan of Dursunbey (known as Sarı Hoca) are also regarded among the notable personalities who played a significant role in shaping the hifz tradition in Balıkesir through the students they trained and the educational approaches they represented. Fatma Gün, known in İvrindi as Sarı Hoca, draws particular attention as one of the rare examples representing the female hifz tradition within this broader legacy.

This study focuses on Fatma Gün, one of the well-known female hāfiz teachers who was raised in the district of İvrindi in Balıkesir, devoted nearly forty years of her life to

Qur'anic education, and became widely known in the region by the title "Sarı Hoca." It aims to examine her scholarly activities in the fields of hifz and Qur'anic instruction. Conducted within the framework of qualitative research methods, the study is based on oral history and written source analysis. The primary data were obtained from an interview conducted with Fatma Gün and from a monograph written about her. The narratives and texts examined within this framework reveal key themes such as devotion to the Qur'an, dedication, discipline in hifz education, scholarly ethics, patience, sincerity, and continuity in education. In this context, Sarı Hoca's identity as an educator offers an intellectual and moral model in terms of the formation and sustainability of the local hifz tradition.

Keywords: Qur'anic Education, Qur'anic Memorization (Hifz), Female Hāfiz Tradition, Ivrindi, Sarı Hoca (Fatma Gün).

ZEYNEB EL-GAZZÂLÎ'NİN (1917-2005) KUR'ÂN YORUMU

Şule Yüksel ARICI

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suleyuksel.arici@ikcu.edu.tr, 0000-0001-6482-121X

Özet

İslâm düşüncesinin tarihî seyri içerisinde, ilmî birikimin teşekkülüne, gelişimine ve sonraki nesillere aktarılmasına katkıda bulunmuş çok sayıda kadın âlim ve mütefekkir yetişmiştir. Bu isimlerden biri, Mısırlı müfessir Zeyneb el-Gazzâlî'dir (1917-2005). *Naẕarât fî Kitâbillâh* adlı eserinde müfessir, toplumunun ahlâkî ve dînî alanda yaşanan çözülmelerine Kur'ân âyetlerine getirdiği yorumlarla çözüm aramaktadır. Bu nedenle çalışma, müellifin *Nazarât fî Kitâbillah* eserinde Gazzâlî'nin toplumu hidayete davet eden Kur'ân yorumlarını incelemeyi konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Zeyneb el-Gazzâlî'nin Kur'ân'a yüklediği temel işlevi ortaya koymak ve onun yorumlarında hidayet, davet, ahlâkî ıslah ve toplumsal dönüşüm kavramlarının nasıl konumlandırıldığını tespit etmektir. Bu bağlamda araştırma, müellifin Kur'ân'ı yalnızca nazarî ve ilmî bir metin olarak değil, bireysel ve toplumsal hayatı inşa eden bir rehber olarak değerlendirdiği varsayımından hareket etmektedir. Araştırma, Müslüman toplumların siyasî, ekonomik ve sosyolojik sorunlarına Kur'ânî yorumlarla çözüm arayan bir müfessirin çağdaş İslâm düşüncesine yapmak istediği katkıyı göstermesi açısından önemlidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; doküman analizi ve metin çözümlemesi tekniklerinden yararlanılmıştır. Öncelikle Gazzâlî'nin hayatı ilmî ve sosyal ortamı açısından ele alınmış, ardından *Naẕarât fî Kitâbillâh*'tan seçilen örnek yorumlar klasik tefsir geleneğiyle ilişki, çağdaş problemlere temas biçimi ve davet dili açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Zeyneb el-Gazzâlî, Kur'ân'ı hem bireysel ahlâkın hem de toplumsal dirilişin temel kaynağı olarak görmektedir. Onun yorumlarında iman, sabır, mücadele, ahlâkî arınma ve ümmet bilinci öne çıkmaktadır. Âyetler, çoğu zaman çağdaş Müslüman toplumun krizlerine cevap verecek şekilde okunmakta; Kur'an'ın hidayet boyutu, teorik açıklamadan ziyade pratik hayatı dönüştüren bir ilke olarak sunulmaktadır. Zeyneb el-Gazzâlî'nin Kur'ân yorumu, davet merkezli, ıslah edici ve toplumsal sorumluluk vurgusu taşıyan bir Kur'an anlayışını temsil etmektedir. Bu yönüyle eser, modern dönemde tefsir, davet ve toplumsal bilinç arasındaki ilişkiyi tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Zeyneb el-Gazzâlî, *Naẕarât fî Kitâbillâh*, Çağdaş Tefsir, Hidayet.

ZAYNAB AL-GHAZĀLĪ'S (1917–2005) INTERPRETATION OF THE QUR'AN

Abstract

Within the historical course of Islamic thought, numerous women scholars and thinkers have contributed to the formation, development and transmission of scholarly knowledge to subsequent generations. One of these figures is the Egyptian Qur'anic exegete Zaynab al-Ghazālī (1917–2005). In her work *Naẓarāt fī Kitābillāh*, the exegete seeks solutions, through her interpretations of Qur'anic verses to the moral and religious disintegration experienced in her society. Accordingly, this study takes as its subject the examination of al-Ghazālī's Qur'anic interpretations in *Naẓarāt fī Kitābillāh*, in which she calls society to guidance. The aim of the study is to reveal the fundamental function that Zaynab al-Ghazālī attributes to the Qur'an and to determine how the concepts of guidance, daʿwah, moral reform and social transformation are positioned in her interpretations. In this context, the research proceeds from the assumption that the author regards the Qur'an not merely as a theoretical and scholarly text, but as a guide that constructs both individual and social life. The study is significant in that it demonstrates the contribution which an exegete, seeking Qur'anic solutions to the political, economic, and sociological problems of Muslim societies, sought to make to contemporary Islamic thought. A qualitative research method has been adopted in the study and the techniques of document analysis and textual analysis have been employed. First, al-Ghazālī's life was examined in terms of her scholarly and social milieu; subsequently, selected examples of interpretation from *Naẓarāt fī Kitābillāh* were evaluated with regard to their relationship with the classical exegetical tradition, their manner of engaging with contemporary problems, and their language of daʿwah.According to the findings obtained, Zaynab al-Ghazālī regards the Qur'an as the fundamental source of both individual morality and social revival. In her interpretations, faith, patience, struggle, moral purification and consciousness of the ummah come to the fore. Qur'anic verses are often read in a manner that responds to the crises of contemporary Muslim society; the Qur'an's dimension of guidance is presented not as a merely theoretical explanation, but as a principle that transforms practical life. Zaynab al-Ghazālī's Qur'anic interpretation represents a daʿwah-oriented, reformative understanding of the Qur'an that emphasizes social responsibility. In this respect, her work opens up for discussion the relationship between tafsir, daʿwah and social consciousness in the modern period.

Keywords: Tafsir/Quranic Exegesis, Zaynab al-Ghazālī, *Naẓarāt fī Kitāb Allāh*, Contemporary Tafsīr, Guidance.

GÖRÜNÜRLÜKTEN TEMSİLE: MODERN DÖNEMDE BİR KADIN MÜFESSİR OLARAK FEVKIYYE İBRAHİM EŞ-ŞİRBÎNÎ

Oğuzhan Şemseddin YAĞMUR

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Birgivi İlahiyat Fakültesi, oguzhan.yagmur@ege.edu.tr, 0000-0003-3620-6118

Özet

İslam düşünce geleneğinde kadınların ilmî faaliyetlerdeki varlığı erken dönemlerden itibaren izlenebilmekle birlikte, tefsir sahasında kadın müfessirlerin görünürlüğü uzun süre sınırlı kalmıştır. Modern dönemde ise bu durum kısmen değişmiş; kadın müfessirler ilmî üretimleriyle daha belirgin bir konum kazanmaya başlamıştır. Bu tebliğde, çağdaş dönemde öne çıkan kadın müfessirlerden Fevkıyye İbrahim eş-Şirbînî'nin (1936-?) tefsirci kimliği ve *Teysîru't-Tefsîr* adlı eseri, "görünürlükten temsile" uzanan bir çerçevede ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Fevkıyye İbrahim'in tefsirci kimliğini belirlemek ve onun tefsir faaliyetini inceleyerek modern dönemde kadın müfessirlerin ilmî temsiline nasıl katkı sunduğunu değerlendirmektir. Bu doğrultuda müellifin ilmî arka planı, tefsir yazma amacı, metni sunuş biçimi ve okuyucu ile kurduğu ilişki açıklığa kavuşturulmaktadır.

Çalışma, kadın müfessirler üzerine yapılan araştırmalarda sınırlı yer bulan çağdaş bir ismi merkeze alması ve onun tefsirini doğrudan eser üzerinden incelemesi bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle araştırma, hem mevcut literatürdeki boşluğa dikkat çekmekte hem de modern dönemde kadın müfessirlerin ilmî üretimlerinin görünürlükten temsil düzeyine taşınmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmada *Teysîru't-Tefsîr* metin merkezli bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda eser, içerik, üslup ve yöntem bakımından ele alınarak müfessirin tefsir anlayışı bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Fevkıyye İbrahim'in klasik tefsir birikimini dikkate almakla birlikte, bunu çağdaş okuyucunun anlayabileceği sade ve akıcı bir dil ile sunduğunu göstermektedir. Eserde açıklık ve öğreticilik ön planda tutulmakta; yorumlar, okuyucunun metinle doğrudan ilişki kurmasını sağlayacak şekilde yapılandırılmaktadır. Müellifin, geleneksel birikim ile güncel ihtiyaçlar arasında kurduğu denge, onun tefsirci kimliğinin belirleyici unsurlarından biridir. Bu yönüyle *Teysîru't-Tefsîr*, yalnızca bir tefsir çalışması değil, aynı zamanda modern dönemde kadın müfessirlerin ilmî temsiline katkı sunan önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Müfessirler, Fevkıyye İbrahim, Teysîru't-Tefsîr, Çağdaş Tefsir, Kur'ân

FROM VISIBILITY TO REPRESENTATION: FAWQIYYA IBRAHIM AL-SHIRBINI AS A FEMALE EXEGETE IN THE MODERN PERIOD

Abstract

Although women's participation in scholarly activities within the Islamic intellectual tradition can be traced back to early periods, their visibility in the field of Qur'anic exegesis remained limited for a long time. In the modern period, however, this situation has partially changed, and female exegetes have begun to gain a more prominent position through their scholarly contributions. This paper examines the exegetical identity of Fawqiyya Ibrahim al-Shirbini and her work Taysir al-Tafsir within the framework of a transition from "visibility to representation."

The aim of this study is to identify Fawqiyya Ibrahim's exegetical identity and to evaluate how her tafsir activity contributes to the scholarly representation of female exegetes in the modern period. In this context, the author's intellectual background, purpose in writing tafsir, mode of presentation, and engagement with the reader are clarified.

This study is significant in that it focuses on a contemporary female exegete who has received limited attention in the existing literature and examines her tafsir directly through the text. In this respect, it seeks to contribute to the transformation of women's scholarly presence from mere visibility to representation.

In the study, Taysir al-Tafsir is subjected to a text-centered examination. Within this framework, the work is addressed in terms of content, style, and method, and the exegete's overall approach to tafsir is evaluated from a holistic perspective.

The findings indicate that al-Shirbini, while drawing on the classical exegetical tradition, presents her interpretations in a clear and accessible language suitable for contemporary readers. Her approach emphasizes clarity and didactic explanation, enabling readers to establish a direct relationship with the Qur'anic text. The balance she establishes between traditional knowledge and contemporary needs constitutes a defining feature of her exegetical identity. In this respect, Taysir al-Tafsir can be regarded not only as an exegetical work but also as a significant example contributing to the scholarly representation of female exegetes in the modern era.

Keywords: Female Exegetes, Fawqiyya Ibrahim, Taysir al-Tafsir, Contemporary Tafsir, Qur'ân

TÂRÎḪU'L-İSLÂM'da İZ BIRAKAN İKİ MUKRİE: ÂMİNE BİNT ZÂHİD VE ÂSİYE BİNT ZEYNEDDİN

Süleyman KILIÇ

Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, hfzklcsuleyman@gmail.com, 0000-0002-8106-617X

Özet

Bu çalışmanın konusu, Âmine bint Zâhid ile Âsiye bint Zeyneddin'nin biyografilerini tanıtmak ve kıraat ilmine olan katkılarını ortaya koymaktır. Amacımız, Zehebî'nin (öl. 748/1348) *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm* adlı eserinde mukrie lafzı ile ele aldığı kadın kıraat âlimlerini belirlemek ve onların hayatları hakkında bilgi sunmaktır. Aynı zamanda bu eserin seçilmesi, çalışmanın kapsamını ve sınırını da belirlemektedir. Dolayısıyla bu bildirinin yöntemi, kaynakların tarandığı ve elde edilen bulguların sistematik olarak analiz edildiği nitel araştırma desenine uygun düşmektedir. Zehebî'nin *Târîḫu'l-İslâm*'ı üzerinden yaptığımız aramalar neticesinde mukrie unvanıyla anılan iki hanımefendinin ismine ulaşmış bulunmaktayız. Bu kimselerin ilki; Âmine bint Zâhid olup ilgili eserin 46. cildinde (hicrî 631-640 yıllar) şahsın biyografisine yer verilmektedir. Mukrie unvanıyla anılan diğer ikinci hanımefendi ise Âsiye bint Zeyneddin olup ilgili kitabın 51. cildinde (hicrî 681-690 yıllar) ismi geçmektedir. *Târîḫu'l-İslâm* adlı kitap Zehebî'nin en hacimli eseri olup içeriğinde 40.000'e yakın şahsa ait bilgi bulunmaktadır. Tarihte iz bırakan tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini ele alan bu kitap 53 ciltten müteşekkildir. Hicrî 1. (622) yıldan hicrî 700. (1301) yıla kadar olan zaman onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, olaylar yıl sırasına göre anlatılmıştır. Daha sonra hicrî 701-746 (1302-1345) yıllarını kapsayan bir bölüm daha eklenmiştir. Bu kısım *Ẕeylü Târîḫi'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm* adıyla yayımlanmıştır. Bu kapsamlı eserde ulaşabildiğimiz kadarıyla sadece Âmine bint Zâhid ile Âsiye bint Zeyneddin mukrie lafzı ile anılmıştır. Mukrî kavramı; kıraatleri sağlam ve kesintisiz bir senedle almış bir hocadan müşafehe yoluyla rivayet eden kıraat âlimini ifade etmektedir. Dolayısıyla mukrie konumuna ulaşmış bu iki hanımefendinin kıraat ilmine doğrudan veyahut dolaylı katkılarını ortaya koymak çalışmanın önemini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat, Tarih, Mukrie, Âmine bint Zâhid, Âsiye bint Zeyneddin.

TWO MUKRIE WHO LEFT THEIR MARK IN THE TĀRĪḪU'L-ISLĀM: ĀMINE BINT ZĀHID VE ĀSIYE BINT ZEYNEDDIN

Abstract

The subject of this study is to introduce the biographies of Āmine bint Zāhid and Āsiye bint Zeyneddin and to highlight their contributions to the science of recitation. Our aim is to identify the female scholars of recitation mentioned by al-Zahabī (d. 748/1348) in his work *Tārīḫu'l-İslâm ve vefeyātü'l-meşāhīr ve'l-aʿlām* and to provide information about their lives. The selection of this work also defines the scope and limits of the study. Therefore, the methodology of this paper is consistent with a qualitative research design in which sources are searched and the findings are systematically analyzed. As a result of our searches through al-Zahabī's *Tārīḫu'l-İslâm*, we have found the names of two ladies referred to by the title mukrie. The first of these is Āmine bint Zāhid, whose biography is included in the 46th volume of the relevant work (631-640 AH). The second lady known by the title mukrie is Āsiye bint Zeyneddin, whose name appears in volume 51 of the relevant book (Hijri years 681-690). The book *Tārīḫu'l-İslâm* is al-Zahabī's most voluminous work and contains information on nearly 40,000 individuals. This book, which covers the biographies of renowned figures who left their mark on history, consists of 53 volumes. The period from the 1st Hijri year (622) to the 700th Hijri year (1301) is divided into seventy ten-year periods, with events narrated in chronological order. A further section covering the years 701-746 Hijri (1302-1345) has been added. This part was published under the title *Ẕeylü Tārīḫi'l-İslâm ve vefeyāti'l-meşāhīr ve'l-aʿlām*. As far as we can ascertain from this comprehensive work, only Āmine bint Zāhid and Āsiye bint Zeyneddin are mentioned with the term mukrie. The concept of mukri refers to a scholar of qirāʾat who has received recitations with a sound and unbroken chain of transmission from a teacher through direct transmission. Therefore, revealing the direct or indirect contributions of these two ladies, who have attained the status of mukrī, to the science of qirāʾat demonstrates the importance of this work.

Keywords: Qurʾānic Recitation and Qirāʾat, History, Mukrie, Āmine bint Zâhid, Āsiye bint Zeyneddin.

HZ. HAFSA VE TEFSİR RİVAYETLERİ: EL-MÜSNED BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Saniye KARGAN

Dr, MEB, saniyekargan@hotmail.com, 0000-0002-8591-8077

Özet

Bu bildiri, Hz. Hafsa bint Ömer'in (r.a.) kadın sahâbîlerin ilmi alanda konumunu, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde yer alan tefsirle ilişkili rivayetler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Erken dönem tefsir geleneği incelendiğinde, Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik rivayetlerin büyük ölçüde erkek sahâbîler üzerinden ele alındığı, kadın sahâbîlerin ilmî katkılarının ise çoğu zaman sınırlı veya tali bir alan olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum, kadın sahâbîlerin erken dönem İslâm ilim geleneğindeki temsiline dair eksik ve parçalı bir algının oluşmasına yol açmaktadır. Özellikle Hz. Hafsa bint Ömer'in (r.a.), Kur'ân'ın cem'i ve muhafazası sürecindeki kritik rolüne rağmen, tefsir literatüründe müstakil ve bütüncül bir şekilde ele alınmadığı dikkat çekmektedir.

Çalışmada yöntem olarak, el-Müsned'de Hz. Hafsa'dan rivayet edilen hadisler tespit edilmiştir. Daha sonra bu rivayetler içerik analizi yöntemiyle incelenerek tefsirle ilişkili yönleri değerlendirilmiştir. Rivayetler, özellikle ayetlerin nüzûl bağlamı, ibadetler, ahkâm ve aile hayatı ile ilişkili açıklamalar açısından ele alınmış, erken dönem tefsir geleneğinin rivayet temelli yapısı içerisinde Hz. Hafsa'nın yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Hz. Hafsa'nın, Hz. Ebû Bekir döneminde cem' edilen mushafın muhafazasında üstlendiği rol, Kur'ân ilimleri bağlamında değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda, Hz. Hafsa'nın el-Müsned'de yer alan rivayetlerinden bir kısmının doğudan ayet yorumu içerdiği bazılarının da Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlayan dolaylı tefsir malzemesi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, kadın sahâbîlerin erken dönem İslâm ilim geleneğinde pasif aktarıcılar olmadığını aynı zamanda bilginin korunması, aktarılması ve anlamlandırılması süreçlerinde aktif bir temsil gücüne sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Böylece çalışma, Hz. Hafsa örneği üzerinden, erken dönem tefsir geleneğinde kadın sahâbîlerin ilmî katkılarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Hafsa, Kadın Sahâbîler, Erken Dönem Tefsiri, el-Müsned, Rivayet Tefsiri.

HAFSA AND EXEGETICAL TRADITIONS: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF AL-MUSNAD

Abstract

This paper aims to examine the scholarly standing of female Companions, specifically Hafsa bint Umar (may Allah be pleased with her), within the framework of narrations related to exegesis found in Ahmad ibn Hanbal's *al-Musnad*. An examination of the early exegetical tradition reveals that narrations regarding the understanding of the Qur'an were largely addressed through male Companions, while the scholarly contributions of female Companions were often regarded as limited or secondary. This situation has led to the formation of an incomplete and fragmented perception regarding the representation of female Companions in the early Islamic scholarly tradition. In particular, it is noteworthy that despite the critical role played by Hafsa bint Umar (may Allah be pleased with her) in the process of compiling and preserving the Qur'an, she has not been addressed in an independent and comprehensive manner in the exegetical literature.

As a methodological approach, this study identified the hadiths narrated from Hafsa in al-Musnad. These narrations were then analyzed using content analysis to evaluate their aspects related to exegesis. The narrations were examined particularly in terms of explanations regarding the context of the revelation of verses, acts of worship, legal rulings, and family life, and an effort was made to determine Hafsa's place within the narration-based structure of the early exegetical tradition. Additionally, the role that Hafsa played in the preservation of the mushaf compiled during the era of Abu Bakr was evaluated within the context of Qur'anic sciences.

The research revealed that some of the narrations attributed to Hafsa bint Umar in *al-Musnad* contain exegetical interpretations of verses, while others serve as indirect exegetical material that contributes to the understanding of the Qur'an. These findings demonstrate that female Companions were not merely passive transmitters in the early Islamic scholarly tradition but also possessed an active representational power in the processes of preserving, transmitting, and interpreting knowledge. Thus, this study highlights the need to reevaluate the scholarly contributions of female Companions in the early exegetical tradition, using the example of Hafsa bint Umar.

Keywords: Hafsa bint Umar, Female Companions, Early Exegesis, al-Musnad, Hadith-Based Exegesis.

TÜRKİYE CUMHURİYET KÜLTÜRÜNÜN İNŞASINDA SUFİ BİR ŞAHSİYET OLARAK SÂMİHÂ AYVERDİ

Betül GÜRER

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bgurer@erbakan.edu.tr., 0000-0002-1486-4358

Özet

Sâmihâ Ayverdi, 1905 yılında İstanbul'da doğmuş, milli ve manevî değerlere sahip, yüksek kültürlü bir aile ve çevrede yetişerek eserleri ile gerek Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin gerek kendi devrinin gerekse de günümüze ait manevi dinamiklerin şekillenmesine katkı sağlamış münevver ve mutasavvıf bir şahsiyettir. Aldığı resmi eğitimlerin yanında tarih, tasavvuf, felsefe ve edebiyat alanlarında öğrenim görmüş, Fransızca dersleri almış, güzel sanatlarla ve mûsikî ile ilgilenmiştir. Resmi ve özel tahsili dışında onun iç dünyasını, düşünce ufkunu, şahsî kültürünü şekillendiren en önemli kaynak Kenan Rifâî'dir. Onunla tanışıp ondan manevî eğitim alması neticesinde Sâmihâ Ayverdî, hayatının neredeyse tamamını almış olduğu terbiyeyi yansıtan, geliştiren bu özelliğiyle de toplumu irşad eden bir tavır içinde okumak, düşünmek, yazmak ve bunlardan bir aksiyon üretmekle geçirmiştir. S. Ayverdi, ilk kitabını 1938 yılında yayınlamıştır. *Aşk Budur* adlı bir roman olan bu eseri, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve oradan da Türkiye Cumhuriyetine intikal eden yüksek irfanın ve kültür mirasının önemine dikkat çektiği hikaye, makale, roman, mektup, hatırat türü kitaplar takip etmiştir.

Bu çalışmada Sâmîhâ Ayverdi'nin özellikle tasavvufî temaya sahip olan *Mabedde Bir Gece, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Ateş Ağacı* gibi eserlerinde onun tasavvufî anlayışının merkezî konularına dair genel tespitler yapılacak, özellikle de Cumhuriyet kültürünün hangi manevî dinamiklerle beslenmesi gerektiği hususundaki vurguları aşikar kılınacaktır. Ayverdi'nin eserlerinin yanı sıra hayatı boyunca gösterdiği yaklaşımlarından Türk İslam kimliğinin muhtevasında bulunan irfani ve tasavvufî zenginliği yeni kurulmuş olan Cumhuriyet kültürünün inşasında hayati kaynaklar olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan onun eserlerindeki söz konusu manevi mirasın tespiti bugünü de şekillendirmek açısından önemlidir. Eserlerinin bazısı doğrudan tasavvufî içeriğe sahipken bazı yazılarında ise yeri geldikçe bu konulara değinmiştir. Bu sebeple çalışmada doğrudan tasavvufla ilgili olan ve yukarıda adları geçen eserleri merkeze alınacak gerekli görüldüğü takdirde diğer kitaplarındaki tasavvufî fikirler ilave edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sâmihâ Ayverdi, Kadın, Cumhuriyet Kültürü, İrfan.

SAMIHA AYVERDI AS A SUFI FIGURE IN THE CONSTRUCTION OF THE CULTURE OF REPUBLIC OF TURKEY

Abstract

Samiha Ayverdi was born in Istanbul in 1905 and grew up in a highly cultured family and environment rooted in national and spiritual values. Through her works, she contributed to shaping the spiritual dynamics not only of the transition period from the Ottoman Empire to the Republic, but also of her own time and even the present day, emerging as an intellectual and a Sufi figure. In addition to her formal education, she pursued studies in history, Sufism, philosophy, and literature; she also took French lessons and developed an interest in fine arts and music. Beyond her formal and private education, the most influential figure in shaping her inner world, intellectual horizon, and personal culture was Kenan Rifai. After meeting him and receiving spiritual training under his guidance, Ayverdi devoted almost her entire life to reading, thinking, writing, and transforming these into action, reflecting and further developing the spiritual discipline she had received, while guiding society. Ayverdi published her first book in 1938. This work, a novel titled *Aşk Budur*, was followed by books in the genres of stories, essays, novels, letters, and memoirs, all of which drew attention to the importance of the profound wisdom and cultural heritage transmitted from the Seljuks to the Ottomans and from there to the Republic of Turkey.

In this study, general observations will be made regarding the central themes of Samiha Ayverdi's Sufi understanding, particularly in her works with a strong mystical focus such as *Mabedde Bir Gece*, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, and *Ateş Ağacı*. Special emphasis will be placed on clarifying her views concerning the spiritual dynamics by which the culture of the Republic should be nourished. In addition to her writings, it is understood from her lifelong attitudes and approach that she regarded the intellectual (irfani) and Sufi richness embedded in Turkish-Islamic identity as vital sources in the construction of the newly established culture of the Republic. In this respect, identifying this spiritual heritage in her works is of great importance for shaping the present as well. While some of her works directly address Sufi themes, in others she touches upon such subjects when appropriate. Therefore, this study will primarily focus on the aforementioned works that are directly related to Sufism, and, when necessary, will incorporate Sufi ideas found in her other writings.

Keywords : Tasawwuf, Samiha Ayverdi, Woman, Culture of Republic, Entellectuel Sufism

TÜRK-İSLÂM GELENEĞİNDE MİMARİ ESERLER VE VAKFİYELER IŞIĞINDA KADIN BÂNİLERİN İLMÎ HAYATA KATKILARI

Belkıs DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, belkis.dogan@medeniyet.edu.tr, 0000-0003-3343-0229

Özet

İslâm devlet geleneğinde hanedan mensubu hanım sultanlar/*havâtîn-i sultâniye* başta olmak üzere yeterli ekonomik güce sahip olan kadınların yaşamları boyunca pek çok hayır faaliyetinde bulundukları bilinmektedir. Bunların başında kamu yararına anıtsal eser inşa ettirmek ve inşa edilen kurumların sürekliliğini sağlama gayesiyle vakıf kurmak gelmektedir. Böylece kadın bâniler, imarına vesile oldukları mimari yapılarla İslâm medeniyetinde ilmî faaliyetlerin gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır. Bu amaçla inşa edilen eserlerin başında işlevine göre *dâru'l-kurrâ*, *dâru'l-hadis*, *dârü'ş-şifâ* gibi farklı şekillerde isimlendirilen medreseler gelmektedir. Kadın hayırseverler, medreselerde ilim tahsil eden öğrencilerin istifade edebilmesi için külliye kompleksleri bünyesine dahil edilen müstakil kütüphanelerin/*dârü'l-kütüb* inşasında ve bu kurumlara kitapların bağışlanmasında da etkin rol almışlardır. Mimari açıdan söz konusu uygulamanın ilk örnekleri arasında 859 yılında Fas'ın Fes şehrinde Fâtıma el-Fıhrî tarafından inşa edilen ve inşa edildiği tarihten itibaren bânisinin talebi üzerine aynı zamanda aklî ve dinî ilimlerin öğretildiği bir medrese işlevi gören Karaviyyîn Camii'ni saymak mümkündür. Nitekim Karaviyyîn Camii bu yönüyle dünyanın ilk kurumsal nitelikte üniversitesi kabul edilmekte olup çok sayıda nadir eserden müteşekkil bir kütüphanesi mevcuttur. Öte yandan kadın bâniler yalnızca yüksek öğretimin verildiği medreselerle sınırlı kalmayarak, temel eğitim kurumları olan mahalle mekteplerinin de inşa edilmesine öncülük etmişlerdir. İslâm medeniyetinde kadınların hayır ve ilim alanlarına hizmet etmelerinin kökeni, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen hayırsever Sebe Melikesi Belkıs, Hz. Îsâ'nın annesi Meryem ve Hz. Peygamberin (sav) eşleri ve kızlarının örnek alınmasına dayanmaktadır. Zira inşa edilen eserlerin kitabelerinde ve vakıf kayıtlarında bahse konu isimler "…zamanın Aişe'si, devranın Fâtıma'sı, çağının Meryem'i…" şeklinde açıkça dile getirilmiştir. Bu çalışmada, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden günümüze ulaşan mimari eserler üzerinden, Türk-İslâm geleneğinde öne çıkan hanım sultanların imar ve bağış faaliyetleri yoluyla İslâm ilim ve düşünce tarihine sağladıkları katkılar incelenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel desen çerçevesinde yürütülmüş, betimleyici yaklaşım yerine neden ve nasıl sorularına odaklanan açıklayıcı yöntem benimsenmiştir. Çalışmada, sanat tarihi açısından temel veri kaynakları olan kitabe, vakfiye ve tezkireler esas alınarak kadın bâniler ile inşa ettirdikleri ilmî kurumlar arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Mimarisi, Kadın Bâniler, Vakıf Kültürü, Medreseler, İlmî Hayat.

THE CONTRIBUTIONS OF FEMALE PATRONS TO SCHOLARLY LIFE IN THE TURKISH-ISLAMIC TRADITION IN LIGHT OF ARCHITECTURAL WORKS AND WAQF DEEDS

Abstract

In the Islamic state tradition, it is well known that women with sufficient economic means—foremost among them the dynastic women (*havâtūn-i sulṭâniyye*)—engaged in numerous charitable activities throughout their lives. Chief among these activities were the construction of monumental public buildings and the establishment of charitable endowments (*waqf*) to ensure the continuity of these institutions. In this context, female patrons made significant contributions to the development of scholarly life in Islamic civilization through the architectural structures they commissioned. Among the buildings commissioned for this purpose, madrasas—referred to by various functional designations such as *dār al-qurrāʾ*, *dār al-ḥadīth*, and *dār al-shifāʾ*—occupy a prominent place. In addition, female benefactors played an active role in the construction of independent libraries (*dār al-kutub*) incorporated into külliye (architectural complexes), as well as in the donation of books to these institutions for the benefit of students pursuing knowledge. One of the earliest architectural examples of this practice is the Qarawiyyin Mosque in Fez, founded in 859 by Fāṭima al-Fihrī. From the time of its construction, and in accordance with the founder's intention, the mosque also functioned as an educational institution where both rational and religious sciences were taught. In this respect, the Qarawiyyin Mosque is widely regarded as one of the earliest institutional niversities in the world and possesses a rich library comprising numerous rare works. Moreover, female patrons were not limited to institutions of higher education but also played a pioneering role in the construction of primary educational institutions such as neighborhood schools (*sibyan mektebi*). The roots of women's engagement in charitable and scholarly activities in Islamic civilization can be traced to exemplary figures mentioned in the Qur'an, such as Bilqis (the Queen of Sheba), Mary (the mother of Jesus), and the wives and daughters of the Prophet Muhammad (peace be upon him). Indeed, inscriptions and waqf records frequently refer to such figures through expressions like "the ʿĀʾisha of her time," "the Fāṭima of her age," and "the Mary of her era." This study examines the contributions of women to the history of Islamic scholarship and thought through their activities of construction and patronage within the Turkish-Islamic tradition, based on architectural works that have survived from the Seljuk and Ottoman periods to the present. The research is conducted within the framework of qualitative methodology, employing a historical research design and adopting an explanatory approach that seeks to answer "how" and "why" questions rather than merely providing

description. The study analyzes the relationship between female patrons and the scholarly institutions they established by drawing on primary sources such as inscriptions, waqf deeds, and biographical compendia.

Keywords*:* Turkish-Islamic Architecture, Female Patrons, Waqf Culture, Madrasas, Scholarly Life.

MAĞRİB'İN ÖNCÜ KADINLARINDAN FÂTIMÂ EL-FİHRÎ VE BÂNÎSİ OLDUĞU KARAVİYYÎN CAMİİ'NİN ÖNEMİ

Sümeyra OCAK AHMED

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sumeyra.ocak@marmara.edu.tr, 0000-0002-1607-0834

Özet

9. yüzyılın başlarında Kayrevan'da doğduğu tahmin edilen Fâtımâ el-Fihrî, varlıklı bir tüccar olan Muhammed b. Abdullah el-Fihrî'nin kızıdır. Bazı rivayetlere göre, dönemin siyasi ve mezhebî baskıları sebebiyle Kayrevan'dan göç etmek zorunda kalan aile, Fes şehrine yerleşmiştir. Bir süre sonra babanın vefatıyla birlikte tüm servet, kızları Fâtımâ ve Meryem'e intikal etmiştir. Her iki kardeş de bu mirası hayır faaliyetlerine tahsis etmiştir. Fâtımâ el-Fihrî, Fes'te Kayrevan'dan göç edenlerin yerleştiği Kayraviyyîn Mahallesi'nde; kız kardeşi Meryem el-Fihrî ise Endülüs'ten gelenlerin bulunduğu Endülüs Mahalle'sinde birer cami inşa ettirmiştir. İnşa süreci boyunca her gün oruç tuttuğu rivayet edilen Fâtımâ el-Fihrî'nin bu yapıya büyük bir önem atfettiği ve tamamlanmasının ardından burayı aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak vakfettiği bilinmektedir. 859 yılında tamamlanan Karaviyyîn Camii, zamanla dönemin önde gelen ilim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Söz konusu kurum, yalnızca İslâm dünyasından değil, Avrupa'dan da çok sayıda öğrenciyi kendine çekmiştir. İbn Haldûn (ö. 808/1406), İbn Rüşd (ö. 520/1126), İbn Battûta (ö. 770/1368-69), el-İdrisî (ö. 560/1165), İbn Meymûn (601-1204), Leo Africanus (ö. 957/1550) ve Papa II. Sylvester (ö. 1003) gibi isimler, bu kurumla ilişkilendirilen önemli şahsiyetler arasında yer almaktadır. İnşa edildiği tarihten itibaren Fas sultanları tarafından desteklenen yapı, her dönemde bir prestij unsuru olarak kabul edilmiştir. Sultanlar, Karaviyyîn Camii'ni onarmak, genişletmek ve özellikle kütüphanesini zenginleştirmek hususunda yoğun bir himaye faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu bildiride, dünyanın en eski üniversitelerinden biri olarak kabul edilen Karaviyyîn Camii'nin İslâm ilim ve medeniyet dünyasındaki yeri ile yapının bânîsi olan Fâtımâ el-Fihrî'nin bir kadın olarak öncü kimliği ele alınacaktır. Asırlar boyunca ayakta kalan ve halen faal olarak eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü, İslâm ilim dünyasının simge yapılarından biri olan Karaviyyîn Camii ile bir bâni ve öncü olarak Müslüman kadınların toplumsal rolüne örnek olan Fâtımâ el-Fihrî'yi, farklı yönleri ile tanıtmayı amaçlayan bu çalışmanın araştırma sürecinde, tarihi verilerin analizi ve yerinde inceleme yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mağrib, Öncü Kadınlar, İslâm Medeniyeti, Fâtımâ el-Fihrî, Karaviyyîn Camii.

A PIONEER WOMAN OF THE MAGHREB: FATIMA AL-FIHRI AND THE SIGNIFICANCE OF AL-QARAWIYYIN MOSQUE

Abstract

Fatima al-Fihri, who is believed to have been born in Kairouan in the early ninth century, was the daughter of a wealthy merchant, Muhammed b. Abdullah al-Fihri. According to certain accounts, her family migrated to Fez due to sectarian pressures in Kairouan. Following her father's death, Fatima and her sister Maryam inherited his considerable wealth, which they devoted to charitable works. In this context, Fatima founded the Qarawiyyin Mosque in the district inhabited by migrants from Kairouan, while her sister established another mosque in the quarter settled by Andalusian migrants. It is reported that Fatima fasted throughout the construction period, underscoring her personal devotion to the project, and that she endowed the institution as both a place of worship and a center of learning. Completed in 859, al-Qarawiyyin developed into a major intellectual hub, attracting students from across the Islamic world as well as Europe. Among the prominent figures associated with the institution are Ibn Khaldun, Ibn Rushd, Ibn Battuta, Al-Idrisi, Maimonides, Leo Africanus, and Pope Sylvester II, who either studied or taught there. From its foundation onward, the institution received sustained patronage from Moroccan sultans and came to be regarded as a symbol of prestige. Successive rulers invested in its maintenance, expansion, and the enrichment of its library, contributing to its long-standing intellectual vitality. This paper examines the significance of the Al-Qarawiyyin Mosque and University—widely regarded as the oldest university in the world—for the scholarly community, as well as the pioneering role of its founder, Fâtımâ el-Fihri, as a woman. This study aims to present the Qaraviyyin Mosque—one of the emblematic institutions of the Islamic intellectual tradition, which has endured for centuries and continues to function as an active center of learning—as well as Fatima al-Fihri, who stands as a patron and pioneer exemplifying the social role of Muslim women, from multiple perspectives. In the course of the research, methods of historical data analysis and fieldwork have been used.

Keywords: Maghreb, Pioneer Women, Islamic Civilization, Fatıma al-Fihri, Qarawiyyin Mosque.

MEDENİYETİMİZE KADIN GÖZÜYLE BAKMAK: EMEL ESİN'İN SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Salime Bera TEMÜR

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, berakemikli@gmail.com, 0000-0002-8670-0491.

Özet

İslâm düşünce tarihinde, farklı dönemlerde ilmî, entelektüel ve kültürel alanlarda iz bırakmış çok sayıda kadın mütefekkir, müellif ve araştırmacı bulunmaktadır. Emel Esin, İslâm düşünce tarihinde iz bırakan kadın entelektüeller arasında, Türk-İslâm medeniyetini sanat ve düşünce ekseninde yeniden yorumlayan çalışmalarıyla 20. yüzyılın etkili isimlerinden biri olarak temayüz etmektedir. Bu çalışma, Emel Esin'in eserleri üzerinden, onun Türk-İslâm sanatı kavramını ele alış biçimini, bu alandaki teorik ve tarihsel kaynak kullanımını ve müslüman Türk sanatkârı kavramına yaklaşımını bütüncül bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hareket noktası, Emel Esin'in Türk-İslâm sanat tarihi literatürüne sunduğu özgün katkıları ortaya koymayı hedeflemekle birlikte, onun sadece sanat tarihi alanına değil, farklı disiplinlere de hitap eden bilimsel çalışmalar için rehber niteliği taşıyan araştırma metodolojisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Zira bu konu bugüne kadar müstakil ve sistematik biçimde ele alınmamıştır. Bunun için çalışmamızda Esin'in kitapları, makaleleri, ansiklopedi maddeleri ve çeşitli süreli yayınlardaki yazıları temel veri kaynağını oluşturmuştur. Metinler incelenmiş ve Esin'in başvurduğu teorik ve tarihî kaynaklar metodolojik açıdan değerlendirilmiştir. Nitekim Esin, çalışmalarında Türk-İslâm sanatını tarihî süreklilik, ikonografi ve disiplinlerarası yöntemler temelinde ele alarak eserlerin arkasındaki temel fikirleri ve zihniyeti yeniden tanımlamıştır. Bununla birlikte o, batı merkezli sanat tarihi anlayışına karşı Türk-İslâm merkezli bir bilimsel perspektif ortaya koymuştur. Sonuç olarak bu çalışma, Emel Esin'in Türk-İslâm sanatını ele alış biçiminin Türk sanat tarihçiliğinde kalıcı bir paradigma değişimine zemin hazırladığını ve onun bu alana yaptığı katkıların Türk kültür tarihinin daha doğru ve bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Eserlerinden hareketle Emel Esin'in, Türk-İslâm düşüncesi açısından önemli bir kadın entelektüel olarak görülmesinin sebebi İslâm medeniyetinin düşünce dünyasını, sembollerini ve kültürel yapısını sanat üzerinden anlamaya ve açıklamaya çalışan bir mütefekkir olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Sanatları Tarihi, Kadın Entelektüeller, Türk-İslâm Sanat Tarihçiliği, Emel Esin, Metodoloji.

LOOKING AT OUR CIVILIZATION THROUGH A WOMAN'S PERSPECTIVE: AN EVALUATION OF EMEL ESIN'S ART HISTORICAL STUDIES

Abstract

Throughout the history of Islamic thought, numerous women thinkers, authors, and scholars have left a lasting impact on scientific, intellectual, and cultural fields in different periods. Among these women intellectuals who have shaped Islamic intellectual history, Emel Esin stands out as one of the most influential figures of the twentieth century due to her works that reinterpret Turkish-Islamic civilization through the axes of art and thought. This study aims to examine, through Emel Esin's works, her approach to the concept of Turkish-Islamic art, her use of theoretical and historical sources in this field, and her perspective on the concept of the Muslim Turkish artist within a holistic framework. While the primary point of departure of the study is to reveal Emel Esin's original contributions to the literature of Turkish-Islamic art history, it also seeks to elucidate her research methodology, which serves as a guiding model for scholarly studies not only in art history but also across different disciplines. This subject has not yet been addressed in an independent and systematic manner. Accordingly, Esin's books, articles, encyclopedia entries, and writings published in various periodicals constitute the primary sources of this study. These works have been analyzed, and the theoretical and historical sources she employed have been evaluated from a methodological perspective. Indeed, in her works, Esin addressed Turkish-Islamic art on the basis of historical continuity, iconography, and interdisciplinary methods, thereby redefining the fundamental ideas and mental frameworks underlying artistic works. Moreover, she articulated a Turkish-Islamic–centered scholarly perspective in response to Western-centric approaches to art history. As a result, this study demonstrates that Emel Esin's approach to Turkish-Islamic art laid the groundwork for a lasting paradigm shift in Turkish art historiography and that her contributions have enabled a more accurate and holistic understanding of Turkish cultural history. Based on her works, Emel Esin is regarded as a significant woman intellectual in terms of Turkish-Islamic thought, as she was a thinker who sought to understand and interpret the intellectual world, symbols, and cultural structure of Islamic civilization through art.

Keywords: Turkish-Islamic Art History, Women Intellectuals, Turkish-Islamic Art Historiography, Emel Esin, Methodology.

لبنى بنت المولى القرطبية من خادمة إلى رائدة علمية في البلاد الأندلسية

الأستاذ الدكتور أجقو علي

Prof.Dr. AJGOU ALI, Batna 1 University, Algeria, Email: ali.ajgou@univ-batna.dz , 000-0008-7220-6442

الأستاذة الدكتورة دريدي وفاء

Prof.Dr. DRIDI Wafa, Laboratory for Multidisciplinary Research and Studies in Law, Heritage and History, Faculty of Law and Political Sciences, Batna 1 University, Algeria,: wafa.dridi@univ-batna.dz, 0009-0000-2399-3963

ملخص:

شهدت الخلافة العربية-الإسلامية في الأندلس منذ قيامها على يد عبد الرحمن الداخل الأموي فتح المجال لمشاركة فعالة للمرأة الأندلسية في مختلف المجالات العلمية، الإدارية والسياسية. وهذا ما مهد الطريق لبروز العديد من النساء العالمات الرائدات اللواتي أسهمن مساهمة جبارة في التقدم الثقافي والعلمي في هذه البلاد حتى غدت منارة علمية تشع بأنوارها لتبدد الظلام لدى جيرانها الأوروبيين.

ومن بين الأسماء اللامعة الكثيرة اخترنا واحدة منهن وهي لبنى القرطبية أو لبنى الأندلسية، التي تجسّد مسيرتها وإنجازاتها العلمية والإدارية الأثر العميق لدور المرأة المسلمة في البناء الحضاري في الأندلس.

لبنى بنت المولى القرطبية، كان ميلادها في مدينة الزهراء ضواحي قرطبة حوالي سنة 920 م، وهي من أصول اسبانية. بدأت حياتها كجارية في قصر الخليفة عبد الرحمن الثالث (891-277هـ/961-350هـ)، و بعد أن لاحظ الخليفة ذكاءها الفذ وقدراتها الفكرية، تم عتقها وتلقت بعدها تعليمًا واسعًا ومعمقا، حيث أتقنت النحو، والشعر، والرياضيات، والعروض والعلوم وتفننت في الخط والنسخ و صياغة الوثائق الإدارية. وقد أدى تفوقها ومهاراتها إلى تعيينها كاتبة شخصية في ديوان الخليفة الحكم المستنصر بالله ابن عبد الرحمن الثالث (302-هـ366/915-976م).

كانت قرطبة في هذه الفترة مركزًا ثقافيا وعلميا مزدهرا: فقد احتضنت العديد من المكتبات والمؤسسات التعليمية، وجذبت العلماء من مختلف الأمصار و الخلفيات والمعتقدات. وكان الخلفاء ، خاصة الحكم الثاني، من رعاة العلم والعلماء، يعملون كل ما في وسعهم للحصول على المخطوطات بأي ثمن، وتمكنوا من جمع عدد ضخم منها، ووفّروا بيئة محفزة للبحث تعترف بالمواهب وتدعمها، مما أتاح للبنى القرطبية، كما لغيرها، الفرصة اللازمة للدراسة والتفوق العلمي والمهني، الذي كان الطريق الوحيد للتميز والترقية الاجتماعية.

وقد كان من أبرز إسهاماتها في ذلك الوقت إنشاء وإدارة المكتبة الخليفية في مدينة الزهراء الفريدة من نوعها و التي ضمت أكثر من 500,000 مجلد، كما كانت مسئولة عن اقتناء وتصنيف وحفظ العديد من المخطوطات، في مجالات علمية عديدة بما فيها مجالات الرياضيات، والفلك، والفلسفة، والأدب ساهمت في الحصول عليها بفضل تنقلاتها بين المراكز العلمية في المشرق كالقاهرة، بغداد، دمشق وغيرها ليس هذا فحسب بل وشرحها والتعليق عليها، وتكون بذلك واحدة من النساء القلائل الذين خاضوا غمار الرحلة العلمية و أيضا العديد من المجالات التي كانت حرصا على الرجال لدرجة أن بعض العلماء صنفها ضمن أبرز علماء اللغة والمعجميين. و الأكثر أن لبنى كانت مسئولة أيضاً عن المراسلات الرسمية في ديوان الخليفة، مما يدل على براعتها في فن الكتابة وصياغة الوثائق الإدارية ذات الطابع الرسمي.

وقد حظيت مهاراتها كعالمة، كاتبة وشاعرة بالتقدير والاعتراف من قبل معاصريها من المسلمين وغير المسلمين،الذين أشادوا بقدراتها العلمية ومساهماتها في الحياة الفكرية في الأندلس. ومن بين هؤلاء المؤرخ الأندلسي ابن بشكوال الذي قال: أنها "أجادت الكتابة والنحو والشعر، وكان لها معرفة واسعة بالرياضيات والعلوم الأخرى... ولم يكن في قصر بني أمية من هو أرفع منها قدرًا". ونفس الإشادة كانت من المستشرقين الغربيين الذين رأوا فيها نموذج المرأة الأندلسية الناجح: فرحلتها من العبودية إلى التفوق العلمي توضح القوة التغيرية للعلم في ظل واقع يقدر التفوق و يعترف بالجدارة بغض النظر عن الوضع الاجتماعي.

تعد هذه العالمة شخصية بارزة في تاريخ الحضارة الإسلامية بعامة والحضارة الأندلسية بخاصة و أيضا مصدر إلهام لكل من يُقدّر العلم، فن النسخ، الأدب والشعر، حيث لا يزال اسمها ساطعا في التراث العلمي والثقافي الأندلسي.

في هذه المداخلة، سنحاول استكشاف مسيرة وإرث لبنى القرطبية، العالمة والنساخة التي تركت بصمة لا تمحى على المجتمع الأندلسي.

أهمية البحث: تكمن أهمية البحث حول لبنى القرطبية في:

- كونها مثلت نموذجا استثنائيا للمرأة الأندلسية العالمة العاملة، التي انتقلت من حياة العبودية إلى أعلى درجات الترقية العلمية والسياسية

- كونها لم ترض بأن تكون مجرد جارية في قصر الخليفة، حيث أدركت أن العلم هو وسيلتها الوحيدة لكسب حريتها وخلق مصير آخر أكثر قيمة، فاعلية و تأثيرا.

- كونها استطاعت ببراعتها وجودة خطها أن تلفت الأنظار إليها، فوضع الخليفة الحكم المستنصر بالله ثقته فيها وعينها كاتبته الخاصة ومسؤولة عن المكتبة الخليفية.

- كونها أول إمرة مسلمة تتنقل إلى الحواضر المشرقية لجلب الكتب والمخطوطات التي وقع عليها اختيارها.

أهداف البحث: يهدف البحث إلى:

- إبراز كيف استطاعت لبنى القرطبية التغلب على حياة العبودية لتصبح شخصية مرموقة في الحياة العامة الأندلسية

- إبراز نبوغها ومساهمتها في الإنتاج العلمي والثقافي ومكانتها المرموقة في ديوان الخليفة الحكم المستنصر بالله

- إبراز إسهاماتها في الخط ونسخ المخطوطات و إدارة شؤون المكتبة الخليفية.

منهجية البحث:

سوف نتبع في إعداد هذا البحث المنهجين الوصفي والتحليلي

الكلمات المفتاحية: الحضارة الاسلامية- الاندلس- لبنى القرطبية-الريادة العلمية- المساهمة المجتمعية.

LUBNA BINT AL-MAWLA AL-QURTUBIYYA: FROM SERVANT TO PIONEERING SCIENTIST IN ANDALUSIA

Abstract

The Arab-Islamic Caliphate in Andalusia, since its establishment by Abd al-Rahman I of the Umayyad dynasty, witnessed the active participation of Andalusian women in various scientific, administrative, and political fields. This paved the way for the emergence of many pioneering female scholars who made tremendous contributions to the cultural and scientific advancement of the region, transforming it into a beacon of knowledge that illuminated the paths of its European neighbors.

Among the many illustrious names, we have chosen one: Lubna al-Qurtubiyya, also known as Lubna al-Andalusiyya, whose life and scientific and administrative achievements exemplify the profound impact of Muslim women on the cultural development of Andalusia.

Lubna bint al-Mawla al-Qurtubiyya was born in Madinat al-Zahra, near Cordoba, around 920 CE. She was of Spanish origin. She began her life as a slave in the palace of Caliph Abd al-Rahman III (891-277 AH/961-350 AH). After the Caliph noticed her exceptional intelligence and intellectual abilities, she was freed and received a broad and in-depth education. She mastered grammar, poetry, mathematics, prosody, and the sciences, and excelled in calligraphy, copying, and drafting administrative documents. Her excellence and skills led to her appointment as a personal scribe in the court of Caliph al-Hakam al-Mustansir Billah, son of Abd al-Rahman III (302-366 AH/915-976 CE).

Cordoba during this period was a flourishing cultural and scientific center: it housed numerous libraries and educational institutions, attracting scholars from diverse lands, backgrounds, and beliefs. The caliphs, especially Al-Hakam II, were patrons of science and scholars, doing everything in their power to acquire manuscripts at any cost. They amassed a vast collection and provided a stimulating environment for research that recognized and supported talent. This afforded the scholars of Cordoba, as well as others, the necessary opportunity for study and academic and professional excellence, which was the only path to distinction and social advancement.

Among her most notable contributions at that time was the establishment and management of the unique Caliphate Library in Madinat al-Zahra, which housed more than 500,000 volumes. She was also responsible for acquiring, classifying, and preserving numerous manuscripts in various scientific fields, including mathematics, astronomy, philosophy, and literature. She facilitated their acquisition through her travels between scientific centers in the East, such as Cairo, Baghdad, and Damascus. Furthermore, she explained and commented on these manuscripts, making her one of the few women to embark on scholarly journeys in fields traditionally dominated by men. Some scholars even ranked her among the most prominent linguists and lexicographers. Moreover,

Lubna was also responsible for official correspondence in the Caliph's court, demonstrating her skill in writing and drafting official administrative documents.

Her skills as a scholar, writer, and poet were appreciated and recognized by her contemporaries, both Muslim and non-Muslim, who praised her scholarly abilities and contributions to the intellectual life of Andalusia. Among them was the Andalusian historian Ibn Bashkuwal, who said: "She excelled in writing, grammar, and poetry, and possessed extensive knowledge of mathematics and other sciences... and there was no one in the Umayyad court more distinguished than her." Western Orientalists offered similar praise, seeing in her a model of a successful Andalusian woman: her journey from slavery to scientific excellence illustrates the transformative power of knowledge in a society that valued excellence and recognized merit regardless of social status. This scholar is a prominent figure in the history of Islamic civilization in general and Andalusian civilization in particular, and a source of inspiration for all who appreciate science, the art of copying, literature, and poetry. Her name continues to shine brightly in the Andalusian scientific and cultural heritage.

In this paper, we will explore the life and legacy of Lubna al-Qurtubiyya, the scholar and copyist who left an indelible mark on Andalusian society.

The Importance of the Research: The importance of researching Lubna al-Qurtubiyya lies in:

- She represented an exceptional model of the educated and active Andalusian woman, who rose from a life of servitude to the highest levels of scientific and political advancement.

- She refused to be merely a slave in the Caliph's palace, realizing that knowledge was her only means to gain her freedom and create a more valuable, effective, and influential destiny.

- Her brilliance and the quality of her handwriting attracted attention, leading Caliph al-Hakam al-Mustansir Billah to place his trust in her and appoint her as his personal scribe and head of the Caliph's library.

- She was the first Muslim woman to travel to major cities in the East to acquire books and manuscripts of her choosing.

This research aims to:

Research Objectives: This research aims to:

- Highlight how Lubna al-Qurtubiyya overcame a life of slavery to become a prominent figure in Andalusian public life.

- Highlight her brilliance and contributions to scientific and cultural production, as well as her prestigious position in the court of Caliph al-Hakam al-Mustansir Billah.

- Highlight her contributions to calligraphy, manuscript copying, and the management of the Caliph's library.

Research Methodology: This research will employ both descriptive and analytical methodologies.

Keywords: Islamic civilization, Andalusia, Lubna al-Qurtubiyya, scientific pioneering, societal contribution.

KADIN ORYANTALİSTLERİN İSLAM HAKKINDAKİ YANLIŞ ANLAYIŞLARI DÜZELTMEDEKİ ROLÜ

Senem CEYLAN

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, senem.soyer@deu.edu.tr, 0000-0002-3129-1432

Hadeer MOUSA

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, hadeermusa1985@gmail.com, 0000-0002-4031-013X

Özet

Kadın oryantalistler, Doğu kültürünü din, dil ve tarih açısından inceleyen Batılı araştırmacılardır. Oryantalist çalışmalar özellikle edebiyat, medeniyet ve İslamiyet ile ilgili konuları kapsar. Bu oryantalist çalışmalar aracılığıyla, kaynakların güvenililiğini sorgulamak, metinleri hatalı yöntemlerle yorumlamak ve Doğu kültürünün olumsuz yönlerine odaklanılması gibi bazı olumsuz görüşler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte İslamiyet'i nesnel bir yaklaşımla ele alarak olumlu biçimde değerlendiren araştırmacılar da bulunmaktadır; bunların arasında öne çıkan bazı isimler şunlardır:

1. Laura Veccia Vaglieri (1893–1989)

İtalyan oryantalist ve şarkiyatçı olan Laura Veccia Vaglieri, İslam dini üzerine çalışmalar yapan ilk Avrupalı kadınlardan biridir. Roma Üniversitesi'nde Arap dili ve İslam tarihi eğitimi almış, metinleri dilsel ve tarihsel açıdan birlikte analiz edebilme yeteneğiyle öne çıkmıştır.

En önemli eseri, İslam'ı olumlu bir şekilde anlatan "*Apologia dell'Islamismo*" ("İslam'ın Savunusu") adlı kitaptır. Bu kitapta Vaglieri, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) kişiliğine objektif bir bakış açısı sunar ve İslam'da kadın haklarıyla ilgili konulara değinerek, İslam'da kadınlara tanınan hakların o dönemdeki Avrupalı kadınlara tanınan haklardan çok daha ileri olduğunu savunur.

2. Sigrid Hunke (1913–1999)

Sigrid Hunke (1913–1999), Almanya'nın kuzeyindeki Kiel şehrinde doğmuş Alman yazar ve oryantalisttir. Felsefe, dinler ve diller üzerine aldığı eğitim, onun İslam araştırmalarında uzmanlaşmadan önce farklı uygarlıkları anlayabilmesine imkân sağlamıştır.

En önemli eseri özellikle tıp, matematik ve felsefe alanlarında Endülüs ve Sicilya üzerinden İslam medeniyetinin Avrupa üzerindeki etkisini ortaya koyan "*Allahs Sonne über*

dem Abendland: Unser arabisches Erbe" ("Allah'ın Güneşi Batı Üzerinde Parlıyor: Arap Mirasımız") adlı kitaptır.

Hunke, kitabında Avrupa Rönesansı'nın boşlukta doğmadığını; aksine İslam bilim ve kültürüyle kurulan temastan büyük oranda faydalandığını vurgulamıştır.

3. Valeriya Mikhailovna Porokhova (1940–2019)

Rusya'da doğmuş, diller ve edebiyat alanında eğitim almış bir araştırmacıdır. Bu eğitim ona, İslami metinleri ayrıntılı bir biçimde anlayabilmesini sağlamıştır. Üniversite düzeyinde eğitim vermiş ve Arap dünyasıyla doğrudan etkileşimde bulunmuştur. Daha sonra Suriyeli biriyle evlenmiş ve İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olmuştur.

En önemli çalışması, Kur'an'ın Rusça tercümeleri arasında en nitelikli örneklerden biri olarak kabul edilen ve Rus toplumunda İslami bilgiyi yaymada yardımcı olan, 1991 yılında yaptığı Kur'ân-ı Kerîm meâlinin Rusçaya çevirisidir.

Bu çalışma ise, tarihsel ve analitik yöntemlere dayanarak yukarıda bahsi geçen üç kadın oryantalistin İslam kültürüne yaptıkları olumlu katkıları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, Kur'an Çevirileri, Kültürel Etkileşim, İslam'da Kadın Hakları.

THE ROLE OF WOMEN ORIENTALISTS IN CORRECTING MISCONCEPTIONS ABOUT ISLAM

Abstract

Women orientalists are Western scholars who study Eastern cultures from the perspectives of religion, language, and history. Orientalist scholarship particularly encompasses topics related to literature, civilization, and Islam. Through orientalist scholarship, certain problematic tendencies have emerged, such as questioning the reliability of sources, misinterpreting texts through flawed methodologies, and focusing disproportionately on the negative aspects of Eastern cultures. Nevertheless, some scholars have approached Islam from an objective standpoint and offered positive assessments; the most prominent among them include the following:

1. Laura Veccia Vaglieri (1893–1989)

An Italian woman orientalist and scholar, Laura Veccia Vaglieri was among the first European women to conduct studies on Islam. She studied Arabic language and Islamic history at the University of Rome and distinguished herself through her ability to combine linguistic and historical analysis of texts.

Her most notable work, *Apologia dell'Islamismo* ("In Defense of Islam"), presents Islam in a positive light. In this work, Vaglieri offers an objective portrayal of the Prophet

Muhammad (peace be upon him) and addresses issues related to women's rights in Islam, arguing that the rights granted to women in Islam were significantly more advanced than those available to European women at the time.

2. Sigrid Hunke (1913–1999)

Sigrid Hunke, a German writer and orientalist born in Kiel, received education in philosophy, religions, and languages, which enabled her to develop a broad understanding of different civilizations before specializing in Islamic studies.

Her most influential work, *Allahs Sonne über dem Abendland: Unser arabisches Erbe* ("Allah's Sun over the West: Our Arab Heritage"), highlights the impact of Islamic civilization on Europe, particularly through Andalusia and Sicily in the fields of medicine, mathematics, and philosophy. Hunke emphasizes that the European Renaissance did not emerge in isolation but was significantly shaped by contact with Islamic science and culture.

3. Valeriya Mikhailovna Porokhova (1940–2019)

Born in Russia, Porokhova studied languages and literature, which enabled her to engage deeply with Islamic texts. She worked at the university level and maintained direct contact with the Arab world. She later married a Syrian man, converted to Islam, and became a Muslim.

Her most significant contribution is her 1991 Russian translation of the meanings of the Qur'an, which is considered one of the most distinguished translations in Russian and has played an important role in disseminating knowledge about Islam among Russian-speaking audiences.

This study aims to examine, through historical and analytical approaches, the positive contributions of these three women orientalists to Islamic culture.

Keywords: Orientalism, Qur'an Translations, Cultural Interaction, Women's Rights in Islam

دور المستشرقات في تصحيح المفاهيم المغلوطة عن الإسلام

ملخص

المستشرقات هن باحثات غربيات درسن الثقافة الشرقية من ناحية الدين، واللغة، والتاريخ. وتشمل هذه الدراسات الاستشراقية موضوعات خاصة بالأدب، و الحضارة، والدين الإسلامي. ومن خلال هذه الدراسات الاستشراقية تم تقديم أفكار سلبية مثل التشكيك في المصادر، وتفسير النصوص بطريقة خاطئة، والتركيز على الجوانب السلبية في الثقافة الشرقية. غير أن هناك باحثات تناولن الإسلام بمنهجية موضوعية وقدمن تقييمات إيجابية له؛ ومن أبرز هؤلاء:

1 -لورا فيتشيا فاجلييري (1893–1989) (Laura Veccia Vaglieri)

مستشرقة إيطالية وعالمة شرقية، من أوائل النساء الأوروبيات اللاتي قدمن دراسات عن الدين الإسلامي. درست اللغة العربية والتاريخ الإسلامي في جامعة روما، وتميزت بالقدرة على الجمع بين التحليل اللغوي والتاريخي للنصوص.

أهم أعمالها كتاب "دفاع عن الإسلام" (Apologia dell'Islamismo)، الذي صوّر الإسلام بشكل إيجابي؛ حيث عرضت الباحثة في الكتاب تصورًا موضوعيًا لشخصية النبي محمد صلى الله عليه وسلم، كما تناولت القضايا المتعلقة بحقوق المرأة في الإسلام، مؤكدة أن الحقوق التي منحها الإسلام للمرأة تفوق تلك التي مُنحت للمرأة الأوروبية في ذلك الوقت.

2 -زيغريد هونكه ((1913–1999) Sigrid Hunke)

كاتبة ومستشرقة ألمانية ولدت في مدينة كِيل (Kiel) شمال ألمانيا. درست الفلسفة والديانات واللغات، مما مكنها من فهم الحضارات المختلفة قبل التخصص في الدراسات الإسلامية.

أبرز أعمالها كتاب (Allahs Sonne über dem Abendland : unser arabisches Erbe) "شمس العرب تسطع على الغرب" الذي أوضح أثر الحضارة الإسلامية على أوروبا، خاصة في مجالات الطب والرياضيات والفلسفة عبر الأندلس وصقلية. ركز الكتاب على أن النهضة الأوروبية لم تبدأ من فراغ، بل استفادت كثيرًا من الاتصال بالعلم والثقافة الإسلامية.

3 -فاليريا بوروخوفا ((1940–2019) Valeriya Mikhailovna Porokhova)

ولدت في روسيا ودرست اللغات والآداب، مما أتاح لها فهم النصوص الإسلامية بدقة. عملت بالتدريس الجامعي واحتكت بالعالم العربي، ثم تزوجت من رجل سوري واعتنقت الإسلام.

أبرز أعمالها ترجمة معاني القرآن الكريم إلى الروسية (1991)، وتُعد هذه الترجمة من أفضل الترجمات للقرآن الكريم، وساعدت في نشر المعرفة الإسلامية بين الروس.

وترتكز هذه المداخلة على المنهج التاريخي والمنهج التحليلي لعرض الإسهامات الإيجابية التي قدمتها المستشرقات الثلاث في الثقافة الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: الاستشراق، ترجمة القرآن، التواصل الثقافي، حقوق المرأة في الإسلام.

جهود عائشة عبد الرحمن في مكافحة الأسس الفكرية للصهيونية العالمية

Hesham MOTAVA

Doç. Dr. Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, hishammotowa@gmail.com, 0000-0002-3719-8554

ملخص

ولدت الأستاذة عائشة عبد الرحمن في السادس من شهر نوفمبر عام 1913 م ، كانت الابنة الثانية وسط سبعة أشقاء لعائلة من علماء الأزهر، فوالدها محمد علي عبد الرحمن عمل مدرسا في المعهد الدينى بمدينة دمياط،، و جدها لأمها الشيخ محمد الدمهوجي شيخ الأزهر، عائلة والدها من الأشراف، ترجع أصول جدها لأبيها إلى الحجاز، وهي أول إمرأة تحاضر في الأزهر الشريف ؛ حيث ألقت محاضرة على طلاب الأزهر عام 1959م ، وقد حصلت الدكتورة عائشة على الكثير من الجوائز منها جائزة الدولة التقديرية في الآداب في مصر عام 1978 ،وفي عام 1992م حصلت على جائزة الملك فيصل للآداب عن دراساتها في موضوع فنون النثر العربي القديم، وهي أول امرأة عربية تحصل على هذه الجائزة.

وعلى الرغم من أن تعليم البنات كان يعد أمرا من المحرمات في بداية القرن الماضي حصلت عائشة عبد الرحمن على شهادة الكفاءة للمعلمات عام 1929م ، وكان ترتيبها الأول على مستوى القطر المصري، وبعد ست سنوات التحقت بجامعة القاهرة وحصلت على ليسانس الآداب قسم اللغة العربية عام 1939م ، ثم نالت شهادتي الماجستير والدكتوراه من الجامعة نفسها.

ألفت الدكتورة عائشة عبد الرحمن أكثر من أربعين كتابا في المجالات التالية:

- الدراسات الفقهية.
- الدارسات الأدبية.
- التفسير البياني للقرآن الكريم.
- تراجم سيدات بيت النبوة.
- تحقيق النصوص التراثية.
- الصهيونية العالمية.

اتخذت الدكتوره عائشة عبد الرحمن موقفا فكريا حول الكثير من القضايا التي تخص فلسفة الفكر الإسلامي كان من أبرزها موقفها المنهاض للتفسير العصري للقرآن الكريم ، ودعمها لتعليم المرأة وفق رؤية إسلامية خالصة، وموقفها الشهير من البهائية والصهيونية العالمية.

ومن أهم المؤلفات التي تناولت فيها الأكاذيب المؤسسة للصهيونية العالمية الكتب التالية:

- أعداء البشر(1968م).
- الإسرائيليات في الغزو الفكري(1975م).
- قراءة في وثائق البهائية (1986م).

وسوف تتناول هذه المداخلة موقف الدكتورة عائشة عبد الرحمن من الصهيونية العالمية من خلال دراسة هذه الأعمال الثلاثة دراسة وصفية تحليلية، فمن خلال هذه الكتب استطاعت الكاتبة استشراف الخطر الصهيوني على الثقافة الإسلامية وقدمت من خلال كتاباتها في هذا الموضوع الحلول اللازمة لتجنب خطر الصهيونية العالمية، وبتعبير أدق حققت الكاتبة مفهوم الجهاد الفكري عن طريق قلمها، ذلك الجهاد الذي لا يقل عن جهاد السيف.

الكلمات المفتاحية : عائشة عبد الرحمن. الصهيونية. البهائية. الإسرائيليات

THE EFFORTS OF AISHA ABD AL-RAHMAN IN COMBATING THE INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF GLOBAL ZIONISM.

Abstract

Professor Aisha Abd al-Rahman was born on November 6, 1913, and was the second daughter among seven siblings in a family of Al-Azhar scholars. Her father, Muhammad Ali Abd al-Rahman, worked as a teacher at the religious institute in the city of Damietta, and her maternal grandfather, Sheikh Muhammad al-Damhougi, was one of the scholars of Al-Azhar. Her father's family belonged to the Ashraf, and her paternal grandfather's origins trace back to the Hejaz.

She is considered the first woman to lecture at Al-Azhar University; she delivered a lecture to Al-Azhar students in 1959. Dr. Aisha Abd al-Rahman received numerous awards, including the Egyptian State Appreciation Award in Literature in 1978. In 1992, she was awarded the King Faisal Prize in Literature for her studies on the art of classical Arabic prose, becoming the first Arab woman to receive this prize.

Although girls' education was considered forbidden at the beginning of the last century, Aisha Abd al-Rahman obtained the Teacher Qualification Certificate in 1929, ranking first at the national level in Egypt. She then enrolled at Cairo University, earning a Bachelor of Arts degree in Arabic Language in 1939, followed by both her Master's and Doctorate degrees from the same university.

Dr. Aisha Abd al-Rahman authored more than forty books in various fields, including:

- Jurisprudential studies
- Literary studies
- Rhetorical interpretation of the Qur'an
- Biographies of the women of the Prophet's household
- Editing and verification of heritage texts
- Global Zionism

Dr. Aisha Abd al-Rahman took intellectual stances on many issues related to the philosophy of Islamic thought. Among the most prominent were her opposition to the modernist interpretation of the Qur'an, her support for women's education based on a purely Islamic perspective, and her positions regarding the Baha'i faith and global Zionism.

Some of her most important works addressing what she considered the intellectual foundations of global Zionism include:

- Enemies of Humanity (1968)
- The Isra'iliyyat in Intellectual Invasion (1975)
- A Study of Baha'i Documents (1986)

This study examines Dr. Aisha Abd al-Rahman's position on global Zionism through an analytical-descriptive study of these three works. Through these books, the author was able to anticipate what she perceived as a Zionist threat to Islamic culture and offered solutions in her writings to avoid it. More precisely, she embodied the concept of intellectual jihad through her pen—a form of struggle no less significant than the jihad of the sword.

Keywords : Aisha Abdul Rahman, Zionism, Baha'ism, Isra'iliyat.

İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE BİR KADIN ENTELEKTÜEL OLARAK FATMA ALİYE: GELENEK, MODERNLEŞME VE KADIN MESELESİ

İlknur BAHADIR YÜKSEK

Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ilknurbahadir1693@gmail.com, 0000-0002-0414-1033

Özet

Bu tebliğ, Fatma Aliye'yi İslâm düşünce geleneği içinde kadın, ahlâk, aile ve toplumsal düzen meseleleri üzerine düşünen öncü bir kadın entelektüel olarak ele almayı amaçlamaktadır. Osmanlı modernleşmesinin yoğun tartışmaları içinde yetişen Fatma Aliye, kadınların toplumsal konumu, eğitimi, evlilik hayatı, çok eşlilik, boşanma ve aile içindeki yeri gibi meseleleri sosyal bir problem alanı olmasının yanı sıra, modernleşme hareketlerinin yoğunlaştığı bir ortamda İslâmî referanslarla düşünülmesi gereken bir yorum sahası olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle o, hem geleneğe yaslanan hem de geleneğin tarih içinde katılaşmış, işlevini yitirmiş ve kadın aleyhine sonuçlar doğuran yorumlarını sorgulayan özgün bir düşünce dili geliştirmiştir. Tebliğin temel savı doğrultusunda, Fatma Aliye'yi sadece "feminist" ya da "İslamcı" gibi modern kategoriler içinde tanımlamak yetersizdir; onun düşünsel konumu, bu iki etiketin ötesinde, İslâmî meşruiyet zeminini koruyarak kadına dair meselelerde yeni yorum imkânları üreten sentezci bir yaklaşımda şekillenmektedir.

Bu çerçevede Fatma Aliye'nin katkısı, yalnızca edebî metinler üzerinden kadın tecrübesini görünür kılmasından ibaret değildir. O, özellikle aile, evlilik, boşanma, çok eşlilik ve kadın eğitimi gibi doğrudan İslâmî ilimlerin ahlâk, aile hukuku ve toplumsal düzen tartışmalarıyla temas eden alanlarda, dinî referansları modern dönemin soruları karşısında yeniden düşünmeye açmıştır. Klasik anlamda bir ilmihal ya da fıkıh metni kaleme almamış olsa da, İslâm'ın ilk kaynakları ile tarihsel uygulamalar arasındaki mesafeye dikkat çekmesi ve kadın aleyhine işleyen geleneksel kabulleri eleştirel biçimde sorgulaması, onu modern dönemde İslâm düşüncesine içeriden müdahil olan önemli kadın isimlerden biri hâline getirmektedir.

Tebliğde, Fatma Aliye'nin romanları, makaleleri ve kadın meselesine dair metinleri üzerinden onun İslâm geleneğiyle kurduğu ilişkinin mahiyeti incelenecektir. Özellikle kadın eğitimi, annelik, çalışma hayatı ve aile hukuku etrafındaki değerlendirmeleri, geç Osmanlı döneminde dinî düşüncenin toplumsal dönüşüm karşısında nasıl yeniden yorumlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Fatma Aliye, bir taraftan dönemin hâkim modernleşme söylemiyle temas etmekte, diğer taraftan kadın bireyselliğini görünür kılan vurgularıyla bu söylemi aşmaktadır. Onun, kadınların yaşadığı sıkışmaları ve yapısal sınırlanmaları İslâm'ın özüne değil, tarihsel süreçte oluşmuş birtakım geleneksel

uygulamalara bağlaması, İslâm düşünce geleneği içinde eleştirel ama içeriden bir yorum geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Fatma Aliye, Osmanlı kadın yazını başta olmak üzere İslâm düşüncesinde kadın öznenin imkânlarını genişleten ve kadın meselesini İslâmî referanslarla yeniden düşünmeye sevk eden bir isim olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, İslâm Düşüncesi, Kadın, Osmanlı Modernleşmesi, İslami İlimler Geleneği.

FATMA ALIYE AS A WOMAN INTELLECTUAL IN THE ISLAMIC INTELLECTUAL TRADITION: TRADITION, MODERNIZATION, AND THE WOMAN QUESTION

Abstract

This paper aims to examine Fatma Aliye as a pioneering woman intellectual within the Islamic intellectual tradition who reflected on questions of women, morality, family, and social order. Having emerged within the intense debates of Ottoman modernization, Fatma Aliye approached such issues as women's social status, education, married life, polygamy, divorce, and women's place within the family not only as matters of social concern, but also as fields of interpretation that had to be reconsidered through Islamic references in a context marked by the intensification of modernization. In this respect, she developed an original language of thought that both drew upon tradition and questioned those interpretations of tradition that had, over time, become rigid, lost their functionality, and produced consequences detrimental to women. In line with the central argument of this paper, it is insufficient to define Fatma Aliye solely through modern categories such as "feminist" or "Islamist." Rather, her intellectual position takes shape in a synthetic approach that moves beyond these two labels and generates new interpretive possibilities regarding women's issues while preserving a ground of Islamic legitimacy.

In this framework, Fatma Aliye's contribution cannot be reduced merely to making women's experiences visible through literary texts. In particular, in areas such as family, marriage, divorce, polygamy, and women's education—fields that directly intersect with discussions in Islamic sciences on morality, family law, and social order—she opened religious references to reconsideration in light of the questions of the modern period. Although she did not compose, in the classical sense, a catechism or a work of fiqh, her attention to the gap between the foundational sources of Islam and historical practices, as well as her critical interrogation of traditional assumptions operating to the detriment of women, makes her one of the important female figures who intervened in Islamic thought from within in the modern period.

The paper will examine the nature of Fatma Aliye's relationship with the Islamic tradition through her novels, articles, and writings on the woman question. Her reflections in

particular on women's education, motherhood, working life, and family law are significant for demonstrating how religious thought was reinterpreted in the face of social transformation in the late Ottoman period. On the one hand, Fatma Aliye engages with the dominant discourse of modernization of her age; on the other hand, she transcends that discourse through emphases that render women's individuality visible. Her tendency to attribute the constraints and structural limitations experienced by women not to the essence of Islam, but to certain traditional practices formed in the course of history, reveals that she developed a critical yet internal interpretation within the Islamic intellectual tradition. In this respect, Fatma Aliye may be regarded not only as a major figure in Ottoman women's writing, but also as a thinker who expanded the possibilities of female subjectivity in Islamic thought and prompted a reconsideration of the woman question through Islamic references.

Keywords: Fatma Aliye, Islamic Thought, Woman, Ottoman Modernization, Tradition of Islamic Sciences.

HAMDÂNÎLER SARAYINDA BİR KADIN ASTRONOM: MERYEM EL-İCLİYYE VE ASTRONOMİK ALET ÜRETİMİ

Edip AKYOL

Dr., Samsun Üniversitesi, edip.akyol@samsun.edu.tr, 0000-0003-0757-216X

Özet

İslam bilim tarihi literatürü, uzun bir süre boyunca nazarî üretim ve metin merkezli bir yaklaşım etrafında şekillenmiş; bu durum, medeniyetin teknik ve pratik inşasında rol oynayan aktörlerin büyük ölçüde arka planda kalmasına neden olmuştur. Özellikle 4./10. yüzyıl gibi bilimsel faaliyetlerin kurumsallaştığı bir evrede, "alet üretimi" (ilm-i âlât), teorik astronomi verilerinin gündelik hayata ve devlet mekanizmasına entegre edildiği hayati bir mühendislik sahasıdır. Bu tebliğin temel problemi, teknik bilginin zanaatla kesiştiği bu sahada üretilen bilginin ve bu bilgiyi üreten öznelerin tarih yazımındaki temsil krizidir. Çalışmanın amacı, dönemin önemli bilim merkezlerinden biri olan Halep'te, Hamdânîler sarayı bünyesinde faaliyet gösteren Meryem el-İcliyye (el-Usturlabî) örneği üzerinden, teknik bilgi üretimini ve bu bilginin profesyonel istihdamdaki karşılığını incelemektir.

Çalışmada yöntem olarak, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i başta olmak üzere klasik biyografik kaynaklar ile modern bilim tarihi verileri karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuş; teknik bilgi, usta-çırak ilişkisi ve kurumsal himaye mekanizmaları nitel bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Meryem el-İcliyye'nin babası el-İclî'den tevarüs ettiği teknik mirası sadece sürdürmekle kalmadığını, "karmaşık usturlap" tasarımı üzerinde gerçekleştirdiği inovasyonlarla döneminin teknik sınırlarını zorladığını göstermektedir. Meryem, resmi bir matematik eğitimi almamış olmasına rağmen zekâsı ve metalürji bilgisiyle karmaşık hesaplamaları birleştirerek bu sanatta uzmanlaşmış; yeteneği neticesinde Seyfüddevle el-Hamdânî tarafından 944-967 yılları arasında sarayda profesyonel bir astronom olarak istihdam edilmiştir. Tasarladığı cihazlar, navigasyon, zaman ölçümü ve iletişim yollarının koordinasyonu gibi stratejik alanlarda birer "teknik otorite" enstrümanı olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak tebliğ, Meryem el-İcliyye'nin biyografisindeki veri azlığının tarihsel bir yokluktan ziyade, teknik zanaatın nazarî ilimlerin gölgesinde kalmasıyla ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Meryem el-İcliyye örneği, 10. yüzyıl İslam astronomi geleneğinin uygulamalı boyutunu ve bu süreçteki kurumsal teknik uzmanlığı görünür kılmak bakımından hayati bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meryem el-İcliyye, Seyfüddevle, Hamdânîler, Astronomi, Teknik Bilgi, Usturlab.

A FEMALE ASTRONOMER IN THE HAMDANID COURT: MARIAM AL-IJLIYA AND THE PRODUCTION OF ASTRONOMICAL INSTRUMENTS

Abstract

The historiography of Islamic science has long been shaped by a theory-oriented, text-centric approach, which has frequently marginalized actors involved in the technical and practical construction of civilization. Particularly during the 10th century (4th century AH), a period of significant scientific institutionalization, the field of instrument making (*ilm al-alat*) served as a vital engineering domain where theoretical astronomical data were integrated into daily life and state mechanisms. The primary problem addressed in this study is the crisis of representation in historiography regarding the technical knowledge produced at the intersection of craftsmanship and the actors behind this production. The objective is to examine the production of technical knowledge and its professional application through the case of Mariam al-Ijliya (al-Asturlabi), who was active within the Hamdanid court in Aleppo, one of the era's preeminent scientific centers.

The methodology involves a comparative analysis of classical biographical records -most notably Ibn al-Nadim's *al-Fihrist*- alongside modern data in the history of science. Technical knowledge, master-apprentice relationships, and institutional patronage mechanisms are evaluated through a qualitative lens.

Findings indicate that Mariam al-Ijliya did not merely sustain the technical heritage inherited from her father; she pushed the technical boundaries of her time through innovations in "complex astrolabe" design. Despite lacking formal mathematical training, she mastered this craft by integrating her intellect and metallurgical expertise with intricate calculations. Her engineering brilliance led to her professional employment as a court astronomer by Sayf al-Dawla between 944 and 967 CE. The instruments she designed functioned as instruments of "technical authority," serving strategic purposes such as navigation, timekeeping, and the coordination of transportation networks.

In conclusion, this paper argues that the scarcity of biographical data concerning Mariam al-Ijliya is not a reflection of historical absence but rather a consequence of technical craftsmanship remaining in the shadow of theoretical sciences. The case of Mariam al-Ijliya is of vital importance in making the applied dimension of the 10th-century Islamic astronomical tradition and institutional technical expertise visible.

Keywords: Mariam al-Ijliya, Sayf al-Dawla, Hamdanids, History of Science, Technical Knowledge, Astrolabe, Engineering.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TIBBÎ BİRİKİMİN UYGULAYICISI VE TAŞIYICISI OLARAK KADIN: ŞİFÂ BİNT ABDULLAH VE NEMLE TEDAVİSİ

Büşra YILDIRIM

Arş Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, byildirimm93@gmail.com, 0000-0002-2641-9315.

Özet

İslâm ilim geleneğinde kadınların bıraktığı izi konu alan çalışmalar genellikle hadis veya fıkıh gibi naklî ilimlere odaklanır. Öte yandan İslâm ilim geleneğinde kadınların tabâbet ve sağlık hizmetleri gibi aklî-tecrübî sahalardaki müktesebat ve katkıları da dikkate değerdir. Bu çalışma, erken dönem İslâm toplumunda kadının şifâcı kimliğini ve tıbbî birikimi aktarımdaki rolünü, Şifâ bint Abdullah (öl. 20/641 [?]) örneği üzerinden incelemeyi amaçlar. Literatürde çoğunlukla okuma yazma öğreten bir kadın sahâbî olarak öne çıkan Şifâ'nın, tıbbî bilginin uygulayıcısı ve taşıyıcısı da olduğu nemle (Ar. نملة, Tr. vücuda yayılan iltihaplı şişlikler) tedavisine dair rivayetler ışığında ele alınır. Şifâ'nın, Hz. Peygamber'in onayıyla sürdürdüğü nemle tedavisi ve bu tedaviyi Hz. Hafsa'ya öğretme süreci, kadınlar arasında tıbbî bilginin aktarımına işaret eden önemli bir örnektir. Bu durum, kadınların erken dönem İslâm toplumunda tıbbî tecrübeyi uygulayan ve rivayet edenlerden olduklarını ortaya koyar.

Şifâ'nın uyguladığı nemle tedavisi, rukye ile kürküm (Ar. كركم, Lat. Curcuma Longa, İng. Curcuma/Long Rooted Curcuma/Turmeric) ve sirke gibi maddî unsurları birleştiren, dua ve farmakolojik unsurların birlikte kullanıldığı bütüncül bir tedavi yöntemidir. Şifâ'nın nemleyi tedavi ederken başvurduğu yöntemin kadim tıp mirasıyla olan bağı da çalışmada inceleme konusu olan meseleler arasındadır. Bu bağ, farklı bilgi havzalarında gelişen benzer tıbbî yaklaşımların karşılaştırılması çerçevesinde değerlendirilir. Bu bağlamda, Şifâ bint Abdullah'ın nemle hastalığı için uyguladığı kürküm ve Sakîf sirkesinden oluşan terkip, kadim Hint ve Roma tıbbındaki uygulamalarla benzerlik taşır. Ayrıca Şifâ'nın bu reçeteyi hazırlarken izlediği metot, dönemin tıp ve farmakoloji birikimini anlama açısından önem arz eder. Sonuç olarak çalışma, okuma-yazma öğreticiliği ile şifacı kimliğini birlikte temsil eden Şifâ bint Abdullah'ın, İslâm düşünce geleneğinde kadının tecrübî bilginin uygulayıcı ve taşıyıcı öznelerinden biri olduğunu tescil eder.

Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada, tarihsel etnografya (ethnohistory/historical anthropology), anlatı analizi (narrative analysis) ve karşılaştırmalı tarihsel analiz (comparative historical analysis) teknikleri kullanılır. Bu araştırma teknikleri çerçevesinde, temel hadis kaynakları, tabakat kitapları, antik tıp metinleri ve klasik İslâm tıp literatürü birlikte ele alınır.

Anahtar Kelimeler: Şifâ bint Abdullah, Kadın Şifacı, Nemle, Rukye, Kürküm.

WOMEN AS PRACTITIONERS AND TRANSMITTERS OF MEDICAL KNOWLEDGE IN THE ERA OF THE PROPHET: AL-SHIFĀʾ BINT ʿABD ALLĀH AND THE TREATMENT OF NAMLAH

Abstract

Studies examining the mark left by women in the Islamic scholarly tradition generally focus on transmitted sciences such as hadith or fiqh. In addition, the expertise and contributions of women in empirical domains, particularly medicine and healthcare services, hold significant value in the Islamic scientific tradition. This study aims to examine the role of women as healers and their role in the transmission of medical knowledge in early Islamic society, using the example of Shifā bint Abdullah (d. 20/641 [?]). Shifā, who is predominantly highlighted in the literature as a female Companion who taught reading and writing, is examined in the light of narrations regarding the treatment of nemle (Arabic: نملة; Turkish: inflamed swellings spreading throughout the body), demonstrating that she was also a practitioner and transmitter of medical knowledge. Shifā's treatment of nemle, which she carried out with the Prophet's approval, and the process of teaching this treatment to Hafsa, constitute an important example indicating the transmission of medical knowledge among women. This demonstrates that women in early Islamic society were not merely passive recipients, but active practitioners and transmitters of medical knowledge.

The treatment with moisture practised by Shifā is a holistic therapeutic method that combines material elements such as rukya, turmeric (Arabic: كركم, Latin: Curcuma Longa, English: Curcuma/Long-rooted Curcuma/Turmeric) and vinegar, alongside the use of prayer and pharmacological elements. The connection between the method Shifā employed in her moisture-based treatments and the ancient medical heritage is also among the issues examined in this study. This connection is assessed within the framework of comparing similar medical approaches that have developed in different knowledge traditions.In this context, the mixture of kürküm and Sakîf vinegar that Shifā bint Abdullah used to treat nemle bears similarities to practices found in ancient Indian and Roman medicine. Furthermore, the method Shifā employed in preparing this prescription is significant for understanding the medical and pharmacological knowledge of the period. In conclusion, this study confirms that Shifā bint Abdullah, who embodied both the roles of a literacy educator and a healer, was one of the pivotal figures as a practitioner and bearer of technical knowledge within the Islamic intellectual tradition.

This study, which employs a qualitative research methodology, utilises the techniques of historical ethnography (ethnohistory/historical anthropology), narrative analysis and comparative historical analysis. Within the framework of these research techniques,

primary hadith sources, biographical dictionaries (tabaqāt), ancient medical texts, and classical Islamic medical literature are analyzed collectively.

Keywords: Shifā bint Abdullah, Female Healer, Nemle (Creeping eruption, Creeping sores), Rukya, Curcuma/Long-rooted Curcuma/Turmeric.

GEVHER NESİBE SULTAN: İSLAM TIP GELENEĞİNDE BİLİMSEL GİRİŞİMCİLİK VE KURUMSAL DÖNÜŞÜM

Handan Zülal ERSOY

Arş. Gör., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, handanzulalersoy@duzce.edu.tr, 0009-0008-1527-553X

Özet

Bu çalışma, 12.–13. yüzyıllara tekabül eden dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nde yaşamış; hükümdar II. Kılıçarslan'ın kızı ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi olan, döneminin öncü kadın şahsiyetlerinden Gevher Nesibe Sultan'ın (ö. 1204) yaşam öyküsü ve vasiyetini, İslam tıp tarihinde kadınların kurumsal ve finansal stratejilerinin ilmî üretimin kurumsallaşmasındaki rolü bağlamında kapsamlı bir biçimde incelemektedir. Araştırmanın temel problemi, yüksek sosyo-politik statüye sahip bir kadın figürün, herhangi bir toplumsal ya da kişisel zorunluluğa sahip olmaksızın, tıp eğitimi ve şifa hizmetlerini merkeze alan "çift fonksiyonlu" bir yapı (medrese-şifahane) tesis etme motivasyonunu ve bu girişimin bilim tarihindeki özgün yerini açıklamaktır. Kayseri'de Gevher Nesibe Sultan tarafından inşa ettirilen külliye (1204-1206), yalnızca bir hayır kurumu olmanın ötesinde, teorik tıp eğitimi ile klinik uygulamayı bir araya getiren dünyadaki ilk tıp merkezlerinden biri ve Anadolu'daki ilk İslami hastane kompleksi olması açısından dönemin sınırlarını aşan bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Bu külliye hem tıp eğitiminin sistematikleştirilmesine hem de toplum sağlığının geliştirilmesine hizmet eden bir model sunarak, kadınların toplumsal ve bilimsel alandaki etkin rollerini görünür kılmaktadır. Araştırmada nitel literatür taraması ve tarihî belgelerin incelenmesi temel yöntem olarak kullanılmıştır. Bulgular, kadınların bilimsel üretime yalnızca müelliflik ve akademik katkılar yoluyla değil, aynı zamanda finansal ve idari kaynakları yöneterek, kurumsal girişimci olarak dahil olduklarını ortaya koymaktadır. Gevher Nesibe Sultan, tıp eğitimin kurumsallaşması sürecinde, usta-çırak ilişkisini belirli normlara göre düzenleyerek hekim yetiştirme süreçlerinde belirleyici bir aktör olarak öne çıkmıştır. Külliyenin uzun yıllar boyunca etkili ve sürdürülebilir bir şekilde işletilebilmesi, Gevher Nesibe Sultan'ın ileri görüşlü yaklaşımı, sistemli planlama yetkinliği ve toplumsal ihtiyaçları önceden görebilme yeteneği kadar, finansal kaynakları yönetme ve kurumsal yapı oluşturma konusundaki girişimci yaklaşımıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu açıdan Sultan, yalnızca bir hayırsever değil; aynı zamanda bilimsel ve toplumsal yapının inşasında aktif rol oynayan, stratejik ve girişimci bir lider olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, bu çalışma, klasik tıp tarih yazımında çoğu zaman pasif bağışçılar olarak ele alınan kadınların, aslında bilimsel paradigmanın inşasında, bilginin sürekliliğinin sağlanmasında ve toplumsal sağlık altyapısının geliştirilmesinde ne denli aktif, vizyoner ve stratejik roller üstlendiklerini Gevher Nesibe Sultan örneği üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır.

Araştırma, kadınların bilim ve tıp tarihindeki etkilerini yeniden yorumlamaya ve görünür kılmaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Gevher Nesibe Sultan, İslam Tıp Tarihi, Kadın Girişimciliği ve Kurumsallaşma, Selçuklu Tıbbı.

GEVHER NESIBE SULTAN: SCIENTIFIC ENTREPRENEURSHIP AND INSTITUTIONAL TRANSFORMATION IN THE ISLAMIC MEDICAL TRADITION

Abstract

This study comprehensively examines the life story and testament of Gevher Nesibe Sultan (d. 1204)—one of the prominent female figures of her time, who lived during the 12th–13th centuries in the Anatolian Seljuk State, and who was the daughter of Sultan Kilij Arslan II and the sister of Kaykhusraw I—within the context of the role of women's institutional and financial strategies in the institutionalization of scientific production in the history of Islamic medicine. The central problem of the research is to explain the motivation behind a high-ranking socio-political female figure's establishment of a "dual-function" institution (madrasah–hospital) centered on medical education and healing services, without being compelled by any social or personal obligation, and to clarify the unique position of this initiative in the history of science. The complex (külliye) commissioned by Gevher Nesibe Sultan in Kayseri (1204–1206) is regarded as a pioneering initiative that transcended the boundaries of its era; beyond being a mere charitable institution, it stands as one of the world's first medical centers to integrate theoretical medical education with clinical practice, and serves as the first Islamic hospital complex in Anatolia. By offering a model that served both the systematization of medical education and the improvement of public health, this complex renders visible the active roles of women in social and scientific domains. The study employs qualitative literature review and the analysis of historical documents as its primary methodological approaches. The findings reveal that women participated in scientific production not only through authorship and academic contributions, but also by managing financial and administrative resources and engaging as institutional entrepreneurs. In this regard, Gevher Nesibe Sultan emerges as a decisive actor in the institutionalization of medical education by regulating physician training processes according to specific norms within a master–apprentice framework. The long-term effective and sustainable operation of the complex is directly related not only to Gevher Nesibe Sultan's foresight, systematic planning capacity, and ability to anticipate societal needs, but also to her entrepreneurial approach to managing financial resources and constructing an institutional structure. From this perspective, the Sultan can be regarded not merely as a benefactor, but as a strategic and entrepreneurial leader who played an active role in the construction of scientific and social structures. In conclusion, this study aims to demonstrate, through the case of

Gevher Nesibe Sultan, that women—often portrayed as passive donors in classical medical historiography—actually assumed active, visionary, and strategic roles in shaping scientific paradigms, ensuring the continuity of knowledge, and developing public health infrastructures. The research contributes to the reinterpretation and increased visibility of women's influence in the history of science and medicine.

Keywords: Psychology of Religion, Gevher Nesibe Sultan, History of Islamic Medicine, Female Entrepreneurship and Institutionalization, Seljuk Medicine.

HZ. ÂİŞE ÜMMÜ'L-MÜ'MİNÎN'İN FIKHÎ İSTİDLÂL VE İÇTİHAT YÖNTEMİ

Yılmaz FİDAN

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, abdullahyilmazfidan@gmail.com, 0000-0001-5065-1475

Özet

Bu çalışma, Hz. Âişe Ümmü'l-mü'minîn'in İslâmî ilimler içerisindeki ilmî otoritesini, özellikle fıkıh sahasında belirginleşen istidlâl, içtihat, yorum, tenkit ve talim yöntemleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, Hz. Âişe'nin ilmî şahsiyetinin çoğu zaman yalnızca hadis rivayetiyle sınırlandırılarak ele alınması; buna karşılık onun hüküm istinbatı, nasları anlama biçimi, sünneti yorumlama usulü, rivayetleri değerlendirme ölçütleri ve dinî bilginin öğretimindeki öncü rolünün yeterince bütüncül biçimde incelenmemesidir. Bu çerçevede çalışma, Hz. Âişe'nin sadece çok rivayet eden bir sahâbî değil; aynı zamanda yöntem sahibi bir fakih, müctehid, müfessir, muhaddis ve muallime olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma, klasik ve modern döneme ait Türkçe ve Arapça kaynaklara dayalı nitel bir inceleme olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda tefsir, hadis, fıkıh, tabakat, siyer, tarih ve ansiklopedik literatür yanında, Hz. Âişe'nin ilmî kişiliği, fetvaları, rivayetleri, istidrâkleri ve menheci üzerine yazılmış müstakil eserlerden de yararlanılmıştır. Başta Menhecü Ümmi'l-Mü'minîn Âişe fî Ulûmi'ş-Şerîa, Mevsûatü Fıkhi Âişe Ümmi'l-Mü'minîn, Fıkhu Âişe ve Fetâvâhâ, Merviyyâtü Âişe ve Sîretü Âişe olmak üzere bu alanda telif edilmiş basılı ve neşredilmiş çok sayıdaki akademik çalışma araştırmanın başlıca kaynak kümesini oluşturmaktadır.

İnceleme sonucunda Hz. Âişe'nin Kur'an'ı sünnetle tefsir ettiği, kıraat farklılıklarını, nüzûl sebeplerini, lafızların delâlet alanlarını ve bağlamsal unsurları dikkate aldığı; hadisleri ise Kur'an'a, sahih sünnete, akla, vakıaya ve yerleşik amele arz ederek değerlendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca onun bazı rivayetleri vehim, nisyan, bağlam eksikliği ve eksik nakil gibi gerekçelerle tenkit etmesi, erken dönem İslâmî ilimler alanında ilmî tenkit zihniyetinin gelişimine önemli katkı sunduğunu göstermektedir. Fıkhî meselelerde nasların zâhirine bağlı kalmakla yetinmeyip maslahat, kıyas, umûm-husûs, seddü'z-zerâi' ve dinin maksatlarını dikkate alan bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında onun kadınların dinî eğitimine doğrudan katkı sunduğu, mektupla sorulan sorulara cevap vererek bilginin dolaşımını genişlettiği, sahâbe ve tâbiîn nezdinde müracaat mercii hâline geldiği ve özellikle aile hukuku, ibadetler, ferâiz ve ahkâm hadisleri alanlarında belirleyici bir ilmî miras bıraktığı da görülmüştür. Böylece çalışma, öncü İslâmî kadın şahsiyetler bağlamında Hz. Âişe'nin kurucu konumunu yeniden değerlendirmekte ve sonraki fakihlere istikamet kazandırdığını açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Âişe, Fıkhî İstidlâl, İçtihat, Hadis Tenkidi, İslâm Hukuk Düşüncesi

THE METHOD OF JURISTIC INFERENCE AND IJTIHAD OF AISHA UMM AL-MU'MININ

Abstract

This study aims to examine the scholarly authority of Aisha, Mother of the Believers, within the Islamic sciences, with particular reference to her methods of legal reasoning, ijtihad, interpretation, criticism, and instruction as reflected in the field of fiqh. The main problem addressed in this research is that Aisha's scholarly personality has often been treated primarily within the boundaries of hadith transmission, whereas her role in deriving legal rulings, understanding scriptural texts, interpreting the Sunnah, evaluating reports, and pioneering the transmission and teaching of religious knowledge has not been sufficiently examined in a holistic manner. In this respect, the study seeks to demonstrate that Aisha was not merely a prolific transmitter among the Companions, but also a methodologically grounded jurist, mujtahid, exegete, hadith scholar, and teacher.

The research has been designed as a qualitative study based on classical and modern Turkish and Arabic sources. In this context, in addition to the literatures of tafsir, hadith, fiqh, tabaqat, sirah, history, and encyclopedic reference works, the study also draws on independent works devoted specifically to Aisha's scholarly personality, legal opinions, narrations, critical interventions, and methodology. Among the principal sources that constitute the main corpus of the research are Manhaj Umm al-Muminin Aisha fi Ulum al-Sharia, Mawsuat Fiqh Aisha Umm al-Muminin, Fiqh Aisha wa Fatawaha, Marwiyyat Aisha and Sirat Aisha, together with numerous other printed and published academic studies produced in this field.

The study concludes that Aisha interpreted the Qur'an through the Sunnah, taking into account variant readings, occasions of revelation, the semantic implications of expressions, and contextual factors. It further shows that she evaluated hadith reports by referring them to the Qur'an, the authentic Sunnah, reason, concrete circumstances, and established practice. Moreover, her criticism of certain reports on the grounds of error, forgetfulness, lack of context, and incomplete transmission indicates that she made a significant contribution to the development of a critical scholarly mentality in the formative period of the Islamic sciences. In legal matters, she did not confine herself to the outward meaning of the texts; rather, she adopted an approach that took into consideration public interest, qiyas, general and particular textual indications, sadd al-dharai, and the higher purposes of religion. In addition, she contributed directly to women's religious education, expanded the circulation of knowledge by responding to written inquiries, became a point of reference for both the Companions and the

Successors, and left a decisive scholarly legacy particularly in the fields of family law, acts of worship, inheritance, and legal hadiths. Thus, within the broader context of pioneering Muslim women, this study reassesses Aisha's formative role and clearly demonstrates that she provided intellectual direction for later jurists.

Keywords: Aisha, Juristic Inference, Ijtihad, Hadith Criticism, Islamic Legal Thought

AMRE BİNT-İ ABDURRAHMAN VE RİVAYETLERİNİN FIKHÎ DEĞERİ

Oğuzkağan DEMİR

Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, Balıkesir, ouzkagan57@gmail.com, 0000-0003-3741-3119

Özet

Tâbiûn neslinin önde gelen hanım fakih ve muhaddislerinden biri olan Amre bint-i Abdurrahman, İslam ilim geleneğinde gerek rivayetlerinin sıhhati gerekse fıkhî ile meşhur bir konuma sahiptir. Abdurrahman b. Sa'd b. Zürâre'nin kızı olan Amre, köklü bir aileye mensuptur. Dedesi Sa'd, Akabe Biatı'nın önemli isimlerinden Es'ad b. Zürâre'nin kardeşidir. Amre'nin ilmi kariyerindeki en belirleyici unsur, müminlerin annesi Hz. Âişe'nin rahle-i tedrisinde yetişmiş ve ondan bizzat ders almış olmasıdır. Bu özel konum, onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hane hayatına ve sünnetin detaylarına dair benzersiz bir vukufiyet kazanmasını sağlamıştır.

Amre; Hz. Âişe'nin yanı sıra Hz. Ümmü Seleme, Ümmü Hişâm ve Râfi b. Hadîc gibi önemli isimlerden de beslenmiş; kazandığı bu birikimi oğlu Muhammed, torunları Hârise ve Mâlik, yeğeni Ebû Bekir b. Hazm ve meşhur muhaddis Zührî gibi talebelere aktararak müderrise kimliğiyle de öne çıkmıştır. Cerh ve ta'dîl otoriteleri İclî ve İbn Maîn tarafından "sika" (güvenilir) olarak nitelendirilen Amre hakkında İbn Hibbân, Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilen kişinin o olduğunu vurgulamıştır. Öyle ki, hadislerin resmi tedvininde başrol oynayan Zührî, Amre'yi "tükenmez bir derya" olarak tavsif etmiştir.

Amre'nin rivayet ettiği hadisler, sadece hadis ilmi için değil, İslam hukukunun şekillenmesi açısından da hayati önem taşır. Onun rivayet ettiği hadisler; kadınların ibadet hayatı, tesettür, hac menâsiki, miras hukuku (velâ) ve sosyal hayatla ilgili temel fıkhî düzenlemelere dayanak teşkil etmiştir. Bu tebliğ/çalışma, Amre bint Abdurrahman'ın Kütüb-i Sitte'de, özellikle de Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alan rivayetlerini merkeze almaktadır. Çalışmada, Amre'nin naklettiği bu rivayetlerin dört sünni fıkıh mezhebi tarafından nasıl delil (delil-i şer'î) kabul edildiği ve hangi fıkhî hükümlerin bu rivayetler ışığında şekillendiği analiz edilecektir. Böylece bir kadın fakih olarak Amre'nin, hadislerin tedvini ve fıkhın sistemleşme sürecindeki belirleyici rolü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hadis, Delil, Sahabe, Amre bint-i Abdurrahman

AMRA BINT ABD AL-RAHMAN AND THE JURIDICAL VALUE OF HER NARRATIONS

Abstract

Amra bint Abd al-Rahman, one of the prominent female jurists (faqih) and hadith scholars (muhaddith) of the Tabi'un generation, holds a distinguished position in the Islamic scholarly tradition due to both the authenticity of her narrations and her profound legal expertise. Born into a deeply rooted family, Amra was the daughter of Abd al-Rahman b. Sa'd b. Zurara. Her grandfather, Sa'd, was the brother of As'ad b. Zurara, a key figure in the Allegiance of Aqaba. The most defining element of Amra's scholarly career was her upbringing under the guardianship of the Mother of the Believers, Aisha (r.a.), where she received direct instruction. This unique position allowed her to gain an unparalleled understanding of the Prophet's (s.a.w.) domestic life and the intricate details of the Sunnah.

In addition to Aisha (r.a.), Amra drew knowledge from eminent figures such as Umm Salama, Umm Hisham, and Rafi b. Khadij. She emerged as a prominent teacher (mudarrisa), transmitting this vast knowledge to students like her son Muhammad, her grandsons Haritha and Malik, her nephew Abu Bakr b. Hazm, and the renowned hadith scholar al-Zuhri Recognized as a "thiqa" (trustworthy) narrator by authorities of jarh and ta'dil such as al-Ijli and Ibn Ma'in, Ibn Hibban emphasized that Amra was the most knowledgeable person regarding the hadiths narrated by Aisha. In fact, al-Zuhri, who played a leading role in the official compilation (tadwin) of hadiths, described her as an "inexhaustible ocean" of knowledge.

The hadiths narrated by Amra are of vital importance not only for the science of hadith but also for the formation of Islamic law. Her narrations have served as the foundation for fundamental juridical regulations regarding women's participation in worship, veiling (hijab), the rituals of pilgrimage (hajj), inheritance law (wala), and social life. This study focuses on the narrations of Amra bint Abd al-Rahman found in the Kutub al-Sittah, particularly in the Sahihs of al-Bukhari and Muslim. It analyzes how these narrations were accepted as legal evidence (dalil al-shar'i) by the four Sunni schools of law (madhahib) and which legal rulings were shaped in light of these reports. Consequently, the decisive role of Amra as a female jurist in the process of the compilation of hadith and the systematization of Islamic jurisprudence will be demonstrated.

Keywords: Islamic Law, Hadith, Evidence, Sahaba, Amra bint Abd al-Rahman

فقيهات ومحدثات حنبليات في القرن الثامن هجري وأثرهن على الحركة الفكرية والعلمية في ذلك العصر

سندس أبو ناصر

Dr. Sondos Abunasser, sondosabunasser@gmail.com, 0000-0003-4659-1910

الملخص

تتناول هذه الدراسة فقيهات ومحدثات حنبليات في القرن الثامن هجري وأثرهن على الحركة الفكرية والعلمية في ذلك العصر وتأتي في ثلاثة مباحث. أما المبحث الأول فيتناول خمس فقيهات من المذهب الحنبلي اللاتي لمعت أسماؤهن في القرن الثامن الهجري، الذي يُعتبر قرنَ الازدهار وتدوين المؤلفات المهمة في المذهب، وسيرة هؤلاء العالمات وإسهاماتهن الفكرية في مجال الفتوى والتدريس. أما المبحث الثاني فيتناول خمسًا من المحدثات الحنبليات في هذا القرن، البارعات ذوات الأسانيد العالية، اللاتي أسهمن في السماع والإجازة لتلاميذهن، وقد وُثِّقَت بعض مؤلفاتهن مثل المشيخة والجزء والمعجم. أما المبحث الثالث فيوثق تتلمذ مجموعة من علماء المذهب الحنبلي البارزين في هذا القرن على شيخات، وعدد هؤلاء الشيخات وأسماء من ذُكِرَ منهن، ومن بين هؤلاء العلماء: ابن مفلح وابن تيمية وابن القيم الجوزية وغيرهم من أصحاب المؤلفات الأصيلة والمكانة العلمية. وكيف أنه عن طريق هذا التتلمذ أسهمت هؤلاء المعلمات الشيخات في انتاج المعرفة ونقلها. ومن خلال هذه الجوانب الثلاثة، التي ستدرس بالمنهج الاستقرائي والتحليلي، سيسلط البحث الضوء على الدور البارز للنساء الحنبليات العالمات في الحركة الفكرية والتعليمية في هذا القرن، كفقيهة ومفتية ومحدثة ومعلمة، وإقبال رجال تلك الفترة على التعلم على يديهن والترجمة لهن، مما يعكس احترامهم لعقولهن، ويوثق لدورهن في الإنتاج العلمي المعرفي.

الكلمات المفتاحية: فقيهات حنبليات، محدثات حنبليات، عالمات القرن الثامن هجري، نساء عالمات.

WOMEN HANBALI JURISTS AND HADITH SCHOLARS IN THE EIGHTH CENTURY AH AND THEIR IMPACT ON THE INTELLECTUAL AND SCIENTIFIC MOVEMENT OF THAT ERA

Abstract

This study examines women Hanbali jurists (faqihat) and Hadith scholars in the eighth century AH and their impact on the intellectual and scientific movement of that era. The study is structured into three sections. The first section addresses five women jurists whose names shone in the eighth century AH, a century considered the era of flourishing and the compilation of major works in the Hanbali madhhab. It explores their biographies and intellectual contributions in the fields of issuing fatwas and teaching. The second section addresses five accomplished women Hadith scholars of the same century, renowned for their high chains of transmission (isnads), who contributed to the narration (sama‘) and granting of ijazahs to their students. Some of their works have been documented, including texts such as al-Mashyakha, al-Juz’, and al-Mu‘jam. The third section documents the tutelage of a number of prominent Hanbali scholars under women

teachers, including the number of these teachers and the names of some who are recorded. Among these scholars are Ibn Muflih, Ibn Taymiyyah, and Ibn al-Qayyim al-Jawziyyah, all renowned for their original works and scholarly standing. Through such tutelage, these women teachers contributed significantly to knowledge production and its transmission. Through these three dimensions, analyzed via the inductive and analytical method, the study highlights the prominent role of Hanbali women scholars in the intellectual and educational movement of the eighth century AH, as jurists, muftis, Hadith scholars, and teachers. It also reflects the eagerness of male students of that era to study under them, the recognition of their scholarly authority, and documents their contribution to the production of Islamic knowledge

Keywords: Hanbali Women Jurists (Faqihat), Hanbali Women Hadith Scholars, Women Scholars of the Eighth Century AH, Women Scholars

FIKIHTA MAHİR İKİ ÂLİME: SUTAYTA EL-MAHÂMELÎ VE FÂTIMA BİNT ALÂEDDİN ES-SEMERKANDİYYE

Hilal ATILGAN MOĞOL

Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hilalatilgan@akdeniz.edu.tr, 0000-0003-3343-2662

Özet

İslam coğrafyasında çağın şartları, toplumun hazır bulunulmuşluğu gibi hususların bir neticesi olarak erkek alimler çoğu zaman ön planda olmuştur. Fakat bu durum kadınların hiçbir ilmi faaliyette bulunmadığı anlamını ifade etmez. İslam coğrafyasında yetişen iki fakihe Sutayta el-Mahâmelî ve Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkandiyye bu hususun en güzel örneklerindendir. Kaynaklarda Amatü'l-Vâhid olarak da zikredilen Sutayta el-Mahâmelî (v. 987) hayatını doğup büyüdüğü Bağdat'ta geçirmiştir. Kur'an hâfızı olan Sutayta miras hukuku (feraiz), edebiyat, Arapça, matematik ve fıkıh bilgisiyle öne çıkmaktadır. Sutayta, hukukçu bir aileden oluşan Mahâmelîlerdendir ve hukuk bilgisinin ilk nüvelerini bizzat ailesinden edinmiştir. Aile üyelerinin hukuk mirasını devam ettirmiş ve kendi döneminde Şâfiî fıkhının önde gelen simalarından olmuştur. Kaynaklarda fetva verdiği de zikredilmektedir.

Fıkıh bilgisiyle tanınan diğer bir isim Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkandiyye'dir. Vefat tarihi kesin olmamakla birlikte XII. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. İlk fıkıh bilgisini, dönemin meşhur Hanefî fakihi olan babası Alâeddin es-Semerkandî'den (v.1144) almıştır. Babasının meşhur eseri *Tuḥfetü'l-fuḳahâ*'yı ezberlediği bilinmektedir. Eşi Kâsânî'yle evlenmesine vesile olan durum da yine *Tuḥfetü'l-fuḳahâ*'dır. Alâeddin es-Semerkandî'den uzun süre ders alan Kâsânî hocasının *Tuḥfetü'l-fuḳahâ*'sına *Bedâ'i'u'ṣ-ṣanâ'i' fî tertîbi'ş-şerâ'i'* adıyla bir şerh yazmış ve bu şerh vesilesiyle hocasının kızı Fâtıma ile evlenmiştir. Nikahtan sonra baba, kız ve damat birlikte yaşayarak doğal bir fetva heyeti oluşturmuştur. Fâtıma kimi zaman eşi Kâsânî'nin hatalarını düzeltmiş, kimi zaman da Kâsânî takıldığı hususları hanımıyla müzakere etmiştir. Fâtıma'nın fıkhi mahareti babasının fetvalarına da yansıyarak fetvalarda imzasının görüldüğü kaydedilmiştir.

Bu tebliğ çalışmasında her iki fakihenin hayatına ışık tutularak, ilmi serüvenleri ve tarihe etkileri gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, iki farklı yüzyılda yaşamaları ve biri Şafiî diğeri Hanefî mezhebinde tebarüz etmiş olması yöneyle mukayeseye imkân tanımaktadır. Bilhassa Sutayta el-Mahâmelî hakkında yapılan çalışmaların çok sınırlı olması bu çalışmanın ayırt edici noktalarındandır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Kadın Alimler, Sutayta el-Mahâmelî, Fâtıma es-Semerkandiyye.

TWO FEMALE SCHOLARS DISTINGUISHED IN JURISPRUDENCE: SUTAYTA AL-MAHĀMILĪ AND FĀṬIMA BINT ʿALĀʾ AL-DĪN AL-SAMARQANDIYYA

Abstract

As a consequence of such factors as the conditions of the age and the degree of societal preparedness in the Islamic world, male scholars were, more often than not, placed in the foreground. However, this does not mean that women were absent from scholarly activity altogether. Two female jurists who emerged in the Islamic world, Sutayta al-Mahāmilī and Fāṭima bint ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandiyya, are among the finest examples of this reality. Also referred to in the sources as Amat al-Wāḥid, Sutayta al-Mahāmilī (d. 987) spent her life in Baghdad, where she was born and raised. A memorizer of the Qur'an, Sutayta was distinguished by her knowledge of inheritance law (farāʾiḍ), literature, Arabic, mathematics, and jurisprudence. She belonged to the Mahāmilī family, a family of jurists, and acquired the earliest foundations of her legal learning directly from her own family. She carried forward the legal legacy of her family members and became one of the leading representatives of Shāfiʿī jurisprudence in her own time. The sources also state that she issued legal opinions.

Another figure renowned for her knowledge of jurisprudence was Fāṭima bint ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandiyya. Although her exact date of death is uncertain, it is known that she lived in the twelfth century. She received her initial training in jurisprudence from her father, ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandī (d. 1144), the celebrated Ḥanafī jurist of the period. It is known that she memorized her father's famous work, Tuḥfat al-fuqahāʾ. The circumstance that led to her marriage to al-Kāsānī was likewise Tuḥfat al-fuqahāʾ. Having studied for a long time under ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandī, al-Kāsānī composed a commentary on his teacher's Tuḥfat al-fuqahāʾ entitled Badāʾiʿ al-ṣanāʾiʿ fī tartīb al-sharāʾiʿ, and through this commentary he married his teacher's daughter, Fāṭima. After the marriage, the father, daughter, and son-in-law lived together and formed what may be described as a natural council of legal opinion. At times, Fāṭima corrected her husband al-Kāsānī's errors; at other times, al-Kāsānī consulted with his wife on matters in which he encountered difficulty. It is also recorded that Fāṭima's juristic skill was reflected in her father's fatwas, and that her signature appeared on those legal opinions.

This paper seeks to shed light on the lives of both female jurists and to bring to the fore their scholarly trajectories and their impact on history. The study also allows for comparison, insofar as the two women lived in different centuries and distinguished themselves in two different legal schools, one in the Shāfiʿī and the other in the Ḥanafī madhhab. In particular, the very limited number of studies devoted to Sutayta al-Mahāmilī constitutes one of the distinctive features of this paper.

Keywords: Fiqh, Women Scholars, Sutayta al-Mahāmilī, Fāṭima al-Samarqandiyya.

MÜCTEHİTLERİN BAŞVURU KAYNAĞI OLARAK BİR FAKÎHE: AMRE BİNT ABDURRAHMAN'IN FIKHÎ OTORİTESİ VE İLMÎ MİRASI

Hande YAVUZ KAN

Doktora Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi , hndeyavuz@gmail.com, 0000-0003-0597-5205

Özet

İslâm düşünce geleneğinde nass ile uygulamanın kesişim noktasında yer alan ve "ilimde tükenmeyen bir deniz" olarak nitelenen Amre bint Abdurrahman b. Sa'd b. Zürâre (v. 106/724), tâbiîn döneminde hadis ve fıkıh sahalarında otorite bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır. Amre hakkındaki modern çalışmalar genellikle onun biyografisine, hadis rivâyetindeki konumuna ve fıkhî görüşlerine odaklanmaktadır. Bu çalışma ise Amre bint Abdurrahman'ın biyografisinden, rivayetlerinden ve rivayet zincirlerinden hareketle vaka incelemesi (case study), isnad-metin analizi (ICMA -Isnad-cum-matn analysis-) ve usûl analizi yöntemlerini birlikte kullanarak Amre'nin fıkıh faaliyetindeki rollerini birbirinden ayırmayı, onun İslâm düşünce geleneği içerisindeki merkezî konumunu ve ilmî mirasının etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma sürecinde elde edilen bulgular klasik kaynaklarda "âlime, sika, hüccet ve fakîhe" olarak nitelenen Amre'nin; yalnızca kendisine ulaşan bilgiyi nakleden bir râvi olmadığını, aynı zamanda çeşitli fıkhî meselelerin çözümünde kendisine başvurulan bir merci olduğunu göstermektedir. Onun müctehidler için başvuru kaynağı oluşu farklı biçimlerde gerçekleşmiştir: Rivâyetleri hukukî bilgiye kaynaklık etmiş, fetvaları dikkate alınmış, şahsî uygulamaları sonraki fakihlerin değerlendirmelerine konu olmuştur. İncelenen vakalar ve şemalar sınırlı olmakla birlikte bu katkı, Amre'nin erken dönem fıkhının teşekkülüne fiilî katılımını somutlaştırmakta ve onun döneminde belirleyici bir otorite olarak kabul gördüğünü teyit etmektedir.

İncelenen isnad ağları ve fıkhî istidlaller; başta İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel olmak üzere Evzâî, Leys b. Sa'd ve Süfyân es-Sevrî gibi mezhep kurucusu müctehidlerin Amre'nin rivayet ve ictihadlarından rivayetlerinden ve fıkhî istidlallerinden istifade ettiği teyit etmektedir. Amre'nin benimsediği fıkhî tercihlerin cumhurun görüşleriyle mutabakat arz etmesi ise onun erken dönem fıkhının teşekkülündeki kalıcı tesirini ve derin hukukî vukufiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Amre'nin hem sika ve hüccet kabul edilen bir ravi olması hem de nassın fıkhî sahaya uygulamasındaki rolü onun erken dönem hadis ve fıkıh disiplininin teşekkülünde etkili bir isim olduğunu tescil etmektedir. Tercihlerinin günümüzde yapılan çalışmalarda incelenen meseleler itibarıyla cumhurun görüşleriyle mutabakat halinde olması ise Amre'nin hukukî derinliği ve bıraktığı izi göstermesi açısından kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler: Amre bint Abdurrahman, İslâm Düşünce Geleneği, Fakih, Hadis–Fıkıh İlişkisi, İsnad Ağları Analizi.

A JURIST AS A REFERENCE FOR MUJTAHIDS: THE LEGAL REASONING AND SCHOLARLY LEGACY OF ʿAMRA BINT ʿABD AL-RAHMĀN

Abstract

Situated at the intersection of text (naṣṣ) and practice in the Islamic intellectual tradition and described as "an inexhaustible ocean of knowledge," ʻAmrah bint ʻAbd al-Raḥmān b. Saʻd b. Zurārah (d. 106/724) stands out as an authoritative figure in the fields of ḥadīth and jurisprudence (fiqh) during the Tābiʻūn era. While modern scholarship on ʻAmrah predominantly focuses on her biography, her standing in ḥadīth transmission, and her individual legal opinions, this study adopts an integrative approach combining case study analysis, isnad-cum-matn analysis (ICMA), and legal methodological (uṣūl) analysis based on her biographical accounts, transmissions, and chains of transmission (isnāds). It aims to delineate her multifaceted roles within legal praxis and to elucidate both her central position in the Islamic intellectual tradition and the enduring impact of her scholarly legacy.

The findings demonstrate that ʻAmrah—characterized in classical sources as ʻālimah, thiqah, ḥujjah, and faqīhah—was not merely a transmitter conveying received knowledge, but also a consulted legal authority sought after for the resolution of various juridical matters. Her function as a reference for mujtahids materialized in diverse ways: Her transmissions served as a foundation for legal knowledge, her legal responsa (fatwās) were taken into account, and her personal legal practices became subjects of subsequent juridical evaluation. Although grounded in a defined set of cases and transmission diagrams, this contribution substantiates ʻAmrah's active engagement in the formative period of Islamic jurisprudence and confirms her recognition as a decisive authority in her time.

The analysis of transmission networks and legal reasoning (istidlāl) confirms that prominent founding jurists—foremost among them Imām Mālik and Aḥmad b. Ḥanbal, alongside al-Awzāʻī, Layth b. Saʻd, and Sufyān al-Thawrī—relied on her transmissions and juridical reasoning. ʻAmrah's standing as both a transmitter deemed thiqah and ḥujjah and an influential actor in applying textual evidence (naṣṣ) to legal practice establishes her instrumental role in the formation of early ḥadīth and legal disciplines. Furthermore, the convergence of her juridical preferences with the consensus of the majority (jumhūr) regarding the issues examined in contemporary research attests to the depth of her legal acumen and the indelible imprint she left on the tradition.

Keywords: Amra bint ʿAbd al-Rahmān, Islamic Intellectual Tradition, Jurist (Faqīh), Hadīth-Fiqh Relationship, Isnād Network Analysis.

EYYUBİLERDEN MEMLÜKLERE GEÇİŞTE ŞECERÜDDÜR'ÜN ROLÜ VE İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ

Bekir KARADAĞ

Prof. Dr., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku, b.karadag63@hotmail.com, 0000-0003-4317-1478

Özet

İslam siyaset düşüncesinde, kadının devlet başkanlığını üstlenemeyeceği yönündeki hâkim görüş, tarihi süreçte karşılaşılan istisnai durumlarla tartışmaya açılmıştır. Bu çalışmanın temel problemi, Eyyûbî Devleti'nin yıkılıp Memlük Devleti'nin kurulduğu kritik süreçte Mısır tahtına oturan Şecerüddürr'ün (ö. 655/1257) üç aylık gibi kısa süreli hükümdarlığının, klasik siyaset düşüncesindeki söz konusu kaideyi nasıl test ettiği ve hangi fıkhî tartışmaları tetiklediğidir.

Şecerüddürr, Haçlı Seferi esnasında eşi Necmeddin Eyyûb'un ölümünü gizleyerek orduyu bir arada tutması ve üstün bir zafer elde etmiştir. Bundan sonra Komutanlardan İzzeddin Aybek ile evlenmiş ve tahtını ona devretmiştir. Onun bir süreliğine de olsa tahtta kalmış olması sadece Eyyûbî hanedanına son vermekle kalmamış, aynı zamanda Memlük Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan hayati bir siyasi rol üstlenmiştir.

İslam siyaset düşüncesi açısından ise olağanüstü şartlar karşısında istisnai bir durumun ortaya çıkmış olmasıdır. Dönemin Şâfiî otoritesi İzz b. Abdüsselâm, halkın maslahatı (kamu yararı) ve savaş hali gereği, kadının verdiği hükmün geçerli olduğunu belirterek yerleşik kaideye istisnai bir yaklaşım getirmiştir. Bu durum, sonraki dönem fakihlerinden İbn Nüceym tarafından da kadının saltanatının sahihliğine dair bir uygulama örneği olarak kullanılmıştır. Dahası Abbasî Halifesi'nin itirazlarına rağmen kısa süreliğine de olsa Şecerüddür adına hutbe okutulmuş, adına paralar basılmış ve menşurlarda adına yer verilmiştir.

Çalışmanın amacı, Şecerüddürr'ün hem siyasi bir karakter olarak Eyyubilerden Memlüklere geçiş aşamasındaki rolünü hem de bu uygulamanın, fıkıh literatüründeki zaruret/maslahat prensipleri bağlamındaki yerini incelemektir.

Çalışmada, nitel araştırma araçlarından dokümantasyon yöntemi kullanılacaktır. Bu bağlamda Şecerüddürr'ün tahta çıkış sürecini ve siyasi meşruiyetini ortaya koymak amacıyla konu ile ilgili asli kaynaklar kullanılacaktır. İkinci aşamada ise, İzz b. Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262) fetvası ve İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) bu olayı delil olarak kullanması gibi fıkıh eserleri analitik bir yaklaşımla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şecerüddürr, İslam Siyaset Düşüncesi, Velâyet-i Âmme, Kadın Hükümdar, Zaruret ve Maslahat.

THE ROLE OF SHAJAR AL-DURR IN THE TRANSITION FROM THE AYYUBIDS TO THE MAMLUKS AND HER POSITION IN ISLAMIC POLITICAL THOUGHT

Abstract

In Islamic political thought, the predominant view that a woman cannot assume the position of head of state has been challenged by exceptional historical circumstances. The central problem of this study is how the brief three-month rule of Shajar al-Durr (d. 655/1257), who ascended the Egyptian throne during the critical transition from the Ayyubid to the Mamluk dynasty, tested this classical principle and triggered related juristic debates. During the Crusade against Egypt, Shajar al-Durr concealed the death of her husband, Najm al-Dīn Ayyūb, maintaining the unity of the army and securing a significant victory. She later married the commander ʿIzz al-Dīn Aybak and transferred the throne to him. Her temporary accession to power not only marked the end of the Ayyubid dynasty but also played a decisive political role in laying the foundations of the Mamluk State. From the perspective of Islamic political theory, her reign represents an exceptional situation arising under extraordinary circumstances. The leading Shāfiʿī authority of the period, ʿIzz b. ʿAbd al-Salām, justified the validity of a woman's rulings on the basis of public interest (maṣlaḥa) and wartime necessity, thus offering an exceptional interpretation to the established principle. This case was later cited by the jurist Ibn Nujaym as concrete evidence supporting the validity of female sovereignty. Moreover, despite the objections of the Abbasid caliph, Friday sermons were delivered in her name, coins were minted, and official decrees bore her name during her rule. The study aims to examine both Shajar al-Durr's political role in the transition from the Ayyubids to the Mamluks and the place of this historical case within the jurisprudential framework of necessity and public interest.

The research will employ qualitative methods, particularly documentary analysis. Primary historical sources will be used to reconstruct Shajar al-Durr's accession process and political legitimacy. In the second stage, juristic works—such as the fatwā of ʿIzz b. ʿAbd al-Salām (d. 660/1262) and Ibn Nujaym's (d. 970/1563) use of this event as evidence—will be analyzed using an analytical approach.

Keywords: Shajar al-Durr, Islamic Political Thought, Public Authority (Velāya ʿĀmma), Female Ruler, Necessity and Public Interest.

İLİM SEYAHATİNE ÇIKAN ENDÜLÜSLÜ KADINLAR VE ENTELEKTÜEL İZLERİ

Fatma Merve ÇINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, fmcinar@ankara.edu.tr, 0000-0001-8806-2692

Özet

İslâm tarih yazıcılığında, döneminin tarih anlayışının bir yansıması olarak siyasî ve askerî gelişmelerin ön planda tutulması, kadınların entelektüel sahadaki görünürlüğünün ve ilim geleneğine katkılarının tarih kayıtlarında tüm yönleriyle takip edilebilmesini güçleştirmiştir. Buna rağmen, İslam tarihinde kadınların ilmî faaliyetlerinin izini farklı kaynak türlerinden beslenerek sürmek mümkündür. Nitekim kültürel ve bilimsel faaliyetleriyle öne çıkan Endülüs medeniyetinde, kadınların eğitim-öğretim faaliyetlerine katılımının, etkin ve yaygın bir seyirde devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Endülüslü kadınların, Endülüs'teki ilim halkalarından sonra gerek ilim talebi gerekse hac ibadeti sebebi ile yaptıkları seyahatler sayesinde İslâm dünyasındaki bilgi ağlarına aktif bir şekilde dâhil olmaları, kadınların görünürlüğü ve ilmî hayattaki konumları açısından önem arz eden bir husustur. Bu çalışmanın amacı, bilgiye ulaşmak gayesiyle Endülüs içinde ve İslâm coğrafyasının diğer önemli merkezlerine ilim seyahatine çıkan hür ve köle kadınları tespit etmek ve bu hareketliliğin İslâmî ilimler ile düşünce geleneğine entelektüel katkılarını incelemektir.

Bu araştırmada, farklı disiplinlerden (tabakat, genel tarih, edebiyat tarihleri gibi) dönemin temel kaynakları ışığında ilim seyahatine çıkan Endülüslü kadınlar incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Endülüslü kadınların eğitim faaliyetleri yalnızca hane içi veya yerel düzeyle sınırlı kalmamıştır. Örneğin VII/XI. yüzyılda yaşayan İbnetü Fâiz el-Kurtubî, meşhur kıraat âlimleri Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Ebû Dâvud el-Mukrî'den eğitim almak için Dâniye (Denia) ve Belensiye'ye (Valencia) gitmiş, akabinde doğuya yönelerek bu yolculuğuna hac ibadetini de eklemiştir. Benzer şekilde, hür kadınların yanı sıra Rûmî köle kadınlardan Kalem gibi isimler de eğitim amacıyla Medine ve Bağdat gibi merkezlere gönderilmiş, burada edindikleri birikimi Endülüs'e taşıyarak kültürel hayata ivme kazandırmışlardır. Bu kadınlar, elde ettikleri donanımla hat, istinsah, kıraat, edebiyat ve kâtiplik gibi alanlarda uzmanlaşarak talebeler ve eşleri aracılığıyla bilgiyi aktarmışlardır. Çalışmamızda zikredilecek başka örneklerle, kadınların hem kendi talepleri hem dinî vecibeleri yerine getirme gayretleri hem de aldıkları görevler vesilesiyle İber Yarımadası ve diğer İslam coğrafyalarına yaptıkları seyahatler; İslam düşüncesi, kültür ve medeniyetine sundukları katkılar bağlamında değerlendirilecektir.

Sonuç olarak, ilim seyahatine çıkan bu Endülüslü kadınlar, bilgi aktarımında edilgen birer taşıyıcı değil, aksine İslâm dünyasının entelektüel ağlarında sınırları aşan aktif birer özne olduklarını kanıtlamaktadır. Bu rıhle tecrübesi, kadınların Endülüs medeniyetinin ilmî seviyesini yükseltmedeki öncü rollerini ve düşünce tarihindeki kalıcı izlerini açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, İlim Seyahati, Rıhle, İslâm Düşünce Geleneği, Kadın Âlimler

ANDALUSIAN WOMEN EMBARKING ON TRAVELS IN SEARCH FOR KNOWLEDGE AND THEIR INTELLECTUAL TRACES

Abstract

In Islamic historiography, the prioritization of political and military developments as a reflection of the historical understanding of the era has made it difficult to fully trace women's visibility in the intellectual field and their contributions to the scholarly tradition in historical records. Nevertheless, it is possible to trace the scientific activities of women in Islamic history by drawing on various types of sources. Indeed, in the Andalusian heritage, which stood out with its cultural and scientific activities, it is understood that women's participation in educational activities continued in an active and widespread manner.

The active inclusion of Andalusian women in the knowledge networks of the Islamic world through the journeys they undertook for both the pursuit of knowledge (al-rıhla fi talab al-'ilm) and the pilgrimage (Hajj), following their participation in scholarly circles in al-Andalus, is a matter of great importance regarding women's visibility and their position in intellectual life. The aim of this study is to identify the free and enslaved women who embarked on travels in search for knowladge within al-Andalus and to other important centers of the Islamic geography (such as the Hejaz, Baghdad, etc.) in order to attain knowledge, and to examine the intellectual contributions of this mobility to Islamic sciences and the intellectual tradition.

In this research, Andalusian women who embarked on knowledge journeys are examined in the light of fundamental sources of the period from various disciplines (such as tabaqat, general history, and literary histories etc.). According to the findings obtained, the educational activities of Andalusian women were not limited to the domestic or local level. For instance, Ibnat Faiz al-Qurtubi, who lived in the 5th/11th century, went to Dania (Denia) and Balansiya (Valencia) to receive education from the famous qira'at scholars Abu 'Amr al-Dani and Abu Dawud al-Muqri, and subsequently headed east, extending this journey for pilgrimage. Similarly, alongside free women, figures like Qalam, who was a Rumi enslaved woman, were sent to centers such as Medina and Baghdad for educational purposes, and by bringing the knowledge they acquired there

back to al-Andalus, they provided momentum to the cultural life. With the qualifications they attained, these women specialized in fields such as calligraphy, manuscript copying (istinsakh), qira'at, literature, and scribeship, transmitting their knowledge through their students and husbands. Along with other examples to be mentioned in our study, the journeys undertaken by women to the Iberian Peninsula and other Islamic geographies—whether driven by their own desire for learning, efforts to fulfill religious obligations, or assigned duties—will be evaluated in the context of their contributions to Islamic thought, culture, and civilization.

In conclusion, these Andalusian women who embarked on knowledge journeys prove that they were not passive transmitters in the transfer of knowledge, but rather active subjects who crossed borders within the intellectual networks of the Islamic world. This rihla experience clearly demonstrates women's pioneering roles in elevating the scientific level of Andalusian civilization and their lasting traces in intellectual history.

Keywords: al-Andalus, Travels in Search for Knowledge, Rihla, Islamic Intellectual Tradition, Female Scholars.

HZ. PEYGAMBER'İN ANNELERİNDEN FÂTIMA BİNTİ ESED

Merzuk GRABUS

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, merzuk5@hotmail.com, 0000-0001-6958-8664

Özet

Her bir insanın biyolojik olarak tek annesi olur. Nitekim Hz. Peygamber'in annesi de Âmine binti Vehb'tir. Ancak annesi Âmine'nin erken vefatı sebebiyle sütanneleri hariç ona annelik yapan iki kadından bahsedilmektedir; Birincisi Ümmü Eymen, ikincisi ise amcasının eşi Fâtıma binti Esed'dir. Rivayetlere göre Ebû Talib ve Fâtıma binti Esed çiftinin yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib vefat edince bakımını amcası Ebû Talib üstlenmiştir. Amcaları arasında Hz. Peygamber'in Ebû Talib'i tercih etmesinin nedeni olarak klasik anlatıda genellikle babası Abdullah ile Ebû Talib'in ana baba bir kardeş olması gösterilmektedir. Bu görüş doğru olmakla birlikte Hz. Peygamber'in yengesi Fâtıma binti Esed'din kendisine olan ilgisi, merhameti ve şefkati dolayısıyla amcası Ebû Talib'i tercih ettiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber sekiz yaşından yirmi beş yaşına kadar onların evinde kaldı. Yengesi Fâtıma öz anneyi aratmayacak derecede merhamet ve şefkatle kendisini büyüttü. Hz. Peygamber yirmi beş yaşına geldiği zaman amcası ile yengesi onu Hz. Hatice ile evlendirmişlerdir. Fâtıma binti Esed Mekke döneminde İslâm ile müşerref olmuştu. Bilahare hicrette bulunan Fâtıma Hatun Medine'de oğlu Hz. Ali ve gelini Hz. Fâtıma ile birlikte oturmuştur. Vefatı sırasında gerçekleşen hadiseler üzerine Hz. Ömer durumu merak edip: "Ey Allah'ın Resulü bugüne kadar nice cenazeler oldu ama hiç kimseye bu kadar ilgi göstermediniz, bunun hikmeti nedir" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ey Ömer! O, benim annemden sonraki annemdir. Ona, cennet elbiselerinden giydirilsin diye gömleğimi kefen olarak giydirdim, kabir hayatı kendisine kolay gelsin diye kabrine indim. Ömer! O, benim annemdi. Kendi çocuklan aç dururken, önce benim karnımı doyurur; sonra kendi çocuklarını doyururdu. Önce beni yıkar, giydirir; sonra da kendi çocuklarını giydirirdi. Evet, o benim annemdi." demiştir. Çalışmamızda Fâtıma binti Esed'in şahsiyeti, aile içindeki önemi, yetime sahip çıkması ve nihayetinde model anne rolü incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Hz. Peygamber, Fâtıma binti Esed, Anne, Aile, Yetim.

FATIMA BINT ASAD: A MOTHER TO THE PROPHET

Abstract

Every human being has only one biological mother; accordingly, the mother of the Prophet Muhammad was Aminah bint Wahb. However, due to the early passing of his mother Aminah, two women – excluding his wet nurses – are mentioned as having provided him with maternal care: the first is Umm Ayman, and the second is his aunt, Fatima bint Asad. According to historical account (riwayat), Abu Talib and Fatima bint Asad had seven children. Following the death of his grandfather Abdulmuttalib, the Prophet's care was undertaken by his uncle Abu Talib. While classical narratives often attribute the Prophet's preference for Abu Talib to the fact that he and the Prophet's father, Abdullah, were full brothers, it is also plausible to suggest that he chose Abu Talib due to the profound interest, mercy, and compassion shown by his aunt, Fatima bint Asad.

The Prophet lived in their household from the age of eight until twenty-five. His aunt Fatima raised him with such tenderness and affection that he never felt the absence of his biological mother. When he reached the age of twenty-five, his uncle and aunt facilitated his marriage to Khadija. Fatima bint Asad honored Islam during the Meccan period and later migrated (hijra) to Medina, where she lived with her son Ali and her daughter-in-law Fatima. Upon her passing, observing the Prophet's extraordinary devotion during her burial, Umar asked: "O Messenger of Allah, there have been many funerals until today, but you have never shown such concern for anyone; what is the wisdom behind this?" The Prophet replied: "O Umar! She was my mother after my own mother. I clothed her in my shirt as a shroud so that she might wear the garments of Paradise, and I entered her grave so that the life of the grave might be eased for her. Umar! She was my mother. While her own children went hungry, she would feed me first; she would wash and dress me before her own children. Yes, she was my mother." This study examines Fatima bint Asad's personality, her significance within the family, her guardianship of an orphan, and ultimately, her role as a model mother.

Keywords: Prophet (pbuh), Fatima bint Asad, Mother, Family, Orphan.

ZEHRÂ: İSLAM TARİH KAYNAKLARINDA HZ. FÂTIMÂ'NIN TEMSİLİ

Ferda DEMİR

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, ferdademir@ankara.edu.tr, 0009-0005-6430-0154

Özet

Zehrâ, sözlükte beyaz, saf, parlak-canlı (renk), çiçek (açmak) anlamlarına gelen Ezher kelimesinin müennesidir. Aynı zamanda sözlükte "Rasûlulllah'ın kızı Fâtımâ'nın lakabı" olarak açıklanmıştır. Müslüman literatüründe Hz. Fâtımâ'ya hasredilen bu lakap, masumiyet, maneviyat ve kutsiyet kavramları ile ilişkilendirilir.

Fâtımâ bint-i Muhammed (11/632), Hz. Peygamber'in kendisinden sonra hayatta kalan tek çocuğuydu. Onun yaşantısı, tarih boyunca Müslüman toplulumlarda çeşitli biçimlerde algılanmıştır. Sünnî tarih literatüründe Hz.Fâtımâ biyografik ve ahlaki bir model olarak ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda Zehrâ lakabı, Sünnî literatürde Hz. Fâtımâ için bir niteleme olarak kullanılmıştır. Tarih kaynaklarında yer alan aktarımlarda, onun Hz.Muhammed'in hayatındaki yeri tarihsel ve sosyo-politik bağlamla ilişkilendirilir.

Şiî tarih literatüründe Zehrâ, imamete dayalı gelenekte derin bir imge olarak öne çıkmıştır. Buna göre ilk imamların annesi olan Hz. Fâtımâ, nesiller boyu aktarılan Şiî ilim ve öğreti geleneğinin önemli kişiliklerinden ve manevi odaklarından biri hâline gelmiştir. Tasavvufî geleneklerde ve Alevî kültüründe ise Zehrâ, yaratılan ilk varlık ve tüm kainatın varoluş sebebi olan Nur-ı Muhammedî'nin bir parçası olarak görülen Nur-ı Fâtımâ tasavvuru ile uyum içindedir. Buna göre Hz.Fâtımâ'nın manevi ve entelektüel rehberlik rolünü vurgulayan Zehrâ, mahiyeti itibariyle ancak derin bir tefekkürle anlaşılabilmektedir.

Zehrâ lakabının İslam literatüründeki yer alış biçimleri, Müslüman tarihinde önemli bir yere kişilik olan Hz. Fâtımâ'nın dînî ve sembolik temsilinin iç içe geçtiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, Hz. Fâtımâ'nın İslam düşünce geleneğindeki yerini ve kültürel görünürlüğünü değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu doğrultuda bildiride, Fâtımâ'nın tarihsel ve entelektüel rolü, Zehrâ lakabı bağlamında tarih kaynaklarına dayalı bir biçimde karşılaştırmalı ve nesnel olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Fâtımâ, Zehrâ, Sünnîlik, Şiîlik.

AL-ZAHRĀ: A SYMBOLIC PORTRAYAL OF HAZRAT FĀṬIMAH IN ISLAMIC HISTORICAL SOURCES

Abstract

al-Zahrā is the feminine form of the word "Azhar" which in the dictionary means "white," "pure," "bright" (as in color), and 'flower' (to bloom). It is also defined in the dictionary as "the title of Fāṭimah, the daughter of the Messenger of Allah." In Muslim literature, this title, which is reserved for Fāṭimah, is associated with the concepts of innocence, spirituality, and sanctity.

Fāṭimah bint Muhammad (11/632) was the only child of the Prophet to survive after his death. Her life has been perceived in various ways throughout history within Muslim communities. In Sunnī historical literature, Hazrat Fāṭimah stands out as a biographical and moral model. In this context, the epithet al-Zahrā has been used in Sunnī literature as a descriptive term for Fāṭimah. In historical accounts, her role in the life of the Prophet Muhammad is linked to the historical and socio-political context.

In Shi'ī historical literature, al-Zahrā has emerged as a profound symbol within the tradition centered on the imamate. Accordingly, Hazrat Fāṭimah, as the mother of the first imams, has become one of the key figures and spiritual focal points of the Shi'ī tradition of knowledge and teaching, which has been transmitted through the generations. In Sufi traditions and Alawite culture, however, al-Zahrā aligns with the concept of the Nūr Fāṭimah- perceived as a part of the Nūr Muḥammadī, the first created being and the cause of the existence of the entire universe. Accordingly, al-Zahrā, who emphasizes the spiritual and intellectual guidance role of Hazrat Fāṭimah, can only be fully understood through deep contemplation.

The ways in which the epithet "al-Zahrā" appears in Islamic literature indicate that the religious and symbolic representations of Hazrat Fāṭimah- a figure of great significance in Muslim history- are intertwined. This approach offers an opportunity to assess Hazrat Fāṭimah's position within the Islamic intellectual tradition and her cultural visibility. In this context, the paper examines Hazrat Fāṭimah's historical and intellectual role in a comparative and objective manner, grounded in historical sources, within the context of the title "al-Zahrā."

Keywords : History of Islam, Hazrat Fāṭimah, al-Zahrā, Sunnīsm, Shiah.

İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE KADININ AHLAKİ REHBERLİĞİ: ÜMÂME BİNTİ'L-HÂRİS ÖRNEKLİĞİ

Fatma ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, fcetin@fsm.edu.tr, 0000-0003-3142-9590

Özet

Bu çalışma, İslâm düşünce geleneğinde kadının tarihsel süreklilik içinde aile ve toplum için değer üreten bir şahsiyet olarak konumlanışını incelemektedir. Câhiliye döneminde fasih hitabeti ve hikmetiyle şöhret bulan Avf b. Muhallim eş-Şeybânî'nin refikası olup, kendisi de seçkin bir şahsiyettir. Onun seçkinliği, kızı Ümmü İyâs'a evlilik öncesinde yaptığı öğütle zirveye ulaşmıştır. Arap edebiyatının en meşhur vasiyetlerinden biri kabul edilen bu sözler, Kinde Krallığı'nın Necid merkezli hâkimiyetini sürdürdüğü 5. yüzyılda hüküm süren Kral Amr b. Hucr ile evlenmeden önce dile getirilmiş olup, aile düzeni ve ahlâkî değerler açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu öğütler, insanlık tarihinde selim aklın parıltılarının aile hayatına yansıyan örneklerindendir. Her ne kadar Câhiliye döneminde söylenmiş olsa da kanaat, itaat, nezaket, temizlik ve sadakat gibi ilkeler, Kur'ân'ın aile hayatına dair vurguladığı değerlerle dikkat çekici bir paralellik arz etmektedir. Bu yönüyle söz konusu öğütler, İslâm düşünce tarihinde kendine yer bulmuş ve kadının sözlü kültür aracılığıyla kimlik ve düzen inşasına katkısını ortaya koymuştur.

Çalışmanın amacı, Ümâme'nin kızına düğün gecesi yaptığı öğüdün İslâm düşünce geleneğinde nasıl yer bulduğunu ve bu yer buluşun sebeplerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda öğüdün, Kur'ân'daki karşılıklarıyla birlikte kadının sözlü kültür aracılığıyla ahlâki rehberlik rolünü üstlenmesi ve aile düzeninin korunmasına katkısı değerlendirilmiştir.

Araştırma, klasik Arap edebiyatı ve tarih kaynaklarında yer alan vasiyet metinlerinin nitel içerik analiziyle yürütülmüş; Ümâme binti'l-Hâris'in öğüdü tematik olarak ele alınmış ve öne çıkan ahlâkî ve toplumsal değerler sınıflandırılmıştır. Bulgular, öğüdün Câhiliye toplumunda dahi selim akla sahip kadınların sözünün yüksek bir ahlâkî ve toplumsal değer taşıdığını; Allah'ın samimi bir kalple dile getirilen iyilikleri sözlü bile olsa ebedileştirdiğini ve bu bağlamda Ümâme binti'l-Hâris'in adını ölümsüzleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Bu vasiyet, Kur'ân-ı Kerîm'de '**قانتات**' (itaatkâr ve sadık kadınlar), '**محصنات**' (iffetli kadınlar) ve '**صالحات**' (salih ameller işleyenler) gibi kavramlarla karşılık bulmuş; hadislerde ise kanaat, nezaket, temizlik ve sadakat gibi ilkelerle daha somut biçimde dile getirilmiştir. Bu paralellik, öğüdün İslâm düşünce geleneğinde yer bulmasının temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kadının tarihsel süreklilik içinde hem aile hem de toplum için rehberlik eden bir figür olarak öne çıktığı görülmektedir.

Sonuç olarak, selim aklın ifadesi olan Ümâme binti'l-Hâris'in öğüdü, İslâm düşünce geleneğinde kadının ahlâkî rehberlik rolünü ve değer üretme kapasitesini ortaya koymaktadır. Kur'ân'da 'محصنات', 'قانتات' ve 'صالحات' gibi kavramlarla karşılık bulan; hadislerde ise kanaat, itaat, nezaket, temizlik ve sadakat gibi ilkelerle somutlaşan bu öğüt, klasik örneklerin İslâmî kaynaklarla dikkat çekici bir paralellik içinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, günümüzde özellikle feminist düşünce tarafından geliştirilen bazı yaklaşımlar, öğüdün kanaat ve itaat gibi ilkeleriyle örtüşmeyen yönler taşımaktadır. Bu durum, klasik örneklerin modern tartışmalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve kadın şahsiyetlerin ilmî mirasının akademik zeminde yeniden ele alınmasının önemini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Ümâme binti'l-Hâris, Ümmü İyâs, Aile düzeni, Öğüt.

MORAL GUIDANCE OF WOMEN IN THE ISLAMIC INTELLECTUAL TRADITION: THE CASE OF UMĀMAH BINT AL-ḤĀRITH

Abstract

This study examines the position of women in the Islamic intellectual tradition as figures who, through historical continuity, generate value for both family and society. Ümāmah bint al-Ḥārith, known as the wife of ʿAwf b. Muḥallim al-Shaybānī—celebrated in the Jāhiliyyah period for his eloquence and wisdom—was herself a distinguished personality. Her prominence reached its peak in the counsel she gave to her daughter, Umm Iyās, prior to marriage. These words, regarded as one of the most famous testaments in Arabic literature, were delivered before her daughter's union with King ʿAmr b. Ḥujr of the Kindah dynasty in the 5th century, and they stand as a significant example of family order and moral values.

These counsels represent reflections of sound reason upon family life throughout human history. Although articulated in the Jāhiliyyah period, principles such as contentment, obedience, courtesy, cleanliness, and fidelity display striking parallels with values emphasized in the Qur'an regarding family life. In this respect, the testament found a place in the Islamic intellectual tradition, highlighting the contribution of women through oral culture to identity formation and social order.

The aim of this study is to reveal how Umamah's counsel to her daughter on the wedding night found a place in the Islamic intellectual tradition and to identify the reasons for this incorporation. In this context, the counsel has been examined in relation to its Qur'anic counterparts, as well as the woman's role in providing moral guidance through oral culture and her contribution to the preservation of family order.

The research was conducted through qualitative content analysis of testament texts found in classical Arabic literature and historical sources, thematically categorizing Ümāmah

bint al-Ḥārith's counsel and classifying its moral and social values. The findings reveal that even in Jāhiliyyah society, the words of women endowed with sound reason carried high moral and social value; and they demonstrate the truth that Allah, through sincere acts of goodness, immortalized the name of Umamah, even when expressed merely in words.

This testament, as an expression of sound reason, finds resonance in Qur'anic concepts such as qānitāt (obedient and faithful women), muḥṣanāt (chaste women), and ṣāliḥāt (those who perform righteous deeds), while in hadiths it is reflected more concretely in principles such as contentment, courtesy, cleanliness, and fidelity. This parallelism constitutes one of the main reasons for the testament's place in the Islamic intellectual tradition. Moreover, it demonstrates that women, through historical continuity, have emerged as guiding figures for both family and society.

In conclusion, Ümāmah bint al-Ḥārith's counsel—an expression of sound reason—illustrates the moral guidance role and value-generating capacity of women in the Islamic intellectual tradition. Resonating with Qur'anic concepts such as qānitāt, muḥṣanāt, and ṣāliḥāt, and concretized in hadiths through principles like contentment, obedience, courtesy, cleanliness, and fidelity, this counsel reveals a striking parallel between classical examples and Islamic sources. At the same time, contemporary feminist thought has developed approaches that diverge from principles such as contentment and obedience. This highlights the necessity of evaluating classical examples in comparison with modern debates and underscores the importance of re-examining the scholarly legacy of female figures within an academic framework.

Keywords : The Holy Qur'an, Umāmah bint al-Ḥārith, Umm Iyās, Family Order, Testament.

AİŞE ABDURRAHMAN'IN (BİNTÜ'Ş-ŞÂTÎ) TEFSİR YÖNTEMİNİN DİJİTAL ANALİZİ: MAXQDA İLE İÇERİK VE NİTELİK İNCELEMESİ

Sümeyye SEVİNÇ

Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, sumeyye.sevinc@dpu.edu.tr, 0000-0002-3083-6453

Özet

Bu araştırma modern tefsir literatürünün öncü isimlerinden Âişe Abdurrahman'ın (Bintü'ş-Şâtî) *et-Tefsîrü'l-beyânî* adlı eserindeki yorum metodolojisini konu edinmektedir. Araştırma, yazarın Kur'ân'ın edebî mucizeliğini (i'câz) merkeze alan semantik yaklaşımını dijital beşerî bilimler perspektifiyle ele almaktadır. Tefsir çalışmalarında nitel veri analizi araçlarının kullanımı sınırlıdır. Geleneksel tefsir literatüründe Bintü'ş-Şâtî'nin yöntemi genellikle teorik düzeyde tartışılmış ancak tefsir metninin tamamına yayılan anlamsal Bintü'ş-Şâtî'nin tümevarımcı yöntemi, dijital kodlama sistemleri olmadan bütüncül bir tema haritasına dönüştürülememiştir. Özellikle nitel verilerin (tefsir metinlerinin) yoğunluğu, müellifin "Kur'ân'daki kelime bağlamı" ilkesinin ne derece istikrarlı uygulandığının takibini zorlaştırmaktadır. Ayrıca tefsir çalışmalarında dijital analiz yöntemlerinin istifade edilmesi konusundaki eksiklik, bu alanda metodolojik bir boşluğa neden olmaktadır. Bu araştırmanın amacı yazarın Kur'ân'ın tamamını değil, belirli sûreleri (14 sûre) kapsayan tefsirindeki edebî ve semantik çözümleme tekniklerini MAXQDA dijital analiz yazılımı aracılığıyla sistematik hale getirmektir. Bu doğrultuda yazarın dilsel analizlerinin, toplumsal adalet vurgusunun ve eleştirel duruşunun dijital bir "kod ağacı" üzerinden somutlaştırılması hedeflenmektedir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden "içerik analizi" ve "doküman incelemesi" yöntemleri uygulanacaktır. Analiz birimi olarak yazarın tefsir ettiği 14 sûre (iki cilt) seçilmiştir. Metinler dijital ortama aktarılarak MAXQDA yazılımına yüklenmiş; "Dilsel Bağlam", "Semantik Analiz"" "İsrailiyat Eleştirisi", "Toplumsal Adalet" ve "Kadın Bakış Açısı" gibi ana temalar üzerinden hiyerarşik bir kodlama sistemi oluşturulacaktır. Kelime bulutları, kavramsal haritalar ve kod ilişkileri tarayıcısı kullanılarak yazarın metodolojik duruşu görselleştirilecek ve veriler arası çapraz bir şekilde sorgulanacaktır. Böylece yazarın tefsir ettiği sûreler "i'câz", "kadın", İsrailiyat eleştirisi" ve "dilsel bağlam" gibi ana temalar MAXQDA üzerinde kodlanarak içerik ve nitelik açısından tahlil edilecektir. Bu yöntemle onun tefsirindeki anahtar kavramlar, temalar, eleştirel yaklaşımlar ve edebî çözümlemeler nicel ve nitel olarak değerlendirilecektir. Bintü'ş-Şâtî'nin biyografik bilgileri ve ilmî gelişimi de tefsir yönteminin oluşumundaki etkileri açısından incelenecektir. Analiz sonucunda Bintü'ş-Şâtî'nin tefsirinin klasik bir şerh değil, modern dilbilim verileriyle örülü bir metodolojik model olduğu saptanmıştır. Dijital analiz, yazarın kelime seçimlerindeki titizliği ve

toplumsal adalet vurgusunun tefsir metnine sistematik olarak dağıldığını somut verilerle ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Âişe Abdurrahman, Bintü'ş-Şâtî, MAXQDA, Nitel Veri Analizi, Edebî Tefsir, Dijital Beşerî Bilimler.

A DIGITAL ANALYSIS OF THE TAFSIR METHOD OF ʿĀʾISHA ʿABD AL-RAḤMĀN (BINT AL-SHĀṬIʾ): A CONTENT AND QUALITATIVE STUDY USONG MAXQDA

Abstract

This study focuses on the exegetical methodology of ʿĀʾisha ʿAbd al-Raḥmān (Bint al-Shāṭiʾ), a leading figure in modern tafsir literature, as presented in her work, Al-Tafsīr al-Bayānī. Examining the author's semantic approach, which centres on the literary inimitability (iʿjāz) of the Qurʾān, the study adopts a digital humanities perspective. The use of qualitative data analysis tools in tafsir studies remains limited. While Bint al-Shāṭiʾ's method has generally been discussed at a theoretical level within the traditional exegetical literature, her inductive approach, which permeates the entirety of the tafsir text, has not yet been transformed into a comprehensive thematic map due to the absence of digital coding systems. The density of qualitative data (i.e. tafsir texts) makes it difficult to systematically trace the consistency with which the author applies her principle of "lexical context within the Qurʾān". Furthermore, the lack of engagement with digital analytical methods in tafsir studies has created a methodological gap in the field. This research does not seek to analyse the Qurʾān in its entirety, but rather to systematise the literary and semantic analytical techniques employed in the author's exegesis of fourteen selected sūrahs through the use of MAXQDA digital analysis software. The study will seek to concretise the author's linguistic analyses, emphasis on social justice and critical stance through a digital "code tree". The study employs qualitative research designs, specifically content and document analysis. Fourteen sūrahs (in two volumes) interpreted by the author have been selected as the unit of analysis. These texts were digitised and uploaded into MAXQDA, and a hierarchical coding system was constructed based on major themes such as "Linguistic Context", "Semantic Analysis", "Critique of Isrāʾīliyyāt", "Social Justice", and "Gender Perspective". The author's methodological stance is visualised and the data are cross-analysed by utilising tools such as word clouds, conceptual maps, and the code relations browser. The sūrahs interpreted by the author are coded within MAXQDA under themes such as iʿjāz, gender, critique of Isrāʾīliyyāt and linguistic context. They are analysed in terms of content and qualitative dimensions. This approach allows the evaluation of the key concepts, themes, critical perspectives, and literary analyses in her tafsir both quantitatively and qualitatively. Additionally, Bint al-Shāṭiʾ's biographical background and scholarly development are examined to

determine their influence on her exegetical methodology. The findings reveal that her tafsir is a methodological model informed by modern linguistic insights, not merely a classical commentary. Furthermore, the digital analysis demonstrates the author's meticulous lexical choices and systematic emphasis on social justice throughout the exegetical text through concrete data.

Keywords: ʿĀʾisha ʿAbd al-Raḥmān, Bint al-Shāṭi, MAXQDA, Qualitative Data Analysis, Literary Exegesis, Digital Humanities.

FARSÇA TEFSİR YAZAN İLK HANIM: NUSRET BEGÜM EMİN VE MAHZENÜ'L-İRFÂN ADLI TEFSİRİ

Seyfullah EFE

Doç. Dr., Ege Üniversitesi Birgivi İlahiyat Fakültesi, seyfullah.efe@ege.edu.tr , 0000-0003-0296-0104

Özet

Kur'ân-ı Kerîm nüzulünden günümüze değin okunmuş, açıklanmış ve yorumlanmıştır. Tarih boyunca bu kutsal kitabı yorumlama faaliyeti içinde baskın bir şekilde var olan erkeklerin yanında az da olsa kadınların, hanım müfessirlerin de mevcudiyeti göz ardı edilmemelidir. Bu çalışma, İran'da Şii coğrafyada yetişmiş ve Farsça tefsir yazan kadın müfessirlerden Nusret Begüm Emin'in hayatı ve eserleri ile Mahzenü'l-İrfân der Tefsir-i Kur'ân adlı tefsirini konu edinmektedir. Bu çalışmanın amacı, Nusret Begüm Emin'in tefsir anlayışını ortaya koymak ve onun tefsir faaliyetinin modern dönemde kadın müfessirlerin ilmî temsiline katkısını değerlendirmektir. Çalışmanın önemi, kadın müfessirler literatüründe sınırlı biçimde ele alınan bir ismin tefsirinin, mezhebî sınırları aşan kaynak kullanımı ve ahlâkî-tasavvufî yönüyle ele alınmasında yatmaktadır. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş; metin incelemesi yoluyla müellifin tefsiri analiz edilmiş ve ilgili tefsir literatürü ile karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır.

İsfahan'da tüccar bir ailede dünyaya gelen Nusret Begüm Emin (1886-1983), daha çok Bânû Emîn olarak tanınmış, İran'da içtihat mertebesine ulaşan nadir kadın âlimlerden biri olmuştur. Eğitim faaliyetleri ve telif eserleriyle öne çıkan müellif, dokuz eser kaleme almış ve 1983 yılında vefat etmiştir. Mahzenü'l-İrfân, mushaf tertibine göre on beş cilt halinde yazılmış olup kısa bir mukaddime ile başlamaktadır. Tefsirde nefis terbiyesi ve seyr ü sülûk gibi ahlâkî yön belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Müellif, sûre başlarında temel bilgileri vermekte, âyetleri Farsçaya tercüme ederek açıklamakta ve klasik tefsir külliyatından yararlanmaktadır. Şii mezhebine mensup olmasına rağmen, Tabersî, Kummî ve Ayyâşî gibi İmâmî müfessirlerin yanı sıra Beyzâvî, Süyûtî ve Âlûsî gibi Sünnî müfessirlerden de istifade ederek mezhebî taassuptan uzak bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrıca ders ve sohbetlerinde kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları tefsire dâhil etmesi, esere güncel bir yorum boyutu kazandırmaktadır. Bu yönleriyle eser, modern dönemde kadın müfessirlerin ilmî katkılarını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Farsça, Nusret Begüm Emin, Mahzenü'l-İrfân.

THE FIRST WOMAN WHO WROTE A QUR'ANIC EXEGESIS IN PERSIAN: NOSRAT BEGUM AMEEN AND HER EXEGESIS TITLED MAKHZAN AL-IRFÂN

Abstract

The Qur'an has been read, explained, and interpreted from the time of its revelation to the present. Although the activity of interpreting this sacred text has predominantly been carried out by male scholars throughout history, the presence of female exegetes, albeit limited, should not be overlooked. This study focuses on the life and works of Nosrat Begum Ameen, a female exegete who emerged in the Shi'i intellectual milieu of Iran, and her tafsīr entitled Makhzan al-'Irfān fī Tafsīr al-Qur'ān.

The aim of this study is to reveal the exegetical approach of Nosrat Begum Ameen and to evaluate her contribution to the scholarly representation of female exegetes in the modern period.

The significance of the study lies in examining a relatively underexplored female exegete and her tafsīr in terms of its non-sectarian use of sources as well as its ethical and mystical dimensions.

This research adopts a qualitative method; the tafsīr is analyzed through textual examination and evaluated comparatively within the broader tafsīr literature.Nusrat Begum Amin (1886–1983), known as Bānū Amīn, was born into a merchant family in Isfahan and became one of the rare female scholars in Iran to attain the rank of ijtihād. She contributed to women's education and authored nine works before her death in 1983. Makhzan al-'Irfān was written in fifteen volumes according to the canonical order of the Qur'an and begins with a brief introduction. The tafsīr is characterized by a strong emphasis on moral refinement and spiritual discipline. The author provides introductory information at the beginning of each sūrah, translates the verses into Persian, and benefits from the classical tafsīr tradition. Although affiliated with the Shi'i school, she adopts a non-sectarian approach by drawing on both Imāmī exegetes such as al-Ṭabarsī, al-Qummī, and al-'Ayyāshī, and Sunni exegetes such as al-Bayḍāwī, al-Suyūṭī, and al-Ālūsī. Furthermore, the inclusion of responses to questions raised in her teaching and discussion circles adds a contemporary dimension to the work. In this respect, the tafsīr stands out as a significant example of the scholarly contributions of female exegetes in the modern period.

Keywords : Interpretation, Persian, Nosrat Begum Ameen, Makhzan al-Irfân.

İSLAM İLİM GELENEĞİNDE ENTELEKTÜEL ÜRETİMİN AKTİF ÖZNESİ OLARAK KADIN: XV. ASIR MEMLÜK İLİM DÜNYASINDA ÂİŞE BİNTİ MUHAMMED B. ABDÜLHÂDÎ EL-MAKDÎSÎYYE (ö. 816/1413)'NİN İLMÎ FAALİYETLERİ

Merve SAĞAN

Arş. Gör. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf ABD, saganmerve@beun.edu.tr, 0000-0002-2977-7564

Özet

XV. asır Memlük toprakları başta ilim olmak üzere pek çok alanda oldukça önemli gelişmelere sahne olmuştur. İlgili dönemde kadınların, sosyal hayat, siyasî ilişkiler, mimarî, edebiyat ve ticaret gibi çeşitli alanların yanı sıra ilmî sahada da en az erkekler kadar aktif yer aldıklarını, edinme fırsatı yakaladıkları âlî isnadlar sayesinde ilmî birer otorite haline geldiklerini ve kabul gördüklerini söylemek mümkündür. Bu çerçevede özellikle varlıklı ailelerden gelen kadınların, öncelikli olarak aile içinde özel bir eğitim sürecine dahil oldukları, sonrasında da câmilerdeki hadis ve kıraat ders halkalarına katılım sağladıkları bilinmektedir. Bu eğitimlerini tamamlamalarının ardından ilimle daha profesyonel bir şekilde ilgilenerek medrese ve dârülhadis gibi mekanlarda icâzete tâbî bir eğitim gören çok sayıda kadın, bu süreci hadis okuma ve okutma yetkisine sahip birer muhaddise ve güvenilir ravî olarak tamamlamış, nihayetinde dönemin ulemâsı tarafından güçlü bir ilmî otorite olarak kabul görmüştür. Bu kapsamda XV. asır Dımaşk'ında, hâiz olduğu ilmî şahsiyeti, birikimi ve gerçekleştirdiği ilmî faaliyetleriyle dönem ulemâsının dikkatini çekerek saygınlıklarını kazanmış ve ilmî bir otorite olarak kabul edilmiş kadın âlimler arasında Âişe binti Muhammed b. Abdülhâdî ön plana çıkmaktadır.

Çalışmamızda, öncelikli olarak XV. asırda yaşamış Âişe binti Muhammed b. Abdülhâdî'nin hayatının, ilmî kişiliğinin ve gerçekleştirdiği ilmî faaliyetlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Âişe'nin, gerçekleştirdiği ilmî rihleler ile bu rihleler sayesinde elde ettiği âlî isnâd çerçevesinde teşekkül eden ilmî birikimi de konu edinilmektedir. İkinci olarak Âişe binti Muhammed'in ilmî serüveninin ve ilim dünyasına katkılarının bütün boyutlarıyla görülebilmesi, anlamlandırılabilmesi ve Âişe'nin bu entelektüel dünyada doğru bir şekilde konumlandırılabilmesi için, XV. asır Memlük dönemi kadınlarının ilmî hayattaki rollerinin, konumlarının, etkinlik ve yetkinlik alanlarının da ele alınması gerekmektedir. Bu sebeple çalışmamızda, Âişe binti Muhammed'den hareket etmek kaydıyla ilgili dönemdeki kadınların entelektüel dünyada hâiz oldukları rolün bir değerlendirilmesi de yapılmaktadır.

Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada prosopografi (prosopography), tarihsel etnografya (historical ethnography), sosyal ağ analizi (social network analysis), karşılaştırmalı tarihsel analiz (comparative historical analysis) ve mikro-tarih (micro-history) yöntemlerinden istifade edilmektedir. Bu yöntemler çerçevesinde, çalışmanın ana kaynaklarını teşkil eden XV. asır Kahire'sindeki tabakât ve terâcim kitapları ve Memlük tarihi kaynakları, söz konusu dönem ile ilgili oluşan modern literatür ile birlikte ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âişe binti Muhammed b. Abdülhâdî el-Makdîsiyye, Kadınlar, İlmî Hayat, Memlükler.

WOMEN AS ACTIVE SUBJECTS OF INTELLECTUAL PRODUCTION IN THE ISLAMIC SCHOLARLY TRADITION: THE SCHOLARLY ACTIVITIES OF AISHA BINTI MUHAMMAD B. ABDULHADI AL-MAQDISIYYA (D. 816/1413) IN THE MAMLUK SCIENCE WORLD OF IN THE 15TH CENTURY

Abstract

The Mamluk territories of the 15th witnessed significant developments in many fields, especially scholarship. It is possible to say that during this period, women were at least as active a role as men in various fields such as social life, political relations, architecture, literature, and commerce, as well as in the scholarly field. They became scholarly authorities and were accepted thanks to the high-level chain (ısnad) of transmission they acquired. In this context, it is known that women, especially those from wealthy families, primarily participated in a special educational process within the family, and subsequently attended hadith and recitation study circles held in mosques. After completing their education, numerous women, pursuing a more professional approach to scholarship, receiving an education subject to ijāzah in institutions such as madrasas and dar al-hadith. They completed this process as muhaddithas—scholars authorized to read and teach hadith—and as reliable narrators, ultimately being recognized as strong scholarly authorities by the ulema of their time. In this context, Aisha binti Muhammad b. Abd al-Hadi stands out among the female scholars of the 15th century in Damascus, who, through her scholarly character, knowledge, and scholarly activities, attracted the attention and respect of the scholars and was recognized as a scholarly authority.

This study we primarily aims to present the life, scholarly personality, and scholarly activities of Aisha binti Muhammad b. Abd al-Hadi, who lived in the 15th century. In this context, we also examine Aisha's scholarly journeys and the scholarly knowledge she acquired through these journeys, based on high-level chains of transmission (ısnad). Secondly, in order to fully understand and appreciate Aisha binti Muhammad's scholarly journey and her contributions to the world of scholarship, and to correctly position her within this intellectual world, it is necessary to consider the roles, positions, activities and

areas of competence of women in scholarly life during the Mamluk period of the 15th-century. Therefore, our study also includes an evaluation of the role of women in the intellectual world during that period, starting from Aisha binti Muhammad.

This study which employs a qualitative research methodology utilizes prosopography, historical ethnography, social network analysis, comparative historical analysis and micro-history. In this context, the main sources of the study—tabaqāt and translations books from 15th-century Cairo and Mamluk historical sources—are examined in conjunction with the modern literature pertaining to the period.

Keywords: Aisha binti Muhammad b. Abd al-Hadi al-Maqdisiyya, Women, Scholarly Life, Mamluks.

ÜMMÜ SELEME RİVAYETLERİ ÜZERİNDEN ED- DÜRRU'L-MENSÛR'DA KUR'ÂN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Dilek KARACA

Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, dlkkrc78@gmail.com, 0000-0003-0907-2767

Özet

İlk emri "Oku" olan İslâm dininde ilim, kadın- erkek her Müslümana farz kılınmıştır. Bu sebeple İslâm ilim ve düşünce geleneğinde sayıları erkek ulemâ kadar çok olmamakla birlikte kadın âlimeler de yer almaktadır. Bu âlimeler arasında Hz. Peygamber'in (sas) hanesinde hem vahyin nüzulüne hem de sünnet-i nebiye şahitlik etmiş olan ümmühâtü'l-Mü'minîn ilk sıralarda yer almaktadır.

Hz. Peygamber'in (sas) eşleri arasında Hz. Âişe'den sonra en fazla rivayete sahip olan isim Ümmü Seleme'dir. Onun rivayetleri hadis, fıkıh ve İslâm tarihi literatüründe farklı yönleriyle ele alınmış ancak tefsir ilmine olan katkısı müstakil olarak yeterince incelenmemiştir. Bu çalışmanın sınırları içinde bütün tefsirleri ve Ümmü Seleme rivayetlerini incelemek mümkün olmayacaktır. Bu sebeple çalışmada salt rivayet tefsiri olması özelliğiyle öne çıkan Süyûtî'nin (v. 911/ 1505) ed- Dürru'l- Mensûr isimli tefsiri ile bu tefsirde yer alan ve Kur'ân'ın sünnetle tefsirine örnek teşkil eden Ümmü Seleme rivayetleri incelenecektir. Çalışmanın amacı mezkûr eser örneğiyle bu rivayetlerin önemini ve tefsir ilmine olan katkısını ortaya koymaktır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda ed- Dürru'l- Mensûr tefsirinde yer alan Ümmü Seleme rivayetleri tespit edilip sınıflandırılacaktır. Sınıflandırılan bu rivayetler arasında Kur'ân'ın sünnetle tefsirine imkân sağlayan rivayetler ele alınacaktır. Bu rivayetlerin hangi âyetin tefsirinde zikredildiği ve yoruma olan katkısı incelenecektir.

Çalışma kapsamında ed- Dürru'l- Mensûr adlı tefsir eserinde altmış dokuz Ümmü Seleme rivayeti tespit edilmiştir. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sas) sünneti, ibadetlerle ilgili hususlar, kadınlarla ilgili meseleler, kıyâmet alâmetleri ve Kur'an ilimlerine dair bilgiler verilmiştir. Ümmü Seleme bazen bir âyetin nüzul sebebini haber vermiş ve âyetin maksadının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Bazen âyetin nüzulü sonrası Hz. Peygamber'in (sas) tavrını haber vermiş, bu şekilde diğer muhatapların âyete nasıl icâbet etmeleri gerektiği anlaşılmıştır. Bu tavır bazen dua, bazen bir fiile teşvik bazen de bir fiili terk şeklinde olmuştur. Neticede Ümmü Seleme'den gelen rivayetlerin âyetin doğru anlaşılması noktasında önemli bir katkı sunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ümmü Seleme, Tefsir, Rivayet, Sünnet.

THE TAFSIR OF THE QUR'AN THROUGH THE SUNNAH IN AL-DURR AL-MANTHUR VIA THE NARRATIONS OF UMM SALAMA

Abstract

In Islam, whose first command is "Read," the pursuit of knowledge is an obligation for every Muslim, regardless of gender. Consequently, although their numbers are not as vast as those of male scholars, female scholars have consistently maintained a presence within the Islamic intellectual and contemplative tradition. Among these scholars, the Mothers of the Believers (Ummahat al-Mu'minin), who witnessed both the process of revelation (wahy) and the Sunnah of the Prophet (pbuh) within his household, occupy a preeminent position.

Among the wives of the Prophet (pbuh), Umm Salama is the most prominent narrator after Aisha. While her narrations have been examined from various perspectives in the literature of hadith, jurisprudence (fiqh), and Islamic history, her specific contribution to the science of tafsir has not been sufficiently analyzed as a standalone subject. Within the constraints of this study, it is not possible to examine all commentaries and every narration transmitted by Umm Salama. Therefore, this research focuses on al-Suyuti's (d. 911/1505) al-Durr al-Manthur—distinguished by its character as a purely tradition-based (riwayah) commentary—to investigate the narrations of Umm Salama that exemplify the tafsir of the Qur'an through the Sunnah. The primary objective is to demonstrate the significance and contribution of these narrations to the field of tafsir through the lens of the aforementioned work.

In line with this objective, the narrations of Umm Salama found in al-Durr al-Manthur are identified and categorized. Among these, narrations that facilitate the tafsir of the Qur'an via the Sunnah are discussed, specifically focusing on which verses they interpret and how they contribute to the tafsir commentary.

The study identified sixty-nine narrations attributed to Umm Salama within al-Durr al-Manthur. These narrations provide insights into the Sunnah of the Prophet (pbuh), matters of worship (ibadat), issues concerning women, the signs of the Last Day, and the sciences of the Qur'an (ulum al-Qur'an). Umm Salama occasionally reported the occasion of revelation (asbab al-nuzul) of a verse, thereby clarifying its intended meaning. In other instances, she recounted the Prophet's (pbuh) reactions following a revelation, illustrating how the believers should respond to the divine text. This response manifested at times as a supplication (dua), at times as an encouragement toward a specific deed, or as the cessation of a particular act. Ultimately, it is concluded that the narrations transmitted from Umm Salama provide a vital contribution to the accurate understanding and tafsir of the Quranic verses.

Keywords: Umm Salama, Tafsir, Narrative, Sunnah.

EL-KEŞŞÂF MÜELLİFİ ZEMAHŞERÎ'NİN TEFSİR İCÂZETİ VERDİĞİ BİR ÂLİME: ÜMMÜ'L-MÜEYYED ZEYNEB BİNT ABDURRAHMAN EŞ-ŞA'RİYYE (Ö. 615/ 1218-19)

Fatma Nur AKKİRAZ

Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi, fatmanurarisoy@gmail.com, 0000-0002-8974-0384

Özet

Bu tebliğ Zemahşerî'nin (ö. 538/ 1144) tefsir geleneği içerisindeki ilmî etkisini, kendisinden icâzet alan talebelerinden biri olan Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb bint Abdurrahman eş-Şa'riyye (ö. 615/ 1218-19) üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Horasan'ın önde gelen âlimlerinden ve Nîşâbur'un önemli tefsir ve hadis otoritelerinden kabul edilen Zeyneb bint Abdurrahman, "Seyyide (السيدة)", "Şeyha (الشيخة)" ve Müsnidetu Horasân (مسندة خراسان) gibi unvanlar ile anılmış, henüz çok genç yaşta aldığı icâzetleri ve uzun ömrü boyunca meşgul olduğu rivayet faaliyetleriyle İslam ilim geleneğinde önemli bir konum edinmiştir. 524/ 1130 yılında Nîşâbur'da doğan âlime, ilmî bir aileye mensup olarak yetişmiş, başta babası olmak üzere dönemin önde gelen ulemasından tahsil görmüş, Abdülgâfir el-Fârisî, Abdulmun'im el-Kuşeyrî, Abdullah el-Ferâvî ve Cârullah Zemahşerî gibi isimlerden icâzetli olarak rivayette bulunmuştur.

Kaynaklar, Zemahşerî'nin Zeyneb bint Abdurrahman'a başta el-Keşşâf tefsiri olmak üzere el-Mufassal, el-Fâik ve Esâsü'l-belâga gibi eserlerinin rivayet iznini verdiğini aktarmaktadır. Bu durum, Zemahşerî'nin tefsirinin yalnızca üzerine telif edilen eserler aracılığıyla değil, aynı zamanda rivâyet ve icâzet yoluyla sonraki nesillere aktarıldığını ortaya koymaktadır. Nîşâbur'un meşhur Nizâmiye medreselerinde ilmî bir çevrede yetişen Zeyneb bint Abdurrahman'ın öğrencileri arasında İbnü's-Salâh, İbn Nukta, el-Berzâlî ve Ziyâ el-Makdisî gibi önemli isimlerin yer alması, onun İslam geleneğindeki otoritesini göstermesi açısından dikkat çekicidir. El-Keşşâf'a ek olarak Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim rivayet zincirlerinde isminin yer alması ise onun âlî isnad sahibi bir muhaddise ve âlime bir kadın olduğunu teyit eder niteliktedir.

Bu çalışma, Zemahşerî'nin ilmî mirasının aktarımında kadın âlimlerin rolünü ortaya koymayı ve klasik dönem tefsir geleneğinde kadın âlimlerin aktif konumuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb bint Abdurrahman eş-Şâ'riyye örneği, el-Keşşâf Müellifi'nin tefsir geleneğinin canlı bir ilmî aktarım ağı içerisinde sürdürüldüğünü göstermesi bakımından gözden kaçmaması gereken bir örnek sunmaktadır. Vefatıyla birlikte hadiste âlî isnadın da inkitaya uğradığı belirtilen âlime, klasik İslam ilim geleneğinde kadın âlimlerin yerini yeniden değerlendirme açısından önemli bir misal teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet, Râvî, Zemahşerî, Zeyneb bint Abdurrahman.

A FEMALE SCHOLAR AUTHORİZED İN TAFSIR BY AL-ZAMAKHSHARI, AUTHOR OF AL-KASHSHAF: UMM AL-MU'AYYAD ZAYNAB BINT 'ABD AL-RAHMAN AL-SHA'RIYYA (D. 615/1218–19)

Abstract

This paper examines the scholarly influence of Mahmud b. Umar al-Zamakhshari (d. 538/1144) within the tafsīr tradition through one of his students who received authorization (ijāza) from him, namely Umm al-Muʾayyad Zaynab bint ʿAbd al-Raḥmān al-Shaʿriyya (d. 615/1218–19). Regarded as one of the leading scholars of Khurāsān and an important authority in tafsīr and ḥadīth in Nishapur, Zaynab bint ʿAbd al-Raḥmān was known by honorific titles such as al-Sayyida, al-Shaykha, and Musnidat Khurāsān. Having received ijāzas at a young age and engaged in transmission activities throughout her long life, she attained a prominent position in the Islamic scholarly tradition. Born in Nishapur in 524/1130 into a scholarly family, she studied under leading scholars of her time, including ʿAbd al-Ghāfir al-Fārisī, ʿAbd al-Munʿim al-Qushayrī, ʿAbd Allāh al-Farāwī, and Zamakhsharī himself, from whom she received authorization to transmit.

Sources report that Zamakhsharī granted Zaynab bint ʿAbd al-Raḥmān permission to transmit several of his works, most notably his tafsīr al-Kashshāf, as well as al-Mufaṣṣal, al-Fāʾiq, and Asās al-Balāgha. This indicates that Zamakhsharī's scholarly legacy was transmitted not only through derivative writings but also through chains of transmission and ijāza. Raised within the scholarly environment of the famous Niẓāmiyya madrasas of Nishapur, Zaynab bint ʿAbd al-Raḥmān counted among her students prominent scholars such as Ibn al-Salah al-Shahrazuri, Ibn Nuqta, al-Barzali, and Diya al-Din al-Maqdisi, which reflects her authority within the Islamic scholarly tradition. In addition to transmitting al-Kashshāf, her name appears in the transmission chains of Sahih al-Bukhari and Sahih Muslim, further confirming her status as a female scholar possessing elevated chains of transmission (ʿālī isnād).

This study aims to highlight the role of women scholars in the transmission of Zamakhsharī's intellectual legacy and to draw attention to the active participation of women in the classical tafsīr tradition. The case of Umm al-Muʾayyad Zaynab bint ʿAbd al-Raḥmān al-Shaʿriyya demonstrates that the exegetical tradition of the author of al-Kashshāf continued within a dynamic network of scholarly transmission. Reportedly, with her death, a high-level chain of transmission in ḥadīth came to an end, making her an important example for reassessing the role of women scholars in the classical Islamic intellectual tradition.

Keywords: Tafsir, Rumor, Narrator, Zamakhsharî, Zaynab bint 'Abd al-Rahmân.

MEMLÜK DÖNEMİ KADIN ALİMLERİNDEN FÂTIMA BİNT MUHAMMED B. AHMED ET-TENÛHÎYYE

Rukiye OĞUZAY

Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, roguzay@comu.edu.tr, 0000-0002-3937-5024.

Özet

Memlük Devleti'nin (1250-1527) eğitime büyük değer verdiği, eğitim kurumlarından ve yetişen âlimlerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde kadınların da ilim dünyasında aktif olduğu mu'cem, meşyeha, sebet türü eserlerde görülmektedir. Bu çalışmada, Memlük dönemi tanınmış alimlerinden İbn Hacer'in bu tür eserlerinde yer verdiği hocalarından Fâtıma bint Muhammed b. Ahmed et-Tenûhîyye hakkında bilgi verilecektir. 712 yılında doğan, 803 yılında vefat eden Fâtıma et-Tenûhîyye'nin uzun ömründe ilme büyük katkı sağladığı görülmektedir. Onun hakkında "Müsnidetü't-Dünyâ" denmesi, birçok eserin rivayetine sahip tek kişi olması ilim dünyasındaki konumunu göstermektedir. Nitekim İbn Hacer, bu hanım hocasından okuduğu yüzden fazla eserin ismini aktarmaktadır. Ayrıca bu listenin tam bir sayıyı vermediğini de eklemektedir. Bu ifadeler Fâtıma et-Tenûhîye'nin, tarih, fıkıh ve dil gibi pek çok alanda çalışmaları bulunan İbn Hacer'e büyük bir katkısı olduğunu göstermektedir. İbn Hacer, kıraat yoluyla aldığını ifade ettiği için onunla birebir görüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak, hocasının isnadını zikrederken "icazet" lafzını daha çok kullandığı görülmektedir, bunlara ek olarak "sema" lafzının bulunduğu isnadlar da vardır. Bu ifadeler, ilmi tedriste sema, kıraat ve icazet metodunun kullanıldığını göstermektedir. Buna ek olarak, İbn Hacer'in okuduğu eserlerin hocasına hangi isnadla geldiği bilgisi de o döneme kadar gelen ilmi silsile hakkında büyük bir bilgi kaynağıdır. Ayrıca eserlerin hangi bölümlerinin, kaçıncı ciltlerinin icazet yoluyla alındığı ayrıntılı bir şekilde sunulmaktadır. Bu bilgiler, dönemdeki ilmi dakikliği, şeffaflığı ve hassasiyeti göstermektedir. Ayrıca Fâtıma et-Tenûhîye'nin kız kardeşinin de ilim ehli olduğu, İbn Hacer'in bazen ikisinden de ders almasından anlaşılmaktadır. Timur'un Dımaşk'ı muhasara ettiği 803/1401 yılında vefat etmiştir. İbn Hacer'in vefat tarihini Dımaşk muhasarası kaydıyla vermesi, kişisel bilgilerin dönemin tarihi ile birlikte daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışma bir kadın alim üzerinden dönemin ilmi dünyası hakkında fikir sahibi olmayı, onların sahib olduğu isnadları tespit etmeyi, okunan eserlerin hangi alanlardan olduğunu ve Hadis ilminin buradaki durumunu göstermeyi amaçlamaktadır. Buna göre, kadınlar İslam dünyası ilim hayatında İslami ilimlerde hocalık yapacak kadar uzmanlaşmış, sadece Kur'ân hıfzetmekle kalmamış İslami ilimlere çok yönlü hakim olmuş, İbn Hacer gibi büyük alimlerin yetişmesine katkı sağlamış, hayat meşguliyeti ve bazen de çağın sıkıntılarına rağmen yoğun çaba ve zaman harcayarak ilim tahsil etmiş ve bu birikimini aktararak alimlerin yetişmesini kendisine vazife bilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Memlükler, Fehrese, Fâtıma et-Tenûhiyye, İbn Hacer.

FATIMA BINT MUHAMMED B. AHMED ET-TENUHIYYAH, A FEMALE SCHOLAR FROM THE MAMLUK PERIOD

Abstract

The Mamluk State (1250-1527) placed great value on education, as evidenced by its educational institutions and the scholars educated. The active role of women in the world of scholarship during this period can be seen in works such as mu'cem, meşyeha, and sebet. This successful scholar, Ibn Hajar, who was prominent during the Mamluk period, mentions one of his teachers, Fatima bint Muhammad b. Ahmed al-Tanukhiyya, in his works of this kind. Fatima al-Tanukhiyya, who was born in 712 and died in 803, is seen to have made significant contributions to scholarship during her long life. Ibn Hajar quotes a portion of the works he studied under this female teacher. He also adds that he did not give an exact number of these books. These statements show that Fatima al-Tanukhiya made a significant contribution to Ibn Hajar, who had works in many fields such as history, jurisprudence, and linguistics. Since Ibn Hajar stated that he received her teachings through "qira'a", it is understood that he met with her in person. In addition, information about the chain of transmission (isnad) through which the works that Ibn Hajar studied reached her teacher is a great source of information about the scholarly lineage that extended up to that time. Furthermore, the text details which sections and volumes of the works were obtained through authorization. This information demonstrates the scholarly precision and meticulousness of that period. It is also evident from the fact that Ibn Hajar sometimes studied with both of them that Fatima al-Tanukhiya's sister was also a scholar. She died in 803/1401, the year Timur besieged Damascus. Ibn Hajar's inclusion of the date of her death in conjunction with the siege of Damascus is important for evaluating personal information within a historical context.

This study aims to provide insight into the scholarly world of the period through the lens of a female scholar, to identify the chains of transmission (isnad) they possessed, to determine the fields of study of the works they read, and to demonstrate the state of Hadith studies within this context. Accordingly, women in the Islamic world have become so specialized in Islamic sciences that they have even taught them, not only memorizing the Quran but also mastering a wide range of Islamic sciences. They have contributed to the upbringing of great scholars like Ibn Hajar, and despite the demands of life and sometimes the difficulties of the age, they have devoted considerable effort and time to acquiring knowledge, considering it their duty to share this knowledge and contribute to the upbringing of scholars.

Keywords : Hadith, Mamluks, Fehrese, Fatima al-Tanukhiyya, Ibn Hajar.

RİVAYET VE İÇTİHAD SENTEZİ: ÜMMÜ SELEME'NİN ERKEN İSLAM DÜŞÜNCESİNE KATKILARI

Tuba Hacer KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Ünv., thkorkmaz@fsm.edu.tr, thykorkmaz@gmail.com, 0000-0001-6261-1411

Özet

Bu makale, İslam ilim geleneğinin teşekkül sürecinde belirleyici bir rol oynayan sahabe nesli içerisinde öne çıkan kadın âlimlerden Ümmü Seleme'nin ilmî şahsiyetini ve düşünce tarihindeki yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Erken dönem İslam toplumunda bilgi üretimi ve aktarımının merkezinde yer alan sahabe kuşağı, kadınların da aktif katılımıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda Ümmü Seleme, hem Hz. Peygamber'e olan yakınlığı hem de ilmî merakı ve dirayeti sayesinde temayüz eden önemli bir otorite olarak dikkat çekmektedir.

Kaynaklarda, onun çeşitli meselelerde doğrudan Hz. Peygamber'in görüşlerine başvurduğu, yer yer istişare süreçlerinde etkin rol üstlendiği ve özellikle kadınlara ilişkin konularda açıklayıcı sorular yönelttiği görülmektedir. Bu yönüyle Ümmü Seleme, sadece rivayet eden bir aktarıcı değil, aynı zamanda bilginin oluşum sürecine katkıda bulunan aktif bir özne olarak değerlendirilebilir. Nitekim hadis rivayeti açısından Aişe bint Ebû Bekir'den sonra en çok rivayette bulunan isimlerden biri olması, onun ilmî otoritesini pekiştiren unsurlar arasındadır.

Ümmü Seleme'nin uzun bir ömür sürmesi, sahabe sonrası dönemde de ilmî etkisini devam ettirmesine imkân sağlamış; özellikle aile hukuku, ibadetler ve kadınlara dair meselelerde kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarla erken dönem fıkhî düşüncenin teşekkülüne katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede onun görüşleri, sahabe içtihadının önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir. Kadın müctehid kimliğiyle öne çıkan Ümmü Seleme, yalnızca kendi döneminde değil, sonraki nesiller için de referans kabul edilen bir ilim ve otorite figürü olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, Ümmü Seleme örneği üzerinden İslam düşünce geleneğinde kadınların ilmî üretim, rivayet ve içtihat süreçlerindeki etkin rolünü ortaya koymayı hedeflemekte; böylece erken dönem İslam ilim tarihinin daha bütüncül ve kapsayıcı bir perspektifle yeniden değerlendirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sahabe, Ümmü Seleme, Kadın Müctehid, İslam İlim Geleneği.

BETWEEN TRANSMISSION AND IJTIHĀD: UMM SALAMA'S CONTRIBUTIONS TO EARLY ISLAMIC THOUGHT

Abstract

This article examines the scholarly persona and intellectual contribution of Umm Salama as one of the prominent female figures within the Companions (ṣaḥāba), a foundational period in the formation of the Islamic intellectual tradition. The early Muslim community, often characterized by the centrality of the Companions in the production and transmission of knowledge women also played active and influential roles in this process. In this context, Umm Salama stands out as a distinguished authority due to her close association with the Prophet, her intellectual curiosity, and her analytical engagement with emerging religious questions.

Historical sources indicate that she frequently consulted the Prophet on various matters, participated in consultative exchanges, and posed critical questions particularly on issues concerning women and family life. This active engagement positions her not merely as a transmitter of knowledge but as a participant in its formation. In terms of hadith transmission, she is recognized as one of the leading narrators among the Prophet's wives, second only to Aisha bint Abi Bakr, further reinforcing her scholarly authority.

Umm Salama's long lifespan enabled her to extend her influence into the post-Prophetic period, during which she responded to a wide range of inquiries from the Muslim community. Her legal opinions and reasoned judgments, particularly in matters of family law, ritual practice, and women's issues, contributed to the early development of Islamic legal thought. In this regard, she may be regarded as a representative of female ijtihād within the Companions, embodying an authoritative voice in the interpretive tradition.

In conclusion, this study seeks to highlight, through the example of Umm Salama, the active and formative role of women in the Islamic intellectual tradition. By foregrounding her contributions, the article aims to contribute to a more comprehensive and inclusive understanding of the early development of Islamic scholarship.

Keywords: Ṣaḥāba, Umm Salama, Female Mujtahid, Islamic Intellectual Tradition.

HİCRÎ VII. ASIR DIMAŞK HADİS KÜLTÜRÜNDE KADIN ÂLİMLERİN ROLÜ: KERÎME VE SAFİYYE BİNT ABDÜLVEHHÂB ÖRNEĞİ

Merve İLERİ

Araştırma Görevlisi Dr., Aksaray Üniversitesi, merveileri@gmail.com, 0000-0002-0226-5972

Özet

Hicrî yedinci asırda önemli ilim merkezlerinden olan Dımaşk'ta ulema ailelerine mensup kadınlar küçük yaşta hadis eğitimi alma imkânı bulmuşlardır. Âli isnadın önemini koruduğu bu dönemde ailevi gelenek, hoca-talebe ilişkileri, hadis öğrenim-öğretim metotları, okudukları-okuttukları eserler ve eğitim mekanları üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Kerîme (v. 641/1243) ve Safiyye (v. 646/1248) bint Abdülvehhâb, pek çok alimin yetiştiği Kureşî ailesi mensubu olarak dönemin karakteristik kadın râvi özelliklerini yansıtan önemli örneklerdir. Bu çalışma, rical kaynaklarındaki verilerden hareketle, iki kadın hadisçinin hadis tarihindeki rollerini ve ilim meclislerinin durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kerîme ve Safiyye kardeşler, ilk eğitimlerini erkek kardeşleri Ali (v. 618/1221) ile babalarından aldıktan sonra, evlerinde yapılan hadis meclislerinde ve babalarıyla gittikleri derslerde sema ve kıraat metodu ile Müsned-i Ahmed b. Hanbel, Sünen-i Ebû Davud başta olmak üzere pek çok hadis cüzü, fevâid, emâli ve erbaîn türü eserler ile fıkha dair bazı kitapların rivayet hakkını elde etmişlerdir. Bağdat kadısı olan amcaları Ebü'l-Mehâsin'in (v. 575/1179) onlar için Ebü'l-Vakt'den (v. 553/1158) aldığı Sahîh-i Buhârî icazetiyle öne çıkmışlardır. Uzun ömürleri sayesinde bu eserlerin naklinde teferrüd eden Kerîme ve Safiyye yedinci asrın ilgi gören kadın hadisçilerden olmuşlardır. Kerîme dedesinin kendisi için tahric ettiği sekiz ciltlik Meşyeha'sını ve diğer bazı rivayetleri Meytur'daki bahçesinde düzenlediği derslerde küçük-büyük kadın-erkek çok sayıda kişiye naklederek ilmi aktarımına devam etmiştir. Talebelerinden Ziyâeddin el-Makdisî (v. 643/1245), Münzirî (v. 656/1258), Fâtıma bint Süleyman (v. 708/1308) ve Birzâlî (v. 739/1339) gibi devrin önde gelen âlimleri, Kerîme'nin hadisler okunurken duygulanıp ağladığını ve yüksek sesle salavat getirdiğini vurgulamıştır. Safiyye ise evlilik sebebiyle taşındığı Hama'daki evinde düzenlediği meclislerle hadis rivayetini sürdürmüştür. Torunları, yeğenleri gibi aile üyeleri yanında Enmâtî (v. 619/1222) ve Dimyâtî (v. 705/1305) gibi çok sayıda âlime nakilde bulunduğu esnada küçük oğlu yanında bulunduğu vurgulanmıştır. Netice olarak kadın hadisçiler hakkındaki bilgiler değerlendirildiğinde, kardeşlerle ortak hoca ve talebelere sahip olmak, aile içi hadis nakli, evin öğrenim mekânı olarak kullanımı gibi unsurlar ile âli isnadın merkezi konumu yedinci asırda Dımaşk'taki hadis kültürünün karakteristik yapısını ve kadınların ilmi otoritesinin toplumsal kabulünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kadın Hadisçiler, Hicrî VII. Asır, Ailevi Gelenek, Âli İsnad.

THE ROLE OF FEMALE SCHOLARS IN THE HADITH CULTURE OF SEVENTH-CENTURY AH DAMASCUS: A CASE STUDY OF KARĪMA AND ṢAFIYYA BINT ABDÜLVEHHĀB

Abstract

In the seventh century AH, Damascus emerged as a preeminent center for hadith studies, where women from scholarly families enjoyed early access to hadith education. During this period, when the importance of ʿālī isnād (elevated chains of transmission) remained paramount, familial tradition played a decisive role in shaping teacher-student dynamics, pedagogical methods, the curricula of transmitted works, and educational spaces. In this context, Karīma (d. 641/1243) and Ṣafiyya (d. 646/1248) bint Abdülvehhāb, members of the distinguished Qurashī family, stand as prominent examples reflecting the characteristic features of female traditionists (rāwiya) of the era. Based on data from biographical dictionaries (rijāl), this study aims to elucidate the historical roles of these two female hadith scholars and the state of their scholarly circles (majālis). Following their initial training under their father alongside their brother ʿAlī (d. 618/1221), Karīma and Ṣafiyya acquired transmission rights (riwāya) for numerous works—including the Musnad of Aḥmad b. Ḥanbal, the Sunan of Abū Dāwūd, and various genres such as hadith juz', fawāʾid, amālī, and arbaʿīn—through the methods of samāʿ (audition) and qirāʾa (recitation) in domestic and public circles. They gained further prominence through the Ṣaḥīḥ al-Bukhārī authorization (ijāza) obtained for them by their uncle, the Judge of Baghdad, Abū'l-Maḥāsin (d. 575/1179), from the renowned Abū'l-Waqt (d. 553/1158). Benefiting from their longevity, Karīma and Ṣafiyya became sought-after scholars who attained tafarrud (unique authority) in the transmission of these works. Karīma continued her scholarly transmission by teaching her eight-volume Mashyakha, compiled for her by her grandfather, alongside other narrations in her garden in the Maytūr district to a diverse audience of men, women, and children. Eminent contemporary scholars such as Diyāʾ al-Dīn al-Maqdisī (d. 643/1245), al-Mundhirī (d. 656/1258), Fāṭima bint Sulaymān (d. 708/1308), and al-Birzālī (d. 739/1339) emphasized that she would become deeply moved and weep while reciting hadith, often invoking blessings upon the Prophet aloud. Similarly, Ṣafiyya maintained her transmission through circles organized in her home in Hama after her marriage. It is noted that notable scholars like al-Anmāṭī (d. 619/1222) and al-Dimyāṭī (d. 705/1305), alongside family members such as her grandchildren and nephews, attended her sessions while her young son was present. Consequently, the evaluation of these female scholars' activities demonstrates that shared mentorship, familial transmission, the use of the home as a site of learning,

and the central role of ʿālī isnād reflect the characteristic structure of the seventh-century Damascene hadith culture and the social acceptance of women's intellectual authority.

Keywords: Hadith, Female Hadith Scholars, 7th Century AH, Familial Tradition, ʿĀlī Isnād (Elevated Chains of Transmission).

ŞAM FIKIH HALKASINDAN HÜCEYME BİNT HUYEY EL-VASSÂBİYYE (Ö. 81) VE FAKİHE KİMLİĞİ

Süheyla AKSOY

Ar. Gör. DEÜ İlahiyat, suheyla.aksoy@deu.edu.tr, 0000-0002-0806-6704

Özet

İslam hukuk düşüncesinde tâbiîn dönemi nassların yorumlanarak yerleşik hukuk normlarına dönüştüğü sürecin başlangıç aşamasını temsil etmektedir. Bu dönemde ilmî faaliyetlerde bulunan kadın âlimler genellikle hadis rivayeti bağlamında ele alınmış ancak fıkhî otorite üretimi ve fetva faaliyetleri yeterince incelenmemiştir. Oysa tabakāt ve ricâl literatürü incelendiğinde bazı kadın âlimlerin yalnızca hadis rivayet eden muhaddisler değil aynı zamanda fetva veren, talebe yetiştiren ve ilmî otorite sahibi fakiheler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Hüceyme bint Huyey daha çok bilinen adıyla Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ fıkıh kimliğiyle ön plana çıkan önemli bir tâbiîn âlimesidir. Ümmü'd-Derdâ'nın bizzat mescidde ders vermesi ve ilmî faaliyetlerini kamusal bir mekânda sürdürmesi, onun yalnızca rivayet aktaran bir muhaddis değil aynı zamanda fıkhî görüş bildiren ve ilmî otoriteye sahip bir fakihe olduğunu göstermektedir. Nitekim Şam'daki Emevî Camii'nde ders verdiği ve ders halkasına dönemin önde gelen ilim talebelerinin katıldığı bilinmektedir. Kaynaklarda Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın dahi onun derslerine katıldığının rivayet edilmesi onun ilmî otoritesinin siyasal ve toplumsal çevreler tarafından da kabul gördüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu durum erken dönem İslam toplumunda kadınların ilmî ve fıkhî otorite üretim sürecine aktif olarak katıldıklarını ve kamusal ilmî alanda yer alabildiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışma, Tâbiîn neslinin mümtaz simalarından Hüceyme bint Huyey'in (Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ) rivayet ve dirayet sahasındaki yetkinliğini ele alarak onun klasik hukuk doktrininin teşekkül sürecindeki fıkhî mevcudiyetini, şahsi içtihatları ve eğitim faaliyetleri çerçevesinde ana kaynaklar ışığında tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Hüceyme bint Huyey, Müctehide-i Münferide, İstihrac, İstinbat, Fıkıh Usulü.

HUJAYMA BINT HUYAY AL-WASSABIYYA (D. 81) OF THE DAMASCUS FIQH CIRCLE AND HER IDENTITY AS A JURIST

Abstract

In Islamic legal thought, the Successors period represents the initial stage of the process by which scriptural texts were interpreted and transformed into established legal norms. Female scholars active during this period have generally been discussed in the context of

hadith narration, but their role in the production of legal authority and fatwa activities has not been sufficiently examined. However, an examination of the literature on tabakāt and rijāl reveals that some female scholars were not merely hadith narrators but also jurists who issued fatwas, trained students, and held scholarly authority. In this context, Hujayma bint Huyay, better known as Umm al-Darda' al-Sughra, is a prominent Successors scholar distinguished by her fiqh expertise. The fact that Umm al-Darda personally taught in the mosque and conducted her scholarly activities in a public space demonstrates that she was not merely a hadith scholar transmitting narrations but also a jurist who expressed legal opinions and possessed scholarly authority. Indeed, it is known that she taught at the Umayyad Mosque in Damascus, and that the leading students of the time attended her lectures. It is noteworthy that sources report even the Umayyad caliph Abd al-Malik ibn Marwan attended her lectures, indicating that her scholarly authority was recognized by political and social circles as well. This situation is significant in that it demonstrates that women actively participated in the process of producing scholarly and legal authority in early Islamic society and were able to hold a place in the public scholarly sphere. This study examines the expertise of Hujayma bint Huyay (Umm al-Darda' al- -Sugra) and aims to identify her jurisprudential presence in the formation process of classical legal doctrine, as well as her personal legal opinions and educational activities, in light of primary sources.

Keywords: Hujayma bint Huyay, The Sole Jurist, Derivation, Inference, Principles of Islamic Jurisprudence.

أثر المرأةِ في روايةِ الحديثِ خلالَ العصرِ العثماني المتأخر: مسندة المدينة أمةُ الله الدهلوية ونطاقُ تأثير إسنادِها في العالم الإسلامي

محمد أحمد رضا

PhD, İbn Haldun Üniversitesi, muhammad.raza@stu.ihu.edu.tr, 0000-0003-0689-8598

الملخص :

تتناول هذه الدراسة النشاط العلمي النسائي في مجال رواية الحديث وتقاليد الإجازة خلال العصر العثماني المتأخر، وهي فترة شهدت تحولات سياسية واجتماعية كبرى أثرت على مراكز العلم. وتبرز أهمية البحث وضرورته في مراجعة الظنون السائدة بأن دور المرأة في علوم الحديث قد انحسر في القرون المتأخرة، وذلك عبر استنطاق السيرة المسندية لمسندة المدينة المنورة "أمة الله الدهلوية" (ت 1357هـ / 1938م).

وعلى الرغم من أن تأخير وفاتها إلى القرن العشرين قد يوحي بتصنيفها ضمن نساء العصر الحديث، إلا أن التحقيق يثبت أن ذلك كان نتاج عُمرها المديد؛ إذ قضت جُلَّ حياتها وعطائها العلمي في القرن التاسع عشر الميلادي، مما يجعلها حلقة وصل فريدة وجسراً إسنادياً يربط بين العصور التقليدية والحديثة. ومن المثير للاستغراب أنه رغم مكانتها السامقة، إلا أن المكتبة الأكاديمية تفتقر -حسب استقصاء الباحث- إلى دراسة علمية مستقلة تتناول حياتها وجهودها برصد وتحليل دقيق، وهو ما تسعى هذه الدراسة لسده.

ولا يكتفي البحث بالسرد التاريخي، بل يطمح إلى تحليل "المكانة الإسنادية" لعالمة صاغت حلقة وصل مركزية بين الأقطار، مستفيدة من استقرارها في الحجاز لتربط مدارس القارة الهندية بنظيراتها في الأناضول، والشام، ومصر والإفريقية. وتطمحُ هذه الدراسةُ إلى الكشفِ عن مدى فاعليةِ الإسهامِ النسائي في صياغةِ المشهدِ العلميِّ في العصورِ المتأخرة، وإثباتِ أنَّ إسهامَ الدهلويةِ كان مَعْلماً بارزاً في استمراريةِ الوحدةِ الفكريةِ والحديثيةِ بين مشرقِ العالمِ الإسلاميِّ ومغربه.

الكلمات المفتاحية: رواية الحديث، رواية النساء، الإسناد، العصر العثماني المتأخر، أمة الله الدهلوية.

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ HADİS RİVAYETİNDE KADINLARIN İZLERİ: MEDİNE MÜSNİDESİ EMETULLAH ED-DEHLEVÎ VE İSLAM DÜNYASINDAKİ İSNAD ETKİ ALANI

Özet

Bu çalışma, ilim merkezlerini etkileyen büyük siyasi ve sosyal dönüşümlerin yaşandığı Geç Osmanlı Dönemi'nde kadınların hadis rivayeti ve icazet geleneğindeki bilimsel faaliyetlerini ele almaktadır. Araştırmanın önemi ve gerekliliği, geç dönemlerde kadınların hadis ilmindeki rolünün azaldığına dair yaygın kanaati, Medine-i Münevvere'nin müsnidesi Emetullah ed-Dehlevî'nin (ö. 1357 h. / 1938 m.) isnad biyografisini inceleyerek yeniden değerlendirmesinde yatmaktadır.

Her ne kadar yirminci yüzyıldaki vefatı onu modern dönem kadınları arasında sınıflandırmayı düşündürse de incelemeler, bunun yüz yılı aşan uzun ömrünün bir sonucu olduğunu kanıtlamaktadır. Bilimsel üretiminin ve hayatının büyük kısmını 19. yüzyılın sonlarında geçiren Dehlevî, bu yönüyle klasik ve modern dönemleri birbirine bağlayan eşsiz bir halka ve isnad köprüsü niteliğindedir. Sahip olduğu yüksek makama rağmen akademik literatürde -araştırmacının tespitlerine göre- hayatını ve çabalarını titiz bir analizle ele alan bağımsız bir çalışmanın bulunmaması dikkat çekicidir; bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırma, salt tarihsel bir anlatıyla yetinmeyip, Hicaz'daki ikametini kullanarak Hindistan Alt Kıtası'ndaki hadis okullarını Anadolu, Şam ve Mısır'daki emsalleriyle birleştiren bu alimenin "isnad konumunu" analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, geç dönemlerde bilimsel ortamın şekillenmesinde kadın varlığının etkinliğini ortaya koymayı ve Dehlevî'nin katkılarının İslam dünyasının doğusu ile batısı arasındaki entelektüel ve hadis birliğinin sürekliliğinde ne denli belirgin bir nişane olduğunu kanıtlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis Rivayeti, Kadın Rivayeti, İsnad, Geç Osmanlı Dönemi, Emetullah ed-Dehlevî.

KADIN SAHÂBÎLERİN MUSHAF VE KIRAAT ALANINDAKİ KATKILARI: HZ. PEYGAMBERİN ZEVCELERİ ÖRNEĞİ

Mehmet Maşuk ACAR

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mehmetmasukacar@gmail.com, 0000-0002-9353-8736

Özet

Bu çalışma, İslâm'ın ilk dönemlerinde kadınların Mushaf'ın korunması ve kıraat farklılıkları alanındaki katkılarını Hz. Peygamberin zevceleri örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. İslâm'ın doğuşuyla birlikte kadınlar, vahyin ilk muhatapları arasında yer almış; Kur'an'ın öğrenilmesi, öğretilmesi ve muhafazasında aktif roller üstlenmişlerdir. Nitekim vahyin ilk yıllarından itibaren kadın sahâbîler, Kur'an'ın tilaveti ve kıraat rivayetleri konusunda büyük bir gayret göstermiş, hem bireysel olarak öğrenmiş hem de çevrelerine öğretmişlerdir. Bu süreçte kadınların ilmî sorumluluk bilinci, onları yalnızca aile içinde değil, toplumun genelinde de Kur'an öğretiminde etkin kılmıştır. Hz. Peygamber'in eşleri ise vahyin doğrudan muhatapları olarak Mushaf'ın korunması ve kıraat farklılıklarının aktarılmasında özel bir konuma sahip olmuş; evleri birer eğitim merkezi hâline gelmiş ve sahâbîler dahi onlardan istifade etmiştir. Hz. Aişe, ilmî birikimi ve rivayetleriyle kıraat farklılıklarının anlaşılmasında önemli bir otorite olarak öne çıkmıştır. Özellikle Hz. Aişe'den nakledilen bazı kıraat vecihleri, onun Kur'an tilavetine dair dikkatini ve rivayetlerdeki titizliğini göstermekte; kıraat farklılıklarının erken dönemde kadın sahâbîler tarafından da aktarıldığını ortaya koymaktadır. Hafsa bint Ömer, Mushaf'ın korunması ve çoğaltılması sürecinde üstlendiği kritik görevle Kur'an'ın sonraki nesillere aktarılmasında temel bir rol oynamıştır. Ümmü Seleme, Kur'an tilavetindeki üslup ve kıraat rivayetleriyle sahâbe arasında dikkat çekmiş, kadınların kıraat ilmindeki temsilini güçlendirmiştir. Bu örnekler, kadınların yalnızca bireysel öğrenimle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal düzeyde Kur'an öğretimi ve Mushaf'ın muhafazasında otorite kabul edildiklerini ortaya koymaktadır. Çalışmada klasik kaynaklar arasında Tabakât eserleri, hadis literatürü ve ilgili rivayetler; ayrıca modern araştırmalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş, bu rivayetlerin ilmî değeri ve tarihsel bağlamı analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Hz. Peygamberin zevceleri örneği üzerinden yapılan bu inceleme, kadınların İslâm düşünce geleneğinde Mushaf'ın muhafazası, kıraat ve hıfz alanındaki katkılarının tarihsel ve ilmî değerini ortaya koymakta; kadınların ilmî temsiliyetinin erken dönemden itibaren güçlü bir şekilde var olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Mushaf, Kur'an Talimi, Kadın Sahâbîler, Hz. Peygamber'in Zevceleri.

THE CONTRIBUTIONS OF FEMALE COMPANIONS IN THE FIELDS OF QUR'ANIC CODEX AND QIRĀʾĀT: THE EXAMPLE OF THE PROPHET'S WIVES

Abstract

This study aims to examine the contributions of women in the early Islamic period to the preservation of the Qur'anic codex (Muṣḥaf) and to the transmission of qirāʾāt variations, focusing on the example of the Prophet's wives. From the very beginning of Islam, women were among the first recipients of revelation and played active roles in learning, teaching, and safeguarding the Qur'an. Since the earliest years of revelation, female Companions demonstrated remarkable dedication to Qur'anic recitation and its transmission, not only learning individually but also teaching within their communities. Their scholarly sense of responsibility made them influential in Qur'anic education both within the family and in broader society. The Prophet's wives, as direct recipients of revelation, held a distinctive position in the preservation of the Muṣḥaf and the transmission of qirāʾāt differences; their households became centers of learning, benefiting even other Companions. ʿĀʾisha distinguished herself as an authority in understanding qirāʾāt variations through her scholarly expertise and narrations. Some of the qirāʾāt attributed to her highlight her precision in Qur'anic recitation and demonstrate that women were actively involved in transmitting qirāʾāt from the earliest period. Ḥafṣa bint ʿUmar played a pivotal role in safeguarding and supervising the codex, ensuring its transmission to subsequent generations. Umm Salama contributed through her narrations on recitation style and qirāʾāt, reinforcing the presence of women in this scholarly domain. Umm Waraqah, known for memorizing the Qur'an and leading prayer in her household, exemplifies women's engagement in memorization and teaching activities. These examples reveal that women's contributions were not confined to personal learning but extended to communal Qur'anic education and the preservation of the Muṣḥaf, where they were recognized as authorities. The study draws upon classical sources such as Ṭabaqāt works, ḥadīth literature, and related reports, alongside modern scholarship, to analyze the scholarly value and historical context of these contributions. In conclusion, by focusing on the Prophet's wives, this research demonstrates the historical and scholarly significance of women's roles in the preservation of the Muṣḥaf, the transmission of qirāʾāt variations, and Qur'anic memorization, highlighting their strong intellectual presence from the earliest stages of Islamic thought.

Keywords: Qirāʾāt; Muṣḥaf, Qur'anic Instruction, Female Companions, Prophet's Wives.

HZ. AİŞE'NİN KELAMÎ GÖRÜŞLERİ VE İLK DÖNEM KELAM TARTIŞMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ahmet AKDENİZ

Dr. Öğr. Üyesi/Dicle Üniversitesi, ahmet.akdeniz@dicle.edu.tr, 0009-0001-1571-3295

Özet

Bu çalışma, Hz. Aişe'nin rivayetleri ve rivayetlere müdahaleleri bağlamında onun kelamî görüşlerini ortaya koymayı ve bu görüşlerin erken dönem kelam tartışmaları üzerindeki etkisini tespit etmeyi hedeflemektedir. Efendimizin ibadet ve ahlak pratiklerinin önemli bir kısmının bizlere ulaşmasında önemli bir yeri olan Hz. Aişe'nin, kelamî görüşleri hakkında yeteri kadar akademik ve ilmî çalışma yapılmamıştır. Hayatına dair yazılarda birkaç paragraf ile geçiştirilen bu husus, onun kelamî yönünün karanlıkta kalmasına neden olmuştur. Yaşadığı dönemde sistematik bir kelam disiplininin olmaması ve her kelamî mesele hakkında müstakil yorumunun bulunmaması bu belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Ancak bu durum, onun inanç ve kelama taalluk eden konularda hiç görüş beyan etmediği veya görüşler arasında tercihlerde bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira onun aktardığı hadisler tetkik edildiğinde rü'yetullah, gaybın bilinmesi, kıyamet, ölüm ve âhiret hayatına dair kimi kelâmî meselelerde görüş beyan ettiği ya da yanlış gördüğü görüşlere karşı tepkiler verdiği bilinmektedir. Bu bağlamda Hz. Aişe, sadece hadis rivayet eden bir otorite değil, aynı zamanda rivayetleri tashih eden, yanlış anlamaları düzelten ve metinlerin bağlamını vurgulayan eleştirel bir ilim ehli olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, Hz. Aişe'nin özellikle Allah tasavvuru, nübüvvet anlayışı ve gaybî meseleler gibi kelamın temel konularına dair yaklaşımı incelenecektir. Onun, teşbih ve tecsim ihtimallerine karşı ihtiyatlı tutumu, Hz. Peygamber'in beşerî yönünü dengeleyici biçimde vurgulaması ve bazı rivayetleri eleştiri süzgecinden geçiren bakış açısının erken dönem itikadî düşüncenin üzerindeki etkileri araştırılacaktır. Ayrıca Hz. Aişe'nin sahabe içerisindeki ilmî otoritesi ve benimsediği tartışmacı yöntemin, kelam ilminde daha sonra sistematik hâle gelecek olan eleştirel yaklaşıma etki edip etmediği tespit edilmeye gayret edilecektir. Teorik bir zeminde yürütülecek çalışmanın betimlemeci bir tarzda ele alınacaktır. Nitel araştırma yöntemiyle ilk dönem kaynakları tetkik edilecek elde edilen veriler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İlk Dönem, Hz. Aişe.

THE THEOLOGICAL VIEWS OF HZ. AISHA AND HER INFLUENCE ON EARLY THEOLOGICAL DEBATES

Abstract

This study aims to reveal the theological views of Hz. Aisha within the context of her narrations and her interventions in these narrations, and to determine the impact of these views on early theological debates. Aisha, who played a significant role in transmitting a substantial portion of the Prophet's worship and moral practices, has not been the subject of sufficient academic and scholarly research regarding her theological views. This aspect, often mentioned briefly in writings about her life, has led to her theological side remaining obscure. The lack of a systematic theological discipline during her time and the absence of independent interpretations on every theological issue may have contributed to this ambiguity. However, this does not mean that she never expressed opinions or made choices between opinions on matters of faith and theology. Indeed, an examination of the hadiths she narrated reveals that she expressed opinions or reacted against views she deemed incorrect on certain theological issues concerning the vision of Allah, knowledge of the unseen, the Day of Judgment, death, and the afterlife. In this context, Hz. Aisha's theological views of Aisha are examined. Aisha stands out not only as an authority who narrated hadiths, but also as a critical scholar who corrected narrations, rectified misunderstandings, and emphasized the context of texts. This study will examine Aisha's approach to fundamental issues of Kalam, particularly the conception of God, the understanding of prophethood, and matters of the unseen. Her cautious stance against anthropomorphism and personification, her balanced emphasis on the human aspect of the Prophet, and her critical examination of certain narrations will be investigated for their impact on early theological thought. Furthermore, the study will attempt to determine whether Aisha's scholarly authority among the Companions and her argumentative method influenced the critical approach that would later become systematized in Kalam. The study will be conducted on a theoretical basis and will adopt a descriptive approach. Using qualitative research methods, early sources will be examined and the data obtained will be analyzed.

Keywords : Kalam, First Term, Hz. Aisha.

İSLAM HUKUKUNDA KADIN FAKİHLER: TARİHSEL BİR OKUMA

Seyyit Ali ALBAYRAK

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, saalbayrak@agri.edu.tr, 0000-0001-7387-1067

Özet

Bu bildiri, İslam hukuk tarihinde kadınların ilmî ve hukukî katkılarını tarihsel süreklilik perspektifiyle ele alarak sahabe döneminden modern akademik çalışmalara uzanan süreçte kadın fakihlerin konumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, erken İslam toplumunda kadınların yalnızca hadis râvisi olarak değil, aynı zamanda fetva veren, hukukî müzakerelere katılan ve erken fıkıh anlayışının teşekkülünde etkin rol oynayan aktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Başta Hz. Âişe olmak üzere sahabi ve tâbiî kadın fakihlere ilişkin biyografi literatürü, kadınların hukukî otoriteye sahip olduklarını ve erkek âlimlerle eş düzeyde ilmî etkileşim içinde bulunduklarını göstermektedir.

Klasik dönem boyunca Şam, Medine, Bağdat, Kahire ve Endülüs gibi önemli ilim merkezlerinde kadın fakihlerin eğitim faaliyetlerine katıldıkları, fetva verdikleri ve ilmî aktarım süreçlerinde belirleyici roller üstlendikleri tespit edilmektedir. Hadis, fıkıh ve usûl alanlarında yetişen kadın âlimlerin, İslam hukuk geleneğinin sürekliliğine katkı sundukları; ancak bu katkıların zamanla tarih yazımında görünmez hâle geldiği anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde de kadınların ilmî ve hukukî faaliyetlerini sürdürdükleri, özellikle vakıf, eğitim ve fetva pratiklerinde aktif oldukları görülmektedir.

Modern dönemde ise kadın fakihlerin mirasının akademik çalışmalar aracılığıyla yeniden ele alındığı ve İslam hukuk tarihine dair yerleşik kabullerin sorgulandığı bir süreç yaşanmaktadır. Bu bildiri, kadın fakihlerin İslam hukuk geleneğine sundukları katkıları sistematik biçimde ortaya koyarak tarihsel hafızanın güncellenmesi gerekliliğine dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Tarihi, Kadın Fakihler.

FEMALE JURISTS IN ISLAMIC LAW: A HISTORICAL READING

Abstract

This paper aims to examine the scholarly and legal contributions of women in the history of Islamic law from the period of the Companions to modern academic studies through the lens of historical continuity. It demonstrates that in early Islamic society, women were not only transmitters of hadith but also active agents who issued legal opinions (fatwas), participated in legal debates, and played a significant role in the formation of early

jurisprudential thought. Biographical literature on female jurists from among the Companions and the Successors—most notably ʿĀʾisha—reveals that women possessed legal authority and engaged in scholarly interaction on an equal footing with male scholars.

Throughout the classical period, female jurists are shown to have participated in educational activities, issued fatwas, and played decisive roles in processes of scholarly transmission in major centers of learning such as Damascus, Medina, Baghdad, Cairo, and al-Andalus. Women scholars trained in hadith, fiqh, and legal theory contributed to the continuity of the Islamic legal tradition; however, their contributions gradually became marginalized in historiographical narratives. During the Ottoman period, women continued to maintain their visibility in scholarly and legal domains, particularly through their active involvement in waqf institutions, education, and fatwa practices.

In the modern period, the legacy of female jurists has been revisited through academic scholarship, leading to a critical reassessment of established assumptions in the history of Islamic law. By systematically highlighting the contributions of female jurists, this paper seeks to underscore the necessity of updating historical memory and re-evaluating women's roles within the Islamic legal tradition.

Keywords: Islamic Law, History of Islamic Jurisprudence, Female Jurists.

İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE SAKLI BİR DEĞER: İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN KIZI SELMA BİNT MUHAMMED

Hatice ARSLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, htcarslan3344@gmail.com, 0009-0008-8161-1554

Mustafa SAĞLAM

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafasaglam@nevsehir.edu.tr, 0000-0001-5415-2761

Özet

İslam düşünce ve ilim geleneğinde kadınların üstlendiği rol, tarihsel süreçte zaman zaman gölgede kalmış veya kaynakların sunduğu kısıtlı bilgiler arasına sıkışmıştır. Genelde Temel İslam Bilimleri disiplinleri özelde ise kıraat ilmi alanında derinleşen kadın âlimlerin tespit edilmesi ve literatüre kazandırılması, ilim tarihimizin bütüncül şekilde anlaşılması açısından aşılması gereken temel bir problemdir. Bu çalışmanın amacı, kıraat ilminin en büyük otoritelerinden biri kabul edilen İbnü'l-Cezerî'nin kızı Ümmü'l-Hayr Selmâ bint Muhammed'in hayatını, ilmî birikim ve faaliyetlerini inceleyerek kendisini Türk akademyasına tanıtmaktır. Çalışmada temel yöntem olarak literatür taraması ve metin analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, başta İbnü'l-Cezerî'nin "Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ" adlı eseri olmak üzere terâcim ve tabakât metinlerindeki veriler titizlikle incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, Selmâ bint Muhammed'in meşhur bir babanın gölgesinde kalmadığını, kendi döneminde müstesna bir ilmî donanıma sahip olduğunu açıkça göstermektedir. O; küçük yaşta Kur'an hıfzına başlayarak tamamlamış, tecvid ve nahiv mukaddimelerini okumuş, "Tayyibetü'n-Neşr" gibi ileri düzey eserleri ezberlemiş ve Kıraat-ı Aşere vecihlerinin tamamında kendi çağında eşine az rastlanır bir uzmanlığa ulaşmıştır. Ayrıca aruz, Arap dili ve hüsn-i hat eğitimleri almış, Arapça ve Farsça şiirler nazmetmiş, bizzat dinlediği rivayetlerle hadis alanında da yüksek bir liyakat kazanmıştır. Hakkındaki bilgiler sınırlı düzeyde olsa da mevcut kaynakların elverdiği ölçüde çizilen bu biyografik çerçeve, Selma bint Muhammed'in şahsında kadınların İslam ilimlerindeki yüksek yetkinliğini kanıtlamaktadır. Onun çok yönlü ilmî kimliği, İslami ilim havzalarında kadının ilmî üretime ne denli dâhil olduğunun somut bir göstergesidir. Bu çalışma ile adı kitlelerce az bilinen ancak bilgi geleneğimizde köklü izler bırakan öncü hanım şahsiyetlerden birinin görünürlüğünün artırılması hedeflenmiştir. Bu çabanın, günümüzdeki ilim talipleri ve araştırmacılar için geçmişten gelen güçlü bir ilham kaynağı ve rol modeli sunması ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat İlmi, İslam Düşünce Geleneği, Kadın Âlimler, İbnü'l-Cezerî, Selmâ bint Muhammed.

A HIDDEN GEM IN THE ISLAMIC INTELLECTUAL TRADITION: SALMA BINT MUHAMMAD THE DAUGHTER OF IBN AL-JAZARI

Abstract

The role played by women in the Islamic intellectual and scholarly tradition has occasionally been overshadowed throughout history or confined to the limited information provided by historical sources. Identifying female scholars who gained profound expertise in the Basic Islamic Sciences in general, and the science of Qira'at (Qur'anic recitations) in particular, and introducing them to the academic literature is a fundamental challenge that must be addressed to achieve a holistic understanding of our scholarly history. The purpose of this study is to examine the life, scholarly background, and activities of Umm al-Khayr Salma bint Muhammad -the daughter of Ibn al-Jazari, who is widely regarded as one of the greatest authorities in the science of Qira'at- and thereby introduce her to Turkish academia. Literature review and textual analysis were employed as the primary methodology in this study. Accordingly, data from biographical dictionaries (tarajim) and biographical evaluation (tabaqat) texts, most notably Ibn al-Jazari's work "Ghayat al-Nihaya fi Tabaqat al-Qurra", were meticulously analyzed. The findings derived from these analyses clearly demonstrate that Salma bint Muhammad did not merely exist in the shadow of her renowned father, but possessed an exceptional scholarly foundation in her own right during her era. She began and completed her memorization of the Qur'an at a young age, studied the foundational texts of Tajwid (rules of recitation) and Nahw (Arabic grammar), memorized advanced works such as "Taybat al-Nashr", and attained a level of expertise in all variants of the Qira'at al-Ashara that was rarely matched in her time. Furthermore, she received instruction in prosody ('aruz), Arabic linguistics, and Islamic calligraphy (husn al-khatt), composed poetry in both Arabic and Persian, and acquired high competence in the field of Hadith through narrations she heard directly. Although information about her is somewhat limited, the biographical framework constructed within the bounds of available sources proves the high level of competence women possessed in the Islamic sciences, as exemplified by the persona of Salma bint Muhammad. Her multifaceted scholarly identity serves as a concrete indicator of the extent to which women were involved in scholarly production within the centers of Islamic learning. This study aims to increase the visibility of a pioneering female figure whose name remains largely unknown to the general public, yet who left a profound mark on our intellectual tradition. It is hoped that this endeavor will provide today's students of knowledge and researchers with a powerful source of inspiration and a historical role model.

Keywords: Science of Qira'at, Islamic Intellectual Tradition, Female Scholars, Ibn al-Jazari, Salma bint Muhammad.

CEMÎLE BİNT SA'D: RİVAYETLERİ, KIRAAT BİRİKİMİ VE İLMÎ MİRASI

Ahsen YILMAZ

Öğretim Görevlisi Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahsen.yilmaz@omu.edu.tr, 0000-0002-9546-9551

Özet

Bu çalışma, İslâm düşünce geleneğinin erken döneminde ilmî katkılarıyla öne çıkan kadın sahâbîlerden Ümmü Sa'd Cemîle bint Sa'd b. er-Rebîʿ'in (ö.?) biyografisini ve ilmî şahsiyetini incelemektedir. Literatürde Cemîle hakkında dağınık şekilde aktarılan rivayetler, onun ilmî üretiminin yeterince görünür kılınmadığını göstermektedir. Bu sebeple çalışmanın temel problemi, Cemîle'nin Kur'ân ilimleri ve rivayet geleneğindeki konumunun tarihsel ve ilmî bağlamı içerisinde yeniden değerlendirilmesidir.

Araştırmanın amacı, Cemîle'nin ilmî faaliyetlerini; nüzûl sebeplerine vukûfiyeti, kıraat konusundaki tashihleri ve rivayet faaliyetleri bağlamında sistematik biçimde ele alarak İslâm ilim geleneğindeki yerini ortaya koymaktır. Çalışmada yöntem olarak klasik biyografik kaynakların (Tabakāt, Üsdü'l-Ğābe vb.) mukayeseli analizi esas alınmış; rivayet zincirleri, kıraat tashihleri ve sahâbe-tâbiîn ilişkileri içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir.

Elde edilen bilgiler, Cemîle'nin erken yaşlardan itibaren ilmî çevrede yetiştiğini, Kur'ân hâfızı olduğunu ve nüzûl sebeplerine dair güvenilir bilgilere sahip bulunduğunu göstermektedir. Özellikle Nisâ sûresi 33. ayete ilişkin kıraat tashihi örneği, onun lafız ve mana bütünlüğüne yönelik dikkatini ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmesi ve Tâbiîn âlimlerinin kendisinden nakilde bulunması, ilmî otoritesinin sonraki nesillere intikal ettiğini göstermektedir. Zeyd b. Sâbit ile evliliği ise hem kişisel ilmî gelişimine katkı sağlamış hem de Medine'nin meşhur fakihlerinden Hârice b. Zeyd gibi âlimlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak Cemîle bint Sa'd, İslâm ilim tarihinde adı az bilinse de kıraat, nüzûl bilgisi ve rivayet faaliyetleriyle iz bırakan kadın âlimlerden biridir. Bu çalışma, onun ilmî mirasının düşünce geleneğimizdeki yerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemîle bint Sa'd; Kadın Âlimler; Kur'ân İlimleri; Kıraat Tarihinde Kadınlar; İslâm Düşünce Geleneği.

JAMÎLA BINT SA'D: HER NARRATIONS, QIRÂ'ÂT SCHOLARSHIP AND SCHOLARLY LEGACY

Abstract

This study examines the biography and scholarly profile of Umm Saʿd Jamīla bint Saʿd b. al-Rabīʿ, an early Muslim woman whose contributions to the formative period of the Islamic intellectual tradition have not been sufficiently highlighted in modern scholarship. The primary problem addressed in this research is the limited visibility of Jamīla's role in Qur'anic studies and the transmission of knowledge despite the substantive evidence found in classical biographical sources.

The aim of the study is to offer a systematic evaluation of Jamīla's scholarly activities—particularly her familiarity with the circumstances of revelation, her attention to variant Qur'anic readings, and her participation in the transmission of prophetic reports—thus clarifying her position within the early Islamic scholarly milieu. Methodologically, the research employs a comparative analysis of classical sources such as Ṭabaqāt, Usd al-Ghābah, and al-Iṣābah, and conducts content analysis of isnād networks, textual corrections, and interactions between the Companions and the Successors.

The findings indicate that Jamīla was raised in an intellectually vibrant environment, had memorized the Qur'an at an early age, and possessed reliable knowledge of asbāb al-nuzūl. Her correction of the recitation of Qur'an 4:33, where she clarified the proper reading of the phrase "wa-lladhīna ʿaqadat aymānukum", demonstrates her precision regarding the relationship between wording and meaning. Moreover, her transmission of reports from the Prophet and the reliance of Successor scholars on her narrations attest to her recognized authority. Her marriage to Zayd b. Thābit, a leading scholar of the Qur'an and farāʾiḍ, further enriched her intellectual environment and contributed to the formation of notable scholars such as Khārija b. Zayd.

In conclusion, Jamīla bint Saʿd stands as an important yet understudied figure whose contributions to Qur'anic studies, recitation traditions, and hadith transmission illuminate the significant role of women in the development of the Islamic intellectual heritage. This study seeks to bring her scholarly legacy to the forefront of contemporary research.

Keywords: Jamîla bint Sa'd; Women Scholars; Qur'anic Studies; Female Contribution To Qırâ'ât; Islamic Intellectual Tradition.

HZ. ÂİŞE VE HZ. HAFSA'NIN KUR'AN TARİHİNDEKİ ROLÜ: RİVAYET, EMANET VE ELEŞTİRİLER EKSENİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Muhammet Lütfü TATLISU

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ml.tatlisu@alparslan.edu.tr, 0000-0002-2013-8360

Özet

Kur'an-ı Kerim'in tarihsel süreçte cem' ve tedvin edilmesi, İslam ilim geleneğinin en temel meselelerinden birini oluşturmaktadır. Bu süreçte sahabe nesli içinde öne çıkan isimler arasında Hz. Peygamber'in eşleri Hz. Âişe (r.a.) ve Hz. Hafsa (r.a.) özel bir konuma sahiptir. Söz konusu iki isim; yalnızca vahyin bizzat içinde yaşandığı hane ortamının mensupları olarak değil, aynı zamanda Kur'an metninin korunması, aktarılması ve sonraki nesillere ulaştırılması süreçlerinde aktif roller üstlenen şahsiyetler olarak Kur'an tarihi literatüründe geniş yer bulmaktadır.

Bildiri, iki özgün tartışmayı merkeze almaktadır. Bunlardan ilki, Hz. Âişe'ye atfedilen "yeğenim, bunlar katip hatasıdır" ifadesinin isnad ve anlam açısından değerlendirilmesidir. Söz konusu rivayetin senedindeki zafiyetler ile "hata" kavramının o dönemin imlâ geleneği çerçevesinde ne anlama gelebileceği tartışılacak; Tâhâ 63, Nisâ 162 ve Mâide 69. ayetlerdeki imlâ ihtilaflarının Arap grameri ve kıraat geleneği açısından açıklanabilir nitelik taşıdığı ortaya konulacaktır. Rivayetin isnad sorunları göz ardı edilerek Kur'an metninin bütünlüğüne yönelik bir delil olarak kullanılması, birtakım çevrelerce literatürde gözlemlenmiş metodolojik bir zafiyet olarak değerlendirilecektir.

İkinci temel mesele ise mushafın Hz. Hafsa'ya emanet edilmesinin, metnin kurumsal resmiyetini zedelediği yönündeki oryantalist eleştirilerdir. Bu eleştiriler; modern arşiv ve belgeleme standartlarının 7. yüzyıl Hicaz toplumuna uygulanmasından doğan bir anakronizm içermektedir. Hz. Hafsa'nın mushaf üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisine sahip olmadığı; emanetçilik işlevinin dönemin güvenilir hane arşivleme geleneğiyle örtüştüğü ve Hz. Osman'ın çoğaltma sürecinde bu nüshayı sahabenin genel kabulüyle esas almasının fiilî bir konsensüse işaret ettiği gösterilecektir.

Çalışmada temel İslami kaynaklar ile çağdaş Kur'an tarihi araştırmaları karşılaştırmalı biçimde değerlendirilecektir. Böylece Hz. Âişe ve Hafsa'ya yönelik eleştirilerin onların tarihsel rolünü zayıflatmak bir yana, bu kadın sahabilerin metnin aktarım zincirindeki belirleyici ve bilinçli konumlarını görünür kıldığı savunulacaktır. Söz konusu eleştirilerin isnad ve bağlam analizine dayanmaması ise metodolojik bir zafiyet olarak ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Kur'an Tarihi, Kadın Sahabi, Mushaf.

THE ROLE OF ʿĀʾISHA AND ḤAFṢA IN THE HISTORY OF THE QURʾĀN: AN EVALUATION IN THE AXIS OF TRANSMISSION, CUSTODY, AND CRITICISM

Abstract

The compilation (jamʿ) and codification of the Qurʾān throughout history constitutes one of the most fundamental issues in the Islamic scholarly tradition. Among the Companions who stand out in this process, the wives of the Prophet, ʿĀʾisha and Ḥafṣa (may Allah be pleased with them), occupy a distinctive position. These two figures are prominently featured in the literature on Qurʾānic history not only as members of the household in which revelation was directly experienced, but also as active agents in the preservation, transmission, and conveyance of the Qurʾānic text to subsequent generations.

This paper focuses on two main discussions. The first concerns the report attributed to ʿĀʾisha, expressed as "My nephew, these are scribal errors," examining it in terms of both its chain of transmission (isnād) and its meaning. The weaknesses in the chain of this report and the semantic scope of the notion of "error" within the orthographic conventions of the period will be analyzed. It will be demonstrated that the orthographic variations in verses such as Ṭāhā 20:63, al-Nisāʾ 4:162, and al-Māʾida 5:69 can be explained within the framework of Arabic grammar and the tradition of variant readings (qirāʾāt). The use of this report—while disregarding its isnād-related problems—as evidence against the integrity of the Qurʾānic text will be evaluated as a methodological weakness observed in certain strands of the literature.

The second central issue concerns orientalist critiques claiming that the entrusting of the codex (muṣḥaf) to Ḥafṣa undermines the institutional authority of the text. These critiques are argued to involve an anachronism stemming from the application of modern archival and documentation standards to the 7th-century Hijazi context. It will be shown that Ḥafṣa had no authority to alter the codex; rather, her role as custodian corresponds to the trusted household archiving practices of the period. Moreover, the reliance of Caliph ʿUthmān on this copy during the process of producing standardized codices reflects a form of practical consensus among the Companions.

In this study, classical Islamic sources and contemporary research on the history of the Qurʾān will be evaluated comparatively. It will be argued that the criticisms directed at ʿĀʾisha and Ḥafṣa do not diminish their historical roles; on the contrary, they render more visible the conscious and determinative positions of these female Companions within the transmission of the Qurʾānic text. The failure of such criticisms to rely on isnād and contextual analysis will be identified as a methodological deficiency.

Keywords: ʿĀʾisha, Ḥafṣa, History of The Qurʾān, Female Companions, Muṣḥaf.

ERKEN İSLAM DÖNEMİNDE SÖZÜN, HEKİMLİĞİN VE İLMİN ÜÇ ESMÂ'SI: ESMÂ BİNT EBÛ BEKİR, ESMÂ BİNT UMEYS VE ESMÂ BİNT YEZÎD

Mehmet Salih ARI

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mehmetsalihari@yyu.edu.tr, 0000-0002-3498-8913

Özet

İslam ilim geleneğinin kuruluş aşamasında kadın sahabiler, vahiyle gelen bilginin sadece taşıyıcısı değil, ama aynı zamanda bu bilginin fıkhi, tıbbi ve siyasi düzlemde toplumsal bir karşılık bulmasını sağlayan bağımsız ilmi otoritelerdir. Bu çalışmanın temel sorunu, erken İslam toplumunda kadın şahsiyetlerin modern literatürde genellikle pasif rollerle sınırlandırılması ve bu isimlerin sahip olduğu derin ilmi yetkinliğin toplumsal dönüşümdeki belirleyici gücünün yeterince vurgulanmamasıdır. Çalışma; Esmâ bint Ebû Bekir, Esmâ bint Umeys ve Esmâ bint Yezîd'in hayatları üzerinden, kadının hadis, fıkıh, tıp, siyaset ve hitabet gibi alanlardaki kurucu ve yönlendirici rolünü tarihsel veriler ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel doküman analizi ve biyografik eleştiri kullanılmıştır. İslam tarihi ve siyer temel kaynaklarındaki veriler, bu üç şahsiyetin ilmi meclislerdeki etkinliği ve toplumsal kriz anlarındaki duruşları üzerinden sınıflandırılarak incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre; Esmâ bint Ebû Bekir, hicret sürecindeki yol azığı ve gizlilik gibi hayati hazırlıkları organize etmesinin yanı sıra, rivayet ettiği hadislerle infak ahlakı ve ibadet hukukunda derin bir otorite tesis etmiş, ayrıca rüya tabiri ilmini Said b. el-Müseyyeb gibi önemli tabiîn âlimlerine aktarmıştır. Esmâ bint Umeys, Habeşistan'da edindiği tıbbi tecrübeyi Medine'ye taşıyarak ilaçla tedavi, hastalıkları yakından gözlemleme ve teşhis etme konularında uzmanlaşmıştır. Cenaze hizmetlerinde teknik yenilikler ile defin uygulamalarında yeni bir usul olan tabut kullanımını başlatmış; kadın ve erkeğin dindeki eşit konumuna dair sorgulamalarıyla da Ahzâb Suresi'nin 35. ayetinin inmesine vesile olmuştur. Esmâ bint Yezîd ise "Hatîbetü'n-Nisâ" (Kadınların Hitabet Öncüsü) lakabıyla kadınların dini ve toplumsal haklarını doğrudan Hz. Peygamber ile görüşen bir elçilik yapmış, Kütüb-i Sitte'de yer alan seksen bir hadis rivayetiyle ilmi silsilede kritik bir yer edinmiş ve Yermük Savaşı'nda askeri cesaret sergilemiştir. Sonuç olarak, "Üç Esmâ" profili, erken dönem İslam toplumunda kadının bilgiyi üreten, aktaran ve kamusal alanda temsil eden kurucu bir iradeye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu çalışma, İslam ilim tarihinin doğru anlaşılması için bu şahsiyetlerin temsil ettiği bilgi aktarımı ile uygulamayı, hikmet ile cesareti birleştiren özgün ilim modelinin yeniden merkeze alınması gerektiğini vurgular. Zihinsel ve ilmi dirayetleri ve toplumsal cesaretleriyle tarihin akışına

yön veren bu öncü isimler, bilginin bir cinsiyet meselesi değil, bir şahsiyet ve sadakat davası olduğunu bizlere miras bırakmışlardır.

Keywords: Kadın Sahabîler, İslam İlim Geleneği, İlmî Otorite, Esmâ bint Ebû Bekir, Esmâ bint Umeys, Esmâ bint Yezîd.

THE THREE 'ASMAS' OF SPEECH, MEDICINE, AND KNOWLEDGE IN THE EARLY ISLAMIC PERIOD: ASMA BINT ABI BAKR, ASMA BINT UMAYS, AND ASMA BINT YAZID

Abstract

During the foundational phase of the Islamic scholarly tradition, female Companions (sahabiyyat) were not merely transmitters of revealed knowledge, but independent scholarly authorities who ensured that this knowledge found a social resonance across jurisprudential, medical, and political spectra. The central problem of this study is that female figures in early Islamic society are often confined to passive roles in modern literature, and the decisive power of their profound scholarly competence in driving social transformation is not adequately emphasized. The study aims to demonstrate, through the lives of Asma bint Abi Bakr, Asma bint Umays, and Asma bint Yazid, the foundational and guiding role of women in fields such as hadith, fiqh (jurisprudence), medicine, politics, and oratory in the light of historical data. Historical document analysis and biographical criticism, which are qualitative research methods, were employed in the research. Data from the primary sources of Islamic history and siyarah (prophetic biography) were classified and analyzed based on the effectiveness of these three figures in scholarly assemblies and their stances during moments of social crisis.

According to the findings of the research, Asma bint Abi Bakr, in addition to organizing vital preparations such as provisions and confidentiality during the Hijrah (migration) process, established a profound authority in the ethics of infaq (charity) and the law of worship through the hadith narrations she transmitted, and furthermore, she passed down the science of dream interpretation (ilm al-ta'bir) to prominent tabi'un (Successor) scholars like Sa'id ibn al-Musayyib. Asma bint Umays transferred the medical experience she acquired in Abyssinia to Medina, specializing in pharmacotherapy, close observation, and diagnosis of illnesses. She initiated technical innovations in funeral services, introducing the use of the coffin as a new method in burial practices, and her inquiries regarding the equal standing of men and women in religion led to the revelation of verse 35 of Surah al-Ahzab. Asma bint Yazid, bearing the honorific "Khatibat al-Nisa" (The Orator of Women), acted as an emissary directly negotiating the religious and social rights of women with the Prophet, secured a critical place in the scholarly chain of transmission (silsilah) with eighty-one hadith narrations featured in the Kutub al-Sittah (The Six Canonical Books), and displayed military valor at the Battle of Yarmouk.

Consequently, the profile of the "Three Asmas" reveals that women in early Islamic society possessed a foundational agency that produced, transmitted, and represented knowledge in the public sphere. This study emphasizes that for a correct understanding of the history of Islamic sciences, the authentic model of knowledge represented by these figures—which bridges data transmission with practice, and wisdom with courage—must be brought back to the center. Guiding the course of history with their intellectual and scholarly fortitude as well as their social courage, these pioneering names have left us a legacy proving that knowledge is not a matter of gender, but a cause of character and devotion.

Keywords: Female Companions, Islamic Scholarly Tradition, Scholarly Authority, Asma bint Abi Bakr, Asma bint Umays, Asma bint Yazid.

DR. MONA ABUL-FADL VE BİLGİNİN İSLAMİLEŞTİRİLMESİ ALANINDAKİ ÇALIŞMALARININ NİTELİĞİ

Doç. Dr. Tamer Yıldırım

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, tyildirim@sakarya.edu.tr, 0000-0003-0033-0539

Mamıka YILDIRIM

Araştırmacı Yazar, 0000-0003-3206-7026

Özet

Dr. Mona Abul-Fadl (1945-2008), Kahire'de, dünyaya gelmiş, Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları alnında doktorasını tamamlamış, Uluslararası İslam Düşüncesi Enstitüsü'ne (IIIT) katılmadan önce Kahire Üniversitesi'nde hocalık yapmıştır. Virginia Old Dominion Üniversitesi'nde Fulbright bursiyeri ve Fransa'nın Aix-en-Provence kentindeki Akdeniz Toplumları Araştırma ve Çalışma Merkezi'nde (CRESM) değişim bursiyeri olarak çalıştı. Profesörlük görevini sürdürürken, zamanını Virginia'daki İslam ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Zahira Abdin Kadın Çalışmaları Kürsüsü'nde ve Kahire Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak bölüştürmüştür. Araştırma alanları arasında Çağdaş Batı düşüncesi ve kadın çalışmaları, siyaset teorisi, karşılaştırmalı siyaset, İslam ve Orta Doğu, epistemolojisi yer almaktadır. IIIT'nin kurucusu İsmail Raci Faruki, Abul Fadl'ın İslam ve Batı entelektüel epistemolojileri arasında köprü kurma konusundaki bilimsel çalışmalarının değerini fark etmiş ve onu IIIT üyesi olarak görevlendirmek için girişimlerde bulunmuştur. 1986 sonrası katıldığı IIIT ile olan akademik bağlantısı sayesinde, İslam hukuku alimi olan eşi Taha Cabir el-Alvani (1935-2016) ile tanışmıştır. Abul Fadl, 2 yılı aşkın bir süre, göğüs kanseriyle mücadele ettikten sonra 2008'de hayatını kaybetmiştir.

Kendi neslinin öncü Müslüman kadın akademisyenlerinden biri olarak modern bağlamda manevi gelenekten kopmuş toplumun hızlı dönüşümünün keskin bir gözlemcisi olmuştur. İki kültür arasında çocukluğunun büyük bir bölümünü İngiltere ve Mısır arasında geçiren ve medeniyetler arası diyaloğun bir savunucusu olan, rasyonellik, özgürlük ve ahlaka vurgu yapan Abul-Fadl'ın temel amaçlarından biri, insanın yeniden bütünleşmesi ve benliğin uzlaşması ve bu dünyadaki insan yaşamıyla ilgili ilahi rehberliğin temel anlamının yeniden keşfedilmesi yoluyla topluluğun yeniden kazanılmasıdır. Bilimsel ve rasyonel gerçeklere ve Müslümanların varlığını anlamaya yönelik oryantalist yaklaşımlara boyun eğmeyi reddederek Batı'nın tarihsel rekabet anlayışının ötesine geçmeye ve ortak bir bilincin potansiyellerini keşfetmeye çalışmıştır.

Abul-Fadl'a göre Kur'an, insanı açıklamanın odak noktası haline getirerek onu en iyi şekilde açıklayan şeydir. Daha da önemlisi, Tanrı her şeyin yaratıcısı ve kaynağıdır. Kur'an'ı çok katmanlı ve derin bir ilahi söylem olarak ele alan Abul-Fadl yaratılışla ilgili söyleminin bazı yönlerini, ebedi gerçekleri ön plana çıkaran yazıları, öğretimi ve halka açık konferanslarında ortaya koyduğu felsefi vizyona hayatını adamış ve tefsir konusundaki açıklığı ve sistematik bir açıklama yeteneğiyle bir bilim insanı olarak fikirlerini ortaya koymuştur. Makalemizde Abul-Fadl'ın bilginin İslamileştirilmesindeki çalışmalarını, çağdaş siyaset ve İslam'ın çağdaş sorunlarını ele alış tarzını hayatıyla paralel bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslam Düşüncesi, Epistemoloji, Tefsir, Bilginin İslamileştirilmesi, Mona Abul-Fadl.

DR. MONA ABUL-FADL AND THE NATURE OF HER WORK IN THE FIELD OF ISLAMIZING KNOWLEDGE

Dr. Mona Abul-Fadl (1945-2008) was born in Cairo and completed her doctorate in Oriental and African Studies at the University of London. She taught at Cairo University before joining the International Institute of Islamic Thought (IIIT). She was a Fulbright scholar at Old Dominion University in Virginia and an exchange scholar at the Mediterranean Societies Research and Study Center (CRESM) in Aix-en-Provence, France. While continuing her professorship, she divided her time between teaching at the Zahira Abdin Chair for Women's Studies at the Institute for Islamic and Social Sciences in Virginia and as a lecturer at Cairo University. Her research areas include contemporary Western thought and women's studies, political theory, comparative politics, Islam and the Middle East, and epistemology. Ismail Raji al-Faruqi, founder of IIIT, recognized the value of Abul Fadl's scholarly work in bridging Islamic and Western intellectual epistemologies and sought to appoint her as a member of IIIT. Through his academic connection with IIIT, which he joined after 1986, he met his wife, Taha Jabir al-Alwani (1935-2016), a scholar of Islamic law. Abul Fadl passed away in 2008 after battling breast cancer for over two years.

As one of the pioneering Muslim female academics of her generation, she has been a keen observer of the rapid transformation of a society that has become disconnected from its spiritual tradition in a modern context. Having spent much of her childhood between England and Egypt, and being an advocate for intercultural dialogue, Abul - Fadl, who spent much of her childhood between England and Egypt and is an advocate of intercultural dialogue, emphasizes rationality, freedom, and morality. One of her fundamental aims is the reintegration of humanity and the reconciliation of the self, and the restoration of the community through the rediscovery of the fundamental meaning of divine guidance concerning human life in this world. He sought to transcend the West's historical understanding of competition and explore the potential for a shared

consciousness, refusing to bow to scientific and rational truths and Orientalist approaches to understanding the existence of Muslims.

According to Abul-Fadl, the Qur'an is the best explanation of humanity, making it the focal point for understanding human beings. More importantly, God is the creator and source of everything. Treating the Qur'an as a multi-layered and profound divine discourse, Abul-Fadl devoted his life to his philosophical vision, which he expressed in his writings, teachings, and public lectures that highlighted eternal truths, revealing certain aspects of his discourse on creation. He presented his ideas as a scholar with clarity and a systematic ability to explain matters of exegesis. In our article, we examine Abul-Fadl's work on the Islamization of knowledge and his approach to contemporary politics and the contemporary problems of Islam.

Keywords: Islamic Thought, Epistemology, Exegesis, Islamization of Knowledge, Mona Abul-Fadl.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİNDE TIP İLMİNDE BIRAKILAN BİR MİRAS: GEVHER NESİBE SULTAN DÂRÜŞŞİFÂSI

Huriye ERTEN

Yüksek Lisans Öğrencisi/ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı,huriserten51@gmail.com, 0009-0000-2701-5286

Yılmaz ÇELİK

Doç Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı , yilmazcelik70@gmail.com, 0000-0002-5038-575X

Özet

Kadınlar insanlık tarihinin her döneminde ilmî ve fikrî faaliyetleriyle varlıklarını göstermişlerdir. İslam Tarihinde ve Türk kültüründe kadın; eğitim, hadis, fıkıh, sağlık ve sosyal hayatın yapılandırılmasında pasif değil, oldukça aktif ve belirleyici roller üstlenmişlerdir. Anadolu'da yaklaşık iki asır varlığını devam ettiren Türkiye Selçuklu Devleti, halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, yerleştikleri topraklarda: imaret, mektep, medrese, sebil, cami ve dârüşşifâ gibi çeşitli sosyal hizmet kurumları inşa etmişlerdir. İnşa edilen bu kurumlar çoğu zaman bir kadın eliyle ya da ismiyle de kimlik bulmuştur. Selçukluların Anadolu'da inşa ettikleri dârüşşifâlar Türk-İslam vakıf kültürü içerisinde değerlendirilmiş olup, halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamış, tıbbi bakım ve tedavilerini ücretsiz olarak yerine getirmiştir. Dârüşşifâlar, Türk tıp tarihi açısından da önem taşıyarak sosyal devlet anlayışının yaşatıldığını göstermiştir. Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhusrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan böyle bir müessesenin kuruluşuna vesile olmuş önemli bir şahsiyettir. Bu yönüyle kadınların Türk-İslam medeniyetinde toplum yararına ilmî faaliyetlerde bulundukları konusunda önemli bir örnektir. Birbirine bitişik olan; Gıyâsiye adında bir medrese ve Şifâiye adında bir dârüşşifâdan oluşan iki bina halinde imar edilen kurumda, teorik ve pratik olmak üzere iki kademeli eğitim verilmekteydi. Sayısı net olmamakla birlikte oldukça fazla sayıda talebenin yetiştiği müessesede farklı branşlarda birçok hekim görev yapmıştır. Bunlar arasında Abdüllatîf el-Bağdâdî, Mevlânâ'nın yakın dostu ve özel hekimi Ekmeleddin en-Nahcuvânî, Ebûbekir Sadreddin Konevî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, İbrâhim Gazanfer, Ali Sivâsî, Rıdvân b. Ali, Kayseri müftüsü İnâyetullah, Seyyid Samed Efendi, yeniçeri ağası Fahri Paşa, Abdülkerim Ağa, Deli Müderris, Âlim Efendi, Müderris Pamukhâfızoğlu, Emin Müjdeci, Rauf Efendi, Hilmi Efendi, Emir Efendi ve Ali Nesâi Efendi gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Bu çalışma Anadolu Selçuklu döneminde 1205-1206 yıllarında, hastane karşılığı olarak inşa edilen ve tıp okulu hüviyetiyle tarihte bir ilk olarak yerini alan, İslam sanat tarihi açısından; eğitim, sağlık ve mimari estetiği bütüncül bir şekilde günümüze miras bırakan Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Dârüşşifâsı hakkında bilgileri

gözden geçirmek, değerlendirmek ve toplumsal faydalarını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışma kapsamında ayrıca Selçuklu Hükümdarı II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultan'ın ve adına yaptırılan Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Şifahanesinin, ait olduğu dönemde Tıp biliminin gelişmesine, sağlık hizmetlerinin kurumsallaşmasına ve tıp ilminin akademik bir disiplin olarak şekillenmesine sunduğu katkıları da ele alınmıştır. Çalışmamız, alana katkı sağlaması hedefiyle nitel araştırma yönteminin doküman analizi tekniğine başvurularak literatür taraması yöntemiyle kaleme alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışma ile, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yaşamış olan Gevher Nesibe Sultan'ın , tıp ilmi açısından; tıp ilminin kurumsallaşmasına verdiği katkı açısından, ve bu ilimle insanlara verdiği hizmetin sürdürülebilirliği açısından önemli bir konuma sahip kadınlardan olduğu kanısına varılmış ve bu yönüyle İslam düşünce geleneğine bıraktığı mirasın ehemmiyeti vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu, Gevher Nesibe , Sosyal Hizmet, Dârüşşifâ, Tıp Okulu.

A LEGACY IN THE FIELD OF MEDICINE FROM THE ANATOLIAN SELJUK STATE: THE GEVHER NESIBE SULTAN HOSPITAL

Abstract

Throughout human history, women have made their presence felt through their scientific and intellectual activities. In Islamic history and Turkish culture, women have played not passive but highly active and decisive roles in education, hadith, fiqh, healthcare, and the structuring of social life. The Seljuk Empire of Turkey, which maintained its existence in Anatolia for approximately two centuries, constructed various social service institutions—such as imarets, schools, madrasas, sebils, mosques, and darüşşifas—in the lands they settled to meet the needs of the people. These institutions often derived their identity from a woman's hand or name. The darüşşifas built by the Seljuks in Anatolia are evaluated within the context of Turkish-Islamic endowment culture; they met the public's health needs and provided medical care and treatment free of charge. Darüşşifas also hold significance in the history of Turkish medicine, demonstrating the continuation of the concept of a social state. Gevher Nesibe Sultan, the sister of the Anatolian Seljuk ruler Gıyâseddin Keyhusrev I, was a prominent figure who played a pivotal role in the establishment of such an institution. In this regard, she serves as a significant example of women engaging in scholarly activities for the benefit of society within the Turkish-Islamic civilization. The institution, comprising two adjacent buildings—a madrasa named Gıyâsiye and a hospital named Şifâiye—provided a two-tiered education consisting of both theoretical and practical training. Although the exact number is unknown, a considerable number of students were educated at the institution, and many physicians worked there across various specialties. Among them were Abdüllatîf el-Bağdâdî, Ekmeleddin en-Nahcuvânî—a close friend and personal physician of

Mevlânâ—Ebûbekir Sadreddin Konevî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, İbrâhim Gazanfer, Ali Sivâsî, Rıdvân b. Ali, and the mufti of Kayseri, İnâyetullah, Seyyid Samed Efendi, the Janissary Agha Fahri Pasha, Abdulkerim Aga, Deli Muderris, Alim Efendi, Muderris Pamukhafizoglu, Emin Mujdeci, Rauf Efendi, Hilmi Efendi, Emir Efendi, and Ali Nesai Efendi. This study examines the Gevher Nesibe Medical School and Hospital, which was constructed in 1205–1206 during the Anatolian Seljuk period as a hospital and stands as a historical first in its capacity as a medical school; to comprehensively review, evaluate, and demonstrate the social benefits of the Gevher Nesibe Medical School and Hospital, which has bequeathed a legacy of education, healthcare, and architectural aesthetics to the present day. Within the scope of this study, the contributions of Gevher Nesibe Sultan—daughter of Seljuk Sultan II. Kılıçarslan—and the Gevher Nesibe Medical School and Hospital built in her name to the development of medical science, the institutionalization of healthcare services, and the shaping of medicine as an academic discipline during that period are also addressed. Our study was conducted using a literature review method, employing the document analysis technique of qualitative research, with the aim of contributing to the field. In conclusion, this study has concluded that Gevher Nesibe Sultan, who lived during the Anatolian Seljuk period, holds a significant position among women in terms of medical science; specifically, regarding her contributions to the institutionalization of medical science and the sustainability of the services she provided to people through this field. Consequently, the importance of the legacy she left to the Islamic intellectual tradition in this regard has been emphasized.

Keywords : Anatolian Seljuk, Gevher Nesibe, Social Services, Darüşşifa, Medical School.

ABBÂSÎ DÖNEMİ BİLİM TARİHİNDE MÜHENDİS BİR KADIN: MERYEM EL-İCLİYYE

Hatice DOKGÖZ

Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı, h.dokgoz44@gmail.com, 0000-0001-8936-4916

Özet

İslâm bilim tarihinin altın çağında kadın alimlerin varlığı genellikle fıkıh ve hadis alanlarında yoğunlaşmış görünse de Meryem el-İcliyye mühendislik ve astronomi alanlarındaki çalışmalarıyla bu klasik tablonun özgün bir parçası olmayı başarmıştır. Bu çalışmada X. yüzyılda Halep'te Seyfüddevle el-Hamdânî'nin sarayında yetişmiş seçkin bir mühendis olan Meryem el-İcliyye'nin İslâm Bilim Tarihindeki yerinin incelenmesi planlanmaktadır. Astronomi tarihinin en kritik aygıtı olan usturlap yapımında sergilediği teknik ustalıkla "Usturlabî" unvanını kazanan el-İcliyye, babasından tevarüs ettiği teknik mirası geliştirerek dönemin en ileri teknolojik cihazı olan usturlap yapımında bir otorite haline gelmiştir.

Çalışmada, el-İcliyye'nin tasarladığı araçların astronomik gözlemlerde sağladığı hassasiyetin yanı sıra, bir Müslüman kadın bilim insanı olarak dönemin entelektüel hiyerarşisindeki konumu analiz edilecektir. Ayrıca, el-İcliyye'nin mirasının günümüzde bilim ve teknoloji alanındaki kadınlar üzerindeki ilham verici etkisi ve tarih yazımındaki üzeri örtülmüş başarısının yeniden keşfi üzerinde durulacaktır.

Klasik İslâm kaynaklarında el-İcliyye nasıl anılmaktadır, toplumsal statüsünden kaynaklar nasıl bahsetmektedir?

Orta Çağ İslam toplumunda bir kadının saray bünyesinde "teknik bir uzman" olarak istihdam edilmesi, dönemin bilim politikası hakkında bize ne söylemektedir?

Günümüzde Meryem el-İcliyye figürü, genç nesillerin bilim ve teknolojiye yönlendirilmesinde nasıl bir rol model teşkil etmektedir? Sorularına da cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Bilim Tarihi, Meryem el-İcliyye.

A FEMALE ENGINEER IN THE HISTORY OF SCIENCE DURING THE ABBASID PERIOD: MARYAM AL-IJLIYYA

Abstract

Although the presence of female scholars in the Golden Age of Islamic history appears to be concentrated generally in the fields of fiqh (jurisprudence) and hadith, Maryam al-Ijliyya succeeded in becoming a unique part of this classical picture through her work in the fields of engineering and astronomy. This study plans to examine the place in the History of Islamic Science of Maryam al-Ijliyya, an elite engineer raised in the 10th century in the court of Sayf al-Dawla al-Hamdani in Aleppo. Having earned the title "al-Asturlabi" for the technical mastery she displayed in the production of the astrolabe—the most critical instrument in the history of astronomy—al-Ijliyya became an authority in the production of the astrolabe, the most advanced technological device of the period, by developing the technical heritage she inherited from her father.

In this study, alongside the precision provided by the instruments designed by al-Ijliyya in astronomical observations, her position within the intellectual hierarchy of the period as a Muslim woman scientist will be analyzed. Furthermore, the inspiring effect of al-Ijliyya's legacy on women in the fields of science and technology today and the rediscovery of her achievement, which was obscured in historiography, will be emphasized.

Answers will also be sought for the following questions: How is al-Ijliyya mentioned in classical Islamic sources, and how do these sources speak of her social status?

What does the employment of a woman as a "technical expert" within a medieval Islamic court tell us about the science policy of the period?

What kind of role model does the figure of Maryam al-Ijliyya represent today in directing younger generations toward science and technology?

Keywords: History of Islamic Science, Maryam al-Ijliyya.

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA MÜNECCİM KADINLAR

Esra ÖZLÜK

Dr. öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, esraozluk60@gmail.com, 0000-0002-2203-7133

Özet

Orta Çağ hem Doğu'da hem Batı'da toplumsal dönüşümün yaşandığı ve kadınların sosyo-kültürel hayatta çeşitli zorluklara rağmen önemli izler bıraktığı kritik bir tarihsel süreçtir. Bu dönemin ataerkil yapısı kadınların sosyo-kültürel ortamlarda ve ilmi faaliyetlerde daha az görünür olmalarına yol açmıştır. Tarih yazımının da genellikle hanedan mensupları ile erkeklerin merkeze alınması, kadınların görünürlüğünü daha da kısıtlamıştır. İslâm düşünce geleneğinde özellikle Abbasiler dönemiyle birlikte ilm-i hey'et ve ilm-i nücûm olarak adlandırılan astronomi ve astroloji alanlarında çok ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Bu süreçte sadece erkekler değil, aldıkları eğitim ve kişisel yetenekleriyle ön plana çıkan Müslüman kadınlar da yıldız bilimi alanında son derece dikkate değer bilimsel çalışmalar ortaya koymuşlardır. Buna rağmen bilim tarihindeki kadın figürlerin arka planda kalması bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı Orta Çağ İslam dünyasında dönemin kısıtlayıcı sosyo-kültürel şartlarına rağmen eğitimleri ve yetenekleriyle ön plana çıkan, astronomi ve astroloji alanlarında uzmanlaşarak ilmi ve siyasi hayatta etkinlik gösteren müneccim kadınları incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama modeli ve dokuman analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda ulaşılan eserler, tarih kitapları, biyografik kaynaklar ve tezler analiz edilmiştir.

Bu çalışmada Bibi Müneccime, Zerringis, Puranduht ve Ayşe binti Talha gibi önde gelen müneccim kadınların biyografileri ve ilmi faaliyetleri ele alınmıştır. Elde edilen bulgular sadece erkeklerin değil, Müslüman kadınların da yıldız bilimi alanında dikkate değer çalışmalar ortaya koyduğunu göstermektedir. Emeviler döneminde Ayşe binti Talha'nın sahip olduğu engin astronomi ve kozmografya bilgisiyle dönemin ilim meclislerindeki bilginleri dahi şaşkınlığa uğrattığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde Abbasiler devrinde Halife Me'mun'un eşi Puranduht, matematik ve yıldız bilimindeki yetkinliğiyle devlet yönetimi üzerinde bizzat etkili olmuştur. X. yüzyılda yaşayan Zerringis, ünlü bilgin İbni Sina'nın nadide öğrencilerinden olmuş ve hocası onun astronomik gözlemleri için özel bir risale kaleme almıştır. Türkiye Selçukluları döneminde Nişaburlu Bibi Müneccime ise Sultan Alaeddin Keykubat'ın sarayında saygın bir müneccim olarak görev yapmış ve 1233 yılında Eyyubiler ile yapılan savaşın zafer zamanını yıldızların hareketlerinden isabetle öngörerek siyasi ve askeri kararlarda rol oynamıştır. Araştırmanın sonucu Orta Çağ İslam dünyasında kadınların, dönemin kısıtlayıcı ataerkil yapısına rağmen astronomi gibi zorlu bilimlerde büyük başarılar elde ettiğini kanıtlamaktadır. Bu durum, İslam medeniyetinin bilimsel inşasında kadının entelektüel kapasitesinin ve vizyonunun sanıldığından çok daha belirleyici bir rolü olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, İslam Düşüncesi, Müneccim Kadınlar, Astronomi, Bilim Tarihi.

FEMALE ASTRONOMERS IN THE MEDIEVAL ISLAMIC WORLD

Abstract

The Middle Ages is a critical historical period in which social transformation took place in both the East and the West, and women left significant marks in socio-cultural life despite various challenges. The patriarchal structure of this period caused women to be less visible in socio-cultural environments and scientific activities. The fact that historiography generally centered on dynasty members and men further restricted the visibility of women. In the Islamic intellectual tradition, particularly with the Abbasid period, remarkable developments were recorded in the fields of astronomy and astrology, known as 'ilm al-hay'a and 'ilm al-nujum. During this process, not only men but also Muslim women, who stood out with their education and personal talents, produced highly noteworthy scientific works in the field of astronomy. Nevertheless, the fact that female figures in the history of science have remained in the background constitutes the main problem of this research. The main objective of this study is to examine the female astronomers who, despite the restrictive socio-cultural conditions of the period, came to the forefront through their education and abilities, specialized in the fields of astronomy and astrology, and became active in scientific and political life in the medieval Islamic world. In the research, a literature review model and document analysis, which are qualitative research methods, were utilized. Within this scope, accessed works, history books, biographical sources, and theses were analyzed.

This study discusses the biographies and scientific activities of prominent female astronomers such as Bibi Müneccime, Zerringis, Puranduht, and Aisha bint Talha. The findings obtained indicate that not only men but also Muslim women produced remarkable works in the field of astronomy. It has been determined that during the Umayyad period, Aisha bint Talha astonished even the scholars in the scientific assemblies of her time with her profound knowledge of astronomy and cosmography. Similarly, in the Abbasid era, Puranduht, the wife of Caliph al-Ma'mun, had a direct impact on state administration through her competence in mathematics and astronomy. Zerringis, who lived in the 10th century, was one of the exceptional students of the renowned scholar Avicenna (Ibn Sina), and her teacher authored a special treatise for her astronomical observations. During the reign of the Anatolian Seljuks, Bibi Müneccime of Nishapur served as a respected astronomer in the palace of Sultan Alaeddin Keykubad and played a role in political and military decisions by accurately predicting the time of victory in the battle against the Ayyubids in 1233 based on the movements of the stars. The conclusion of the research proves that women in the medieval Islamic world achieved substantial success in demanding sciences such as astronomy, despite the

restrictive patriarchal structure of the period. This situation demonstrates that the intellectual capacity and vision of women played a much more determining role in the scientific foundation of Islamic civilization than is generally assumed.

Keywords: Middle Ages, Islamic Thought, Female Astronomers, Astronomy, History of Science.

ESMÂ BİNT UMEYS'İN İZİNDE İSLAM TIP HUKUKUNDA TIBBÎ ÖZEN VE REHBERLİK: KADIN SAĞLIK PROFESYONELLERİNİN HUKUKİ VE ETİK BOYUTU

Ayşegül CORTOĞLU

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Doktora Öğrencisi, Üsküdar Müftülüğü Emekli Din Hizmetleri Uzmanı, DİB, aysegulcortoglu@gmail.com, 0000-0003-1658-9414

Özet

Bu çalışmada erken dönem İslâm toplumunda kadın sağlık danışmanlarının rolü, Esmâ bint Umeýs örneği üzerinden ele alınarak tıbbî özen ve rehberlik ilkelerinin İslâm hukuku çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir. Esmâ bint Umeýs, erken İslâm toplumunda sağlıkla ilgili çeşitli bilgi ve uygulamalarla ilişkilendirilen; rukye uygulaması ve tedaviye ilişkin tecrübeleriyle kadınların sağlık alanındaki rollerini görünür kılan özgün bir örnek teşkil etmektedir. Esmâ bint Umeýs'in Hz. Peygamber'in rukye konusundaki ölçütlerini dikkate alarak nazar ve benzeri durumlarda dua temelli şifaya başvurması; ayrıca şübrim ve senâ gibi tedavi edici ilaçlara ilişkin bilgi sahibi olması, erken İslâm toplumunda kadınların sağlık bilgisi ve danışmanlıklarını göstermektedir. Hz. Peygamber'in son hastalığı sırasında gerçekleştirilen ledüd uygulamasıyla ilgili rivayet de dönemin tedavi anlayışını ve sağlıkta rehberliğin niteliğini ortaya koyan örneklerden biri olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Esmâ bint Umeýs'in rehberlik ettiği, Hz. Fâtıma'ya aktardığı tabuta benzer uygulaması da insan bedenine gösterilen saygının ölüm sonrasında da devam ettiğini göstermesi bakımından önem arzetse de çalışmanın tıbbî özen ve sağlık rehberliği eksenini aşan yönü sebebiyle müstakil bir araştırma konusu olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada İslâm hukukunda ehliyet, maslahat ve zarar vermeme ilkeleri çerçevesinde tıbbî özen ve rehberlik uygulamasının hukukî ve normatif temelleri incelenmiş; sağlık profesyonellerinin meslekî yeterliliği, dikkat ve özen yükümlülüğü ile taaddî, tefrît ve damân bağlamında ortaya çıkabilecek hukukî sorumluluklar klasik fıkıh kaynakları ışığında ele alınmıştır. Manevî uygulamalarla şifa ve tedaviye ilişkin bilgi ve tecrübelere ve sağlık rehberliğine kadar uzanan çok katmanlı pratikler, sağlık profesyonellerinin tıbbî özen ve rehberlik sorumluluklarını hukukî ve etik boyutlarıyla anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, okuyucuya iki temel kazanım sunmaktadır: Bir yandan Esmâ bint Umeýs'in erken İslâm toplumunda sağlık alanındaki dikkat çekici rolünü tanıma, diğer yandan İslâm hukukunda tıbbî özen ve rehberlik ilkelerinin tarihsel ve normatif çerçevesini kavrama imkânı sağlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada, tarihsel bir figür olan Esmâ bint Umeys'in sağlık alanındaki yetkinliği ile fıkhî analiz bir arada sunularak, kadın sağlık profesyonellerinin İslâm tıp hukukundaki hukukî ve etik konumuna dair özgün bir perspektif ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esmâ bint Umeýs, Tıbbî Özen, İslâm Tıp Hukuku, Sağlık Danışmanlığı ve Rehberliği, Kadın Sağlık Profesyonelleri.

IN THE FOOTSTEPS OF ASMA BINT UMAYS, MEDICAL CARE AND GUIDANCE IN ISLAMIC MEDICAL LAW: LEGAL AND ETHICAL DIMENSIONS OF FEMALE HEALTHCARE PROFESSIONALS

Abstract

This study aims to examine the role of female health consultants in early Islamic society through the case of Asma bint Umays, within the framework of medical care and guidance principles in Islamic law. Asma bint Umays constitutes a unique example that brings visibility to women's roles in the field of health, being associated with various health-related knowledge and practices, as well as experiences in the application of ruqyah and treatment in early Islamic society. Her reliance on prayer-based healing in cases of the evil eye and similar conditions, by taking into account Prophet Muhammad's criteria on ruqyah, along with her knowledge of therapeutic remedies such as shubrum and senna, demonstrates the health knowledge and consultancy of women in early Islamic society. The narration regarding the administration of ladud (oral medicine) during the Prophet's final illness is considered one of the examples that reveal the treatment approach of the period and the nature of guidance in health. Furthermore, the coffin-like practice that Asma bint Umays conveyed to Fatimah, which highlights that the respect shown to the human body continues after death, is regarded as an independent research topic due to its aspect that extends beyond the axis of medical care and health guidance of this study.In this study, the legal and normative foundations of medical care and guidance practices are analyzed within the framework of the principles of capacity (ahliyyah), public interest (maslahah), and prevention of harm (la darar wa la dirar) in Islamic law. The legal liabilities that may arise in the context of health professionals' professional competence, duty of care and diligence, as well as negligence (taaddi), dereliction (tafrit), and indemnification (daman) are addressed in light of classical jurisprudence (fiqh) sources. These multilayered practices, spanning from healing through spiritual applications to knowledge and experience regarding treatment and health guidance, allow for an understanding of the legal and ethical dimensions of health professionals' medical care and guidance responsibilities. This approach provides the reader with two main contributions: on one hand, recognizing the remarkable role of Asma bint Umays in the field of health in early Islamic society; on the other hand, offering an opportunity to comprehend the historical and normative framework of medical care and guidance principles in Islamic law. Consequently, by presenting the competence of Asma bint Umays, a historical figure in the field of health, together with a jurisprudential analysis, this study offers an original perspective on the legal and ethical status of female health professionals in Islamic medical law.

Keywords: Asma bint Umays, Medical Care, Islamic Medical Law, Health Consultancy and Guidance, Female Health Professionals.

LEYLÂ HANIM DÎVÂNI'NDA VEFÂ DÜŞÜNCESİ

Murat VANLI

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muradvanli@gmail.com, 0000-0002-6516-9937

Özet

Leylâ Hanım Mihrî Hâtun, Zeynep Hâtun, Fitnat Hanım ve Şeref Hanım ile birlikte Dîvân şiirinin en önemli beş kadın şairinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihî ve edebî kaynaklarda Osmanlı şairlerinin en meşhurları arasında gösterilen Leylâ Hanım; irticalen şiir söyleyebilen zeki, hazırcevap, edîbe, zarîfe bir şahsiyet olarak nitelendirilmiştir. Mürettep Dîvân'ındaki gazelleri oldukça sade olan Leylâ Hanım, hissiyatını mümkün oldukça yalın bir üslupla ifade etmiş, lafız oyunlarına ve yoğun edebî sanatlara fazla itibar göstermemiştir. Bu yaklaşım, şairin şiirlerinde duygunun doğrudan aktarımına verdiği önemi ve anlamı ifade biçiminden üstün tuttuğunu ortaya koymaktadır. Manzumelerinde önceki şairlerin yolunda giderek onları kısmen tekrarlamış olan Leylâ Hanım, Dîvân şiiri geleneğine uyup evvelki ve çağdaşı şairlere nazireler söylemiş, bazı tahmisler yapmıştır. Bu tutumu, onun poetik tavrının, klasik Dîvân şiiri geleneğine bağlılık ekseninde şekillenen bilinçli bir estetik tercihi olarak değerlendirilmektedir. Şiirlerinde geleneğin izlerini sürmesi, onun edebî kişiliğini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Ancak bu durum, şairin ifade kudretinin zayıflığına değil, aksine geleneği özümseyerek yeniden üretme ve kendi şiir diliyle bütünleştirme çabasına işaret etmektedir. Leylâ Hanım'ın şiirleri, İslam düşünce geleneğinde ahlâkî ve tasavvufî bir değer alanı oluşturan vefâ, aşk ve sadakat gibi temel kavramları estetik bir yeniden üretim sürecine tâbi tutarak, bu kavramların Dîvân şiiri bağlamında anlam derinliğini genişleten bir işleve sahiptir. Bu yönüyle şair, yalnızca geleneği yansıtan bir isim değil, aynı zamanda bu değerler dünyasının yeniden inşasına edebî bakış açısı düzeyinde katkı sunan bir isim olarak da temayüz etmiştir.

Leylâ Hanım, Dîvân şiirinin zirve isimleri zikrolunduğunda adı üst sıralarda anılmaya seza değilse de onların gölgesinde kalmış alelade bir şair de olmamıştır. Kendi döneminde yetişmiş şairler arasında seçkin bir yeri haiz olan Leylâ Hanım, onlara karşı dikkate değer bir konum elde etmiştir. İrticalen şiir söyleyebildiği kaydedilen Leylâ Hanım, bu hususiyetiyle şiir söyleme yeteneğini doğal ve güçlü bir sezgiyle icra edebilen, duygu ve hayâl gücünü etkili bir şekilde ifade eden bir sanatkâr olarak öne çıkmaktadır. Bu tebliğde Dîvân'ından hareketle Leylâ Hanım'ın duygu ve düşünce dünyası tetkik edilecek; vefâ mefhumu üzerine söylemleri, hasretleri, feryatları yahut serzenişleri vefâya dair diğer kavramlarla birlikte çok yönlü olarak ortaya konulacaktır. Bu inceleme neticesinde, vefâ kavramının şairin şiir dünyasında yalnızca bir tema değil, aynı zamanda duygusal yoğunluğu ve içsel tutarlılığı teşkil eden temel bir unsur olduğu da gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Dîvân Şiiri, Beyit, Leylâ Hanım, Vefâ.

THE CONCEPT OF LOYALTY IN LEYLA HANIM'S DIWAN

Abstract

Leylâ Hanım is regarded as one of the five most important female poets of Divan poetry, alongside Mihrî Hâtun, Zeynep Hâtun, Fitnat Hanım, and Şeref Hanım. In historical and literary sources, she is presented among the most renowned Ottoman poets and is characterized as an intelligent, quick-witted, eloquent, and refined woman capable of composing poetry extemporaneously. In her compiled Divan, Leylâ Hanım's ghazals are notably simple; she expresses her emotions in a relatively plain style and avoids wordplay and dense poetic devices. This approach demonstrates her preference for the direct transmission of emotion in poetry and her prioritization of meaning over stylistic ornamentation. Having largely followed the poetic path of earlier poets and partially repeated their themes, Leylâ Hanım composed naziras and some tahmises in accordance with the Divan poetic tradition. This stance is regarded as a conscious aesthetic choice shaped by her commitment to the classical Divan poetry tradition. Her adherence to tradition constitutes one of the defining elements of her literary identity. However, this does not indicate a weakness in expressive capacity; rather, it reflects her effort to internalize tradition and re-articulate it within her own poetic language. Leylâ Hanım's poetry functions as a medium through which key concepts of the Islamic intellectual tradition—such as loyalty (vefâ), love, and fidelity—are aesthetically re-produced, thereby expanding their semantic depth within the context of Divan poetry. In this respect, she is not merely a figure who reflects tradition, but also one who contributes, on a literary interpretive level, to the re-construction of this value system. Although her name is not mentioned among the foremost canonical figures of Divan poetry, Leylâ Hanım was by no means an ordinary poet overshadowed by them. She held a distinguished position among the poets of her own period. Reportedly capable of extemporaneous composition, she stands out as an artist who expresses her poetic imagination and emotional depth with natural fluency and strong intuition. In this study, based on her Divan, Leylâ Hanım's emotional and intellectual world will be examined; her expressions of loyalty (vefâ), longing, lamentation, and complaint will be analyzed alongside other related concepts. This analysis will demonstrate that the concept of vefâ in her poetry is not merely a thematic element but also a fundamental component shaping emotional intensity and inner coherence in her poetic universe.

Keywords: Poetry, Dîwân Poetry, Couplets, Leyla Hanım, Loyalty.

FITNAT HANIM DÎVÂNI'NDA OTORİTE, HİKMET VE HZ. PEYGAMBER

Murat KEKLİK

Doçent, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi , muratkeklik@yyu.edu.tr, 0000-0002-8579-772X

Özet

Asıl adı Zübeyde, mahlası ise "Fıtnat"tır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olan Fıtnat Hanım 1194/1780 yılında vefat etmiştir. İlmiye sınıfına mensup bir ailede yetişmiş, iyi bir eğitim almıştır. Babası, I. Mahmud devri şeyhülislamlarından Es'ad Efendi'dir. Amcaları da şeyhülislamlık ve müderrislik gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Kardeşi Şerif Efendi ve onun oğlu Atâullah Mehmed Efendi de şair ve âlim olup şeyhülislamlık yapmışlardır. Devrinin büyük âlimlerinden ders almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Aile çevresinden aldığı terbiye ile sosyal çevreden aldıklarını birleştirerek kısa sürede şiir ve edebiyat sahasındaki yeteneğini geliştirmiştir. Şiirleri ve nükteli söyleyişleriyle aydınlar meclisinde adı anılmaya, onlardan hürmet görmeye başlamıştır. Şiirlerine hikemiyet çeşnisi katmış, atasözü niteliğinde mısralar söylemiştir. Tarih düşürme ve lügaz türünde şiirler de kaleme almıştır. Fıtnat Hanım'ın tek eseri, mürettep Divan'ıdır. Bu çalışmaya şairenin Divan'ını merkeze alarak; ilmiye sınıfına mensubiyetinden neşet eden otorite, Nâbî ekolüyle şekillenen hikemî söyleyiş ve bu birikimin zirve noktası olan Peygamber tasavvuru konu olarak seçilmiştir. Ailesinin ulema sınıfındaki köklü konumu, onun şiir diline sarsılmaz bir otorite ve vakur bir edâ olarak yansımıştır. Divan'ında Nâbî ve Koca Râgıb Paşa'nın tesiriyle şekillenen didaktik üslubunda İslâm ahlâk düşüncesine dayanan hükümler hikemi bir dille karşımıza çıkar. Divan'ındaki altı na't onun siyer ve hadis birikimini estetik bir yansıması olarak Hz. Peygamber'i beşeriyetin yegâne rehberi olarak takdim eder. Çalışmada Fıtnat Hanım Divanı'ndaki beyitler yakın okumayla söylem analizine tabi tutulacak, beyitlerde yer alan dinî ve ahlâkî kavramlar, şiirlerdeki hikemi ifadeler, Hz. Peygamber'e yönelik temsiller değerlendirilecektir. Çalışmayla Fıtnat Hanım Divanı'nın Osmanlı kadın şairlerinin ilmî üretimini görünür kılan önemli bir metin olduğunu ortaya koymak ve şairenin klasik Türk edebiyatında yalnızca edebî değil aynı zamanda entelektüel bir şahsiyet olduğunu göstermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Fıtnat Hanım, Hikemi Söyleyiş, Hz. Peygamber.

AUTHORITY, WISDOM, AND THE PROPHET MUHAMMAD IN THE DIVAN OF LADY FITNAT

Abstract

Her real name was Zübeyde, and her pen name was "Fıtnat." Born in the first quarter of the 18th century, Fıtnat Hanım passed away in 1194/1780. She was raised in a family belonging to the religious scholar class and received a good education. Her father was Es'ad Efendi, one of the Grand Muftis during the reign of Mahmud I. Her uncles also held important positions such as Grand Mufti and professor. Her brother, Şerif Efendi, and his son, Atâullah Mehmed Efendi, were also poets and scholars who served as Grand Muftis. She studied under the great scholars of her time and learned Arabic and Persian. By combining the upbringing she received from her family with what she absorbed from her social circle, she quickly developed her talent in the fields of poetry and literature. Her poems and witty expressions began to be mentioned in the circles of the intellectual elite, and she began to be held in high esteem by them. She infused her poetry with a touch of wisdom, composing verses that carried the quality of proverbs. She also wrote poems in the genres of historical chronicles and riddles. Fıtnat Hanım's sole work is her compiled Divan. This study focuses on the poet's Divan and aims to examine the authority stemming from her affiliation with the scholarly class, the didactic style shaped by the Nâbî school, and her conception of the Prophet, which represents the culmination of this body of work. Her family's deep-rooted position within the ulema class is reflected in her poetic language as unwavering authority and dignified demeanor. In her Divan, the didactic style shaped by the influence of Nâbî and Koca Râgıb Pasha presents rulings grounded in Islamic ethical thought through a philosophical language. The six na'ت poems in her Divan present the Prophet Muhammad as humanity's sole guide, serving as an aesthetic reflection of her knowledge of the Prophet's biography and hadith. In this study, the couplets in Fıtnat Hanım's Divan will be subjected to close reading and discourse analysis; the religious and ethical concepts found in the couplets, the didactic expressions in the poems, and the representations of the Prophet Muhammad will be evaluated. The aim of this study is to demonstrate that Fıtnat Hanım's Divan is a significant text that brings to light the scholarly output of Ottoman women poets, and to show that the poet was not only a literary figure but also an intellectual personality within classical Turkish literature.

Keywords: Classical Turkish Literature, Fıtnat Hanım, Narrative Style, The Prophet Muhammad.

FARS ŞİİRİNİN SUFİ PRENSESİ RABİÂ BELHÎ

Zeynep ÖZEL

Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi, zeynep.ozel@medeniyet.edu.tr, 0000-0001-5838-9723

Özet

Fars şiirinin annesi olarak da bilinen Râbia Belhî (ö. 10. yüzyıl), Samanîler döneminin kültür başkenti Belh'te, Fars şiirinin babası olarak kabul edilen Rudekî (ö.940/941) ile aynı dönemde yaşamıştır. Râbia bint Ka'b el-Kuzdârî olarak da bilinen şairin Arap kökenli babası Ka'b, Belh'in lideriydi. Derî Farsçasına geçiş sürecinde Râbia, bu yeni edebî dilde şiir yazan ilk kadın şair olarak kabul edilmektedir. Avfî'nin Lübabü'l-Elbâb adlı tezkiresinde, Attar'ın ise İlâhî-nâme'sinde uzunca yer verdiği Râbia'ya, iyi eğitimi ve sanatçı kişiliği sebebiyle halk arasında "Zeynü'l-Arab" (Arapların süsü) denilirdi. Attar'a göre Râbia şiirle resim, kılıç kullanımı ve binicilik konusunda çok yetenekliydi. Bunun dışında Râbia'nın aşk hikâyesi ve ölümü, dünya çapında bilinen en etkileyici hikâyelerden biridir. Kaynaklara göre babasının ölümünden sonra Râbia, abisinin Türk kölesi Bektaş'a uzaktan aşık olur ve bu sevgi bir süre sonra onu ilahi aşka yönlendirir. Râbia'nın abisi bu aşkı yanlış anlar ve bileklerini keserek onu bir hamama hapseder. Râbia son beyitlerini, parmağını kanına bulayarak hapsedildiği hamamın duvarlarına yazarken vefat eder. Dönemin ünlü mutasavvıf şairi Ebu Said Ebu'l Hayr da Râbia Belhî'yi Allah aşkıyla eriyen bir veliye olarak tanımlar. Bazı çalışmalarda Râbiatü'l-Adeviyye ile Râbia Belhî'nin karıştırıldığı görülmektedir. Râbia'nın Belh'teki türbesi yüzyıllardır Afganistan'ın en çok ziyaret edilen ziyaretgâhlarından biridir ve şair, Afgan kızlarının rol model aldığı bir kahramana dönüşmüştür. Râbia Belhî'nin hayat hikayesi ve şiirleri Tacikistan ve İran'da da nesilden nesile aktarılmıştır ve bu etkinin bir sonucu olarak da Tacikistan'ın baş vurusuyla Unesco 2026-2027 yılında anılacak isimler arasını doğumunun 1500. yılı Râbia Belhî yılı olarak kabul edilmiştir. Bu vesileyle de çalışmamızda Râbia Belhî'nin hayatını ele alarak Doğu ve Batı dünyasında onunla ilgili yapılan çalışmaları ve Farsça şiirlerinin tercümelerinden örneklerle edebi kişiliğini işlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fars Şiiri, Tasavvuf Edebiyatı, Samanîler Dönemi, Râbia Belhî.

THE SUFI PRINCESS OF PERSIAN POETRY RABIA BELHI

Abstract

Known as the "mother of the Persian poetry," Rabia al-Balhi (d. 10th century) lived during the same period as Rudaki (d. 940/941), who is regarded as the "father of the Persian poetry," in Balkh, the cultural capital of the Samanid era. The poet, also known as Rabia bint Ka'b al-Kuzdari, had an Arab father named Ka'b, who was the leader of

Balkh. During the transition to the Dari Persian language, Rabia is recognized as the first female poet to write poetry in this new literary language. Râbia, who is given extensive coverage in Avfi's Lubabu'l-Elbâb and Attar's Ilâhî-nâme, was known among the people as "Zeynu'l-Arab" (the Ornament of the Arabs) due to her fine education and artistic personality. According to Attar, Rabia was highly skilled in poetry, painting, swordplay, and horsemanship. Beyond this, Rabia's love story and death are among the most compelling tales known worldwide. According to sources, after her father's death, Rabia fell in love with her brother's Turkish slave from afar, Bektaş, and this love eventually led her to divine love. Rabia's brother misinterpreted this love and, after cutting her wrists, imprisoned her in a bathhouse. Rabia passed away while writing her final verses on the walls of the bathhouse where she was imprisoned, dipping her finger in her own blood. The renowned Sufi poet of the era, Abu Said Abu'l-Hayr, also described Rabia al-Balhi as a saint who melted away in the love of God. In some works, Rabiat al-Adawiyya and Rabia al-Balhi are confused with one another. Rabia's mausoleum in Balkh has been one of Afghanistan's most visited shrines for centuries, and the poet has become a heroine whom Afghan girls look up to as a role model. The life story and poems of Rabia Balhi have been passed down from generation to generation in Tajikistan and Iran, and as a result of this influence, at Tajikistan's request, UNESCO has designated the 1500th anniversary of her birth in 2026–2027 as the Year of Rabia Balhi.

In this paper, we will examine the life of Rabia al-Balhi, exploring studies about her in both the Eastern and Western worlds and analyzing her literary personality through examples from translations of her Persian poems.

Keywords: Persian Poetry, Sufi Literature, Samanid Period, Rabia Balkhi.

SAFİYE EROL'DA İNSANI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Rumeysa SEVEN

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rumeysa.seven@igdir.edu.tr, 0000-0001-9688-7109

Özet

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemi Türk düşünce hayatının önemli fakat çoğunlukla edebî kimliği üzerinden değerlendirilen isimlerinden biri olan Safiye Erol (1902–1964)'un düşünce dünyasını, insan anlayışı merkezinde yeniden ele almayı amaçlamaktadır. Safiye Erol üzerine yapılan akademik çalışmaların büyük bir kısmı, onun eserlerini edebî ve tasavvufî bir çerçevede incelemekte; insan, benlik ve varlık tasavvurunun felsefî boyutları ise sınırlı ölçüde ele alınmaktadır. Oysa Erol'un metinleri, modern dönemde insanın yaşadığı parçalanma, anlam kaybı ve hakikatle kurulan ilişkinin zayıflaması gibi meseleleri sürekli ve derinlikli biçimde problemleştirmektedir.

Bu bildiride Safiye Erol'un roman ve düşünce yazıları, yalnızca estetik ya da anlatısal metinler olarak değil, düşünce metinleri olarak okunmaktadır. Çalışma, kavram merkezli ve metinlerarası bir yöntem benimsemekte; insan, benlik, nefs, irade, aşk ve hakikat gibi temel kavramları hem tasavvufî hem de felsefî bağlamlarıyla birlikte ele almaktadır. Bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisi üzerinden Safiye Erol'un insan tasavvurunun bütüncül yapısı ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede Ciğerdelen, Ülker Fırtınası ve Kadıköyü'nün Romanı adlı eserler, insanın ontolojik konumu, kendilik bilinci ve içsel dönüşüm imkânları açısından analiz edilmektedir.

Çalışmada, Safiye Erol'un temel meselesinin "insanı yeniden düşünmek" olduğu ileri sürülmektedir. Erol'a göre insan, yalnızca toplumsal ya da psikolojik bir varlık değil; anlamını hakikatle kurduğu canlı ilişki üzerinden kazanan ontolojik bir problemdir. İnsan olmanın imkânı, parçalanmış benliğin yeniden bütünlük kazanması ve metafizik temeliyle temas kurmasıyla mümkündür. Safiye Erol, sistematik bir felsefe kurmamış olsa da İslam düşünce geleneği içerisinde klasik insan anlayışını modern varoluşsal krizler bağlamında yeniden yorumlayan özgün bir düşünme biçimi geliştirmiştir. Bu yönüyle onun düşüncesi, kadınların İslam düşünce geleneğine katkısını temsiliyet düzeyinin ötesinde, düşünce üretimi bağlamında görünür kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safiye Erol, İnsan Anlayışı, Benlik, Tasavvuf, İslam Düşüncesi.

RETHINKING THE HUMAN BEING IN SAFIYE EROL

Abstract

This study aims to reconsider the intellectual legacy of Safiye Erol (1902–1964)—one of the significant yet predominantly literary figures of Republican-era Turkish thought—by focusing on her understanding of the human being. Existing scholarship on Safiye Erol largely approaches her works within literary and mystical (Sufi) frameworks, while the philosophical dimensions of her reflections on the human, the self, and being remain relatively underexplored. However, Erol's writings articulate a sustained and systematic concern with the fragmentation of the modern human condition, the loss of meaning, and the weakening of the relationship between the human being and truth.

In this paper, Safiye Erol's novels and essays are approached not merely as aesthetic or narrative texts, but as texts of thought that engage with fundamental philosophical questions. The study adopts a concept-centered and intertextual methodology, examining key notions such as the human being, selfhood, nafs (ego), will, love, and truth within their philosophical and Sufi contexts. Rather than isolating these concepts, the analysis emphasizes their interrelation and their role in shaping a coherent understanding of human existence. In this regard, works such as Ciğerdelen, Ülker Fırtınası, and Kadıköyü'nün Romanı are analyzed with particular attention to the ontological position of the human being, the problem of selfhood, and the possibility of inner transformation.

The paper argues that Safiye Erol's fundamental concern is the necessity of rethinking the human being in the context of modernity. For Erol, the human is not merely a social or psychological entity shaped by historical circumstances, but an ontological problem whose meaning emerges through a lived and dynamic relationship with truth. Human fulfillment, in this sense, requires an inward journey that reconnects the fragmented self with its metaphysical ground. Although Safiye Erol does not construct a systematic philosophical doctrine, she develops a distinctive mode of philosophical reflection within the Islamic intellectual tradition by rearticulating classical themes in response to modern existential crises. In this respect, her thought enables a reconsideration of women's contributions to Islamic intellectual history not in terms of representation or social roles, but at the level of original intellectual production.

Keywords: Safiye Erol, Concept of The Human, Selfhood, Sufism, Islamic Thought.

ABBÂSÎ SARAYINDA BİR KADIN ENTELEKTÜEL OLARAK ʿULEYYE BİNT EL-MEHDÎ: BİYOGRAFİSİ, EDEBÎ ÜRETİMİ VE DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

Müfide AĞIRKAN

Dr. Öğrt. Üyesi. Yök/Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, mufideagirkan@ohu.edu.tr, 0000-0002-7754-6066

Özet

Abbâsî döneminin dikkat çeken kadın şahsiyetlerinden ʿUleyye bint el-Mehdî, halife ailesine mensup bir kadın figürü olmanın çok daha ötesinde edebî ve entelektüel üretimiyle temayüz etmiş bir şahsiyettir. ʿUleyye'nin 160/777 yılında doğduğu, 210/825 senesinde vefat ettiği söylenmektedir. Kaynaklarda onun Mehdî'nin kızı ve Hârûnürreşîd'in kız kardeşi olduğu, güzelliği, zekâsı, edebî yeteneği, nezâheti ve vakarıyla tanındığı belirtilmektedir. Bunun yanında dindarlığı, çokça namaz kılması ve Kur'an tilavetine olan bağlılığı da onun şahsiyetinin öne çıkan yönleri arasında yer almaktadır. Öte yandan ʿUleyye, Arap edebiyatında nazmettiği aşk şiirleriyle ve bestelediği şarkılarıyla tanınan yetenekli bir sanatkâr olarak anılmaktadır. Tebliğin temel iddiası, ʿUleyye'nin ilmî ve entelektüel üretiminin, klasik anlamda telif edilmiş müstakil eserlerden ziyade şiir, edebî muhabere, saray çevresindeki kültürel dolaşım ve ahlâkî-entelektüel temsil üzerinden görünür hâle gelmesidir. Nitekim biyografik ve edebî kaynaklarda onun için kullanılan "لَهَا أَشْعارٌ مَعْرُوفَة" (tanınmış şiirleri var) ve "وَلَهَا شِعْرٌ مَعْرُوف" (oldukça tanınmış şiiri vardır) ifadeleri, şiirlerinin dönem hafızasında seçkin ve tanınıyor olduğunu göstermektedir. Ayrıca şiirlerinden farklı kaynaklarda çok sayıda parçanın nakledilmiş olması, onun sözlü ve yazılı edebî mirasının sonraki nesillere intikal ettiğini ortaya koymaktadır. ʿUleyye'nin entelektüel katkısı şair kimliğiyle sınırlandırılamaz. Asıl dikkat çekici olan husus, onun şiiri bir iletişim vasıtası, bir duygu terbiyesi aracı ve kültürel nüfuz zemini olarak kullanabilmesidir. Kaynaklarda, yakın çevresiyle şiir yoluyla haberleşmeyi sevdiğinin belirtilmesi, Abbâsî yüksek kültüründe kadınların konumunu anlamak bakımından önemli bir veri sunmaktadır. Bunun yanı sıra Hârûnürreşîd ile ilişkisine dair aktarılan bazı rivayetler, onun saray içi gelişmeleri değerlendirebilen, siyasî ve ahlâkî meseleler karşısında söz söyleme kudretine sahip bir şahsiyet olduğunu kanıtlamaktadır. Bu kapsamda tebliğ, ʿUleyye bint el-Mehdî örneği üzerinden, İslâm düşünce ve edebiyat tarihinde kadınların ilmî üretiminin; ders halkaları, rivayet faaliyetleri veya müstakil teliflerle sınırlandırılamayacağını savunmaktadır. Şiir, edep, saray kültürü ve entelektüel temsil biçimleri de kadınların ilmî ve kültürel katkılarının asli unsurları arasında değerlendirilmelidir. Böylece çalışmada, adı geniş çevrelerde çok fazla bilinmeyen ancak klasik kaynaklarda belirgin izler bırakmış bir kadın şahsiyetin, Abbâsî ilim ve edebiyat geleneği içindeki yeri yeniden görünür kılınması hedeflenmektedir. Yanı sıra çalışma,

'Uleyye'nin şiirsel mirasının bilimsel şekilde inceleyerek modern dünyaya tanıtmayı böylece klasik dönem Arap kadınının edebiyat tarihinde oynadığı rolü ve klasik Arap şiirindeki kadın temayüllerini daha anlaşılır kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Balâgatı, Klasik Arap Edebiyatı, 'Uleyye bt. el-Mehdî, Abbâsî Hanedanlığında Kadın Şair.

ʿULEYYE BINT EL-MEHDI AS A FEMALE INTELLECTUAL IN THE ABBASID COURT: HER BIOGRAPHY, LITERARY PRODUCTION, AND PLACE IN THE TRADITION OF THOUGHT

Abstract

ʿUlayya bint al-Mahdī, one of the remarkable female figures of the Abbasid period, was far more than a woman belonging to the caliphal family; she distinguished herself through her literary and intellectual production. It is reported that ʿUlayya was born in 160/777 and died in 210/825. The sources describe her as the daughter of al-Mahdī and the sister of Hārūn al-Rashīd, noting that she was renowned for her beauty, intelligence, literary talent, chastity, and dignity. In addition, her piety, frequent prayer, and devotion to the recitation of the Qur'an are presented among the prominent aspects of her character. At the same time, ʿUlayya is remembered in Arabic literature as a gifted artist known for her love poetry and the songs she composed. The main argument of this paper is that ʿUlayya's scholarly and intellectual production became visible not primarily through independently authored books in the classical sense, but rather through poetry, literary correspondence, cultural circulation within courtly society, and moral-intellectual representation. Indeed, the expressions used for her in biographical and literary sources—such as lahā ashʿār maʿrūfa "she has well-known poems" and wa-lahā shiʿr maʿrūf "she has widely known poetry"—indicate that her poetry occupied a distinguished and recognizable place in the literary memory of her age. Moreover, the transmission of numerous poetic fragments attributed to her in different sources demonstrates that her oral and written literary legacy was conveyed to later generations. ʿUlayya's intellectual contribution cannot be reduced merely to her identity as a poet. What is particularly striking is her ability to employ poetry as a means of communication, an instrument of emotional cultivation, and a medium of cultural influence. Reports stating that she enjoyed corresponding with those close to her through poetry offer significant evidence for understanding the position of women within Abbasid high culture. Furthermore, certain narratives concerning her relationship with Hārūn al-Rashīd suggest that she was a figure capable of interpreting developments within the court and of speaking with authority on political and moral matters. In this respect, through the example of ʿUlayya bint al-Mahdī, this paper argues that women's scholarly production in the history of Islamic thought and literature cannot be confined to teaching circles, transmission activities, or independently authored works. Poetry, adab, court culture, and forms of

intellectual representation must also be regarded as essential components of women's scholarly and cultural contributions. Accordingly, the study aims to render visible once again the place of a female figure—little known in wider circles today, yet leaving clear traces in classical sources—within the Abbasid tradition of learning and literature. At the same time, it seeks to introduce ʿUlayya's poetic legacy to the modern world through scholarly analysis, thereby contributing to a clearer understanding of the role played by women in classical Arabic literary history and of female literary tendencies in classical Arabic poetry.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Classical Arabic Literature, ʿUlayya bint al-Mahdī, Abbasid Court Culture Women Poets.

KLASİK ARAP TENKİT TARİHİNDE KADIN MÜNEKKİT FİGÜRÜ: SÜKEYNE BİNT HÜSEYİN VE EDEBÎ MECLİSLERİ

Ramazan ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ramazanaslan@trabzon.edu.tr, 0000-0002-8712-4393

Özet

Erken dönem İslâm kültür hayatının müstesna şahsiyetlerinden biri olan Sükeyne bint Hüseyin'in (ö. 117/735) Arap edebiyatı tenkit tarihindeki rolü ve onun kurduğu edebî meclisleri yalnızca sosyo-kültürel bir saha olmanın ötesinde, şiirsel estetiğin teknik ölçütlerle denetlendiği ve "Fuhûlü'ş-şuarâ" olarak adlandırılan Cerîr (ö. 114/732), Ferezdak (ö. 114/732) gibi şairlerin edebî rüştlerini ispat ettikleri bir eleştiri makamı hüviyeti taşımaktadır. Bildiri, Sükeyne bint Hüseyin'in söz konusu edebî tenkitlerini ve bu alandaki öncü rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, klasik literatürde genellikle biyografik unsurlarla veya soy asaletiyle anılan Sükeyne'nin, aslında "münekkit" kimliğiyle edebî estetik standartlarını belirleyen bir otorite olduğu gerçeğini akademik bir düzlemde ortaya koymaktır. Çalışmada metot olarak nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; temel kaynaklardaki rivayetler, Arap Dili ve Edebiyatı açısından analiz edilmiştir. Bildiride, Sükeyne'nin Medine'deki evinin bir "edebi meclis" mahiyetinde rol oynadığı; dönemin önde gelen şair ve ediplerinin hakemlik ve edebi onay için onun huzuruna çıktığı anekdotlarla temellendirilmektedir. Özellikle, Cerîr'in gazellerindeki rafinelik ve Ferezdak'ın lügat hazinesinin Sükeyne'nin estetik süzgecinden geçişi ele alınmaktadır. Ayrıca bildiride Sükeyne'nin sadece şiir değil; nüktedanlığı ve hazırcevap oluşuyla "zevk-i selim" sahibi bir entelektüel olarak toplumsal statüsünü nasıl tahkim ettiği tartışılmaktadır. Elde edilen bulgular, Sükeyne bint Hüseyin'in edebi meclislerinin, klasik Arap şiirinde Câhiliye devrinden beri devam eden tenkit kurumu işlevini şehirli bir formda devam ettirdiğini kanıtlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Müslüman kadının ilmî üretimdeki tarihsel gücünü, edebiyat eleştirisinin kurucu bir öznesi olan Sükeyne üzerinden yeniden konumlandırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Edebî Tenkit, Şiir, Sükeyne bint Hüseyin, Fuhûlü'ş-Şuarâ.

THE ROLE OF THE FEMALE CRITIC IN CLASSICAL ARABIC CRITICISM: SUKAYNA BINT HUSAYN AND HER LITERARY SALONS

Abstract

The role of Sukayna bint al-Husayn (d. 117/735) -one of the exceptional figures of early Islamic cultural life- in the history of Arabic literary criticism, alongside the literary salons she established, transcends being mere socio-cultural spaces. Instead, they function as a judicial seat of criticism where poetic aesthetics were regulated through technical criteria and where the master poets known as the "Fuhul al-Shu'ara" (the stallions of poets), such as Jarir (d. 114/732) and al-Farazdaq (d. 114/732), had to prove their literary prowess. This study aims to examine the aforementioned literary criticisms of Sukayna bint al-Husayn and her pioneering role in this field. The core problem of the study is to demonstrate on an academic level that Sukayna, who is generally commemorated in classical literature for her biographical attributes or noble lineage, was in fact an authority who determined literary and aesthetic standards through her identity as a critic (munaqqid). Methodologically, this study adopts a qualitative research method, wherein narratives compiled from primary sources are analyzed through the lens of Arabic Language and Literature. It is contextually substantiated with anecdotes that Sukayna's home in Medina operated as a "literary salon" (majlis), where the prominent poets and literati of the period appeared before her for arbitration and literary validation. In particular, the study addresses the refinement in Jarir's gazals and how al-Farazdaq's vast vocabulary passed through Sukayna's aesthetic filter. Furthermore, it discusses how Sukayna solidified her social status as an intellectual with good taste (dhawq salim), not only through poetry but also via her wit and quick-wittedness. The findings demonstrate that Sukayna bint al-Husayn's literary salons perpetuated the function of the institution of criticism, which had persisted in classical Arabic poetry since the Pre-Islamic (Jahiliyyah) era, in an urbanized form. Consequently, this study aims to reposition the historical agency of Muslim women in intellectual production through the lens of Sukayna as a foundational subject of literary criticism.

Keywords: Arabic Literature, Literary Criticism, Poetry, Sukayna bint Husayn, Fuhūl al-Shu'arā'.

BİR KADIN ŞAİRİN DİLİNDEN AHLÂKÎ SÖYLEM: ÂDİLE SULTAN DÎVÂNI'NDAN NASİHATLER

Tuğçe YAŞA TOPRAK

Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, tugceeyasa@gmail.com, 0000-0003-1967-9386

Özet

Osmanlı hanedan mensupları arasında dîvân sahibi tek kadın şair olan Âdile Sultan, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda dindar, mütevazı ve hayırsever şahsiyetiyle iz bırakan öncü bir figürdür. Âdile Sultan'ın edebî kimliği, saray muhitindeki konumundan ziyade, genç yaşta tecrübe ettiği eş ve evlat kayıplarıyla şekillenen manevî derinliği ve bu acıları ilahî bir teslimiyete dönüştüren şahsiyeti etrafında biçimlenmiştir. Bu yönüyle onun şiiri, yalnızca estetik bir yönelim değil aynı zamanda bizzat yaşadığı ahlâkî tekâmülün bir dışavurumudur.

Âdile Sultan'ın vakıf faaliyetleri ve toplumsal sorumluluk bilinci, şiirinde dile gelen ahlâkî ilkelerin hayatın pratiğinde de karşılık bulduğunu gösterir. Bu yönüyle şair, ahlâkı yalnızca dile getiren değil, onu yaşayan ve temsil eden bir özne olarak öne çıkar. Dolayısıyla onun şiiri, ahlâkî söylemin soyut bir nasihatler toplamı değil, tecrübe edilmiş bir deneyimin estetik ifadesi olarak okunmalıdır.

Âdile Sultan Dîvânı'nda nasihat, müstakil bir tür olarak değil, ahlâkî duyarlılığın edebî söylem içerisinde içkin bir unsuru olarak işlev görür. Bu yönüyle şair, ahlâkî ideali didaktik bir söyleme indirgemeden, estetik bir yapı içerisinde yeniden üretmektedir. Ayrıca, bir kadın şair olarak Âdile Sultan'ın üslûbunda öne çıkan içtenlik, sadelik ve kuşatıcılık, nasihat söylemine orijinal bir ifade kazandırmaktadır.

Bildiri kapsamında, Dîvân'da öne çıkan nefs terbiyesi, dünya hayatının geçiciliği ve kanaat gibi temalar, şairin dervişâne kimliği ve hanedan mensubu bir kadın olarak taşıdığı toplumsal duyarlılık çerçevesinde analiz edilecektir. Bu çalışma, Âdile Sultan'ın poetikasında ahlâkî söylemin onun şahsiyetinden bağımsız ele alınamayacağını ve İslâm düşünce geleneği içerisinde bir kadın şairin bireysel ıstıraplarını toplumsal bir ahlâk inşasına dönüştürme biçimini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, Dîvân'daki nasihat unsurları, şairin kişisel yaşantısı, dinî-tasavvufî yönelimi ve toplumsal konumu ile birlikte değerlendirilerek "iyi insan" idealinin kadın bir özne tarafından nasıl kurulduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Âdile Sultan Dîvânı, Nasihat, Kadın Şairler.

MORAL DISCOURSE IN THE VOICE OF A FEMALE POET: ADMONITIONS FROM THE DIVAN OF ADILE SULTAN

Abstract

Âdile Sultan, the only female poet of the Ottoman dynasty to possess a divan, emerges as a distinguished figure in nineteenth-century Ottoman society with her pious, modest, and philanthropic character. Her literary identity is shaped not so much by her position within the imperial court as by the spiritual depth formed through the early loss of her spouse and children, and by her ability to transform these experiences of grief into a state of divine submission. In this respect, her poetry should be understood not merely as an aesthetic endeavor but as the expression of a lived process of moral maturation.

Âdile Sultan's charitable activities, her involvement in foundations, and her strong sense of social responsibility demonstrate that the moral principles articulated in her poetry find concrete expression in the practices of everyday life. Thus, the poet appears not only as one who articulates morality but as a subject who embodies and enacts it. Her poetry, therefore, should not be read as a collection of abstract admonitions, but as the aesthetic articulation of an experienced and internalized moral life.

In Âdile Sultan's divan, admonition (nasihat) does not function as an independent literary genre but rather as an intrinsic component of a broader moral sensibility embedded within poetic discourse. In this way, the poet avoids reducing moral ideals to a purely didactic mode and instead rearticulates them within an aesthetic structure. Moreover, as a female poet, the sincerity, simplicity, and inclusiveness that characterize her style lend a distinctive tone to her discourse of admonition.

This paper adopts a text-centered approach to examine key moral themes in the divan such as self-discipline (nefs terbiyesi), the transience of worldly life, and contentment (kanaat). The analysis is conducted by considering the poet's Sufi orientation, her biographical experiences, and her social position as a woman of the imperial household. The study aims to demonstrate that the moral discourse in Âdile Sultan's poetics cannot be considered independently of her subjectivity, and to explore how, within the tradition of Islamic thought, a female poetic subject transforms personal suffering into a broader moral vision. In this context, the elements of admonition in the divan will be evaluated in relation to the poet's lived experience, religious–mystical orientation, and social identity, in order to reveal how the ideal of the "good human being" is constructed through a female subject.

Keywords: Classical Turkish Literature, Adile Sultan's Divan, Counsel, Women Poets.

VAHİY SÜRECİNDE FIKHÎ HÜKÜMLERİN OLUŞUMUNA KADINLARIN ETKİSİ: HZ. HATİCE, ÜMMÜ SELEME VE NESÎBE BİNT KA'B ÖRNEĞİ

Taha YILMAZ

Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tahayilmaz@ardahan.edu.tr, 0000-0001-9503-3937

Özet

Miladi 610 yılında başlayan vahiy süreci, insanlık tarihinde yalnızca inanç alanında değil; aynı zamanda sosyal, hukuki ve ekonomik düzlemde de köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, özellikle Cahiliye döneminde büyük ölçüde edilgen bir konumda bulunan kadının statüsünde belirgin bir iyileşme ve yeniden konumlanma ile kendini göstermiştir. İslâm'ın ortaya koyduğu tevhid, adalet ve sorumluluk ilkeleri çerçevesinde kadınlar, toplumsal hayatın aktif öznesi hâline gelmiş; bireysel ve kamusal alanlarda görünürlük kazanarak normatif yapının şekillenmesinde etkili bir rol üstlenmişlerdir. Vahiy sürecinde kadınların Hz. Peygamber ile kurdukları doğrudan iletişim, yönelttikleri sorular, itiraz ve talepleri ile fiilî katılım gösterdikleri sosyal pratikler, fıkhî hükümlerin teşekkülünde önemli bir belirleyici olmuştur. Bu bağlamda bazı hanım sahabîler, yalnızca tarihsel şahsiyetler olarak değil, aynı zamanda fıkhî düşüncenin oluşumuna katkı sunan kurucu aktörler olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Hz. Hatice'nin İslâm'ın ilk yıllarında sağladığı maddî ve manevî destek, dinî tebliğin sürdürülebilirliğine zemin hazırlarken; Ümmü Seleme'nin özellikle aile hukuku, kadınların toplumsal konumu ve Hz. Peygamber ile gerçekleştirdiği istişareler çerçevesinde ortaya koyduğu katkılar, normatif düzenin şekillenmesinde önemli bir işlev görmüştür. Öte yandan Nesîbe bint Ka'b'ın biat süreçlerine katılımı, savaşlarda aktif rol alması ve kamusal sorumluluk üstlenmesi, kadınların siyasal ve toplumsal alandaki varlığının fıkhî yansımalarını ortaya koyan dikkat çekici örnekler arasında yer almaktadır. Bu çalışma, vahiy sürecinde fıkhî hükümlerin oluşumuna kadınların etkisini, söz konusu hanım sahabîlerin örnekliği üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Kur'ân-ı Kerîm ve hadis literatürü başta olmak üzere temel İslâmî kaynaklar esas alınmış; nitel araştırma yöntemlerinden metin ve içerik analizi benimsenmiştir. Elde edilen bulgular, kadınların bu süreçte yalnızca ilahî hitabın muhatabı olmadıklarını, aynı zamanda bu hitabın somutlaşarak normatif hükümlere dönüşmesinde aktif rol oynayan, sorgulayan, katkı sunan ve yön veren aktörler olduklarını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, erken dönem İslâm toplumunda kadınların fıkhî düşüncenin teşekkülündeki yerini görünür kılmayı ve literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kadın, Sosyal Değişim, Vahiy, Hüküm.

WOMEN'S INFLUENCE ON THE FORMATION OF ISLAMIC LEGAL RULINGS DURING THE REVELATORY PERIOD: A STUDY OF KHADIJA, UMM SALAMA, AND NUSAYBAH BINT KAʿB

Abstract

The process of revelation, which began in 610 AD, brought about a profound transformation in human history, not only in the realm of faith but also in social, legal, and economic spheres. This transformation was particularly evident in the significant improvement and repositioning of the status of women, who were largely in a passive position during the pre-Islamic era. Within the framework of the principles of monotheism, justice, and responsibility established by Islam, women became active subjects of social life; they gained visibility in individual and public spheres and played an influential role in shaping the normative structure. The direct communication that women had with the Prophet Muhammad during the revelation process, their questions, objections, and demands, and their active participation in social practices were significant determinants in the formation of jurisprudential rulings. In this context, some female companions of the Prophet stand out not only as historical figures but also as foundational actors who contributed to the formation of Islamic jurisprudence. Indeed, the material and spiritual support provided by Khadija in the early years of Islam laid the groundwork for the sustainability of the religious message; while Umm Salama's contributions, particularly in the areas of family law, the social status of women, and her consultations with the Prophet, played a significant role in shaping the normative order. On the other hand, Nasiba bint Ka'b's participation in the processes of allegiance, her active role in battles, and her assumption of public responsibility are noteworthy examples that demonstrate the jurisprudential reflections of women's presence in the political and social spheres. This study aims to analyze the influence of women on the formation of jurisprudential rulings during the revelation process, through the example of the female companions of the Prophet. The research is based on fundamental Islamic sources, primarily the Quran and hadith literature, and employs qualitative research methods, specifically textual and content analysis. The findings reveal that women were not only recipients of divine revelation but also active actors who questioned, contributed to, and guided the process of transforming this revelation into normative rulings. In this respect, the study aims to highlight the place of women in the formation of jurisprudential thought in early Islamic society and to contribute to the existing literature.

Keywords: Islamic Law, Women, Social Change, Revelation, Judgment.

İSLAM HUKUKU GELENEĞİNDE KADIN ÂLİMLERİN İLMÎ OTORİTE İNŞASI: ÜMMÜ'D-DERDÂ ES-SUĞRÂ ÖRNEĞİ

Nilüfer Sena ÇALIK BADIN

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, senacalik@kilis.edu.tr, 0000-0002-7444-8575

Özet

Bu çalışma, erken dönem İslâm ilim geleneğinde kadınların ilmî otoritesinin oluşumunu Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ örneği üzerinden incelemektedir. Araştırmada Ümmü'd-Derdâ'nın ilmî otoritesinin hangi unsurlara dayandığı ve onun örneğinin kadın âlimlerin İslâm ilim ve hukuk geleneğindeki konumu hakkında ne ortaya koyduğu sorularına cevap aranmaktadır. Bu amaçla klasik hadis, ricâl, tabakât ve fıkıh kaynaklarında yer alan biyografik kayıtlar ve rivayetler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş; Ümmü'd-Derdâ hakkında kullanılan ilmî nitelemeler, hoca-talebe ağı, mescid merkezli tedris faaliyetleri ve amelî uygulamalarının fıkıh literatüründe ele alınış biçimi incelenmiştir. Ayrıca onun bizzat benimsediği uygulamalar ile yalnızca râvisi olduğu hadisler birbirinden ayrılmış; araştırmanın temel iddialarını etkileyen rivayetlerin sıhhat ve aidiyet meseleleri göz önünde bulundurulmuştur. İnceleme sonucunda Ümmü'd-Derdâ'nın otoritesinin hadis rivayetindeki güvenilirliği, fıkhî yetkinliği, tedris faaliyeti ve ilmî çevrelerce kabulü temelinde şekillendiği tespit edilmiştir. Sahâbe neslinden edindiği bilgileri sonraki kuşaklara aktarması ve tanınmış tâbiîlerin kendisinden rivayette bulunması onun güvenilir bir râvi olarak kabul edildiğine işaret etmektedir. Kaynaklarda fakîhe olarak nitelendirilmesi ve bazı amelî uygulamalarının fıkıh literatüründe değerlendirilmesi onun fıkhî birikimiyle de tanındığını göstermektedir. Dımaşk Mescidi'ndeki süreklilik taşıyan tedris faaliyeti ise ilmî birikimini farklı çevrelerden talebelere aktaran etkin bir öğretici olduğunu göstermektedir. Erken dönemin önde gelen kadın âlimleriyle yapılan karşılaştırma Ümmü'd-Derdâ'nın ilmî konumunun özellikle mescid merkezli öğretimiyle belirginleştiğini ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak Ümmü'd-Derdâ örneği erken dönem İslâm ilim geleneğinde kadınların ilmî rollerinin hadis rivayetiyle sınırlı olmadığını ilmî otoritenin güvenilirlik, fıkhî yetkinlik, öğretim faaliyeti, talebe ağı ve ilmî çevrelerce kabul görme temelinde oluşabildiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma kadın âlimlerin ilmî otoritesini çok boyutlu biçimde değerlendirmeye yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte ulaşılan sonuçlar erken döneme ilişkin kayıtların dağınık ve sınırlı olması sebebiyle Ümmü'd-Derdâ hakkında tespit edilebilen verilerle sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kadın Âlimler, Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ, İlmî Otorite, Fıkhî Yetkinlik

THE CONSTRUCTION OF SCHOLARLY AUTHORITY OF WOMEN SCHOLARS IN THE ISLAMIC LEGAL TRADITION: THE CASE OF UMM AL-DARDA AS-SUGRA

Abstract

This study examines the formation of women's scholarly authority in the early Islamic intellectual tradition through the example of Umm al-Dardāʾ al-Ṣughrā. It seeks to determine the foundations of her scholarly authority and to explore what her example reveals about the position of women scholars within the Islamic scholarly and legal traditions. To this end, biographical accounts and narrations found in classical ḥadīth, rijāl, ṭabaqāt, and fiqh sources are comparatively analysed. Particular attention is given to the scholarly descriptions applied to Umm al-Dardāʾ, her network of teachers and students, her mosque-based teaching activities, and the treatment of her practices in the subsequent fiqh literature. The study also distinguishes between the practices she personally adopted and the ḥadīths she merely transmitted, while addressing questions of authenticity and attribution insofar as they affect its principal arguments. The findings indicate that Umm al-Dardāʾ's authority was grounded in her reliability as a ḥadīth transmitter, her juristic competence, her teaching activities, and her recognition within scholarly circles. Her transmission of knowledge acquired from the generation of the Companions to subsequent generations, together with the fact that prominent Successors narrated from her, indicates that she was regarded as a reliable transmitter. Her description in the sources as a faqīha and the discussion of some of her practices in the fiqh literature further demonstrate that she was also recognised for her juristic learning. Moreover, her sustained teaching activity in the Mosque of Damascus reveals that she was an active teacher who transmitted her knowledge to students from diverse backgrounds. A comparison with other prominent women scholars of the early period shows that her scholarly standing was distinguished particularly by her continuous, mosque-based teaching activity. Umm al-Dardāʾ's example thus demonstrates that women's scholarly roles in the early Islamic intellectual tradition were not confined to the transmission of ḥadīth. Rather, scholarly authority could be established through reliability, juristic competence, teaching activity, a network of students, and recognition within scholarly circles. In this respect, the study offers a multidimensional framework for evaluating the scholarly authority of women scholars. Nevertheless, its conclusions are necessarily limited to the evidence available concerning Umm al-Dardāʾ, given the fragmentary and limited nature of the records relating to the early Islamic period.

Keywords: Islamic Law, Women Scholars, Umm al-Darda al-Sughra, Scholarly Authority, Juristic Competence.

FATMA ALİYE HANIM'IN APOLOJETİK HUKUK SÖYLEMİ

Hatice ALSAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, alsach@ankara.edu.tr, 0000-0001-7467-2756

Özet

Osmanlı'nın son döneminde yaşamış olan Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olup aynı zamanda ilk kadın romancı olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte onun Nisvân-ı İslâm adlı eseri ve Mahmut Esad'ın Çok Eşlilik adlı eserine yazdığı zeylinden hareketle İslam hukukuna dair yaklaşımlarını belirli konular üzerinden takip etmek mümkündür. Söz konusu eserlerde, özellikle aile ve kadın gibi dönemin temel problematik alanlarına odaklandığı ve bu meseleler etrafında bir hukuk söylemi geliştirdiği görülmektedir.

Nisvân-ı İslâm'da câriyelik, çok eşlilik, kadınların toplumsal konumları konuları, Fatma Aliye Hanım'ı ziyarete gelen gayrimüslim kadınların, bildiklerine değil daha çok duyduklarına dayanarak sordukları sorular çerçevesinde savunmacı bir yaklaşımla detaylandırılarak cevaplandırılmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın, İslam hukukunun ilgili alanlarına dair yeni bir hukuk üretme amacı bulunmamaktadır. O, İslam hukukuna yöneltilen ve çoğu zaman bu hukuk sisteminin yeterince bilinmemesi sebebiyle oluşan önyargılardan kaynaklanan eleştiriler karşısında, savunmacı bir tutum benimsemekte ve bu doğrultuda apolojetik bir hukuk söylemi geliştirmektedir. Bu çerçevede onun yaklaşımı, İslam hukukunu dönüştürmeye yönelik bir çabadan ziyade, mevcut yapıyı koruma ve belki de tabir-i câizse temize çıkarma amacına yönelmektedir. Onun bu savunusunda İslam hukukunun ilgili konulardaki yapısal meselelerinin derinlemesine sorgulanmasından ziyade, hükümlerin meşrulaştırılmasına ağırlık verildiği; dolayısıyla bir reform arayışından çok, mevcut hukuk düzeninin savunusunun öne çıktığı söylenebilir. Ona göre bu konulardaki sorunları kadın ve erkeklerin birlikte çözmesi gerekmektedir.

Kendi görüşünü "İslâm'da nisvâna Kur'ân mertebesinde ihtirâm olunmaktadır" ifadesiyle açıkça ortaya koyan Fatma Aliye Hanım, yazdıklarının "kadınları müdafaa amacı taşımadığını" vurgulayarak, çabasının savunmacı nitelikte olduğunu net biçimde göstermektedir. Tüm bunlardan hareketle onun yaklaşımı, döneminin toplumsal ve hukukî tartışmaları karşısında İslâm hukuku lehine bilinçli bir savunma stratejisi olarak değerlendirilebilir niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fatma Aliye, Nisvân-ı İslâm, Taaddüd-i Zevcât, Apolojetik.

FATMA ALIYE'S APOLOGETIC LEGAL DISCOURSE

Abstract

Fatma Aliye Hanım, who lived during the late Ottoman period, was the daughter of Ahmed Cevdet Pasha and is recognised as the first female novelist. Her work, Nisvân-ı İslâm, alongside the addendum she wrote to Mahmut Esad's Çok Eşililik, enables an examination of her interpretation of Islamic law through specific topics. These works focus particularly on family and women, two central issues of the period, and reveal the development of a distinct legal discourse.

In Nisvân-ı İslâm, topics such as concubinage, polygamy and women's social positions are discussed defensively and framed by questions posed by visiting non-Muslim women. These questions were often based not on their own knowledge, but on hearsay. Rather than aiming to produce new legal rulings in Islamic law, Fatma Aliye adopted a defensive stance and developed an apologetic legal discourse in response to criticisms frequently arising from misunderstandings or prejudices due to insufficient knowledge of the legal system. Within this framework, her approach is less about transforming Islamic law than preserving the existing structure and vindicating it. The structural issues of Islamic law are not deeply interrogated in her defence; rather, emphasis is placed on legitimising existing rulings, making her work less a call for reform than a defence of the prevailing legal order. According to Fatma Aliye, resolving these matters requires collaboration between men and women.

She explicitly expresses this view in the statement, "In Islam, women are accorded the rank of the Qur'an", and by emphasising that her writings were "not intended to defend women", she clearly signals that her effort is apologetic rather than feminist in nature. Taking all of this into account, her approach can be considered a deliberate strategy to defend Islamic law in response to the social and legal debates of her time.

Keywords: Islamic Law, Fatma Aliye, Nisvan-ı Islam, Polygamy, Apologetic.

MALİKÎ BİR ALİMİN HANEFÎ KIZI OLMAK: ESMÂ BNT. ESED B. FURÂT (Ö. 250/864)

Gülizar ARTUÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, glzrm16@gmail.com, 0000-0002-0666-6618

Özet

Bu tebliğde Malikî fakihlerden olan Esed b. Furât'ın (ö. 213/828) kızı Esmâ bnt. Esed'in hayatı ve ilmî şahsiyeti ele alındıktan sonra tercih etmiş olduğu mezhep çerçevesinde hem yetiştiği aile ortamı hem de evlilik hayatı süreci üzerinde durulmuştur. Babası Esed b. Furât hem İmam Mâlik hem de Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in talebelerinden olup Kayrevan'da kadılık yapmıştır. Bu açıdan Esma bnt. Esed, mezheplerin teşekkül sürecine tekabül eden bir dönemde doğmuştur. Söz konusu dönemde, ilmî ve fikrî çoğulculuğun serbest bir biçimde tezahür ettiği ve bu çerçevede farklı görüşlerin müzakere ve münazara yoluyla tartışıldığı entelektüel bir ortamın varlığı dikkat çekmektedir. Esmâ bnt. Esed, bu ilmî ve fikrî ortamdan istifade ederek görüş ve düşüncelerini serbestçe ifade edebilme imkânı bulmuştur. Öyle ki babası Mâlikî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olmasına rağmen Esmâ, Hanefî mezhebini tercih etmiştir. İlmî birikimi ve kadılık görevi sırasında İmam Mâlik'e olan yakınlığına rağmen her iki mezhebe de eşit mesafede durmaya özen gösteren Esed b. Furât da kızının bu tercihi karşısında mezhep taassubundan kaçınmıştır. Kızı Esmâ'nın Hanefî mezhebini tercih etmesine müdahale etmemiş olması ve kızının Hanefî mezhebinin usûl ve fürûuna göre yetişmesine katkı sağlaması da mezhep taassubundan uzak durduğunu göstermektedir. Babası Esed b. Furât'ın ilmî terbiyesi altında yetişen Esmâ, farklı ilim dallarında temayüz etmiş; özellikle fıkıh sahasında derinlik kazanmıştır. Esmâ, babasının vefatının sonra talebelerinden Muhammed b. Ebî'l-Cevât (ö. 250/864) ile evlenmiştir. Esed b. Furât'tan sonra Kayrevan kadılığı görevine getirilen eşi Muhammed, bölgedeki Hanefilerin imamı konumuna yükselmiştir. Bu süreçte, Esmâ hem ilmî birikimi hem de tercih ettiği mezhepteki yetkinliğiyle eşine destek olmuştur. Böylece hem yetiştiği ailede hem de evliliği boyunca Esmâ, ilim ahlâkı, edep ve terbiyesi ile temayüz etmiş; bunun yanı sıra hadis rivayeti ve Hanefî fıkhındaki dirayetiyle tanınmıştır. Kendisi gibi ilmî yetkinliğe sahip olan ve Malikî fakihlerden Sahnûn'un (ö. 240/854) kızı olan Hatice bnt. Sahnûn (ö. 270/883) ile ilmî rekabet içerisinde bulunması da bu dirayetinin bir tezahürü olarak görülebilir. Eğitim ve öğretim faaliyetleriyle meşgul olan ve dönemindeki kadınlara da fıkıh dersleri vermiş olan Esmâ bnt. Esed, ilmî birikimi ve mezhep tercihiyle İslam düşünce geleneğinde iz bırakan fakiheler arasında yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Esed b. Furât, Esmâ bnt. Esed.

THE HANAFĪ DAUGHTER OF A MĀLIKĪ FATHER: ASMĀʾ BINT ASAD B. FURĀT (D. 250/864)

Abstract

This paper examines the life and scholarly personality of Asmāʾ bint Asad, the daughter of the Mālikī jurist Asad b. al-Furāt (d. 213/828). It focuses, within the framework of her preferred legal school, on both the familial environment in which she was raised and the course of her marital life. Her father, Asad b. al-Furāt, was a student of Imām Mālik, as well as of Abū Yūsuf and Imām Muḥammad, and he served as a judge in Kairouan. In this respect, Asmāʾ bint Asad was born during a period corresponding to the formative phase of the legal schools (madhāhib). This era was marked by an intellectual milieu in which scholarly pluralism manifested freely, and in which differing views were discussed through deliberation and debate. Benefiting from this scholarly environment, Asmāʾ bint Asad was able to express her views and opinions freely. Notably, although her father was one of the leading scholars of the Mālikī school, she preferred the Ḥanafī school. Despite his scholarly background and his close association with Imām Mālik during his tenure as a judge, Asad b. al-Furāt maintained an equal distance from both schools and refrained from sectarian partisanship in response to his daughter's choice. His non-interference in her preference for the Ḥanafī school, as well as his support for her education according to its uṣūl and furūʿ, further demonstrates his avoidance of madhhab-based bias. Raised under the scholarly tutelage of her father, Asmāʾ distinguished herself in various fields of knowledge, attaining particular depth in jurisprudence (fiqh). Following her father's death, she married one of his students, Muḥammad b. Abī al-Jawād (d. 250/864). After Asad b. al-Furāt, her husband Muḥammad was appointed as the judge of Kairouan and rose to the position of leader of the Ḥanafīs in the region. During this period, Asmāʾ supported her husband through both her scholarly expertise and her competence in her chosen legal school. Thus, both within her family environment and throughout her marriage, Asmāʾ distinguished herself by her scholarly ethics, refinement, and education. In addition, she became known for her transmission of ḥadīth and her proficiency in Ḥanafī jurisprudence. Her intellectual rivalry with Khadīja bint Saḥnūn (d. 270/883), herself a distinguished scholar and the daughter of the Mālikī jurist Saḥnūn (d. 240/854), may also be regarded as a reflection of this scholarly acumen. Engaged in teaching and educational activities, and providing instruction in jurisprudence to the women of her time, Asmāʾ bint Asad secured her place among the female jurists (faqīhāt) who left a lasting mark on the Islamic intellectual tradition.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Hanafi School, Asad b. Furāt, Asma bint Asad.

HZ. AİŞE'NİN İCTİHATLARININ GÜNÜMÜZ FIKIH ANLAYIŞI BAKIMINDAN ÖNEMİ

Gülşen KILIÇ

Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, gulsen.kilic@ogu.edu.tr, 0000-0003-2843-8963

Özet

Hz. Peygamber'in en yakınlarından biri olma sıfatıyla pek çok meselede bilgisine başvurulan bir sahabî(ye) olarak Hz. Aişe, yalnızca hadis alanında değil, dinin amaçlarını anlayan ve yorumlayan biri olarak fıkıh alanında da bir otorite kabul edilir. Onun ictihatları, genelde aile hukukuyla ilgili olmakla birlikte, ibadetler ve miras konularına ilişkin görüşleri de mevcuttur. Uzun süre Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş olması, onu, dinin makâsıdını anlayabilecek ve yorumlayabilecek bir niteliğe sahip kılmış ve bu sebeple Hz. Peygamber'in vefatından sonra dini konularda müracaat edilen kaynaklardan biri olmuştur. Zira o, vahyin sebeb-i nüzulü ile hadislerin sebeb-i vüruduna birinci dereceden tanıklık etmiştir. Dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünneti yakından tanımakla kalmamış, bu ikisinin birbiriyle olan münasebetini de gözlemleme imkânı bulmuştur. Sonuç itibariyle dinin temel dayanaklarının mantığını ve amaçlarını haiz olan Hz. Aişe, dini anlama ve yorumlama noktasında önemli bir kaynaktır. Çünkü onun içtihatları, doğrudan Kitap ile Sünnetin ruhuna dayanmaktadır ve bugün İslam hukukunu canlandırabilmek için belki de en çok ihtiyacımız olan hususdur.

Günümüz fıkıh anlayışının hayatın içinde aktif bir yer bulamamasında, makâsıd merkezli bir anlayıştan uzak olunmasının etkili olduğu söylenebilir. Hukukun canlı olması, amacını gerçekleştirebilmesine bağlıdır. Amaca yönelik olmayan uygulamalar -geçmişte amacı gerçekleştirmiş olabilir- anlamı kalmayan tekrarlara dönüşür. Dolayısıyla İslam hukukunun canlanması ve günlük yaşamın içine girmesi, makâsıd anlayışına dayanan içtihatlarla mümkün olabilir. Bu açıdan Hz. Aişe'nin içtihatları büyük önemi haizdir. Çünkü onlar, yalnızca dinin temel kaynaklarına yakınlık özelliği ile değil, onların makâsıdına vukûfiyetleri ile de çok değerlidirler. Bu noktadan hareketle, Hz. Aişe'nin gerek aile hukuku gerekse ibadet ve miras gibi diğer meselelerdeki görüşlerinin dikkatle incelenmesi, günümüz fıkıh anlayışının geliştirilmesine büyük katkı sunabilir. Bu çalışmada Hz. Aişe'nin genel olarak fıkıh alanındaki görüşleri incelenecek ve günümüzde makâsıd merkezli bir fıkıh anlayışının ortaya konmasına ilişkin olarak, delil ve kaynak mertebesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ana konusu kadın bir fakih olarak Hz. Aişe'nin içtihatları olmakla birlikte, dinin makâsıdını en iyi anlayan sahâbilerden biri olarak bugünün fıkıh mantığına ışık tutması, çalışmanın amacını oluşturan bir diğer hususdur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hz. Aişe, İctihat, Kadın, Makâsıd.

THE SIGNIFICANCA OF THE LEGAL OPINIONS OF LADY AISHA IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY FIQH

Abstract

As a Companion whose counsel was sought on many matters by virtue of being one of the Prophet's closest associates, Aisha is regarded as an authority not only in the field of hadith but also in the field of fiqh, as someone who understood and interpreted the objectives of the religion. Whilst her legal opinions generally relate to family law, she also expressed views on matters of worship and inheritance. Having spent a long time in the company of the Prophet, she acquired the ability to understand and interpret the objectives of the religion, and for this reason, she became one of the sources consulted on religious matters after the Prophet's passing. For she bore first-hand witness to the reasons for the revelation of the Quran and the reasons for the transmission of the hadiths. She not only became intimately acquainted with the two primary sources of the religion, the Qur'an and the Sunnah, but also had the opportunity to observe the relationship between the two. Consequently, as someone who possessed an understanding of the logic and objectives underlying the fundamental pillars of the religion, Aisha is a significant source for understanding and interpreting Islam. This is because her legal opinions are directly grounded in the spirit of the Qur'an and the Sunnah, and this is perhaps what we need most today to revitalise Islamic law.

It could be argued that the failure of contemporary fiqh to find an active place within everyday life is due, in part, to a departure from a maqasid-centred approach. The vitality of the law depends on its ability to fulfil its purpose. Practices that are not purpose-driven—even if they may have served their purpose in the past—become meaningless repetitions. Consequently, the revitalisation of Islamic law and its integration into daily life can only be achieved through jurisprudential rulings grounded in the understanding of maqasid. From this perspective, the rulings of Lady Aisha hold great significance. This is because they are highly valuable not only due to their proximity to the fundamental sources of religion, but also because of their profound understanding of those sources' maqasid. Proceeding from this point, a careful examination of Aisha's views on family law as well as other matters such as worship and inheritance could make a significant contribution to the development of contemporary fiqh. In this study, Aisha's views in the field of fiqh will be examined in general, and an attempt will be made to evaluate them in terms of their status as evidence and sources in relation to the establishment of a purpose-centred understanding of fiqh today. Whilst the main subject of the study is the legal rulings of Aisha as a female jurist, another key objective is to shed light on contemporary fiqh logic by highlighting her role as one of the Companions who best understood the objectives of the religion.

Keywords: Fiqh, Aisha, Ijtihad, Women, Maqasid.

FETVÂ OTORİTESİNİN SESSİZ TAŞIYICISI: HANEFÎ FIKIH GELENEĞİNDE FÂTIMA ES-SEMERKANDİYE'NİN HUKUKÎ YETKİNLİĞİ

Şerif GEDİK

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, hacegan85@hotmail.com, 0000-0002-2032-119X

Özet

İslâm hukuk tarihine dair klasik ve modern literatür, fıkhî üretimin kurucu ve yönlendirici dinamiklerini ekseriyetle erkek müçtehitler ve fakihler üzerinden okumaya eğilimlidir. Bu epistemolojik yaklaşım, kadınların hukuk tarihindeki rolünü çoğu zaman fıkhın hukukî muhakeme boyutundan ziyade rivâyet (bilgi aktarımı) alanıyla sınırlayan indirgemeci bir anlatıyı beraberinde getirmektedir. Bu durum, kadınların fetvâ süreçlerindeki etkinliğini tarihsel bağlamından koparark görünmez kılan metodolojik bir daralmaya işaret etmektedir. Oysa Hanefî mezhebine ait tabakât literatürü, biyografik kaynaklar ve fıkhî metinler dikkatle incelendiğinde; kadınların yalnızca pasif bilgi aktarıcıları değil, fetvâ süreçlerine bizzat katılan, karmaşık hukukî meselelerde mütalaa veren ve mezhep içi doktriner denetimde rol alan etkin özneler oldukları görülmektedir.

Bu çalışma, XII. yüzyılda Hanefî fıkhının en dinamik ilmî merkezlerinden biri olan Semerkant–Halep havzasında yetişen Fâtıma bint Muhammed es-Semerkandiyye örneği üzerinden, kadınların İslâm hukuk düşüncesindeki ilmî yetkinliğini ve fetvâ otoritesindeki konumunu tarihsel-analitik bir yöntemle yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Tuhfetü'l-Fukahâ müellifi Alâüddin es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) kızı ve Bedâ'i'u's-Sanâ'i' müellifi İmam Kâsânî'nin (ö. 587/1191) eşi olan Fâtıma es-Semerkandiyye, bu nisbetlerin ötesinde, fürû ve usûl meselelerindeki derin vukufiyeti ve içtihadî meleke sahibi müstakil bir Hanefî fakihesi olarak temayüz etmektedir.

Kaynaklarda, Fâtıma es-Semerkandiyye'nin babası ve eşi tarafından verilen bazı fetvâların, onun ilmî mütalaasından sonra dolaşıma girdiğine dair rivayetler yer almaktadır. Bu olgu, fetvâ üretiminin bireysel bir faaliyet olmaktan ziyade, istişareye dayalı ve çok aktörlü bir hukukî pratik olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu süreç, analitik bir çerçevede "üçlü imza" şeklinde kavramsallaştırılmakta ve fetvâ otoritesinin cinsiyet temelli ontolojik bir statü değil; ilmî ehliyet, liyakat ve fıkhî uzmanlığa dayalı teknik bir mekanizma olduğu ortaya konulmaktadır.

Bildiride ayrıca, Fâtıma es-Semerkandiyye ile İmam Kâsânî arasında cereyan eden ilmî müzakereler; Kâsânî'nin bazı hukukî tercihlerinden, eşinin uyarıları ve delilleri doğrultusunda rücû etmesi meselesi, Hanefî mezhebi içerisindeki tashih ve tercih süreçleri bağlamında analiz edilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Fâtıma es-Semerkandiyye şahsında kadınların Hanefî fıkıh geleneğinde pasif figürler değil; hukukî doktrinin inşasında, denetlenmesinde ve aktarımında rol üstlenen stratejik aktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınların fıkıh tarihindeki görünürlüklerinin azalmasının ise teolojik bir engelden ziyade, tarihsel ve sosyolojik daralmaların bir sonucu olduğu savı tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Hanefî Mezhebi, Fâtıma es-Semerkandiyye, Kadın Fakihler, Fetvâ Otoritesi.

THE SILENT BEARER OF FATWÂ AUTHORITY: FATIMA AL-SAMARGANDIYYA'S LEGAL COMPETENCE IN THE HANAFI TRADITION

Abstract

Classical and modern literature on Islamic legal history predominantly interprets the formation and guidance of fiqh through male jurists and mujtahids. This epistemological approach often confines women's roles to transmission (riwâya) rather than legal reasoning (dirâya), producing a reductive narrative. Such a perspective renders women's participation in fatwâ processes invisible by detaching it from its historical context. However, careful examination of Hanafi biographical sources, tabagat literature, and legal texts reveals that women were not merely passive transmitters of knowledge but actively engaged in issuing legal opinions, addressing complex jurisprudential issues, and overseeing doctrinal coherence.

This study reassesses women's scholarly authority and role in fatwâ issuance through the case of Fatima bint Muhammad al-Samarqandiyya, who was active in the vibrant 12th-century Hanafi scholarly centers of Samarqand and Aleppo. Daughter of Alâ' al-Dîn al-Samarqandî (d. 539/1144) and wife of Imam al-Kâsânî (d. 587/1191), Fatima al-Samarqandiyya distinguished herself as an independent jurist with profound expertise in usûl and furû' and the capacity for ijtihâd.

Sources indicate that some fatwâs issued by her father and husband circulated only after incorporating her scholarly opinions. This demonstrates that fatwâ issuance was a collaborative, multi-actor practice, analytically conceptualized as a "triple signature." Consequently, fatwâ authority was grounded not in gendered ontology but in scholarly competence, legal proficiency, and technical expertise.

The study further analyzes intellectual exchanges between Fatima and al-Kâsânî, including instances in which he revised legal positions based on her arguments, situating these within Hanafi mechanisms of correction and preference.

Overall, this research demonstrates that women like Fatima al-Samarqandiyya were strategic actors in the construction, oversight, and transmission of Hanafi jurisprudence.

Their historical marginalization results not from theological limitations but from social and historical constraints.

Keywords: Islamic Law, Hanafi School, Fatima al-Samarqandiyya, Women Jurists, Fatwâ Authority.

ZEYNEB EL-GAZZÂLÎ VE BAZI AHKÂM ÂYETLERİNE BAKIŞI

Hülya SARIKAYA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, MA Student, Sivas Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Sivas, Türkiye, ankebut1999@gmail.com, 0009-0001-3090-7717

Halis DEMİR

Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Bilim Dalı, Professor, PhD, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Sivas, Türkiye. halisdemir@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0002-6576-1404

Özet

Müslüman bir âlim, davetçi, aktivist ve yazar olarak düşünce geleneğimizde iz bırakan Zeyneb el-Gazzâlî el-Cübeylî (1917-2005), henüz 20 yaşındayken Müslüman Kadınlar Birliği'ni kurmuştur. Yaşadığı dönemdeki Mısır yönetiminin Müslümanlara uyguladığı baskılara direnmiş; zulme uğrayanlara ve ailelerine yardımda bulunmuştur. Kadınların eğitimi ve İslamî değerlerin hayata geçirilmesi için verdiği mücadeleyi ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Bu amaçla kitaplar yazmış, farklı dergilerde makaleler kaleme almış, konferanslar vermiştir.

El-Gazzâlî'nin biyografisi, ilmi kariyeri ve bunların eserlerine yansımasını konu edinen bu makalede onun Kur'an-ı Kerimi tefsir ettiği Nazarât fi Kitâbillâh adlı eseri esas alınarak bazı ahkâm âyetleri incelenmiştir. Makalenin amacı el-Gazzâlî'nin entelektüel mirasını analiz ederek "müfessir" kimliğiyle edindiği yeri ve eserleri aracılığıyla İslâm düşünce sistemine sağladığı özgün katkıyı tekrar gündeme getirmektir. Bu çalışma esnasında belirlediğimiz kısım (faiz, kıble, miras, erkeklerin kadınlar üzerine kayyum oluşu vb. fıkhi konular) ele alınmak üzere nitel metin analizi ve karşılaştırmalı literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Yine müellifin tefsirinde yararlandığı klasik ve çağdaş dönem alimlerine ait kaynakları kullanma biçimi analiz edilmiştir. Hayatı boyunca sürdürdüğü tebliğ ve irşat faaliyetlerinin kronolojik takibi yapılarak bu aksiyoner kişiliğin, eserlerinin üslubuna etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak ahkâm âyetlerini toplumsal meselelerle ilişkilendiren sentezci bir yorum çizgisi benimsediği tespit edilmiştir.

El-Gazzâlî hakkındaki literatür çalışmalarının önemli bir kısmı yurt dışında gerçekleşmiş olup ülkemizde sınırlı sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Mevcut araştırmalarda el-Gazzâlî'nin daha çok tefsir metodolojisi, İslâmî hareketler ve davet ekseninde ele alındığı görülmektedir. Konumuzu oluşturan "Nazarât fî Kitâbillâh" özelinde el-Gazzâli'nin fıkıh konularına yaklaşımı ise ele alınmamıştır. Bu çalışmada, çağımızın kıymetli bir düşünürü olarak Zeyneb el-Gazzâlî literatürüne bazı ahkâm âyetlerinin fıkhi yorumunu merkeze alan bir çalışma ile katkı sunmak istiyoruz. Bir başka arzumuz ise el-Gazzâlî'nin ilmî-amelî

bütünlük arz eden davetçi kimliğini görünür kılarak günümüz Müslüman hanımları için de örneklik değerini vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Zeyneb el-Gazzâlî, *Nazarât fi Kitâbillah*, Tefsir, Ahkâm âyetleri, İslâmi Aktivizm.

ZAYNAB AL-GHAZALI AND HER APPROACH TO SELECTED VERSES OF LEGAL RULINGS (AHKAM)

Abstract

Zaynab al-Ghazali al-Jubayli (1917–2005), who left a profound mark on our tradition of thought as a Muslim scholar, caller (da'iyah), activist, and author, founded the Muslim Women's Association at the young age of twenty. She resisted the oppression imposed on Muslims by the Egyptian regime of her era, providing aid to the persecuted and their families. Throughout her life, she sustained her struggle for the education of women and the implementation of Islamic values. To this end, she authored books, penned articles for various periodicals, and delivered public lectures. This article, which focuses on al-Ghazali's biography, scholarly career, and their reflection on her works, examines selected verses of legal rulings (ahkam) based on her exegesis titled Nazarat fi Kitabillah. The aim of the study is to re-examine her intellectual legacy, re-evaluate her position as an exegete (mufassir), and highlight the original contribution she made to the Islamic thought system through her works. Qualitative text analysis and comparative literature review methods were employed to examine the designated sections on jurisprudential issues, such as usury (riba), the direction of prayer (qiblah), inheritance, and the guardianship/leadership (qawwamah) of men over women. Furthermore, the author's methodology in utilizing classical and contemporary sources in her commentary was analyzed. By chronologically tracing her lifelong activities in preaching (tabligh) and guidance (irshad), the impact of this activist personality on the style of her works was investigated. Consequently, it was determined that she adopted a synthetic interpretive approach that links legal rulings (ahkam) verses with social issues.

While a significant portion of the literature on al-Ghazali has been produced abroad, there is a limited number of academic studies in our country. Existing research predominantly addresses al-Ghazali within the framework of tafsir methodology, Islamic movements and da'wah. However, her approach to jurisprudential (fiqh) issues specifically in Nazarat fi Kitabillah has not been addressed. This study aims to contribute to the literature on Zaynab al-Ghazali a distinguished thinker of our age by focusing on the jurisprudential interpretation of certain ahkam verses. Another objective is to highlight her identity as a caller (da'iyah) whose scholarly and practical life presented a seamless unity, thereby emphasizing her exemplary value for contemporary Muslim women.

Keywords: Fiqh, Zaynab al-Ghazali, *Nazarat fi Kitabillah*, Tafsir, Ayat al-Ahkam (Verses of Rulings), Islamic Activism.

KAREN ARMSTRONG'UN DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARI VE DİNLER ARASI DİYALOG PERSPEKTİFİ

Zekiye SÖNMEZ

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sonmezzekiye@yahoo.com.tr, 0000-0003-1672-4823

Özet

Bu çalışma, Dinler Tarihi ve Karşılaştırmalı Din Araştırmaları alanında önemli bir yere sahip olan Karen Armstrong'un (d. 1944) hayatı, ilmî çalışmaları ve düşünsel katkılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, modern dünyada dinlerin çoğu zaman çatışma, kutuplaşma ve köktencilik ile ilişkilendirilmesine karşın Armstrong'un eserlerinde dinlerin ortak etik değerlerinin nasıl yorumlandığını ve bu yaklaşımın dinler arası anlayışa nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışma, Armstrong'un biyografik arka planı ile ilmî üretimi arasındaki ilişkiyi analiz ederek onun Dinler Arası Diyalog ve Küresel Etik konularındaki düşünsel katkılarını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup biyografik inceleme ve literatür taraması tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede Armstrong'un hayat öyküsü, akademik faaliyetleri ve entelektüel gelişimi incelenmiş; özellikle A History of God, A Short History of Myth, The Great Transformation ve Fields of Blood: A History of Religion and Violence gibi Dinler Tarihi literatüründe önemli kabul edilen eserleri analiz edilmiştir. Bunun yanında Armstrong'un dinî köktencilik, dinler arası ilişkiler ve etik değerler hakkındaki görüşleri içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, Armstrong'un dinleri yalnızca teolojik inanç sistemleri olarak değil, aynı zamanda tarihsel süreçler içerisinde gelişen kültürel ve etik gelenekler olarak ele aldığını göstermektedir. Ona göre büyük dini geleneklerin ortak paydası dogmatik inançlardan ziyade ahlâkî pratikler ve özellikle şefkat/merhamet ilkesidir. Ayrıca Armstrong dini köktenciliğin modern kültürel ve siyasi gelişmelerin bir ürünü olduğunu savunmakta ve din mensupları arasındaki çatışmaların genellikle tarihsel, toplumsal ve politik bağlamlardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede Armstrong, din mensupları arasında karşılıklı anlayışı geliştirmeyi amaçlayan ve küresel etik değerleri vurgulayan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Armstrong'un eserlerinin dinler arası diyalogun geliştirilmesi ve dinlerin ortak etik temellerinin vurgulanması açısından önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Armstrong'un yaklaşımını, modern dünyada dinin rolünü yeniden değerlendiren ve şefkat merkezli bir etik anlayışı öne çıkaran önemli bir entelektüel perspektif olarak değerlendirmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Dinler Arası Diyalog, Küresel Etik, Dinî Köktencilik, Şefkat.

KAREN ARMSTRONG'S STUDIES IN THE HISTORY OF RELIGIONS AND INTERFAITH DIALOGUE PERSPECTIVE

Abstract

This study aims to examine the life, scholarly work, and intellectual contributions of Karen Armstrong, a prominent figure in the fields of the History of Religions and Comparative Religious Studies. The fundamental problem of the research is to reveal how Armstrong interprets the common ethical values of religions in her works, despite the fact that religions are often associated with conflict, polarization, and fundamentalism in the modern world, and how this approach contributes to interfaith understanding. In this context, the study aims to evaluate Armstrong's intellectual contributions to Interfaith Dialogue and Global Ethics by analyzing the relationship between her biographical background and her scholarly output. A qualitative research method has been adopted, utilizing biographical analysis and literature review techniques. Within this framework, Armstrong's life story, academic activities, and intellectual development have been examined; In particular, works considered important in the literature of the History of Religions, such as A History of God, A Short History of Myth, The Great Transformation, and Fields of Blood: A History of Religion and Violence, have been analyzed. In addition, Armstrong's views on religious fundamentalism, interreligious relations, and ethical values have been evaluated using content analysis. The research findings show that Armstrong views religions not only as theological belief systems but also as cultural and ethical traditions that have developed within historical processes. According to him, the common denominator of major religious traditions is not dogmatic beliefs but moral practices, and especially the principle of compassion/mercy. Furthermore, Armstrong argues that religious fundamentalism is a product of modern cultural and political developments and that conflicts among religious adherents generally stem from historical, social, and political contexts. Within this framework, Armstrong presents an approach that aims to foster mutual understanding among religious adherents and emphasizes global ethical values. In conclusion, this study demonstrates that Armstrong's works make significant contributions to the development of interreligious dialogue and the highlighting of the common ethical foundations of religions. Armstrong's approach can be considered an important intellectual perspective that reassesses the role of religion in the modern world and promotes a compassion-centered ethical understanding.

Keywords: History of Religions, Interreligious Dialogue, Global Ethics, Religious Fundamentalism, Compassion.

HALIDE EDIP ADIVAR'S OCCIDENTALIST IDEAS: CIVILIZATION, CULTURE, AND VALUES

Merve ARSLAN

Dr. Ögr Üyesi, Felsefe ve Din Bilimleri/ Felsefe Tarihi , Şırnak Üniversitesi, mervearslan@sirnak.edu.tr, 0009-0001-6218-6790

Abstract

In the social sciences, occidentalism is emerging as a significant concept that expresses Eastern civilizations' perspective on understanding and describing Western civilizations. Analyses of Western culture, civilization, and value systems, based on Eastern thought systems, form the basis of occidentalist interpretations. While offering a perspective symmetrical to the orientalist viewpoint, occidentalist approaches invite reflection on the fundamental dynamics of Western civilizations.

Halide Edip Adıvar, one of the first female educators and intellectuals of the National Struggle and the Republic period, can be considered an important representative of occidentalism with her observations and analyses of Western societies. Because Halide Edip Adıvar's ideas, from the perspective of an intellectual raised in Anatolia, present Western civilizations from different angles in the first half of the 1900s. Adıvar's comparative analyses on the East-West axis offer assessments regarding civilization, culture, and values.

Halide Edip Adıvar's views on civilization are rooted in her philosophical readings. She draws upon certain philosophical assessments of ancient Greek and Roman cultures regarding the formation of Western civilization. According to her, over time, the material meaning attributed to the world in Western civilizations has come to surpass its spiritual meaning, transforming it into a positivist worldview. However, human needs are not solely material; spiritual needs should not be ignored. Nevertheless, in Western civilizations, the materialistic, even mechanized, worldview of humanity has lost its spirituality. This has led to the emergence of a capitalist morality in the West.

On the other hand, Adıvar explains culture by relating it to the traditions, customs, and behavioral patterns belonging to a nation. Adıvar was not only adept at analyzing differences among nations but also at interpreting Anatolian culture in her time. The understanding of culture she carefully emphasized is intertwined with the rising national values and the Islamic understanding of Anatolia. In many of her novels, such as Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, and Yeni Turan, the unity of national and religious values is underlined. She reveals her occidentalist interpretations in her ideas on culture and values. Her critiques of capitalist morality and colonialism appear mostly in her well-known books and in some of her newspaper writings.

This study focuses on Halide Edip Adıvar's assessments of civilization, culture, and values. By subjecting her foundational works, such as Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, and Yeni Turan, along with related newspaper articles, this research aims to frame the occidentalist interpretations she reveals in her comparisons between civilizations.

Keywords: 20th Century Philosophy, Turkish-Islamic Thought, Occidentalism, Culture, Value.

HALİDE EDİP ADIVAR'IN OKSİDENTALİST FİKİRLERİNDE MEDENİYET, KÜLTÜR VE DEĞERLER

Özet

Sosyal bilimlerde oksidentalizm, Doğu medeniyetlerinin Batı medeniyetlerini anlama ve betimlemedeki bakış açısını ifade eden önemli bir kavram olarak yükselmektedir. Doğu'daki düşünce sistemlerinden hareketle Batı'nın kültür, medeniyet ve değerler sistemi üzerine yapılan analizler, oksidentalist yorumların temelini oluşturur. Oksidentalist yaklaşımlar, oryantalist bakış açısının simetriğinde bir bakış açısı sunmakla birlikte, Batı medeniyetlerinin temel dinamikleri üzerine düşünmeye davet eder.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet döneminin ilk kadın eğitimci ve aydınlarından biri olan Halide Edip Adıvar, Batı toplumları üzerine yaptığı saptama ve analizleriyle, oksidentalizmin önemli bir temsilcisi olarak değerlendirilebilir. Çünkü Halide Edip Adıvar'ın fikirleri, Anadolu'da yetişen bir aydının gözünden 1900'lü yılların ilk yarısında Batı medeniyetlerini farklı yönleriyle serimlemektedir. Adıvar'ın Doğu ve Batı ekseninde yaptığı mukayeseli analizler, medeniyet, kültür ve değerlere ilişkin değerlendirmeler sunar.

Halide Edip Adıvar'ın medeniyet hakkındaki görüşleri, onun felsefi okumalarına dayanmaktadır. Batı medeniyetlerinin oluşumuyla ilgili olarak, Antik Yunan ve Roma kültürlerine dair bazı felsefi değerlendirmelerden yararlanır. Ona göre, zamanla Batı medeniyetlerinde dünyaya atfedilen maddi anlam, manevi anlamı aşarak pozitivist bir dünya görüşüne dönüşmüştür. Ancak insan ihtiyaçları yalnızca maddi değildir; manevi ihtiyaçlar da göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, Batı medeniyetlerinde insanlığın materyalist, hatta mekanize dünya görüşü maneviyatını kaybetmiştir. Bu da Batı'da kapitalist bir ahlakın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Öte yandan, Adıvar kültürü bir ulusa ait gelenekler, görenekler ve davranış kalıplarıyla ilişkilendirerek açıklar. Adıvar, çeşitli uluslar arasındaki farklılıkları analiz etmede olduğu kadar, kendi döneminde Anadolu'da temsil edilen kültürü yorumlamada da yeteneklidir. Onun dikkatlice vurguladığı kültür anlayışı, yükselen ulusal değerlerle ve Anadolu'nun İslami anlayışıyla iç içe geçmiş bir kültürdür. Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal ve Yeni Turan gibi birçok romanında ulusal ve dinî değerlerin birliği vurgulanmaktadır. Kültür ve değerler hakkındaki fikirlerinde oksidentalist yorumlarını

ortaya koymaktadır. Kapitalist ahlaka ve sömürgeciliğe yönelik eleştirileri çoğunlukla tanınan kitaplarında ve bazı gazete yazılarında yer almaktadır.

Bu çalışma, Halide Edip Adıvar'ın medeniyet, kültür ve değerler üzerinden yaptığı değerlendirmeleri ele alır. Halide Edip Adıvar'ın Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, Yeni Turan gibi temel eserlerini ve ilgili gazete yazılarını inceleyen bu araştırma, onun medeniyetler arası kıyaslamalarını yaparken ortaya koyduğu oksidentalist yorumlarını çerçevelemeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: 20. yy. Felsefesi, Türk-İslam Düşüncesi, Oksidentalizm, Kültür, Değer.

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLAM DÜŞÜNCESİNE KATKILARI: DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZ

Duygu METE DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, duygu.mete@erzincan.edu.tr , 0000-0002-6261-5428

Özet

Bu çalışma, Alman asıllı dinler tarihçisi ve İslam bilimleri uzmanı Annemarie Schimmel'in (1922-2003) İslam düşünce geleneğine yaptığı çok yönlü katkıları Dinler Tarihi perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Schimmel hem yöntemsel hem de içerik bakımından geliştirdiği özgün yaklaşımla Batı akademisinde İslam kültürü ve düşüncesinin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasına önemli katkı sağlamıştır. Friedrich Heiler'den devraldığı fenomenolojik yöntemi İslam araştırmalarına uygulayan Schimmel, dini olguları dışsal ve indirgemeci bir bakış açısıyla ele alan klasik oryantalizmden ayrılarak İslam'ı kendi iç dinamikleri ve kutsal değerleri bağlamında anlamaya yönelmiştir.

Aynı yöntemi tasavvuf alanında da kullanan Schimmel, "empati ve içeriden anlama" ilkeleri doğrultusunda, dinin deneyimsel, sembolik ve anlam boyutlarını merkeze alan bir yol izlemiştir. Bu bağlamda sûfilerin Tanrı ile kurduğu ilişkiyi, bireysel deneyim, duygu ve sezgi düzeyinde inceleyerek, tasavvufu salt teorik bir sistem olmaktan çıkarıp canlı bir dini tecrübe olarak ele almıştır. Ayrıca İslam geleneğinde kadınların konumunu özellikle tasavvuf bağlamında ele alan Schimmel, Râbia el-Adeviyye gibi kadın sûfilerin rolünü yeniden yorumlayarak kadınların Sûfî gelenekteki görünürlüğünü ve sembolik önemini vurgulamıştır.

Bu doğrultuda çalışma, Schimmel'in İslam araştırmalarındaki metodolojik yaklaşımını, tasavvuf disiplinine katkısını ve tasavvuf geleneğindeki kadın sûfilere dair analizlerini sistematik biçimde ele almaktadır. Böylece onun metodolojik yaklaşımı ve çalışmalarının İslam'ın entelektüel ve estetik boyutunu Batı akademisine tanıtan bir köprü işlevi gördüğü ve yaklaşımının çağdaş İslam araştırmalarına önemli katkılar sunduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Annemarie Schimmel, İslam, Tasavvuf, Fenomenolojik Yaklaşım.

ANNEMARIE SCHIMMEL'S CONTRIBUTIONS TO ISLAMIC THOUGHT: AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF THE HISTORY OF RELIGIONS

Abstract

This study aims to evaluate the multifaceted contributions of Annemarie Schimmel (1922-2003), a German-born historian of religions and expert in Islamic studies, to the Islamic intellectual tradition from the perspective of the History of Religions. Schimmel, with her original approach developed both methodologically and in terms of content, made significant contributions to a more holistic understanding of Islamic culture and thought in Western academia. Applying the phenomenological method she inherited from Friedrich Heiler to Islamic studies, Schimmel moved away from classical Orientalism, which approached religious phenomena from an external and reductionist perspective, and instead aimed to understand Islam within the context of its internal dynamics and sacred values.

Using the same method in the field of Sufism, Schimmel followed a path centered on the experiential, symbolic, and semantic dimensions of religion, in line with the principles of "empathy and inward understanding." In this context, by examining the relationship between Sufis and God at the level of individual experience, emotion, and intuition, she transformed Sufism from a purely theoretical system into a living religious experience. Furthermore, Schimmel, who specifically addresses the position of women in the Islamic tradition within the context of Sufism, reinterprets the roles of female Sufis such as Rabia al-Adawiyya, emphasizing the visibility and symbolic importance of women in the Sufi tradition. Accordingly, this study systematically examines Schimmel's methodological approach in Islamic studies, his contribution to the discipline of Sufism, and his analyses of female Sufis within the Sufi tradition. Thus, it is demonstrated that his methodological approach and studies serve as a bridge introducing the intellectual and aesthetic dimensions of Islam to Western academia, and that his approach makes significant contributions to contemporary Islamic studies.

Keywords: History of Religions, Annemarie Schimmel, Islamic, Sufism, Phenomenological Approach.

İSLAM İLİM GELENEĞİNDE KADIN ŞARKİYATÇILAR: ANNEMARIE SCHIMMEL ÖRNEĞİ

Fahrettin HALİLOĞLU

Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fahrettinhaliloglu@hitit.edu.tr, 0000-0003-1262-1624

Özet

İslam düşünce ve ilim geleneğinin tarihsel gelişim sürecinde Müslüman kadın mütefekkirlerin önemli katkılarının yanı sıra, bilhassa son yüzyılda bazı kadın şarkiyatçıların da İslam araştırmalarına dikkate değer bir zenginlik kattığı görülmektedir. Bu çalışma, 20. yüzyıl şarkiyatçılığı içerisinde özgün yaklaşımıyla öne çıkan Prof. Dr. Annemarie Schimmel'in (1922–2003) akademik hayatını ve eserlerini konu edinmektedir. Çalışma, yazarın ilmî şahsiyetini, İslam ilim geleneği ile Türk akademyasına katkılarını tanıtmayı amaçlamaktadır.

20. yüzyıl oryantalistleri içerisinde müstesna bir konuma sahip olan Schimmel, İslami ilimlere dair ortaya koyduğu akademik çalışmalar ve kariyeri ile Müslüman alimler nezdinde de muteber addedilen nadir Batılı kadın şarkiyatçılardan biridir. O, klasik oryantalizmin metin merkezli, filolojik ve çoğu zaman indirgemeci sınırlarını aşarak, fenomenolojik ve empatik bir yaklaşım sergilemesiyle öne çıkmıştır. Böylelikle batı'daki İslam algısının şekillenmesinde ve Türk ilahiyat akademisinin gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Schimmel, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yürüttüğü akademik faaliyetlerle Türkiye'de Dinler Tarihi disiplininin kurumsallaşmasına öncülük etmiş, çalışmaları ile alanın akademik ve terminolojik çerçevesini belirlemiştir. Dönemin pozitivist yönelimlerinin aksine, dinî tecrübeyi merkeze alan tutumuyla Türk ilahiyatında yeni bir din bilimleri anlayışının gelişmesini sağlamıştır. İslam'ı dışarıdan gözlemlenen bir olgu olmaktan çıkarıp, müminin derûnî tecrübesiyle kavranan canlı bir hakikat olarak ele alan Schimmel'e göre tasavvuf, teorik bir disiplin olmanın ötesinde şiir, musiki, sembolizm ve menkıbelerle örülü bütünleşik bir yaşam biçimidir. Onun bu yaklaşımı sayesinde Mevlânâ, Yunus Emre, Attâr ve Hâfız gibi mutasavvıfların Batı düşünce dünyasındaki görünürlükleri artmıştır. Ayrıca Hakikat-i Muhammediyye nazariyesini Gnostik veya Neoplatonik dış etkilere bağlayan oryantalistlerin aksine Schimmel, bu nazariyenin erken dönem müfessirlerine dayandığını savunarak tasavvufun özgünlüğünü kanıtlamıştır.

Schimmel'i özgün kılan bir başka husus ise Hz. Peygamber algısıdır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatına dair kaleme aldığı eserlerinde Peygamber sevgisini, mevlid geleneği ve na't literatürü üzerinden fenomenolojik bir okumayla tahlil etmiştir. Yazar, Batı'da yaygın olan politik ve indirgemeci Hz. Muhammed (s.a.v.) imajına karşılık, Müslümanların kolektif hafızasında ve gönlünde yer eden "Habîbullah" tasavvurunu ön plana çıkarmıştır. Bu

itibarla Schimmel, hem "ikinci vatanım" olarak nitelendirdiği Türkiye'de dinler tarihi disiplininin kurumsallaşmasına, hem de İslam'ın tasavvuf, halk dindarlığı ve Hz. Muhammed (s.a.v.) algısı gibi hususiyetlerinin Batı'da sahih biçimde anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam İlim Geleneği, Kadın, Şarkiyat, Oryantalizm, Annemarie Schimmel.

WOMEN ORIENTALISTS IN THE ISLAMIC SCHOLARLY TRADITION: THE CASE OF ANNEMARIE SCHIMMEL

Abstract

In the historical evolution of the Islamic thought and scholarly tradition, alongside the significant contributions of Muslim women intellectuals, it is observed that certain women Orientalists, particularly in the last century, have also added noteworthy richness to Islamic studies. This study examines the academic life and works of Prof. Dr. Annemarie Schimmel (1922–2003), who distinguished herself with her unique approach within 20th-century Orientalism. The study aims to present the author's scholarly persona and her contributions to both the Islamic scholarly tradition and Turkish academia.

Holding an exceptional position among 20th-century Orientalists, Schimmel is one of the rare Western women Orientalists considered credible by Muslim scholars due to her career and academic works on Islamic sciences. She distinguished herself by transcending the text-centric, philological, and often reductionist boundaries of classical Orientalism, exhibiting a phenomenological and empathetic approach. Thus, she played a decisive role in shaping the perception of Islam in the West and in the development of the Turkish theological academy.

Through her academic activities at Ankara University Faculty of Divinity, Schimmel pioneered the institutionalization of the History of Religions discipline in Turkey and defined the academic and terminological framework of the field with her works. Contrary to the positivist trends of the period, she enabled the development of a new understanding of religious sciences in Turkish theology with her attitude centering on religious experience. According to Schimmel, who treated Islam not as a phenomenon observed from the outside but as a living truth grasped through the believer's inner experience, Sufism is an integrated way of life woven with poetry, music, symbolism, and hagiographies, beyond being a theoretical discipline. Thanks to this approach, the visibility of Sufis such as Mevlânâ, Yunus Emre, Attâr and Hâfız increased in the Western world of thought. Furthermore, unlike Orientalists who linked the theory of Haqiqah al-Muhammadiyya to Gnostic or Neoplatonic external influences, Schimmel proved the authenticity of Sufism by arguing that this theory is based on early period exegetes.

Another aspect that makes Schimmel unique is her perception of the Prophet. In her works on the life of Prophet Muhammad (pbuh), she analyzed the love for the Prophet through a phenomenological reading via the Mawlid tradition and Na't literature. In response to the political and reductionist image of Prophet Muhammad (pbuh) prevalent in the West, the author highlighted the concept of "Habibullah" (Beloved of Allah) that resides in the collective memory and hearts of Muslims. In this respect, Schimmel made significant contributions to both the institutionalization of the History of Religions discipline in Turkey, which she described as her "second home," and to the accurate understanding of aspects of Islam such as Sufism, popular piety, and the perception of Prophet Muhammad (pbuh) in the West.

Keywords: Islamic Scholarly Tradition, Women, Oriental Studies, Orientalism, Annemarie Schimmel.

MERYEM CEMİLE: MÜHTEDİ BİR ENTELEKTÜELİN BATI MODERNİZM ELEŞTİRİSİ

Mesut ZAVALSIZ

Dr, Ordu Büyükşehir Belediyesi, mesutzav52@gmail.com, 0000-0003-3966-9839

Özet

Bu bildiri, Margaret Marcus adıyla dünyaya gelip ihtidasının ardından Meryem Cemile ismini alan Amerikalı-Yahudi kökenli düşünürün entelektüel serüvenini ve Batı modernizmi eleştirisini ele almaktadır. 1934 yılında New York'ta seküler bir Yahudi ailesinde doğan Marcus, 1961'de İslam'a intisap etmiş ve 1962'de Pakistan'a yerleşerek ömrünü İslami düşünce üzerine yoğunlaşan eserler kaleme almaya adamıştır. Araştırmanın temel problemi, Meryem Cemile'nin Batı modernizmine yönelttiği eleştirilerin niteliğini ve İslam düşünce geleneği içindeki özgün yerini anlamaktır.

Cemile'yi diğer mühtedi entelektüellerden ayıran en belirgin nitelik, Batı medeniyetini o dünyanın zihinsel kodlarıyla yetişmiş bir "içeriden tanık" olarak analiz etmesidir. Sekülerizmin, materyalizmin ve ahlaki göreceliliğin yarattığı boşluk, onu İslam'a yöneltmiştir. Mevdudi ile başlayan mektuplaşma süreci onun düşünsel dönüşümünde belirleyici olmuştur. Çalışmanın odağı, Cemile'nin Batı modernizmine yönelttiği eleştirileri sosyolojik boyutlarıyla ele almaktır. Ona göre sekülerizm, dinin aşkın iddialarını tasfiye etmeyi amaçlayan ideolojik bir projedir. Aydınlanma rasyonalizmi, insan aklını mutlak otorite haline getirerek ahlaki rölativizme (göreliliğe) zemin hazırlamıştır. İlerleme miti ise teknolojik ilerlemeyi ahlaki ilerleme ile eşitleyen yanıltıcı bir anlatıdır. Islam and Modernism, Islam Versus the West ve Western Civilization Condemned by Itself gibi temel eserleri bu eleştirileri tarihsel ve sosyolojik verilerle sunmaktadır.

Cemile, feminizm eleştirisini kapitalizm eleştirisiyle ilişkilendirerek ahlaki ve fıtri bir zemin üzerinden temellendirmektedir. Batı feminizminin özgürleşme söylemi altında kadınları fıtratından uzaklaştırarak kapitalist iş gücü piyasasının çarklarına dahil ettiğini, böylece aile kurumunu zayıflatarak toplumsal dokuyu aşındırdığını savunmaktadır. Çalışma, Cemile'nin Batı medeniyetini içeriden tanıyan ve İslam'ı dışarıdan keşfeden perspektifinin eserlerine belirleyici bir yön verdiğini ortaya koymaktadır. Bu bildirinin temel amacı, Türkçe akademik literatürde görece sınırlı düzeyde işlenen Meryem Cemile'nin özgün düşünce dünyasını ve modernite eleştirisini yeniden gündeme taşımak ve bu alanda ileride yapılacak çalışmalara mütevazı bir katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Meryem Cemile, Modernite Eleştirisi, İslam Düşüncesi, Sekülerizm, İhtida.

MARYAM JAMEELAH: A CONVERT INTELLECTUAL'S CRITIQUE OF WESTERN MODERNISM

Abstract

This study examines the intellectual journey and critique of Western modernism of Maryam Jameelah, an American-Jewish-born thinker who embraced Islam and adopted her Muslim name after her conversion. Born Margaret Marcus in 1934 into a secular Jewish family in New York, she converted to Islam in 1961 and settled in Pakistan in 1962, dedicating her life to producing works on Islamic thought. The central problem of this research is to understand the nature of Maryam Jameelah's critique of Western modernism and her distinctive position within the Islamic intellectual tradition.

What distinguishes Jameelah from other convert intellectuals is her ability to analyze Western civilization as an "insider witness" who was raised with the mental and cultural codes of that world. The void created by secularism, materialism, and moral relativism directed her toward Islam. Her correspondence with Mawdudi was decisive in her intellectual transformation. This study focuses on Jameelah's critique of Western modernism in its sociological dimensions. According to her, secularism is an ideological project aimed at eliminating the transcendental claims of religion. Enlightenment rationalism, by elevating human reason to the status of absolute authority, laid the groundwork for moral relativism. The myth of progress, moreover, presents a misleading narrative that equates technological advancement with moral progress. Her major Works (Islam and Modernism, Islam Versus the West, and Western Civilization Condemned by Itself) substantiate these criticisms with historical and sociological evidence.

Jameelah bases her critique of feminism on moral and fitri grounds by linking it to her critique of capitalism. She argues that Western feminism, under the guise of liberation, has alienated women from their innate nature, incorporated them into the machinery of the capitalist labor market, thereby weakening the family institution and eroding the social fabric. This study reveals that Jameelah's perspective, which knows Western civilization from within and discovers Islam from without, gives her works a distinctive direction. The primary aim of this paper is to bring Jameelah's unique intellectual world and her critique of modernity back to the academic agenda in Turkish scholarly literatüre (where she has been relatively understudied) and to make a modest contribution to future research in this field.

Keywords: Maryam Jameelah, Critique of Modernity, Islamic Thought, Secularism, Conversion.

ISLAMIC THOUGHT AND KNOWLEDGE PRODUCTION IN LEILA AHMED

Rüveyda ÇINAR

Research Assistant, Selçuk University, ruveydacinar@selcuk.edu.tr, 0000-0002-4026-2342

Abstract

The nature of knowledge produced on Islamic thought in the modern period is determined not only by the rulings contained in normative texts, but also by the historical conditions under which these texts were read and legitimized, the institutional authorities involved, and the regimes of representation within which they operated. Therefore, scientific production is as much a matter of "subject selection" as it is of how the research question is framed, which evidence is considered valid, and which conceptual framework is adopted. This paper aims to highlight the methodological threshold that Leila Ahmed's scholarly legacy has opened in the fields of Islamic thought, Islamic sociology, and Islamic anthropology by examining her work from the perspective of the critical transformation of knowledge production in Islamic thought. The fundamental problem of the study is that Ahmed is often reduced to the heading of "Islam and women," whereas her real contribution is to reframe the logic of knowledge production about Islam in modern academia—along the axes of history, representation, and authority.

The research is based on a qualitative design; Ahmed's fundamental works are examined through close reading and conceptual analysis. The texts are systematically evaluated in terms of argument structure, source regime, localization of concepts, and forms of authority production. The analysis shows that Ahmed made decisive contributions on three levels. First, she strengthened context-sensitive historiography by reconstructing the history of Islamic thought within a framework of continuity and rupture. Second, by analyzing the narrative of "saving Muslim women" as a representational technique of colonial-modern knowledge regimes, he has made the knowledge-power connection visible and critically examined the assumptions of modern representations. Thirdly, she moved the issue of veiling beyond a purely normative debate and addressed it in conjunction with class, state, public sphere, and everyday religious practices, thereby establishing a productive conceptual bridge between Islamic sociology and Islamic anthropology. Thus, Leila Ahmed has produced a methodological legacy that transforms the ways of formulating research questions, legitimizing evidence, and placing concepts in their historical context in studies of Islamic thought. This legacy enables Islamic thought to be understood in a more historical, contextual, and critical manner in modern academia.

Keywords : Islamic Thought, Knowledge Production, Postcolonial Representation, Text–Context Relationship, Veiling.

LEILA AHMED'DE İSLÂM DÜŞÜNCESİ VE BİLGİ ÜRETİMİ

Özet

İslâm düşüncesi üzerine modern dönemde üretilen bilginin mahiyeti, yalnızca normatif metinlerin içerdiği hükümlerle değil; bu metinlerin hangi tarihsel koşullarda, hangi kurumsal otoriteler eliyle ve hangi temsil rejimleri içinde okunup meşrulaştırıldığıyla belirlenmektedir. Bu nedenle ilmî üretim, bir "konu seçimi" kadar, araştırma sorusunun nasıl kurulduğu, hangi kanıtların geçerli sayıldığı ve hangi kavramsal çerçevenin benimsendiği meselesidir. Bu bildiri, Leila Ahmed'in çalışmalarını, İslâm düşüncesinde bilgi üretiminin eleştirel dönüşümü perspektifinde ele alarak onun ilmî mirasının İslâm düşüncesi, İslâm sosyolojisi ve İslâm antropolojisi alanlarında açtığı metodolojik eşiği görünür kılmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, Ahmed'in çoğu zaman yalnızca "İslâm ve kadın" başlığına indirgenmesi; oysa asıl katkısının İslâm'a dair bilginin modern akademide üretim mantığını—tarih, temsil ve otorite eksenlerinde—yeniden çerçevelemesidir.

Araştırma nitel bir tasarıma dayanmakta; Ahmed'in temel eserleri yakın okuma ve kavramsal çözümleme yoluyla incelenmektedir. Metinler, argüman örgüsü, kaynak rejimi, kavramların yerelleştirilmesi ve otorite üretim biçimleri açısından sistematik olarak değerlendirilmiştir. Analiz, Ahmed'in üç düzlemde belirleyici katkı sunduğunu göstermektedir. İlk olarak, İslâm düşüncesi tarihini süreklilik–kırılma ilişkileri içinde yeniden kurarak bağlam-duyarlı bir tarih yazımını güçlendirmiştir. İkinci olarak, "Müslüman kadını kurtarma" anlatısını kolonyal-modern bilgi rejimlerinin bir temsil tekniği olarak çözümleyerek bilgi–iktidar bağını görünür kılmış ve modern temsillerin varsayımlarını eleştirel süzgeçten geçirmiştir. Üçüncü olarak, örtünme meselesini salt normatif hüküm tartışmasının ötesine taşıyarak; sınıf, devlet, kamusallık ve gündelik dindarlık pratikleriyle birlikte ele almıştır. Böylece İslâm sosyolojisi ve İslâm antropolojisine üretken bir kavramsal köprü kurmuştur. Dolayısıyla Leila Ahmed, İslâm düşüncesi çalışmalarında araştırma sorusu kurma, kanıtı meşrulaştırma ve kavramı tarihsel bağlama yerleştirme biçimlerini dönüştüren bir yöntemsel miras üretmiştir. Bu miras, İslâm düşüncesinin modern akademide daha tarihsel, daha bağlamsal ve daha eleştirel biçimde kavranmasına imkân tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Düşüncesi, Bilgi Üretimi, Postkolonyal Temsil, Metin–Bağlam İlişkisi, Örtünme.

ÖRNEK BİR İSLAM KADINI OLARAK HZ. ÂİŞE VE HÂLET-İ RÛHİYESİ

Bünyamin ERUL

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, berul65@hotmail.com, 0000-0003-0630-4147

Özet

Hz. Peygamber'in sevgili eşi Âişe, Müslüman hanımlar açısından örnek bir şahsiyettir. Her Müslüman hanım, onun hayatında kendisi için nice örnekler ve dersler bulur. Çünkü kızlık, eşlik, dulluk, liderlik ve hocalık gibi yaşadığı farklı yönleri, onun hayatında tecelli etmiştir. Bu tertemiz hayat; ilmî, amelî, ahlâkî derslerle, paha biçilmez birer hazine kıymetinde örneklerle doludur. Bu itibarla Hz. Âişe'nin hayatı, temiz ve olgun kadınlığın bir aynasıdır.

Hz. Âişe, zekâsı, anlayışı, kuvvetli hafızası, güzel konuşması, Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'i en iyi şekilde anlamaya çalışması gibi vasıfları sayesinde Hz. Peygamber'in yanında müstesna bir mevki kazandı. Hz. Peygamber, gece yolculuklarında onunla sohbet yapabilmek için Hz. Âişe'yi tercih eder, bazı davetleri onun da gelmesi şartıyla kabul ederdi. Hanımları arasında Hz. Peygamber'i en çok kıskanan ve sevgisini kazanmak için en çok gayret sarfeden Hz. Aişe, hiç görmediği Hz. Hatîce'yi bile kıskanmaktaydı.

Benî Mustalik Gazvesi'nden dönerken, düşürdüğü gerdanlığını aramak üzere geride kalması sebebiyle 'İfk Hâdisesi' diye bilinen meşhur iftira sonrası üzüntüsünden yemeden içmeden kesilen, ağlamaktan dolayı gözyaşları kuruyan Hz. Âişe, Yüce Allah'ın onun temizliği hakkında indirdiği ayetlerle aklandı. Hayatının en ızdıraplı günlerinde umduğu desteği bulamayışı sebebiyle –anne ve babasının ısrarına rağmen– Hz. Peygamber'e değil, kendisini tezkiye eden Yüce Allah'a hamdetmeyi yeğledi. İfk hâdisesinde, başta Hz. Peygamber'e olmak üzere, Hz. Ali ve Hassân b. Sâbit'e karşı gösterdiği tavır ve tepkiler, onun ne denli duyarlı, sabırlı, gururlu, vakarlı, dirayetli ve izzet-i nefis sahibi biri olduğunu göstermektedir.

Bu bildiride, örnek bir İslam kadını olarak Hz. Aişe'den ve hayatı boyunca karşılaştığı çeşitli olaylar karşısında yaşadığı halet-i ruhiyesi diğer bir ifade ile psikolojik tavrı üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede, bir kadın olarak Hz. Aişe'nin heyecan, endişe, korku, hüzün, kıskançlık, küskünlük, duygusallık, vakar vb. çeşitli durumları, onun halet-i ruhiyesine dair önemli ipuçları verecektir

Anahtar Kelimeler: Hz. Aişe, Kıskançlık, Duygusallık, Vakar, Hüzün.

HZ. AISHA AS AN EXEMPLARY MUSLIM WOMAN AND HER SPIRITUAL STATE

Abstract

Aisha (RA), the beloved wife of the Prophet, is an exemplary figure for Muslim women. Every Muslim woman finds many examples and lessons in her life for herself. Her different roles—maidenhood, wifehood, widowhood, leadership, and scholarship—manifested throughout her life. This pristine life is filled with invaluable examples as well as scholarly, practical, and moral lessons. In this respect, the life of Aisha (RA) is a mirror of pure and mature womanhood. Aisha (RA), through her qualities such as intelligence, understanding, strong memory, eloquence, and her effort to understand the Qur'an and the Prophet Muhammad in the best way, gained a special position beside the Prophet. The Prophet preferred Aisha (RA) to converse with him during night journeys and accepted some invitations only on the condition that she could attend. Among his wives, Hz. Aisha was the most jealous of the Prophet and the one who exerted the most effort to win his love; she was even jealous of Hz. Khadijah, whom she had never seen.

After the Battle of Banu Mustaliq, she was left behind to search for a lost necklace, and as a result of the famous slander known as the 'Incident of Ifk,' Hz. Aisha was so distressed that she could neither eat nor drink, and her tears were dried from crying. She was exonerated by verses sent by Almighty Allah regarding her purity. In the most painful days of her life, unable to find the support she hoped for – despite her parents' insistence – she preferred to praise Almighty Allah, who vindicated her, rather than complain to the Prophet.

In this paper, the focus will be on Aisha (RA) as a sample Muslim woman and on her psychological state, in other words her psychological attitude, in response to various events she faced throughout her life. Within this framework, various states of Aisha (RA) as a woman such as excitement, anxiety, fear, sorrow, jealousy, resentment, emotionality, dignity, etc., will provide important clues about her psychological condition.

Keywords: Aisha (RA), Jealousy, Emotionality, Dignity, Sorrow.

ʿAMRE BİNT ʿABDURRAḤMÂN: MEDİNE HADİS GELENEĞİNDE BİR TÂBİÎ MUHADDİS

Hatice DÜLBER

Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, haticedulber@ahievran.edu.tr, 0000-0003-2449-9187

Özet

Bu tebliğ, tâbiîn döneminin Medineli muhaddislerinden ʿAmre bint ʿAbdurraḥmân'ın erken dönem hadis ilminin teşekkülündeki konumunu incelemektedir. Hz. Âişe'nin en seçkin talebelerinden biri olan ʿAmre, rivayetleri zabt ve itkân ile muhafaza etmesi, isnad bütünlüğüne riayet etmesi ve metinlerde ortaya çıkan vehim ve hataları tashih etmesiyle temayüz etmiştir. Klasik cerh–taʿdîl literatüründe "sika", "hüccet" ve "fakîhe" gibi vasıflarla nitelenmesi, onun adâlet ve zabt yönünden güvenilirliğine dair erken dönem ittifakını yansıtmaktadır. Tebliğde, ʿAmre'nin İmam Mâlik'in el-Muvaṭṭaʾ'ında yer alan rivayetleri esas alınarak, Medine hadis çevresindeki isnad ağı ve rivayet otoritesi analiz edilmektedir. Bu rivayetlerin, özellikle Hz. Âişe'ye nispet edilen hadislerde görülen idrâc, vehim ve bağlam kaymalarını tashih edici bir işlev üstlendiği ileri sürülmektedir. Çalışma, ʿAmre'nin hadis faaliyetinin salt tahammül ve edâ ile sınırlı olmadığını; aksine erken dönem hadis tenkidinin sözlü, amelî ve bağlamsal biçimlerini temsil ettiğini savunmaktadır. Bu bağlamda tebliğ, tâbiîn döneminde kadın muhaddislerin rivayet, zabt ve tashih süreçlerindeki belirleyici rollerini ʿAmre örneği üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ʿAmre bint ʿAbdurraḥmân; İmam Mâlik; Kadın Muhaddisler; Medine Hadis Geleneği; Cerh–Taʿdîl; Metin Tenkid.. ʿ

Anahtar Kelimeler: Amre bint ʿAbdurraḥmân, İmam Mâlik, Kadın Muhaddisler, Medine Hadis Geleneği, Cerh–Taʿdîl, Metin Tenkid.

ʿAMRA BINT ʿABD AL-RAḤMĀN: A TĀBIʿĪ WOMAN MUḤADDITH IN THE MEDINAN ḤADĪTH TRADITION

Abstract

This paper examines the position of ʿAmra bint ʿAbd al-Raḥmān, one of the Medinan muḥadditths of the tābiʿūn generation, in the formative period of ḥadīth scholarship. As one of the most distinguished students of ʿĀʾisha, ʿAmra became prominent through her preservation of transmitted reports with strong ḍabṭ and itqān, her careful adherence to the integrity of isnād, and her correction of wahm and errors that emerged in transmitted

matn. Her consistent characterization in the classical jarḥ–taʿdīl literature with qualifications such as thiqa, ḥujja, and faqīha reflects an early scholarly consensus regarding her reliability in both ʿadāla and ḍabṭ. The paper analyzes ʿAmra's position within the Medinan isnād network and her authority as a transmitter through the reports narrated from her in Imām Mālik's al-Muwaṭṭaʾ. It is argued that these transmissions functioned particularly as corrective interventions against idrāj, wahm, and contextual displacements observed in ḥadīths attributed to ʿĀʾisha. The study contends that ʿAmra's ḥadīth activity was not confined to mere taḥammul and adāʾ, but rather represented oral, practical, and contextual forms of early ḥadīth criticism. In this respect, the paper aims to demonstrate—through the case of ʿAmra—the decisive role played by women muḥaddiths in the processes of transmission, precision, and correction during the tābiʿūn period.

Keywords: ʿAmra bint ʿAbd al-Raḥmān, Imām Mālik, Women Muḥaddiths, Medinan Ḥadīth Tradition, Jarḥ–Taʿdīl, Matn Criticism.

BİR KADIN SAHÂBÎ OLARAK HZ. ÂİŞE'NİN HABER-İ VÂHİDİN DEĞERLENDİRİLMESİNE KATKISI: ERKEN DÖNEM HANEFÎ USÛL ESERLERİ ÇERÇEVESİNDE

Şeyma YEŞİLYAYLA

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s.yesilyayla@alparslan.edu.tr, 0000-0001-6362-8637

Özet

Haber-i vâhidin hüccet değeri, fıkıh usulünde mezhepler arasındaki yaklaşım farklılıklarının belirginleştiği temel meselelerden biridir. Hanefî usul geleneği bu meseleyi yalnızca isnadın sıhhati ve râvinin güvenilirliği çerçevesinde ele almamış, haberin Kur'an, meşhur sünnet, kıyas, sahâbe uygulaması ve râvinin fıkhî dirayetiyle ilişkisini de dikkate almıştır. Bu çalışma, Cessâs'ın el-Fusûl fi'l-usûl'ü, Debûsî'nin Takvîmü'l-edille'si ve Serahsî'nin Usûlü's-Serahsî'si çerçevesinde Hz. Âişe'ye yapılan atıfların haber-i vâhidin tenkidi ve temellendirilmesindeki işlevini incelemektedir. Kaynakların bu üç eserle sınırlandırılması, söz konusu metinlerin Hanefî mezhebinde günümüze ulaşan ilk sistematik usul eserleri arasında yer alması sebebiyledir. Çalışmanın hareket noktası, Hz. Âişe'ye yapılan atıfların yalnızca tarihî rivayet örnekleri olarak değil, Hanefî usulünde haber-i vâhide ilişkin bazı ölçütlerin sahâbe uygulaması üzerinden açıklanmasına imkân veren usûlî veriler olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu çerçevede Hz. Âişe'nin bir kadın sahâbî olarak rivayet ve dirayet alanındaki konumu da ayrıca önem arz etmektedir. Hanefî usul kaynaklarında onun rivayetleri cinsiyet temelli bir istisna olarak değil, fıkhî kavrayışı ve ilmî otoritesi sebebiyle dikkate alınmaktadır. Hz. Âişe'nin bazı rivayetleri Kur'an'ın umumî ilkeleri, rivayetin bağlamı, râvinin fıkhî dirayeti ve râvinin kendi ameli bakımından değerlendirmesi, haber-i vâhidin tenkidinde önemli bir referans alanı oluşturmaktadır. Buna karşılık ondan nakledilen bazı rivayetler, haber-i vâhidin âyetin beyanında, muâmelât alanındaki hukukî işlemlerde ve kıyasla bilinemeyecek miktarlar konusunda hüccet oluşunu temellendirmek için kullanılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuç, Hanefî usulünün haber-i vâhide kategorik biçimde karşı olmadığı, fakat onu kayıtsız biçimde de kabul etmediğidir. Hz. Âişe bu metinlerde yalnızca çok rivayet eden bir sahâbî olarak değil, rivayetin anlaşılması, tenkidi ve hükme delaleti bakımından fıkhî dirayeti dikkate alınan kadın bir ilmî otorite olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Usulü, Haber-i Vâhid, Hz. Âişe, Cessâs, Debûsî, Serahsî.

THE CONTRIBUTION OF ʿĀʾISHA, AS A FEMALE COMPANION, TO THE EVALUATION OF SOLITARY REPORTS: A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF EARLY ḤANAFĪ UṢŪL WORKS

Abstract

The probative value of khabar al-wāḥid is one of the central issues in legal theory through which the methodological differences among the schools of law become apparent. The Ḥanafī uṣūl tradition did not examine this issue solely within the framework of the soundness of the isnād and the reliability of the narrator, but also considered the report's relationship with the Qurʾān, well-known Sunnah, qiyās, the practice of the Companions, and the narrator's juristic discernment. This study examines, within the framework of al-Jaṣṣāṣ's al-Fuṣūl fī al-uṣūl, al-Dabūsī's Taqwīm al-adilla, and al-Sarakhsī's Uṣūl al-Sarakhsī, the function of references to ʿĀʾisha in the assessment and substantiation of khabar al-wāḥid. The restriction of the study's sources to these three works is due to their being among the earliest systematic uṣūl works of the Ḥanafī school that have survived. The point of departure of the study is that references to ʿĀʾisha should not merely be considered historical examples of transmitted reports, but as uṣūlī data that allow certain criteria concerning khabar al-wāḥid in Ḥanafī legal theory to be explained through the practice of the Companions. In this respect, ʿĀʾisha's position as a female Companion in the fields of transmission and juristic understanding is particularly significant. In Ḥanafī uṣūl sources, her reports are not treated as a gender-based exception but are taken into account due to her juristic insight and scholarly authority. Her evaluation of certain reports in light of the general principles of the Qurʾān, the context of the report, the narrator's juristic discernment, and the narrator's own practice constitutes an important point of reference in the assessment of khabar al-wāḥid. Conversely, some reports transmitted from her were used to substantiate the probative value of khabar al-wāḥid in explaining Qurʾānic verses, in legal transactions, and in matters of quantities that cannot be known through qiyās. The study concludes that the Ḥanafī uṣūl tradition is neither categorically opposed to khabar al-wāḥid nor accepts it without qualification. In these texts, ʿĀʾisha emerges not merely as a Companion who transmitted many reports but as a female scholarly authority whose juristic discernment was taken into consideration in understanding, assessing, and determining the legal import of transmitted reports.

Keywords : Islamic Law, Ḥanafī Uṣūl, Khabar al-Wāḥid, ʿĀʾisha, al-Jaṣṣāṣ, al-Dabūsī, al-Sarakhsī.

الجهود البلاغية لعائشة عبد الرحمن (بنت الشاطئ) وأثرها في خدمة الدعوة الإسلامية

Mehmet YAKIŞIK

Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arap dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, muhammed.yksk13@gmail.com, 0000-0002-7467-0598

Taha Mohamed Abdulfettah MOHAMED

Dr., Kahire Evkaf'ta İmam Hatip ve Öğretim Görevlisi, 0009-0000-6196-8734

الملخص

تُعَدُّ عائشة عبد الرحمن الملقبة بـ (بنت الشاطئ)، من أبرز العالمات اللاتي كان لهنّ إسهام متميز في خدمة الدعوة الإسلامية. فقد كرّست قلمها ورصيدها العلمي للعلوم الإسلامية، واستطاعت أن تمزج بين معارفها العميقة في مجالي العلوم الاجتماعية والإنسانية ودراسات اللغة العربية، مُشكِّلةً بذلك خطًّا علميًّا متميزًا خاصًّا بها. كما تُرجمت مؤلفاتها إلى لغات متعددة، منها الفارسية والأردية واليابانية والإسبانية، مما يدل على اتساع أثرها العلمي والأدبي وانتشاره في نطاق جغرافي واسع. وقد واصلت بنت الشاطئ دراساتها في العلوم الأدبية والبلاغية والنقدية من منظور يخدم الدعوة الإسلامية، فأسهم هذا التراكم العلمي في تشكيل أسلوبها القوي وبيانها المؤثر. واعتمدت في دراساتها البلاغية على البيان القرآني أساسًا ومنطلقًا، فجعلت من آيات القرآن الكريم وأحاديث النبي ﷺ شواهد رئيسة في تحليلاتها، بدلًا من الاقتصار على الأبيات الشعرية والنصوص البشرية، وهو ما يعكس منهجها القائم على مركزية النص القرآني في البحث البلاغي. وقد أولت الدكتورة عائشة عبد الرحمن عناية خاصة بالدراسات القرآنية على مدى سنوات طويلة، فألقت محاضرات في عدد من الجامعات الإسلامية حول الدراسات البيانية والبلاغية. كما قامت بمحاولات لتفسير القرآن الكريم تفسيرًا بيانيًّا، حيث تناولت بعض السور القصار من جزء عمّ وفق هذا المنهج. وترى بنت الشاطئ أن القرآن الكريم هو أعظم كتاب في العربية، وأن الجهد العلمي ينبغي أن ينصرف أولًا إلى فهم بيانه الأسمى. وفي هذا السياق، وجَّهت نقدًا إلى دارسي الأدب في الجامعات، لعدم إخضاعهم النص القرآني لدراسة أدبية تحليلية مماثلة لما يطبقونه على الشعر والخطابة. ويتجلى تطبيق هذا التصور في كتابها «التفسير البياني للقرآن الكريم»، حيث عرضت آراء البلاغيين القدامى وبعض معاصريها للنقاش، واعترضت في مواضع متعددة على بعض آرائهم، ومن ذلك نقدها لابن الأزرق في عدد من القضايا البيانية. ولم تلتزم في كتاباتها باتباع رأي مفسر واحد على الدوام، بل كانت تختار من الأقوال ما تراه أقدر على تجلية معنى الآية وفق ذوقها الأدبي وقناعتها العلمية، سواء أكان ذلك الرأي للرازي أم للزمخشري أم للأصفهاني أم لغيرهم.

الكلمات المفتاحية: التفسير، البلاغي، البياني، بنت الشاطئ، الدعوة الإسلامية.

AİŞE ABDURRAHMAN'IN (BİNTÜ'Ş-ŞÂTIʾ) BELÂGAT ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI VE BUNLARIN İSLAM DAVETİNE KATKISI

Özet

İslami ilimlere adamış; sosyal ve beşerî bilimlerdeki derin bilgisini Arap dili çalışmalarıyla birleştirerek kendine özgü, ayırt edici bir ilmî çizgi ortaya koymuştur. Eserlerinin Farsça,

Urduca, Japonca ve İspanyolca gibi çeşitli dillere tercüme edilmesi, ilmî ve edebî etkisinin geniş bir coğrafyada yayıldığını göstermektedir.

Bintü'ş-Şâtıʾ, edebiyat, belâgat ve tenkit alanındaki çalışmalarını İslam davetine hizmet eden bir bakış açısıyla sürdürmüş; bu ilmî birikim, onun güçlü üslubunun ve etkileyici anlatımının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Belâgat çalışmalarında Kur'an beyanını temel ve hareket noktası olarak benimsemiş; analizlerinde şiir beyitleri ve beşerî metinlerle yetinmek yerine Kur'an ayetlerini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerini başlıca delil olarak kullanmıştır. Bu yaklaşım, belâgat araştırmalarında Kur'an metnini merkeze alan metodolojisini yansıtmaktadır.

Dr. Âişe Abdurrahman, uzun yıllar boyunca Kur'an çalışmalarına özel önem vermiş; çeşitli İslam üniversitelerinde beyan ve belâgat alanında dersler vermiştir. Ayrıca Kur'an'ı beyanî bir yöntemle tefsir etme girişiminde bulunmuş ve bu doğrultuda Amme Cüzü'ndeki bazı kısa sureleri ele almıştır. Ona göre Kur'an-ı Kerim, Arapça'nın en büyük kitabıdır ve ilmî çaba öncelikle onun üstün beyanını anlamaya yönelmelidir. Bu bağlamda üniversitelerde edebiyat araştırmacılarını, Kur'an metnünü şiir ve hitabet metinlerine uyguladıkları analitik edebî incelemeye tabi tutmamaları sebebiyle eleştirmiştir.

Bu yaklaşımının somut yansıması, et-Tefsîrü'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm adlı eserinde görülmektedir. Bu çalışmada klasik belâgat âlimlerinin ve bazı çağdaşlarının görüşlerini tartışmaya açmış; çeşitli noktalarda itirazlarda bulunmuş, özellikle İbnü'l-Ezrak'ı bazı beyan meselelerinde eleştirmiştir. Yazılarında tek bir müfessirin görüşüne bağlı kalmamış; Râzî, Zemahşerî, İsfahânî veya başkalarına ait olsun, ayetin anlamını en iyi ortaya koyduğuna inandığı görüşü, edebî zevki ve ilmî kanaati doğrultusunda tercih etmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, Bintü'ş-Şâtıʾın genel olarak İslami yazılarında, özel olarak ise beyanî tefsirinde ortaya koyduğu belâgat çabalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra onun ayırt edici özelliklerini ortaya koymayı, yöntemini belâgat ölçütleri ışığında değerlendirmeyi ve nihayetinde analiz ve eleştiriye dayanan ilmî bir hükme ulaşmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Belâgî, Beyânî, Bintü'ş-Şâtıʾ, İslam Daveti.

THE RHETORICAL EFFORTS OF AISHA ABD AL-RAHMAN (BINT AL-SHATIʾ) AND THEIR IMPACT ON THE SERVICE OF ISLAMIC DAʿWAH

Abstract

Aisha Abd al-Rahman, known as Bint al-Shatiʾ (Daughter of the Shore), is considered one of the most prominent women scholars who made a distinguished contribution to Islamic daʿwah. She devoted her scholarship and writing to the Islamic sciences and successfully combined her deep knowledge of the social sciences and humanities with Arabic linguistic studies, thereby developing a distinctive scholarly approach. Her works

were translated into Persian, Urdu, Japanese, and Spanish, reflecting the wide geographical reach of her intellectual and literary influence.

Bint al-Shatiʾ continued her work in literary, rhetorical, and critical studies from a perspective that served Islamic daʿwah. This accumulated scholarship shaped her powerful style and persuasive expression. In her rhetorical research, she grounded her analyses primarily in Qur'anic discourse, using verses of the Qur'an and the sayings of the Prophet as principal textual evidence instead of relying mainly on poetry or other human texts. This approach reflects her methodology, centered on the primacy of the Qur'anic text in rhetorical study.

Over many years, she devoted special attention to Qur'anic studies and delivered lectures at several Islamic universities on stylistic and rhetorical analysis. She also attempted a rhetorical exegesis of the Qur'an, interpreting some of the shorter surahs of Juzʾ ʿAmma according to this method. She maintained that the Qur'an is the greatest book in the Arabic language and that scholarly effort should first focus on understanding its supreme eloquence. She criticized university literature scholars for not subjecting the Qur'an to the same analytical study applied to poetry and oratory.

Her book al-Tafsir al-Bayani li-l-Qur'an al-Karim exemplifies this vision. In it, she discusses classical and modern rhetorical views, critiques certain opinions—such as those of Ibn al-Azraq—and selects interpretations she considers most effective in clarifying meaning, whether from al-Razi, al-Zamakhshari, al-Isfahani, or others.

Keywords: Exegesis, Rhetorical, Stylistic, Bint al-Shatiʾ, Islamic Daʿwah.

الإسهام النسوي الجزائري في التلقي والإقراء: الفقيهة المحدثة رُقية البجائية أنموذجاً

Hamza KHELİFATİ

Doctor of Philosophy in Islamic Revealed Knowledge and Heritage (Fiqh & Usul Al-Fiqh), International Islamic University Malaysia. Lecturer (Part Time) at the Faculty of Islamic Sciences, University of Algiers 1. dr.hkhelifati@gmail.com, 0000-0001-8222-6334.

مُلخَّص

يروم هذا البحث الكشف عن الإسهام المعرفي للمرأة في الغرب الإسلامي، والقطر الجزائري بوجه أخص، في إثراء الحركة العلمية والنهوض بالدرس الشرعي، متخذاً من سيرة الفقيهة المُحَدِّثة "رُقية بنت عبد القوي البجائية ت874هـ" أنموذجاً تطبيقياً. وتنبثق إشكالية الدراسة من البحث في مدى فاعلية الحضور النسوي ضمن منظومة التلقي والإقراء، وأثره في اتصال السلاسل الإسنادية، وتوجيه الدرسين الفقهي والحديثي في حاضرة بجاية وما والاها، مُبرزاً الأثر البالغ لهذه الحاضرة العلمية في صقل الملكة الفقهية والحديثية لدى نسائها، في وقت بلغت فيه الحركة الفكرية أوج عطائها. ولمقاربة هذه الإشكالية؛ سلك البحث مسلكاً منهجياً تكاملياً، يزاوج بين الاستقراء والتاريخ؛ لتتبع المرويات والمقيدات المبثوثة في بطون ومظان التراجم والطبقات، والتحليل؛ لاستنطاق تلك النصوص واستخلاص القيمة العلمية للمُترجَم لها، ومعرفة طبقة شيوخها وتلاميذها. وقد تتبعت الورقة المسيرة العلمية لرُقية البجائية، انطلاقاً من بيئتها الحاضنة، وطبقة شيوخها في مرحلة التحمل والتلقي، وصولاً إلى تصدرها لمجالس الأداء والإقراء، وبناء شخصيتها العلمية المستقلة. وانتهت الدراسة إلى جملة من النتائج والمقررات، أهمها: إثبات الرسوخ المعرفي للمرأة الجزائرية وشراكتها الفاعلة في خدمة العلوم الشرعية، الأمر الذي يبرهن على الأهلية العلمية للمرأة المسلمة لتصدر مجالس الإقراء وفق الضوابط الشرعية، ويؤسس لقراءة موضوعية منصفة للتراث العلمي النسوي في الغرب الإسلامي، تنأى عن الانتقائية والقراءات التاريخية المجتزأة.

الكلمات المفتاحية: التلقي، الإقراء، الأسانيد، الفقه، الحركة العلمية النسوية، بجاية.

Abstract

This research seeks to uncover the intellectual contributions of women in the Islamic West —and Algeria in particular—to the enrichment of the scholarly movement and the advancement of Islamic scholarship. It utilizes the biography of the female jurist and traditionist, Ruqayya bint Abd al-Qawi al-Bijaiyya (d. 874 AH), as an applied case study. The core problematic of this study explores the effectiveness of female presence within the tradition of acquiring and transmitting knowledge. It examines their impact on maintaining the continuity of transmission chains and shaping both jurisprudential and Hadith studies in the metropolis of Bejaia and its environs. Furthermore, it highlights the profound role this scholarly hub played in refining the jurisprudential and Hadith faculties of its women during the zenith of its intellectual movement. To address this issue, the study adopts an integrative methodological approach. It combines the inductive and historical methods to trace the narrations and historical records scattered throughout biographical dictionaries and Tabaqat literature. Additionally, it employs an analytical

method to critically examine these texts, extract the scholarly caliber of the biographee, and identify the networks of her teachers and students. The paper maps the scholarly trajectory of Ruqayya al-Bijaiyya, starting from her formative environment and her teachers during the phase of knowledge acquisition, culminating in her presiding over circles of knowledge transmission and the forging of her independent scholarly persona. The study concludes with several key findings, most notably: demonstrating the deep scholarly erudition of Algerian women and their active partnership in serving the Islamic sciences. This, in turn, proves the scholarly competence of Muslim women to lead educational circles in accordance with Islamic guidelines. Ultimately, this research establishes a fair and objective reading of the female scholarly heritage in the Islamic West, steering clear of selective and fragmented historical narratives.

Keywords: Knowledge Acquisition, Knowledge Transmission, Chains of Transmission, Jurisprudence, Female Scholarly Movement, Bejaia.

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN SONRAKİ NESİLLERE İNTİKALİNDE OTORİTE BİR HANIM MUHADDİS: KERÎME BİNT AHMED EL-MERVEZİYYE (Ö. 463/1071)

Ahmet Yasin DİNÇER

Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, yasindincer@kilis.edu.tr, 0000-0001-9202-4242

Özet

İslâm ilim geleneğinde eserlerin nesilden nesle sahih bir şekilde aktarılmasında hanım muhaddislerin üstlendiği rol tarihsel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu geleneğin önde gelen isimlerinden biri, hicrî IV. ve V. asırlarda yaşamış ve Sünnî İslâm dünyasının en muteber hadis kaynaklarından biri kabul edilen Sahîh-i Buhârî'nin günümüze aslına uygun biçimde ulaşmasına önemli katkı sağlayan Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye'dir (ö. 463/1071).

Aslen Horasan'ın Merv şehrine bağlı Küşmîhen kasabasında doğan Kerîme el-Merveziyye, babasıyla birlikte gerçekleştirdiği ilim yolculuklarının ardından Mekke'ye yerleşmiş ve hayatının büyük kısmını Harem-i Şerif civarında ilimle meşgul olarak geçirmiştir. Yaklaşık bir asra yaklaşan ömrünü evlenmeden hadis ilmine vakfeden Kerîme, Sahîh-i Buhârî'yi eserin önemli râvilerinden Ebü'l-Heysem el-Küşmîhenî'den bizzat dinlemiş; İmam Buhârî ile arasında yalnızca iki râvinin bulunması sebebiyle döneminin en yüksek isnadlarından birine sahip olmuş ve bu sebeple "Müsnidetü'l-Harem" olarak anılmıştır.

Bu tebliğ, Kerîme el-Merveziyye'nin biyografisini ortaya koymanın yanı sıra, onun hadis rivayetindeki metodolojik titizliğini ve metin naklindeki ilmî disiplinini incelemeyi hedeflemektedir. Kerîme el-Merveziyye yalnızca bir hadis nakledicisi olmayıp rivayetlerin doğru aktarılması hususunda son derece dikkatli davranmış, özellikle mukabele usulünü titizlikle uygulamıştır. Nitekim talebeleri onun, elindeki metni kendi başlarına istinsah etmelerine izin vermediğini; rivayet edilen nüshanın kendi asıl nüshasıyla kelime kelime karşılaştırılması şartı koştuğunu haber vermiştir. Onun bu ilmî titizliği neticesinde ortaya çıkan "Kerîme Nüshası", sonraki dönemlerde Sahîh-i Buhârî üzerine şerh yazan İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin el-Aynî ve el-Kastallânî gibi büyük âlimler tarafından ihtilafların çözümünde güvenilir bir metin olarak kabul edilmiştir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan bazı baskıların hazırlanmasında da bu nüshanın önemli bir referans teşkil ettiği bilinmektedir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî gibi dönemin önde gelen âlimlerinin Mekke'de ondan Sahîh-i Buhârî'yi dinlemeleri ve kendisinden icazet almaları, Kerîme el-Merveziyye'nin hadis ilmindeki yüksek ilmî otoritesini açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırmada, Kerîme el-Merveziyye örneğinden hareketle Sahîh-i Buhârî'nin rivayet tarihi içinde kadın muhaddislerin konumunun incelenmesi; özellikle onun rivayet ettiği nüshanın metin güvenilirliği ve rivayet zinciri bakımından taşıdığı ilmî değer ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metin Tenkidi (Mukabele), *Sahîh-i Buhârî*, Kerîme el-Merveziyye, Muhaddisât.

A FEMALE HADITH AUTHORITY IN THE TRANSMISSION OF ṢAḤĪḤ AL-BUKHĀRĪ TO SUBSEQUENT GENERATIONS: KARĪMA BINT AḤMAD AL-MARWAZIYYA (D. 463/1071)

Abstract

In the Islamic scholarly tradition, the role undertaken by women hadith scholars (muhaddithāt) in the preservation of works and their accurate transmission from generation to generation holds significant historical importance. One of the prominent figures of this tradition is Karīma bint Aḥmad b. Muḥammad al-Marwaziyya (d. 463/1071), who lived in the 4th and 5th centuries AH and played a crucial role in the transmission of Ṣaḥīḥ al-Bukhārī—one of the most authoritative hadith collections in the Sunni Islamic world—in a form faithful to its original.

Originally from the town of Kushmīhan, affiliated with the city of Marw in Khurasan, Karīma al-Marwaziyya settled in Mecca following scholarly journeys undertaken with her father and spent most of her life engaged in learning in the vicinity of the Sacred Sanctuary. Devoting nearly a century-long life to the study of hadith without marrying, she personally received Ṣaḥīḥ al-Bukhārī from Abū al-Haytham al-Kushmīhanī, one of the prominent transmitters of the work. Owing to the fact that only two transmitters stood between her and Imām al-Bukhārī, she possessed one of the highest chains of transmission (ʿulūw al-isnād) of her time and was therefore known as "Musnidat al-Ḥaram."

This paper aims not only to present the biography of Karīma al-Marwaziyya but also to examine her methodological rigor in hadith transmission and her scholarly discipline in the transmission of texts. Karīma al-Marwaziyya was not merely a transmitter of hadith; she exercised great care in ensuring the accurate transmission of reports and applied the method of collation (muqābala) with particular precision. As reported by her students, she did not permit them to copy the text independently; rather, she required that the transmitted copy be compared word by word with her original manuscript.

As a result of this scholarly meticulousness, the "Karīma recension" emerged and was later accepted as a reliable textual authority in resolving discrepancies by major scholars who wrote commentaries on *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*, such as Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī, Badr al-Dīn

al-ʿAynī, and al-Qasṭallānī. It is also known that this recension has served as an important reference in the preparation of some widely used modern editions. Moreover, the fact that leading scholars of the period, such as al-Khaṭīb al-Baghdādī, studied Ṣaḥīḥ al-Bukhārī under her in Mecca and received her authorization (ijāza) clearly demonstrates her high scholarly authority in the field of hadith.

This study seeks, based on the example of Karīma al-Marwaziyya, to examine the position of women hadith scholars within the transmission history of Ṣaḥīḥ al-Bukhārī; in particular, it aims to demonstrate the scholarly value of the recension she transmitted in terms of textual reliability and the chain of transmission.

Keywords: Textual Criticism (Muqābala), *Ṣaḥīḥ Al-Bukhārī*, Karīma al-Marwaziyya, Muhaddithāt.

GÖRGÜ TANIĞI VE HADİS RAVİSİ OLARAK ESMÂ BİNT EBÛ BEKİR'İN TARİH İLMİNE KATKILARI

Mücahit YÜKSEL

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, myksl_42@hotmail.com, 0000-0003-2958-7813

Özet

595 yılında Mekke'de doğan Esmâ bint Ebû Bekir, Hz. Âişe ile baba bir kardeştir. Hz. Âişe'den yaklaşık 20 yaş büyüktür. Esmâ, on sekizinci Müslüman olarak bilinmektedir. Zübeyr b. Avvâm ile evlenmiş ve ondan beşi erkek, üçü kız olmak üzere sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir ile birlikte hicreti sırasında onlara azık taşımış ve ikiye böldüğü kuşağı ile azık kabını bağladığı için Zâtü'n-nitâkayn (İki kuşak sahibi) olarak adlandırılmıştır.

Esmâ'nın, kocası Zübeyr b. Avvâm ile birlikte Yermük Savaşı'na (15/636) katıldığına dair rivayetler bulunmaktadır.

Esmâ, oğlu Abdullah b. Zübeyr'in Haccâc karşısında verdiği mücadelede şehit olmadan önce kendisine danışması üzerine ona korkusuzca ve onurlu şekilde ölmekten çekinmemesini tavsiye etmiştir. Daha sonra Haccâc'a karşı kendisi de tepkisini cesurca ortaya koymuş ve Hz.Peygamber'e atfen şu sözü söylemiştir: Hz. Peygamber, 'Sakīf kabilesinden bir yalancı, bir de bozguncu çıkacaktır' buyurmuştu. Gördük ki yalancı Muhtâr es-Sekafî'dir; bozguncu da sensin!" demiştir.

Hz. Peygamber'e çok yakın bir ailenin ferdi olması ve uzun ömrü sebebiyle önemli bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Yaklaşık elli sekiz hadisin ravisidir. Onun naklettiği hadis ve haberler arasında cömertlik, kıyafet yeme içme ve kadınlarla ilgili hükümlerin yanı sıra özellikle hicret gibi siyerle alakalı bilgiler de bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, birinci dereceden bir görgü tanığı ve ravi olarak Esmâ bint Ebû Bekir'in tarih ilmine katkılarını ortaya koymaktır. Böylece ilim alanında geri planda kaldığı düşünülen kadının konumu hakkında doğru çıkarımlar yapılmasına da katkı sunulmaktadır. Tümevarım, sondaj ve analiz yöntemlerinin uygulandığı çalışmamızda, Esmâ bint Ebû Bekir'in, gerek görgü tanığı gerek ravi olarak İslâm tarihi alanına önemli katkılar sunduğu gerçeğine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Siyer, Esmâ bint Ebû Bekir, Kadın, İlim.

THE CONTRIBUTIONS OF ASMĀʾ BINT ABĪ BAKR TO HISTORICAL SCIENCE AS AN EYEWITNESS AND HADITH NARRATOR

Abstract

Asmāʾ bint Abī Bakr, born in Mecca in 595, was ʿĀʾisha's paternal half-sister. Asmāʾ is about 20 years older than ʿĀʾisha. She is known as the eighteenth Muslim. She married al-Zubayr b. al-ʿAwwām and bore him eight children, five sons and three daughters. During the Prophet's migration with Abī Bakr, she carried provisions for them and tied the food container with the belt she had split in two, for which she was called 'the woman with two belts'.

There are accounts that Asmāʾ participated in the Battle of Yarmūk (15/636) alongside her husband, al-Zubayr b. al-ʿAwwām.

Asmāʾ advised her son ʿAbdallāh b. al-Zubayr, who had consulted her before being martyred in his struggle against Ḥaccāc, not to fear dying fearlessly and honourably. Asmāʾ later courageously expressed her own reaction against Ḥaccāc and said the following words in reference to the Prophet: "The Prophet had said, 'A liar and a troublemaker will emerge from the Sakīf tribe.' We have seen that the liar is Muḫtār al-Sakāfī; the troublemaker is you!."

She possessed a wealth of knowledge due to her being a member of a family very close to the Prophet and her long life. Asmāʾ is the narrator of approximately fifty-eight hadiths. Among the hadiths and reports she narrated are rulings concerning generosity, clothing, eating and drinking, and women, as well as information related to the Sīrah, particularly concerning the Hijrah.

The aim of this study is to highlight the contributions of Asmāʾ bint Abī Bakr to historical science as a first-hand eyewitness and narrator. Thus, it also contributes to making accurate inferences about the position of women, who are thought to lag behind in the field of science. In our study, which employed inductive reasoning, research and analysis methods, we concluded that Asmāʾ bint Abī Bakr made significant contributions to the field of Islamic history, both as an eyewitness and as a narrator.

Keywords: Islamic History, Sīrah, Asmāʾ bint Abī Bakr, Woman, Science.

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE KADIN MUHADDİS FÂTIMA BİNT SÜLEYMAN (Ö. 708/1308) VE İLİM AĞINDAKİ KİLİT ROLÜ

Havva YILMAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yhavva611@gmail.com, 0009-0008-1067-1146

Furkan ÇAKIR

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmedfurkan@selcuk.edu.tr, 0000-0002-3269-1649

Özet

İslam ilim tarihinde kadın muhaddislerin varlığı sahabe dönemine uzanmaktadır. Hz. Âişe gibi pek çok sahabe kadınının rivayetleri, hadis külliyatının temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde de süren bu gelenek görünürlüğü açısından Memlükler döneminde (648–923/1250–1517) belirgin biçimde artış göstermiştir. Şam ve Mısır, Moğol istilası sonrasını âlim göçünün sığınağına dönüşmüş; bu süreçte uzun ömürlü râvilerin sahip olduğu âlî isnadların değeri artmıştır. Tabakat eserleri incelendiğinde 7./13. yüzyıl Şam'ında tanımlanabilir onlarca kadın muhaddise ulaşılabilmesi dönemin kadın âlimler açısından istisnai bir zirveyi temsil ettiğini ortaya koymaktadır.

Memlükler dönemini bu geleneğin doruk noktası kılan etken 658/1260 sonrasında, büyük muhaddis nesillerinin devre dışı kalmasıyla belirginleşmiştir: Geriye kalan az sayıda köprü figürü, özellikle de uzun ömürlü kadın muhaddisler, ilim zincirinin son halkası konumuna yükselmiştir.Bu bildiri, Memlükler döneminde kadınların hadis ilmindeki yerini Fâtıma bint Süleyman örneği üzerinden yeniden değerlendirmeyi amaçlayacaktır.

Fâtıma bint Süleyman el-Makdisiyye, Hanbelî geleneğine mensup köklü bir âlim ailesinin çocuğu olarak Şam'da dünyaya gelmiş ve 708/1308 yılında vefat etmiştir. Babasının onu küçük yaşlardan itibaren dönemin büyük muhaddislerinin semâ meclislerine götürmesi, Fâtıma'nın zamanla nadir hâle gelen âlî isnad zincirlerinin taşıyıcısı konumuna gelmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Başta Hâfız İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (ö. 643/1245) olmak üzere çeşitli hocalardan ders aldığı kaynaklarda tespit edilmektedir. En kritik isnad bağlantısı ise Ebü'l-Vakt el-Herevî (ö. 553/1158) üzerinden Sahîh-i Buhârî'ye uzanan kısa zincirdir. 8./14. yüzyılın başlarına gelindiğinde Fâtıma, söz konusu rivayetin fiilen ulaşılabilir son halkası hâline gelmiştir.

Bildirinin merkezinde Fâtıma'nın ilmî şahsiyeti yer alacaktır. Zehebî, Safedî, Kütübî, Sübkî ve İbn Hacer gibi müelliflerin eserlerinden hareketle; ailesi, tahsil süreci, hocaları ve rivayet ettiği eserler kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

Çalışmanın temel hedeflerinden biri, Fâtıma'nın meşhur öğrencilerini ve onlarla kurduğu icâzet ilişkisini ortaya koymak olacaktır. Zehebî, Mizzî ve İbn Teymiyye gibi devasa ilmî şahsiyetlerin ondan hangi rivayetleri- isnadları aldıkları incelenecektir. Bu başvuruların ilmî gerekçesi âlî isnad kavramı çerçevesinde değerlendirilecek; Fâtıma'nın neden medâr hâline geldiği, açıklanacaktır.

Sonuç olarak çalışma, Fatıma b. Süleyman özelinde kadın âlimlerin rivayet, icâzet ve ilim dolaşımı içindeki belirleyici rolünü daha açık biçimde anlaşılır kılmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Memlükler, Âlî İsnad, Fâtıma bint Süleyman, Zehebî.

THE FEMALE HADITH SCHOLAR FATIMA BINT SULAYMAN (708/1308) AND HER PIVOTAL ROLE IN THE SCHOLARLY NETWORK OF THE MAMLUK PERIOD

Abstract

The presence of female Hadith scholars in Islamic history dates back to the era of the Companions. This tradition, which continued through the generations of the Successors (Tabi'un) and their followers, saw a significant increase in visibility during the Mamluk period (648–923/1250–1517). Following the Mongol invasions, Damascus and Egypt became natural havens for scholars migrating westward. During this process, the value of "ali isnads" (high/short chains of transmission) held by long-lived narrators increased immensely. Biographical dictionaries (tabaqat) reveal dozens of identifiable female Hadith scholars in 13th-century Damascus alone, representing an exceptional peak for female scholarship.

A key factor making the Mamluk era the pinnacle of this tradition became evident after 658/1260, as older generations of scholars gradually passed away. The few remaining "bridge figures," particularly long-lived female scholars, rose to the position of the final links in the scholarly chain. This paper aims to re-evaluate the role of women in Hadith sciences during the Mamluk period through the case of Fatima bint Sulayman.

Fatima bint Sulayman al-Maqdisiyya was born in Damascus into a deeply rooted family of Hanbali scholars and passed away in the same city in 708/1308. Her father's practice of taking her to the "sama" (audition) circles of great contemporary scholars from an early age played a decisive role in her becoming a carrier of rare ali isnad chains. Primary sources identify her as having studied under various masters, most notably the Hafiz Ibn al-Najjar al-Baghdadi (d. 643/1245). Her most critical connection is the short chain reaching *Sahih al-Bukhari* via Abu'l-Waqt al-Harawi (d. 553/1158). By the early 14th century, Fatima had become the last functional link for this specific transmission.

The core of this study focuses on Fatima's scholarly persona. Drawing from the primary biographical works of al-Dhahabi, al-Safadi, al-Kutubi, al-Subki, and Ibn Hajar, her

family background, education, teachers, and transmitted works will be comprehensively examined. One of the primary goals is to reveal her famous students—such as al-Dhahabi, al-Mizzi, and Ibn Taymiyyah—and the "ijazah" (authorization) relationships she established with them. The scholarly rationale for these prominent figures seeking her out will be explained through the concept of the "madar" (the central pivot of transmission) based on her short chains of narration.

Ultimately, this study aims to provide a clearer understanding of the decisive role female scholars played in the circulation of knowledge, narration, and authorization through the specific example of Fatima bint Sulayman.

Keywords: Hadith, Mamluks, Ali Isnad, Fatima bint Sulayman, al-Dhahabi.

MEMLÜK DÖNEMİNDE BİR MUHADDİSE: FÂTIMA BİNT MUHAMMED ES-SÂLİHİYYE (Ö. 803/1401) VE HADİS RİVÂYETİ

Nagihan EMİROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nemiroglu@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-9998-3486

Özet

Fâtıma bint Muhammed es-Sâlihiyye (ö. 803/1401), Memlükler döneminde Dımaşk merkezli hadis ilminde öne çıkan kadın muhaddiselerden biridir. 719/1319 yılında doğmuş, ilim çevresi güçlü bir aile içinde yetişmiş ve özellikle babası Şemseddîn Muhammed b. Abdilhâdî başta olmak üzere birçok âlimden semâ ve icâzet yoluyla hadis rivayet etmiştir. Eğitim sürecinde Dımaşk, Mısır, Halep ve Hamâ gibi farklı merkezlerdeki âlimlerden icâzetler edinerek rivayet ağını genişletmiştir. *Sahîhu'l-Buhârî* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'i gibi temel eserleri rivayet etmiş, Sâlihiyye'de düzenlediği ders halkalarıyla geniş bir talebe kitlesine ulaşmış, hadis aktarımındaki otoritesini güçlendirmiştir.

Fâtıma'dan rivayette bulunan çok sayıda öğrencinin arasında İbn Hacer el-Askalânî gibi meşhur muhaddisler de bulunmaktadır. İbn Hacer, altmış küsür kitabı Fâtıma'dan okumuş ve icazet almıştır. İbn Hacer'in yalnızca kendisinden okuduğu eserlerin sayısının oldukça yüksek olması, Fâtıma'nın rivayet birikiminin ve sahip olduğu icazet sayısının fazlalığını göstermektedir.

Bu tebliğ, Memlükler döneminde yaşamış olan Fâtıma bint Muhammed es-Sâlihiyye'nin hadis ilmindeki yerini, rivayet faaliyetlerini ve ilmî etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, biyografik kaynaklar ve fehreseler temel alınarak onun hocaları, talebeleri ve rivayet ettiği eserler üzerinden şekillendirilmiştir. Çalışma, Memlük döneminde kadın âlimlerin hadis rivayetindeki etkin rolünü somut bir örnek üzerinden ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Fâtıma'nın geniş rivayet ağı ve farklı türdeki eserleri aktarması, kadın muhaddiselerin sadece rivayet zincirinde yer alan pasif aktarıcılar değil, aynı zamanda hadis literatürünün farklı alanlarına hâkim bir muhaddise olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Memlükler Dönemi, Sâlihiyye, Fâtıma bint Muhammed, Muhaddis, Rivâyet.

A FEMALE TRADITIONIST IN THE MAMLUK PERIOD: FĀṬIMA BINT MUḤAMMAD AL-ṢĀLIḤIYYA (D. 803/1401) AND ḤADĪTH TRANSMISSION

Abstract

Fāṭima bint Muḥammad al-Ṣāliḥiyya (d. 803/1401) was one of the prominent female traditionists (muḥaddithāt) in the field of ḥadīth in Mamluk-era Damascus. Born in 719/1319, she was raised in a scholarly milieu and received ḥadīth transmission primarily from her father, Shams al-Dīn Muḥammad b. ʿAbd al-Hādī, as well as from numerous other scholars through audition (samāʿ) and authorization (ijāza). During her education, she expanded her network of transmission by obtaining ijāzas from scholars in major centers such as Damascus, Cairo, Aleppo, and Ḥamā. She transmitted foundational works including Ṣaḥīḥ al-Bukhārī and al-Ṭabarānī's al-Muʿjam al-Kabīr, and by conducting ḥadīth sessions in al-Ṣāliḥiyya, she attracted a large body of students and consolidated her authority in ḥadīth transmission.

Among her numerous students was the renowned traditionist Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī. Ibn Ḥajar studied more than sixty works under her and received ijāza from her. The considerable number of works he read exclusively with her indicates both the breadth of her transmitted material and the large number of ijāzas she possessed.

This paper aims to examine the position of Fāṭima bint Muḥammad al-Ṣāliḥiyya in the science of ḥadīth, focusing on her transmission activities and scholarly influence. The study is based on biographical sources and fihrists, analyzing her teachers, students, and the works she transmitted. It is significant in that it demonstrates, through a concrete example, the active role of female scholars in ḥadīth transmission during the Mamluk period. Fāṭima's extensive transmission network and her engagement with diverse types of works show that female traditionists were not merely passive transmitters within isnād chains, but scholars who possessed competence across various domains of the ḥadīth corpus.

Keywords : Mamluk Period, al-Ṣāliḥiyya, Fāṭima bint Muḥammad, Muḥadditha, Ḥadīth Transmission.

İSFAHAN'DAN KAHİRE'YE BİR İSNAD KÖPRÜSÜ: FÂTIMA BİNTİ SA'D EL-HAYR'IN (Ö. 600/1204) HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE ETKİSİ

Ümmügülsüm YEŞİL ÖZ

Arş. Gör. Dr., MCBÜ İlahiyat Fakültesi, ummugulsum.yesil@cbu.edu.tr, 0000-0002-7015-8829

Özet

İslâm düşünce tarihinde kadınların ilmî katkıları çoğu zaman sınırlı alanlarla ilişkilendirilmiş; özellikle hadis ilminin kurumsal yapısındaki rolleri yeterince görünür kılınmamıştır. Oysa klasik rivayet geleneği, kadın muhaddislerin isnad zincirlerinde yer aldığını ve hadis aktarımında sürekliliğin sağlanmasına göz ardı edilemeyecek katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriye örnek teşkil edecek şahsiyetlerden biri de Fâtıma binti Sa'd el-Hayr'dır. 6. (12.) yüzyılda yaşamış olan Fâtıma binti Sa'd el-Hayr'ın hayatı ve ilmî mirası; bir hanım muhaddisin dönemin meşakkatli coğrafî şartlarına rağmen nasıl geniş bir ilmî muhitte yer edindiğini ve hadis ilmi sahasında itibar gören bir şahsiyet olarak temayüz ettiğini göstermesi bakımından tetkike şayan mühim bir araştırma alanı teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın gâyesi, ricâl literatüründe "el-Müsnide" ve "eş-Şeyhetu'l-Celîle" sıfatlarıyla tavsif edilen Fâtıma binti Saʿd el-Hayr'ın biyografisinden hareketle, onun hadis ilmi sahasındaki ilmî mevkiini, hoca-talebe münasebetlerini ve rivayetlerinin teknik kıymetini tahlil etmektir. Bu çerçevede Fâtıma'nın İsfahan, Bağdat, Şam ve Kahire'ye uzanan geniş ilmî seyahati esas alınmak suretiyle, kadın muhaddisliğin coğrafî hudutları aşan, fakat ilmî kurumlaşma içerisinde teşekkül eden mahiyeti açıklığa kavuşturulacaktır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel doküman analizi ve biyografik analiz yöntemleri kullanılmıştır. İbn Asâkir'in *Târîḫu Dimeşḳ*'ı, Zehebî'nin *Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ*'sı ve İbn Nukṭa'nın *et-Taḳyîd*'i gibi birincil tabakât ve tarih eserleri esas alınarak, Fâtıma bint Saʿd el-Hayr'ın hayatı, ilmî seyahatleri ve rivayet ettiği metinler ilmî bir tetkikten geçirilmiştir.

Araştırma sonucunda Fâtıma'nın, babası Sa'd el-Hayr'ın rehberliğinde bir ilmî seyahat gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. İsfahan'da Fâtıma el-Cûzdaniyye gibi büyük kadın otoritelerden ders aldığı, Bağdat ve Şam'da dönemin en seçkin muhaddisleriyle karşılaştığı görülmüştür. Özellikle Zekiyuddîn el-Münzirî ve Ziyâeddîn el-Makdisî gibi devrin en büyük hadis otoritelerinin ondan icazet aldığı, Fâtıma'nın rivayetlerinin "sıhhat" ve "âli isnad" bakımından değer gördüğü saptanmıştır.

Netice itibarıyla Fâtıma binti Sa'd el-Hayr'ın ilmî kariyeri, kadınların o dönemin ilim dünyasında yer aldığını açık biçimde göstermekte; bu durum, günümüz ilmî çalışmalarına tarihsel bir zemin kazandırmaktadır. Fâtıma'nın mirası, günümüz kadın araştırmacıları için hem metodolojik hem de motivasyonel bir model sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Tarihi, İsnad, Muhaddise, Fâtıma bint Sad el-Hayr.

A BRIDGE OF ISNAD FROM ISFAHAN TO CAIRO: THE STATUS AND INFLUENCE OF FĀTIMA BINT SAʿD AL-KHAYR (D. 600/1204) IN THE SCIENCE OF HADITH

Abstract

In Islamic intellectual history, the contributions of women have often been marginalized, and their institutional roles in ḥadīth sciences frequently overlooked. However, the classical tradition demonstrates that female traditionists (muḥaddithāt) were vital links in the chains of transmission (isnād), ensuring the continuity of scholarly authority. A prominent example is Fātima bint Saʿd al-Khayr (6th/12th century), whose life and legacy illustrate how a female scholar could navigate a vast intellectual geography and achieve prestige in a demanding field.

This study aims to analyze the scholarly status, pedagogical networks, and the technical merit of the narrations of Fātima bint Saʿd al-Khayr—frequently titled "al-Musnida" and "al-Shaykha al-Djalīla" in ridjāl literature. By tracing her journey through Isfahān, Baghdād, Damascus, and Cairo, the research clarifies the nature of female ḥadīth scholarship as a phenomenon that transcended borders while remaining rooted in formal institutional structures.

Methodologically, this research employs historical document analysis and biographical analysis. Primary sources, including Ibn ʿAsākir's *Taʾrīkh Madīnat Dimashq*, al-Dhahabī's *Siyar Aʿlām al-Nubalāʾ*, and Ibn Nuqta's *al-Taqyīd*, were examined to scrutinize her life, scholarly travels (riḥla), and the texts she transmitted.

The findings reveal that Fātima undertook her intellectual journey under the guidance of her father, Saʿd al-Khayr. She studied under major authorities such as Fātima al-Djūzdāniyya in Isfahān and interacted with elite scholars in Baghdād and Damascus. Notably, renowned figures like Zakī al-Dīn al-Mundhirī and Diyāʾ al-Dīn al-Maqdisī sought her idjāza (authorization). Her narrations were particularly esteemed for their authenticity (ṣiḥḥa) and their "elevated" status (ʿālī isnād).

In conclusion, Fātima bint Saʿd al-Khayr's career provides concrete evidence of women's active participation in the medieval scholarly world. Her legacy offers a historical

precedent and a methodological model for contemporary researchers, bridging the past and present of female intellectual engagement in Islamic sciences.

Keywords : Hadith, History of Hadith, Isnad, Muhadditha, Fātima bint Saʿd al-Khayr.

BİR DİN FELSEFESİ PROBLEMİ OLARAK RABİATÜ'L ADAVİYYE'DE DİNÎ TECRÜBE

Aysel TAN

Din Felsefesi Doktoru, Bağımsız Araştırmacı, ayseltan@gmail.com, 0000-0002-1712-6270

Özet

İslam düşünce tarihinde ilk mutasavvıflardan biri olarak anılan Rabiatü'l Adaviyye'nin (ö.801) 'ilahi aşk' merkezli dinî tecrübesi, önemli olgulardan biridir. Onun dini tecrübesi, klasik İslam anlayışındaki ödül-ceza, korku (havf) ve ümit (recâ) temelli ibadet modelini aşarak, ibadetin temeline karşılıksız sevgiyi ve ilahi aşkı (muhabbetullah) idame ettirir. Ayrıca onun tecrübesi, zahit tasavvuftan mistik/gnostik geleneğe geçişte bir dönüm noktasıdır. Rabiatü'l Adaviyye örneği, meseleye yeni bir boyut kazandırır. Bu çalışmada Rabiatü'l Adaviyye'nin aşk merkezli dinî tecrübesi, din felsefesinin epistemolojisi ve mistisizm tartışmaları çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmada, Rabia'ya atfedilen sözler betimsel analizle incelenmiş; bulgular William James'in mistik tecrübe ölçütleriyle (anlatılmazlık, bilgi vericilik, geçicilik, edilgenlik, normatiflik vd.) karşılaştırılmıştır. Rabiatü'l Adaviyye'nin, geleneksel ibadet anlayışını reddederek karşılıksız sevgiyi esas alan Tanrısal aşk iddiası özgündür ve özellikle 'bilgi verici' olması bakımından dikkat çekicidir. Onun 'aşkla bilme yöntemi' farklı bir yaklaşımdır, din felsefesindeki klasik "Tanrı'nın varlığına kanıt olarak dinî tecrübe" tartışmalarına rasyonel kanıtlar yerine duygusal-sezgisel bir kanıt önermektedir. Tanrı'nın varlığına kanıt olarak kullanılan 'duygu', 'sezgi', 'aşk' gibi kavramlarla ifade edilen bu tür mistik tecrübeler; felsefi yollarla ve özellikle nörobilimin verileriyle karşılaştırılarak tahlil edilmiştir. Böylece bu tür tecrübelerin genel çerçevesi çizilerek bu tür tecrübelerle oluşmuş epistemolojinin ve bunun kullanıldığı alanların değerlendirmesi yapılmıştır.

Sonuç olarak Rabiatü'l Adaviyye'nin dini tecrübesi, ödül-ceza dışı bir aşk epistemolojisi sunan ilginç bir vakadır, duygu ve sezgiye dayalı bir bilgi türünün din felsefesinde ciddiye alınması ve incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu açıdan onun yaklaşımı, hem İslam düşünce tarihi için hem de din felsefesinin epistemolojik tartışmaları için önemli bir referans noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Dinî Tecrübe, Mistisizm, Gnostisizm, Rabiatü'l Adaviyye.

AS A PROBLEM OF PHILOSOPHY OF RELIGION: RELIGIOUS EXPERIENCE IN RĀBIʿA AL-ʿADAWIYYA

Abstract

The religious experience of Rābiʿa al-ʿAdawiyya (d. 801), who is regarded as one of the first Sufis in the history of Islamic thought, is one of the significant phenomena centered on "divine love." Her religious experience transcends the classical Islamic understanding of worship based on reward-punishment, fear (khawf), and hope (rajāʾ), and establishes unconditional love and divine love (maḥabbat Allāh) at the core of worship. Moreover, her experience marks a turning point in the transition from ascetic Sufism to the mystical/gnostic tradition. The case of Rābiʿa al-ʿAdawiyya adds a new dimension to the issue. This study analyzes Rābiʿa al-ʿAdawiyya's love-centered religious experience within the framework of the epistemology of philosophy of religion and debates on mysticism.

In this study, the sayings attributed to Rābiʿa were examined through descriptive analysis; the findings were compared with William James's criteria of mystical experience (ineffability, noetic quality, transiency, passivity, normativity, etc.). Rābiʿa al-ʿAdawiyya's claim of divine love, which rejects the traditional understanding of worship and bases itself on unconditional love, is unique and is particularly noteworthy for its "noetic" character. Her "method of knowing through love" offers a distinct approach, proposing an emotional-intuitive proof instead of rational proofs to the classical debates in philosophy of religion concerning "religious experience as evidence for the existence of God." Such mystical experiences, expressed through concepts such as "emotion," "intuition," and "love," which are used as evidence for God's existence, have been analyzed through philosophical methods and especially in comparison with neuroscientific data. Thus, the general framework of such experiences has been outlined, and an evaluation has been made of the epistemology formed through such experiences and the fields in which it is applied.

In conclusion, Rābiʿa al-ʿAdawiyya's religious experience is an interesting case that presents an epistemology of love beyond reward and punishment, demonstrating that a type of knowledge based on emotion and intuition should be taken seriously and examined in the philosophy of religion. In this respect, her approach constitutes an important reference point both for the history of Islamic thought and for the epistemological debates in the philosophy of religion.

Keywords: Philosophy of Religion, Religious Experience, Mysticism, Gnosticism, Rābiʿa al-ʿAdawiyya.

YAKIN TARİHİMİZDEN BİR MÜTEFEKKİR VE BİLİM İNSANI: NEDA ARMANER

Süleyman DOĞANAY

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, suleymandoganay@ohu.edu.tr, 0000-0003-2665-8479

Özet

İslâm düşünce tarihinde bazı kadınlar, geçmişini günümüzden Hz. Muhammed (sav) zamanına kadar götürebileceğimiz bir vakit düzleminde ilmî ve bilimsel faaliyetler sergilemiş, sosyo-kültürel planda ön plana çıkmış, kolektif şuurun kendilerine çizdiği alışılmış cinsel kimlik ve rol çerçevelerinin dışına taşarak ön sıralarda yerlerini almıştır. Bu çalışma, Türkiye'de Din Psikolojisi alanında ilk 'doktor' ve 'profesör' ünvanını alan, Türk Din Psikolojisinin kuruluş dönemi bilimsel çalışmalarına önemli katkıları olan, 1920 yılında doğup 2022 yılında vefat eden, 102 yıllık ömründe velûd bir akademisyenlik sergileyen Neda Armaner hakkındadır. Döküman araştırması tekniğiyle hazırlanan çalışmada Neda Armaner'in hayatı, kişiliği, Türkiye'de Din Eğitimi ve Din Psikolojisi alanına katkıları ve bilhassa 'İslam ve Kadın Hakları' üzerine yaptığı çalışmalar etraflıca analiz edilmektedir. Neda Armaner'in akademik çalışmalarındaki temalar olarak Din Psikolojisi ve Din Pedagojisi ilişkisi, psikopatolojide dinsel semptomlar, din pedagojisinde metodoloji, kişilik eğitimi, dinsel iletişim ve kadın araştırmaları sayılabilir. Yaşam felsefesini 'okumak', okumakla hayat bulmak ve böylelikle yaşama bakış açısını genişletmek şeklinde vurgulayan Neda Armaner, annelik duygusunu hiç tatmadığını ancak anneliğin çok mukaddes bir duyguyla varlığını bizzat kendi annesinde tattığını belirtir. Kendisini 'inançlı' bir insan olarak betimleyen ve bulunduğu ortama, sahip olduğu şartlara her zaman hamd ettiğini söyleyen Armaner, insanlığın eğitimi noktasında Din Psikolojisi'nin temel olduğunun, eğitimin de o temele dayalı olarak okutulması gerekliliğinin altını ısrarla çizer. En çok beğendiği eserinin 'Psikopatolojide Dinî Belirtiler' adlı doçentlik çalışması olduğunu ve bu eserini, 1970'li yıllarda bazı komunist çevrelerin Psikoloji ve Din Psikolojisi'ni görmezden gelmek, değersizleştirmek veya yok saymak amacıyla yaptıkları hareket ve hakaretlere bir cevap niteliğinde hazırladığını, bu yüzden de çok emek sarfettiğini belirtir. 1960 ve 1970'li yıllarda radyo ve televizyon programları yapan Armaner, bu programlarda dinin doğru anlaşılması ve hayata yansıtılması gerekliliği üzerinde durmuş, bahsi en çok geçen konuların ise 'dinde sevgi ve saygı' olduğunu söylemiştir. Son söz mahiyetinde söylenebilir ki Neda Armaner, İslam'ın doğru anlaşılması ve yaşanması gerektiğine inanan, bu doğrultuda bilimsel çalışmalara imza atan, hayat yolculuğunda da fikrî ve amelî bazı çileler çekmiş Müslüman bir Türk kadınıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din Eğitimi, Kadın Hakları, Neda Armaner.

A THINKER AND SCIENTIST FROM OUR RECENT HISTORY:

NEDA ARMANER

Abstract

In the history of Islamic thought, certain women have engaged in scholarly and scientific activities across a temporal continuum stretching from the present day back to the time of the Prophet Muhammad (peace be upon him); they have distinguished themselves on the socio-cultural stage and taken their places at the forefront by transcending the conventional gender identity and role frameworks imposed upon them by collective consciousness. This study focuses on Neda Armaner, who was the first person in Turkey to earn the titles of "Doctor" and "Professor" in the field of Psychology of Religion, made significant contributions to the scientific studies of the formative period of Turkish Psychology of Religion, was born in 1920 and passed away in 2022, and demonstrated a prolific academic career throughout her 102-year life. Prepared using documentary research methods, this study provides a comprehensive analysis of Neda Armaner's life, personality, contributions to the fields of Religious Education and Psychology of Religion in Turkey, and particularly her work on "Islam and Women's Rights." The themes in Neda Armaner's academic work include the relationship between the psychology of religion and the pedagogy of religion, religious symptoms in psychopathology, methodology in the pedagogy of religion, personality education, religious communication, and women's studies. Emphasizing that her philosophy of life is to "read," to find life through reading, and thereby broaden her perspective on life, Neda Armaner notes that while she has never experienced the feeling of motherhood herself, she has personally witnessed the sacred nature of motherhood through her own mother. Describing herself as a "believer" and stating that she always gives thanks for her environment and circumstances, Armaner strongly emphasizes that Religious Psychology is fundamental to the education of humanity and that education must be taught based on that foundation. She notes that her most cherished work is her associate professorship thesis titled "Religious Symptoms in Psychopathology," and explains that she prepared this work as a response to the actions and insults carried out by certain communist circles in the 1970s aimed at ignoring, devaluing, or dismissing Psychology and the Psychology of Religion, which is why she invested so much effort into it. Armaner, who produced radio and television programs in the 1960s and 1970s, emphasized the necessity of correctly understanding religion and reflecting it in life; he stated that the most frequently discussed topics were "love and respect in religion." In closing, it can be said that Neda Armaner is a Muslim Turkish woman who believes that Islam must be properly understood and practiced, has produced scholarly works in this vein, and has endured both intellectual and practical hardships throughout her life.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Education, Women's Rights, Neda Armaner.

MODERNLEŞME VE DİNDARLIK ARASINDA KİMLİK ARAYIŞI: ŞULE YÜKSEL ŞENLER'İN HUZUR SOKAĞI ROMANI BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

Fatma BALCI ARVAS

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, fatma.arvas@balikesir.edu.tr, 0000-0002-8264-623X

Özet

Bu çalışma, İslam düşünce geleneğinde iz bırakan kadın figürlerden biri olan Şule Yüksel Şenler'in düşünsel ve kültürel katkılarını, Huzur Sokağı romanı üzerinden din psikolojisi perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'de Müslüman kadın kimliğinin kamusal alanda görünürlük kazanmasında önemli rol oynayan Şenler, yalnızca bir edebiyatçı değil; aynı zamanda dini kimlik inşasına yön veren bir entelektüel aktör olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Huzur Sokağı, modernleşme süreci içerisinde bireyin yaşadığı kimlik arayışı, dini yönelim ve manevi dönüşüm süreçlerini yansıtan önemli bir anlatı olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve tematik analiz kullanılmıştır. Bu kapsamda romanın özgün metni ayrıntılı biçimde incelenmiş; ayrıca konuya ilişkin akademik literatür (makaleler, kitap bölümleri ve tezler) taranarak kuramsal bir zemin oluşturulmuştur. Analiz sürecinde din psikolojisinin temel kavramları olan dini dönüşüm, kimlik inşası, anlam arayışı ve modernleşme-dindarlık gerilimi merkeze alınmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinde Lewis Rambo'nun dini dönüşüm modeli ile James W. Fowler'ın inanç gelişimi kuramı birlikte değerlendirilmiştir. Rambo'nun modelindeki kriz, arayış, karşılaşma ve bağlılık aşamaları; roman karakterlerinin dönüşüm süreçlerini açıklamada işlevsel bir çerçeve sunarken, Fowler'ın inanç gelişimi yaklaşımı bireyin inanç yapısındaki bilişsel ve gelişimsel dönüşümleri anlamlandırmaya katkı sağlamaktadır.

Elde edilen bulgular, romandaki karakterlerin—özellikle Feyza karakterinin—modern-seküler yaşam tarzından dini bir yaşama yönelirken bilişsel, duygusal ve sosyal boyutları içeren çok katmanlı bir dönüşüm süreci yaşadıklarını göstermektedir. Bu süreçte rol model etkisi, sosyal çevre, aidiyet ihtiyacı ve anlam arayışı belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca romanın yalnızca bireysel bir dönüşümü değil, aynı zamanda dönemin gençliği için normatif bir dini kimlik modeli sunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, "Huzur Sokağı" romanı, din psikolojisi açısından dini kimlik inşası ve dönüşüm süreçlerini anlamada önemli bir metin olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle eser, İslam düşünce geleneğinde kadınların düşünce üretiminde ve toplumsal yönelimlerin şekillenmesinde aktif rol oynayan aktörler olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Şule Yüksel Şenler, Huzur Sokağı, Dini Dönüşüm, Modernleşme.

THE SEARCH FOR IDENTITY BETWEEN MODERNIZATION AND RELIGIOSITY: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF SULE YUKSEL SENLER'S NOVEL "HUZUR SOKAĞI"

Abstract

This study aims to examine the intellectual and cultural contributions of Şule Yüksel Şenler, one of the prominent female figures in the Islamic intellectual tradition, through the lens of the psychology of religion, using her novel, Huzur Sokağı (Peace Street). Şenler, who played a significant role in making Muslim women's identities visible in the public sphere in Turkey during the 1960s and 1970s, is considered not only a literary figure but also an intellectual actor who shaped the construction of religious identity. In this context, Huzur Sokağı stands out as an important narrative reflecting the processes of identity search, religious orientation, and spiritual transformation experienced by individuals within the modernization process.

The research employs qualitative research methods, specifically document analysis and thematic analysis. In this context, the original text of the novel was examined in detail; furthermore, a theoretical foundation was established by reviewing the relevant academic literature (articles, book chapters, and theses). The analysis focuses on fundamental concepts of the psychology of religion: religious transformation, identity construction, the search for meaning, and the tension between modernization and religiosity. The theoretical framework of this study considers Lewis Rambo's model of religious conversion alongside James W. Fowler's theory of faith development. Rambo's model—the stages of crisis, search, encounter, and commitment—offers a functional framework for explaining the transformation processes of the novel's characters, while Fowler's approach to faith development contributes to understanding the cognitive and developmental transformations in an individual's belief system.

The findings show that the characters in the novel—especially Feyza—experience a multi-layered transformation process encompassing cognitive, emotional, and social dimensions as they shift from a modern-secular lifestyle to a religious one. In this process, role model influence, social environment, the need for belonging, and the search for meaning stand out as decisive factors. Furthermore, the novel not only depicts an individual transformation but also offers a normative model of religious identity for the youth of the time.

In conclusion, the novel "Huzur Sokağı" (Peace Street) can be considered an important text in understanding the processes of religious identity construction and transformation from the perspective of the psychology of religion. In this respect, the work reveals that

women in the Islamic intellectual tradition are active actors in the production of thought and the shaping of social orientations.

Keywords: Psychology of Religion, Sule Yuksel Senler, *Huzur Sokağı* (Peace Street), Religious Transformation, Modernization.

CUMHURİYETİN İLK KADIN FELSEFE PROFESÖRÜ KÂMIRAN BİRAND'IN ESERLERİ VE FELSEFÎ PERSPEKTİFİ

Nur Betül ATAKUL

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, nbatakul@aybu.edu.tr, 0000-0003-3946-9909

Özet

Cumhuriyetin ilk yılları üniversitelerin hızlı ve art arda gelen reformlarla yeniden yapılandırıldığı bir zaman dilimidir. Bu süreç içerisinde yetişen genç Türk akademisyenler hem reformların birer aktörü olmuş hem de kendi çalışmalarıyla onlara yön tayin etmiş ve onlarla hesaplaşmıştır. Cumhuriyetin ilk kadın felsefe profesörü olan Kâmıran Birand (1917-1964) da bu dönemde çalışmalarıyla felsefe dünyamızda meydana gelen değişimleri anlamlandırmak gayreti içerisinde olmuştur. Kâmıran Birand'ın çalışmaları ilk bakışta tutarlı bir bütün arz etmeyebilir. O doktora tezinde *Tanzimattan Sonraki Türk Düşüncesinde Aydınlanma Hareketi* (1948) konusunu çalışmış, doçentlik çalışmasını ise *Dilthey ve Rickert'te Manevi İlimler Görüşü* başlıklı çalışmasıyla tamamlamıştır. 1960'ta yayımladığı *Manevî İlimler Metodu Olarak Anlama* adlı eseriyle Türkiye'nin hermenötik konusundaki ilk olan doçentlik çalışmasına bir yenisini eklemiştir. Birand'ın bu eserler dışında yayımladığı ders notları, makaleleri ve bildiri metinleri birlikte ele alındığında felsefe tarihçimizin düşüncesini kendi bütünlüğü içinde anlamlandırma konusunda önemli verilere ulaşılabilir. Birand'a göre felsefe "varlık şuurunun derinleşmesini, insanın gerek kendi varlığı, gerek alemin varlığı hakkında duyduğu ilginin genişlemesini sağlar". Ona göre felsefe insanın anlam arayışının en önemli aracıdır ve tarihiyle birlikte kavramlarını, ilkelerini ve temel meselelerini bugüne taşır. Bugünün anlam arayışına hizmet eder.

Bu çalışmada üniversite reformları sırasında asistanlık yapmış genç bir akademisyenin felsefe tarihiyle ne şekilde hesaplaştığı, felsefenin teşekkül sürecinin amacı, yöntemi ve sorunları hakkında kendi perspektifini nasıl geliştirdiği meselelerine eğiliyoruz. Bunu yaparken amacımız genç yaşta hayatını kaybeden, dolayısıyla yazın faaliyeti ve felsefî projesi yarıda kalan düşünürün felsefe literatürümüze katkısını, felsefe gelenekleri içerisinde kendini konumlandırdığı yeri ve felsefenin varlığını genç bir devlet ve o devletin yeni kurumları içerisinde yeniden ele alma gayretini çözümlemektir. Bu amaçla çalışmada Kâmıran Birand'ın çalışmaları metin analizi yöntemiyle ele alınmış, çalışmalarında konu edindiği felsefi meseleler, üzerine çalıştığı ve eleştirel olarak incelediği filozofların çalışmalarıyla karşılaştırılmıştır. Böylece felsefe bölümlerinde Kıta Avrupası Felsefe geleneklerinin hızla akamete uğradığı ve Mantıksal Pozitivizmin güçlendiği bir dönemde Birand'ın çalışmalarının bu gidişata muhalefet ettiği, felsefeyi anlama ve anlamlandırma faaliyeti olarak gördüğü ve bu anlamlandırma faaliyetinin akademideki hayatiyetini sürdürmesini hedeflediği gösterilecektir. Birand tamamen entelektüel bir gayret yoluyla, felsefenin tarih ve kültürümüzü anlama konusundaki sunabileceği katkının bir kanıtı olan

çalışmaları sayesinde Türk akademisindeki entelektüel hegemonyanın kırılmasına önemli bir katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Kâmıran Birand, Üniversite Reformu, Hermenötik, Yorumlama.

KÂMIRAN BIRAND, THE FIRST FEMALE PROFESSOR IN THE TURKISH REPUBLIC: HER WORKS AND PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE

Abstract

The early years of the Turkish Republic marked a period in which universities underwent rapid and successive reforms. The young Turkish academics who were educated and reached academic positions during this period not only took part in these reforms but also shaped, directed, and critically confronted them through their own scholarly work. Kâmıran Birand (1917–1964), the first female professor of philosophy in the Republic, was among those who sought to make sense of the transformations taking place in the world of philosophy in Turkey through her writings. At first glance, Birand's body of work may not seem to form a coherent whole. In her doctoral dissertation, she studied The Enlightenment Movement in Turkish Thought after the Tanzimat (1948), while in her habilitation, she turned to The Conception of the Human Sciences in Dilthey and Rickert. In 1960, she expanded this line of inquiry with Understanding as the Method of the Human Sciences, further developing what had already become the first academic work on hermeneutics in Turkey. Yet when we read these works alongside her lecture notes, articles, and conference papers, they offer important evidence for understanding the inner coherence of her thought as a historian of philosophy. For Birand, philosophy "deepens the consciousness of being and broadens the scope of the interest that human beings feel both in their own existence and in the existence of the world." She sees philosophy as the most important vehicle of humanity's search for meaning. Through its history, philosophy carries its concepts, principles, and fundamental problems into the present, and in doing so, it serves the contemporary search for meaning.

This paper examines how a young academic who served as a research assistant during the university reforms engaged critically with the history of philosophy and developed her own perspective on the aims, methods, and problems involved in the formation of philosophy. More specifically, the study analyzes the contribution of a thinker whose intellectual and philosophical project remained unfinished because of her early death. It also considers how she positioned herself within philosophical traditions and how she sought to rethink the place of philosophy within a young state and its newly established institutions. To do so, this study employs textual analysis to examine Birand's writings and compares the philosophical questions she addressed with the works of the philosophers she studied and critically interpreted. In this way, the paper argues that

Birand's work resisted a broader intellectual shift: at a time when Continental European philosophical traditions were rapidly losing ground in philosophy departments and Logical Positivism was gaining influence, Birand defended an understanding of philosophy as an activity of interpretation and meaning-making. She aimed to preserve the vitality of this activity within the academy. Through a thoroughly intellectual effort, and through works that demonstrate philosophy's capacity to illuminate our history and culture, Birand made a significant contribution to challenging the intellectual hegemony that had taken shape in Turkish academia.

Keywords: History of Philosophy, Kâmıran Birand, University Reform, Hermeneutics, Interpretation.

HZ. ÂİŞE'NİN RİVAYETLERİNDE DİNİ DENEYİMİN DUYGUSAL BOYUTU: ERKEN DÖNEM İSLAM PSİKOLOJİSİNE BİR KATKI

Ayşe GÖKMEN

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı, ayseemurat@gmail.com, 0000-0002-0367-7688

Özet

Bu çalışma, erken dönem İslam düşüncesinde dinî tecrübenin duygusal boyutunun Hz. Âişe'nin rivayetleri üzerinden nasıl görünür hâle geldiğini din psikolojisi perspektifinden incelemektedir. Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in en yakın çevresinde yer alması ve hadis rivayetindeki ilmî yetkinliği rivayetlerini nitelik ve nicelik bakımından önemli bir kaynak hâline getirmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Hz. Âişe'ye nispet edilen rivayetlerde ortaya çıkan duygusal yaşantıları belirlemek ve bu yaşantıların dinî davranış, bilişsel değerlendirme, anlamlandırma ve dinî başa çıkma gibi süreçlerle ilişkisini ortaya koymaktır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış; başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis kaynaklarında yer alan Hz. Âişe rivayetleri doküman incelemesi yoluyla incelenmiş ve veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda "sevgi, saygı, havf, haşyet, kızgınlık, öfke, kıskançlık, hüzün, kırgınlık ve kaygı" temaları etrafında şekillenen duygu örüntüleri belirlenmiştir.

Bulgular, Hz. Âişe'nin rivayetlerinin dinî yaşantının yalnızca normatif ve davranışsal yönlerini değil, öznel ve duygusal yönlerini de yansıttığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in ibadetlerindeki yoğun duygulanım ve ağlama, dinî tecrübenin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarının bir bütün olduğuna işaret etmektedir. Havf ve haşyet bağlamındaki rivayetler, korkunun ibadet, sorumluluk bilinci, tevazu ve ahlaki öz denetimle ilişkisini ortaya koymaktadır. Sevgi ve bağlılıkla ilgili rivayetler, duyguların kişilerarası ilişkileri, tercihleri ve davranışları nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Öfke, hüzün ve kıskançlığa yönelik rivayetler ise dinî şahsiyetlerin insani duygularını ifade etme ve düzenleme biçimlerine ışık tutmaktadır. Özellikle İfk hadisesine ilişkin rivayetler kriz, belirsizlik ve toplumsal baskı karşısında anlamlandırma, sabır, Allah'a yönelme ve dinî başa çıkma gibi süreçlerin nasıl işlediğini ortaya koymaktadır.

Hz. Âişe'nin rivayetleri, dinî tecrübenin yalnızca inanç ve ibadetle sınırlı olmayıp duygusal, bilişsel, davranışsal ve sosyal süreçlerin etkileşiminden oluştuğunu göstermektedir. Bu noktada rivayetler, düşünce ve davranışların yanı sıra duyguların da yaşanan tecrübenin

anlamlandırılmasında önemli bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma sahabe rivayetlerinin dinî deneyimin duygusal ve psikolojik yapısını anlamada önemli nitel veriler olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dinî Duygu, Dinî Tecrübe, Hz. Âişe, Rivayet, Dinî Başa Çıkma

THE EMOTIONAL DIMENSION OF RELIGIOUS EXPERIENCE THE NARRATIONS OF AIŞE: A CONTRIBUTION TO EARLY ISLAMIC PSYCHOLOGY

Abstract

This study examines, from the perspective of the psychology of religion, how the emotional dimension of religious experience in the early period of Islamic thought is reflected in the narrations attributed to Aişe. Aişe's close proximity to the Prophet Muhammad and her scholarly competence in the transmission of hadith make her narrations an important source in terms of both their quantity and quality. Accordingly, the aim of this study is to identify the emotional experiences reflected in the narrations attributed to Aişe and to explore their relationship with processes such as religious behavior, cognitive appraisal, meaning-making, and religious coping.

A qualitative research design was employed in the study. The narrations of Aişe found in hadith sources, particularly the Kutub al-Sitta, were examined through document analysis, and the data were evaluated using thematic analysis. The analysis identified patterns of emotion organized around the themes of "love, respect, fear (khawf), awe/fear of God (khashya), irritation, anger, jealousy, sadness, resentment, and anxiety."

The findings indicate that Aişe's narrations reflect not only the normative and behavioral dimensions of religious life but also its subjective and emotional dimensions. The intense emotional experiences and weeping associated with the Prophet Muhammad's acts of worship point to the interconnectedness of the cognitive, emotional, and behavioral dimensions of religious experience. Narrations concerning khawf and khashya demonstrate the relationship between fear and such processes as worship, a sense of responsibility, humility, and moral self-regulation. Narrations concerning love and attachment illustrate how emotions shape interpersonal relationships, preferences, and behaviors. Narrations addressing anger, sadness, and jealousy, meanwhile, shed light on the ways in which religious figures experienced and regulated ordinary human emotions. In particular, narrations concerning the Incident of the Ifk reveal how processes such as meaning-making, patience, turning toward God, and religious coping operate in the face of crisis, uncertainty, and social pressure.

Aişe's narrations demonstrate that religious experience is not confined to belief and worship but consists of an interplay among emotional, cognitive, behavioral, and social

processes. In this regard, the narrations reveal that emotions, alongside thoughts and behaviors, play a significant role in the interpretation and meaning-making of lived experience. Furthermore, this study demonstrates that the narrations of the Companions can be regarded as important qualitative data for understanding the emotional and psychological structure of religious experience.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Emotion, Religious Experience, Âişe, Narration, Religious Coping.

FATMA ALİYE TOPUZ'UN HAYATI VE FELSEFİ DÜŞÜNCEYE KATKILARI

Nazmiye URAL ŞİRİN

Uzm. Psk. Danışman, MEB , gulserenderen@gmail.com, 0000-0002-4263-1383

Merve ÜSTÜNDAĞ

Öğretmen, MEB, nazmiyeural497@gmail.com, 0009-0005-1203-996X

Özet

Fatma Aliye Topuz(1862-1936), yaşadığı dönem aile ve toplum açısından da ele alınan araştırmamızda, kendilerinin yazmış olduğu felsefi eserler olan Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (Filozofların Biyografileri) ve Tetkik-i Ecsam (Cisimlerin Yapısı) eserleri incelenmiştir. Nitel bir araştırma şeklinde planlana çalışmada dokümantasyon ve eleştirel içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Fatma Aliye Topuz'un Türk edebiyat ve düşünce tarihinde bir kadın tarafından kaleme alınan ilk felsefe tarihi çalışması olması yönüyle büyük öneme sahip Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (Filozofların Biyografileri) eserinde; Birinci bölümde Batı ve Doğu filozoflarının biyografileri, ikinci bölümde mütekellimin tanımı ve ekoller tanıtımı yapılmıştır. Yapılan çalışmada; felsefeyi "dinsizlik "olarak gören dönemin önyargılarını kırmak için yapılan açıklamalar, filozofların tanıtımında eksik olarak görülen ve yüzeysel anlatım yapıldığı taraflar, bahsedilmesinin gerekli görüldüğü filozofların olmamasının eleştirisinin yapılmasıdır. Kitabın ikinci kısmı olan mütekellimde tanıtılan ekoller ve bu ekollerin düşünce biçimlerinin incelenmesidir. Yazarın mütekellimlerin tamamının "mukaddes"olarak görülmemesi gerektiği ve fırkalar olarak nitelendirilen gruplar arasındaki ayrımın incelenmesidir. Çalışmamızda incelenen ikinci eser olan Fatma Aliye'nin Türk edebiyatı ve düşünce tarihinde bir kadın yazar tarafından kaleme alınmış ilk felsefi deneme olma özelliği gösteren eseri; Tetkik-i Ecsam (Cisimlerin Yapısı); Batılı Filozoflar ve İslam Filozoflarının görüşleri karşılaştıran felsefi bir çalışma olarak kabul edilebilmektedir. Maddenin hakikati ve özü konusunda yaptığı felsefi ekoller sınıflaması, cismin değişmeyen özü ile değişen nitelikleri arasındaki ilişki, evrenin mekanik bir işleyişe mi yoksa bir amaç(nizam) doğrultusunda mı hareket ettiği, dönemin materyalist akımlarına karşı İslam düşüncesinin savunulması, maddenin doğası üzerinden tanrının evrenle ilişkisi gibi konuların analizinin yapılmasıdır. Osmanlı düşünce hayatında önemli tartışmalara konu olan materyalizme yönelik erken eleştirilerden olan Fatma Aliye'nin islamcı kimliğinin felsefi formasyonu üzerindeki ideolojik etkisini Tetkik-i Ecsam kitabında felsefik açıdan incelemesi yapılmıştır. Buna rağmen yaptığımız çalışmada Fatma Aliye'nin yaşantısı, eğitimi, aktivist kimliği, yazarlığı, felsefi konularda yaptığı çalışmalarına bakarak kendisinin kültür ve medeniyetimiz açısından önemli bir konumda

olan Tanzimat Dönemi kadın aydını olarak nadide bir şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Topuz, Felsefe, Cisimlerin Analizi, Evrenin hareketliliği, Materyalizm, Ekoller, Filozoflar, Fırkalar.

FATMA ALIYE TOPUZ PERSONAL LIFE AND HER CONTRIBUTIONS TO PHILOSOPHICAL APPROACH

Abstract

This research examines Fatma Aliye Topuz (1862-1936) within the socio-cultural and familial context of her era, focusing on her seminal philosophical works: *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* (Biographies of Philosophers) and *Tetkik-i Ecsam* (The Analysis of Substances). Designed as a qualitative study, the research employs documentation and critical content analysis methods.

The first part of the study focuses on *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, which holds a pioneering position as the first history of philosophy authored by a woman in Turkish intellectual history. The analysis highlights the author's efforts to dispel contemporary prejudices that equated philosophy with "irreligiousness," evaluates the perceived superficiality in certain philosophical profiles, and critiques the omission of key figures. Furthermore, it examines the schools of *mutakallimun* (scholastic theologians), reflecting the author's critical stance that theologians should not be viewed as inherently "sacred."

The second focus of the study is *Tetkik-i Ecsam*, the first philosophical essay written by a female author in Turkish literature. This work serves as a comparative analysis between Western and Islamic philosophical perspectives. The study explores Fatma Aliye's classification of philosophical schools regarding the essence of matter, the relationship between God and the universe, and her defense of Islamic thought against the rising materialist movements of the late Ottoman period. Additionally, the research analyzes the ideological influence of her Islamist identity on her philosophical formation. Consequently, given her education, activism, and intellectual contributions, it is concluded that Fatma Aliye Topuz stands as a rare and prominent figure of the Tanzimat Era, holding a vital place in Turkish culture and civilization.

Keywords: Fatma Aliye Topuz, Philosophy, Analysis of Substances, Mobility of The Universe, Materialism, Schools of Thought, Philosophers, Sects (Fırkas).

ASMA BARLAS VE ÇAĞDAŞ İSLAM DÜŞÜNCESİNDE KUR'AN HERMENÖTİĞİ: ATAERKİL YORUMLARIN ELEŞTİRİSİ

Ziya ŞEN

Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ziya30@gmail.com, 0000-0002-5020-8948

Özet

Bu çalışma, Pakistan asıllı Amerikalı akademisyen Asma Barlas'ın (d. 1950) çağdaş İslam düşüncesindeki yerini, Kur'an hermenötiği ve ataerkil yorum eleştirisi çerçevesinde ele almaktadır. Araştırmanın temelini, Barlas'ın dini metinlerin erkek egemen okumalardan arındırılmasına yönelik geliştirdiği teorik perspektif ve bu perspektifin İslami feminizm literatüründeki yansımaları oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, Barlas'ın "*Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*" adlı eseri ekseninde geliştirdiği "ataerkil okumayı bozma" yaklaşımını analiz etmektir. Bu bağlamda, yazarın Kur'an'ın ontolojik olarak eşitlikçi olduğu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin vahiyden değil, tarihsel-erkek egemen yorum geleneğinden kaynaklandığı yönündeki iddialarının İslam düşünce tarihindeki karşılığının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Barlas'ın çalışmaları, İslam ilim geleneğine dışarıdan bir reddiye getirmek yerine, içeriden eleştirel bir reform yaklaşımı sunması bakımından literatürde özgün bir konuma sahiptir. Bu çalışma, Barlas'ı sadece İslami feminizm literatürü ile sınırlı görmez; onun Amina Wadud ve Azizah al-Hibri gibi isimlerle olan etkileşimini de vurgular. Araştırma bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Onu çağdaşlarından ayıran temel fark; geliştirdiği "ataerkil okumayı bozma" yöntemiyle, tevhid ilkesini beşerî hiyerarşileri reddeden merkezi bir hermenötik (yorum bilgisi) anahtar olarak kullanmasıdır. Ayrıca aile hukuku ve medeni haklar gibi konuların teoriden pratiğe dönüşüm sürecini ele almasıdır. Diğer taraftan bu çalışma, Barlas'ın modern tefsir çalışmalarına getirdiği özgün perspektifi değerlendirmesi bakımından önem arz etmektedir.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması, içerik ve metin analizi teknikleri ve hermenötik yaklaşım benimsenmiştir. Barlas'ın metodolojik olarak kullandığı tarihselcilik, hermenötik analiz yaklaşımları, metinlerarasılık ve dilbilimsel çözümlemeler, "anlamın tarihsel inşası" ile "ilahi mesajın evrenselliği" arasındaki ayrım gözetilerek incelenmiştir. Özellikle yazarın klasik tefsir geleneğine yönelttiği sosyolojik ve dilbilimsel eleştiriler, hermenötik bir çerçeve içerisinde tasnif edilerek analiz edilmiştir.

Sonuç olarak Barlas, Kur'an'ın her çağda adalet eksenli yeniden okunabileceğine dair güçlü bir entelektüel zemin inşa ederek, uluslararası İslam düşünce geleneğinde kalıcı izler bırakan öncü kadın figürlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Asma Barlas, Kur'an Hermenötiği, Ataerkil Eleştiri, Toplumsal Cinsiyet Adaleti.

ASMA BARLAS AND QURANIC HERMENEUTICS İN CONTEMPORARY ISLAMIC THOUGHT: A CRITIQUE OF PATRIARCHAL INTERPRETATIONS

Abstract

This study examines the place of Pakistani-American academic Asma Barlas (b. 1950) in contemporary Islamic thought, within the framework of Quranic hermeneutics and critiques of patriarchal interpretation. The research is based on Barlas's theoretical perspective on purging religious texts of male-dominated readings and its reflections in the literature of Islamic feminism.

The main objective of this study is to analyze Barlas's approach to "disrupting patriarchal interpretations," developed in her work "Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an." In this context, the study aims to reveal the context within the history of Islamic thought of the author's claims that the Qur'an is ontologically egalitarian and that gender inequalities stem not from revelation but from a historical, male-dominated interpretive tradition.

Barlas's work occupies a unique position in the literature because it offers a critical reform approach from within the Islamic scholarly tradition, rather than a rejection from the outside. This study does not limit Barlas to the literature of Islamic feminism; it also emphasizes her interaction with figures such as Amina Wadud and Azizah al-Hibri. This aspect distinguishes the research from other studies in the literature. The fundamental difference that sets her apart from her contemporaries is her method of "disrupting patriarchal readings," using the principle of tawhid (Oneness of God) as a central hermeneutical key that rejects human hierarchies. Furthermore, it addresses the process of transformation from theory to practice in areas such as family law and civil rights. On the other hand, this study is important for its evaluation of the original perspective Barlas brings to modern exegetical studies.

This research employs qualitative research methods, including literature review, content and text analysis techniques, and a hermeneutical approach. Barlas's methodological methods-historicism, hermeneutical analysis approaches, intertextuality, and linguistic analyses-are examined by considering the distinction between "the historical construction of meaning" and "the universality of the divine message." In particular, the sociological

and linguistic criticisms the author directs at the classical exegetical tradition are classified and analyzed within a hermeneutical framework.

In conclusion, Barlas is regarded as one of the pioneering female figures who left a lasting mark on the international Islamic intellectual tradition by building a strong intellectual foundation for the idea that the Qur'an can be reinterpreted in every era through the lens of justice.

Keywords: Tafsir, Asma Barlas, Qur'anic Hermeneutics, Patriarchal Critique, Gender Justice.

ZEYNEB EL-GAZZÂLÎ VE NAZÂRÂT FÎ KİTÂBİLLÂH İSİMLİ TEFSİRİNDE RİVAYETLERİN KULLANIMI

Şeyma ALTAY SOYKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, seyma.altay@ibu.edu.tr, 0000-0002-9381-6900

Özet

Çalışmamız İslam dünyasında iz bırakmış kadın alimlerin tanıtılması ve ilim dünyasına katkılarının ortaya konması noktasında ufak bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Zeyneb el-Gazzâlî'nin sosyal tefsir kategorisinde görülebilecek Nazârât fi Kitâbillâh isimli eseri; ayetleri tefsir ederken yer verdiği rivayetler, rivayetleri kullanım şekli ve yorumlama biçimi açısından ele alınmıştır.

Son dönemin kadın müfessirlerinden olan Zeyneb el-Gazzâlî el-Cübeyl'i (ö. 2005) 1917 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Sosyal ve siyasî konularla son derece ilgili olan Zeyneb el-Gazzâlî, aktivist kişiliğinin gelişiminde büyük katkısı olan babasının vefatından sonra Kahire'ye yerleşmiş ve burada Ezher Üniversitesi hocalarından fıkıh, tefsir ve hadis dersleri almıştır. Önce çeşitli dergilerde yazılar yazmış, daha sonra dergi çıkarmış ve Müslüman kadınlar birliği teşkilatını kurmuştur. Hatırat, derleme makaleler ve gençlerin sorularına verdiği cevapları içeren eserlerinin yanı sıra "Nazârât fi Kitâbillâh" isimli bir tefsir telif etmiştir.

Zeyneb el-Gazzâlî Nazârât fi Kitâbillâh tefsirinde birebir tanıştığı Seyyid Kutub ile Kurtûbi, İbn Kesîr, Ebussuûd, Kâsımî ve Âlûsî'nin tefsirlerinden istifade ettiğini belirtmiştir. Özellikle İbn Kesîr tefsirinden övgüyle bahsettiği ve sıkça faydalandığı görülmektedir. Kur'ân ayetlerini bir bütünlük içinde değerlendiren müfessire, ayeti ayetle tefsir metodunu eserinde sıklıkla kullanmıştır. Kur'ân'dan sonraki ikinci tefsir kaynağı sünnet olmuştur. Hz. Peygamberden gelen hadisler, sebeb-i nüzul rivayetleri ve sahabenin açıklamalarına uzunca yer vererek Kur'ân-sünnet ilişkisini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Müfessire eserinde çoğunlukla kütübü't-tis'a içinde yer alan hadislerden istifade etmiştir. Bu hadisler merfu', mevkûf ve maktu' rivayetlerden oluşmaktadır. Eserinde sened tenkidine girmeyen Gazzâlî, naklettiği bazı rivayetlerin yalnızca sahih kaynaklarda geçtiği bilgisini vermektedir. Bununla birlikte temel kaynağı olan tefsirlerinden de doğrudan hadis alıntısı yapmış ve kaynak olarak bu tefsirleri göstermiştir. Konuyu rivayetlerle çok dağıtmamak için özet bir şekilde ilgili rivayetleri derlediği ve bazen kendi tercihini belirttiği görülmektedir. Hadis eserlerinin yanı sıra tarih kitapları da rivayet kaynakları arasında yer almaktadır. Zeyneb El-Gazzâlî'nin tefsirinin özgün yönlerinden biri, rivayetleri tarihsel ortamı ile verdikten sonra kendi dönemiyle ilişkilendirmesidir. Müfessirin amacının öz ve toplumsal yönü ağır basan, anlaşılır, sade

bir tefsir kaleme almak olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan eserde rivayetlerle alakalı teknik bilgiler yok denecek azdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Zeyneb el-Gazzâlî, *Nazârât fî Kitâbillâh*, Rivayet, Müslüman Kadın Alimler.

THE USE OF NARRATIONS IN ZAYNAB AL-GHAZALI'S TAFSIR TITLED NAZ̤ARĀT FĪ KITĀBILLĀH

Abstract

This study aims to make a modest contribution to introducing influential female scholars in the Islamic world and highlighting their contributions to the field of knowledge. In this context, Zaynab al-Ghazali's work Naz̤arāt fī Kitābillāh, which can be considered within the category of social tafsir will be examined in terms of the narrations it includes while interpreting verses, her method of using these narrations, and her style of interpretation.

Zaynab al-Ghazali al-Jubayli (d. 2005), one of the prominent female exegetes of the late period, was born in Egypt in 1917. Deeply engaged in social and political issues, Zaynab al-Ghazali moved to Cairo after the death of her father—who had greatly influenced the development of her activist personality—and there she studied fiqh, tafsir, and hadith under scholars from al-Azhar University. She initially wrote articles for various magazines, later published her own journal, and founded the Muslim Women's Association. In addition to her memoirs, compiled articles, and works consisting of answers to questions from young people, she authored a tafsir titled Naz̤arāt fī Kitābillāh.

In her exegesis Nazārāt fī Kitābillāh, Zaynab al- Ghazali states that she made use of the commentaries of Sayyid Qutb—whom she had met in person—as well as those of al-Qurṭubī, Ibn Kathīr, Abū al-Suʿūd, al-Qāsimī, and al-Ālūsī. It is evident that she particularly praised and frequently drew upon the exegesis of Ibn Kathīr. Evaluating the Qur'anic verses as a coherent whole, the exegete frequently employed the method of tafsīr al-Qurʾān bi-l-Qurʾān in her work. After the Qur'an, the Sunnah served as her second source of exegesis. She successfully demonstrated the relationship between the Qur'an and the Sunnah by devoting substantial space to hadiths from the Prophet, asbāb al-nuzūl reports, and the explanations of the Sahabah. In her work, she mostly utilized hadiths found within al-Kutub al-Tisʿah, comprising marfūʿ, mawqūf, and maqṭūʿ reports. While al- Ghazali did not engage in isnād criticism in her work, she noted that certain reports she cited were found exclusively in ṣaḥīḥ sources. Furthermore, she quoted hadiths directly from her primary tafsīr sources, citing those commentaries themselves as her references. To avoid derailing the subject with an overabundance of riwāyāt, she appears to have summarized the relevant reports, occasionally stating her own preference. Alongside hadith works, history books also featured among her riwāyah sources. One of the original aspects of Zaynab al- Ghazali's tafsīr is that after presenting

the reports alongside their historical context, she correlates them with her own era. It is understood that the mufassir aimed to write a concise, clear, and simple tafsīr with a strong social dimension. Consequently, technical information regarding riwāyāt is virtually non-existent in the work.

Keywords: Tafsir, Zaynab al-Ghazali, *Naẓarāt fī Kitābillāh*, Narration, Muslim Women Scholars.

VAHYİN ÖLÜMSÜZLEŞTİRDİĞİ KADIN: SEBE MELİKESİ BELKIS

Tuğba GÜNAL

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tgunal@ankara.edu.tr, 0000-0003-0949-8565

Özet

Tarih, insanın geleceğe doğru projeksiyonunda kendi tecrübelerini gözlemleyebildiği ve kritik edebildiği bir hafızayı bize sunmaktadır. Tarihin bir diyalekt yarattığı ve insanın buna ihtiyacı olduğu açıktır. Çünkü insan, *insanlık zincir*inden hâlî değildir. Bu bakımdan devralınan tarihî birikim, yeni bir var oluş tecrübesinin gerçekleşebilme zeminidir. Başka bir ifadeyle, bugüne kadar *ne* ve *nasıl* yapıldığını görmek, geleceği karşılamak ve olmak istenen şekli var etmek için gereklidir. Kur'ân-ı Kerîm, tarihin bu fonksiyonunu çoğunlukla kıssalar üzerinden açık eder. Çünkü kıssalar, *insanlığın deneyimler havuzu*dur.

Kur'ân'ın *olumlu* örnek olarak sunduğu kıssalardaki kişiler ise Allah tarafından *onaylanmış* şahsiyetlerdir. Ayrıca Kur'ân'ın hükmünün kıyamete kadar geçerli olması, kendini vahye muhatap kılan herkesin, buradaki anlatılarla karşılaşacağı anlamına gelmektedir. Bu durum da Kur'ân'daki bir şahsiyetin; nesiller boyu zihinlerde devamlılığının sağlanacağını, her dönemde kendisinden bahsedileceğini; bu yönüyle *ölümsüz*leşeceğini garanti etmektedir. Sebe Melikesi Belkıs da bu örnek şahsiyetlerden biridir. Bu bakımdan Belkıs, herhangi bir dönemsel sınırlandırmaya tabi tutulamayacak şekilde tüm dönemlere seslenen ve Müslüman düşünce ve siyaset geleneğine katkı sunan örnek figürlerdendir.

Sebe Melikesi Belkıs anlatısının öğrettikleri şu şekilde belirtilebilir: a) Bu kıssa, yönetimde; istişarenin, adaletin, bilginin, ileri görüşlülüğün, yönetim becerisinin ve ehliyetin önemini açığa çıkarmaktadır. Bu bakımdan Kur'ân, herhangi bir devlet modeli sunmamakta; fakat güçlü kraliçe Belkıs üzerinden devlet yönetiminin dayanması gereken ilkeleri belirtmektedir. b) Bu kıssa, Belkıs örneğini kullanarak akl-ı selimin makul bir söyleme kayıtsız kalamayacağını temellendirmektedir. c) Kadının devlet yöneticisi olamayacağına, onun fıtratının/özsel niteliklerinin sebep olarak gösterilemeyeceğini vurgulamaktadır. Zira ayetlerde, bir devlet yöneticisinin sahip olması gereken tüm yetilere Belkıs'ın sahip olduğundan bahsedilmekte; yönetim cinsiyet değil, liyakat odaklı bir biçimde sunulmaktadır. c) Bir kadın yönetici örnekliğine yer veren ve bunu olumlu bir şekilde anan Yaratıcının gönderdiği vahiyden ve seçtiği Peygamberinin sahih söz ve uygulamalarından, bunun tersi bir düşüncenin çıkarılmasının, makuliyet çerçevesinin dışında olduğu açık edilmektedir. d) Ateşperest bir inanışta olmasına rağmen Belkıs'ın yönetimdeki yetkinliğinden bahsedilmesi, bir durumu değerlendirirken geliştirilmesi gereken objektif bakışa örneklik teşkil etmektedir.

Çalışmamızda, Sebe Melikesi Belkıs'ın örnekliğinin Müslüman düşünce üzerinde ne türden izlere sahip olduğu nitel araştırma yöntemleri kullanılarak irdelenecek; anlatının siyasetnâmelerdeki izi sürülecek ve bugüne mesajı çıkarsanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, Kıssa, Kadın, Sebe Melikesi Belkıs.

THE WOMAN IMMORTALİZED BY REVELATION: BILQĪS, THE QUEEN OF SHEBA

Abstract

History provides us with a repository of memory through which human beings can observe and critically evaluate their own experiences in their projection toward the future. It is evident that history generates a dialectic, and that human beings are in need of such a process, for they are inseparable from the chain of humanity. In this respect, the inherited historical accumulation constitutes the ground upon which a new experience of existence can emerge. In other words, understanding what has been done and how it has been done up to the present is essential for engaging with the future and for shaping the desired form of being. The Qur'an predominantly elucidates this function of history through narratives (qaṣaṣ), which serve as a reservoir of human experience.

The individuals presented as positive exemplars within these narratives are personalities affirmed by God. Furthermore, the enduring validity of the Qur'an until the Day of Judgment implies that all who address themselves to divine revelation will inevitably encounter these narratives. This ensures that the figures mentioned in the Qur'an will maintain continuity in human consciousness across generations, be recalled in every era, and thus attain a form of immortality. Bilqīs, the Queen of Sheba, is one such exemplary figure. In this regard, Bilqīs transcends temporal limitations, addressing all periods and contributing to the tradition of Muslim thought and political reflection.

The lessons derived from the narrative of Bilqīs, the Queen of Sheba, may be summarized as follows: (a) The narrative highlights the importance of consultation (*shūrā*), justice, knowledge, foresight, administrative competence, and merit in governance. While the Qur'an does not prescribe a specific model of the state, it articulates, through the example of Queen Bilqīs, the foundational principles upon which governance should rest. (b) Through the example of Bilqīs, the narrative demonstrates that sound reason cannot remain indifferent to a rational and persuasive discourse. (c) It underscores that claims denying women the capacity to serve as heads of state cannot be justified on the basis of their innate nature or essential qualities. Indeed, the verses indicate that Bilqīs possessed all the competencies required of a ruler, thereby presenting governance as grounded not in gender but in merit. (d) Given that divine revelation, as conveyed by the Creator and exemplified through the authentic sayings and practices of His chosen Prophet, presents and commends the example of a female ruler, deriving an opposing conclusion falls

outside the bounds of rationality. (e) The acknowledgment of Bilqīs's administrative competence despite her adherence to a fire-worshipping belief system serves as an example of the objective perspective required in evaluating a given situation.

In this study, the influence of Bilqīs, the Queen of Sheba, as an exemplary figure on Muslim thought will be examined through qualitative research methods; the traces of this narrative within mirrors for princes (*siyāsatnāmes*) will be explored, and its contemporary implications will be articulated.

Keywords: Revelation, Narrative (Qaṣaṣ), Woman, Bilqīs, Queen of Sheba.

ÂİŞE ABDURRAHMAN'IN BEYÂNÎ TEFSİR METODU VE İSLAM DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ

Nevriye Sümeyra ÇALIK

Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, sumeyra.calik@yobu.edu.tr, 0000-0003-4696-1379

Özet

Âişe Abdurrahman (öl. 1998), bilinen diğer ismiyle Binti'ş-şati Kur'ân'ı tefsir ederken teorik çerçevesini eşi ve hocası olan Emin el-Hûlî'nin oluşturduğu "Beyânî Tefsir" yöntemini geliştirmiştir. Bu metodu uygulayarak âyetleri inceleyip yorumladığı *et-Tefsîrü'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri döneminde ilgi uyandırmıştır. Bu çalışmanın temel problemi, Kur'an tefsiri çalışmalarında önemli bir yere sahip olan Âişe Abdurrahman'ın geliştirdiği beyânî tefsir metodunun yapısının ve bu yöntemin İslam düşüncesine etkilerinin yeterince sistematik biçimde incelenmemiş olmasıdır. Bu çalışmayla Âişe Abdurrahman'ın beyânî tefsir metodunu temel ilkeleri bakımından değerlendirmek ve bu yöntemin İslam düşüncesine sağladığı katkıları ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sebeple Kur'an'ın lügavî yapısı, üslûp özellikleri ve metin bütünlüğünü esas alan yorumu ele alınmış; klasik tefsir geleneğine yönelttiği eleştiriler incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi esas alınarak doküman incelemesi, kavramsal değerlendirme ve karşılaştırmalı metin analizi kullanılmıştır. Âişe Abdurrahman'ın *et-Tefsîrü'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eseri temel alınarak onun beyânî tefsir yöntemini incelenmiştir. Müellif, eserinde âyetleri tefsir ederken tümevarım yöntemini kullanmış, âyette yer alan kelimeleri sadece sözlük anlamlarıyla değil, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde farklı anlam boyutlarıyla açıklamıştır. Kelime anlamlarını ortaya çıkarırken lügavî kökenlerini, mecâzî kullanımlarını, âyet veya sûre içerisindeki bağlamlarını da dikkate almıştır. Bunun yanı sıra bir konuyu ele alırken onunla ilgili âyet ve sûreleri bir araya getirip nüzul sırasına göre düzenledikten sonra âyetlerin indiği dönem ve şartları göz önüne alarak tefsîr etmiştir. Bu süreçte sebeb-i nüzûlla ilgili rivayetleri dikkate almıştır. Ancak bu rivayetler âyetin genel anlamının önüne geçmemiştir. Bu yöntemle ayrıca Kur'â'ın sahip olduğu eşsiz belağate vurgu yaparak âyetlerin bu belağî özellikler göz önüne alınarak incelendiğinde alabileceği farklı anlamları da açıklamıştır. Âyetlerde yer alan kelimelerin Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde sahip olduğu anlamlarının da gözetilmesi gerektiğini vurgulamış, böylelikle metin bazlı bir yaklaşımla onun daha iyi anlaşılacağını belirtmiştir. Eserinde oluşturulan tefsir literatüründen yararlanmış ilgili bölümlerde mezhebî yorumlara ve İsrailliyata eleştiriler sunmuştur. Kullandığı bu yöntemle çağdaş tefsir çalışmalarında metodolojik gelişim sağlamış, Kur'ân'ın metin yapısını ve dil özelliklerini merkeze alarak yorumlama anlayışını güçlendirmiştir. Nasır Hamid Ebû Zeyd ve Fadıl es-Semerrâî gibi yazarların onun Kur'ân'ı tefsirinde öncelediği kelime anlam verirken Kur'ân'ın vahyedildiği zaman

ve mekânının, onu yorumlayan insan unsurunun göz ardı edilemeyeceği görüşlerinden ilham aldıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Âişe Abdurrahman, Beyânî Tefsir, İslâm Düşüncesi, Tümevarım.

AISE ABDURRAHMAN'S EXEGETICAL METHOD AND ITS IMPACT ON ISLAMIC THOUGHT

Abstract

Aişe Abdurrahman (d. 1998), also known by her other name Binti'ş-şati, developed the "Beyânî Tafsir" method, whose theoretical framework was established by her husband and teacher Emin el-Hûlî, while interpreting the Qur'an. By applying this method, she examined and interpreted the verses in her work titled et-Tefsîrü'l-beyâni li'l-Kur'âni'l-Kerîm, which attracted attention during her time. The main issue of this study is that the structure of the beyânî tafsir method developed by Âişe Abdurrahman, which holds an important place in Qur'anic exegesis studies, and its impact on Islamic thought have not been systematically examined. This study aims to evaluate Âişe Abdurrahman's beyânî tafsir method in terms of its core principles and to highlight the contributions of this method to Islamic thought. Accordingly, the interpretation based on the Qur'an's linguistic structure, stylistic features, and textual coherence was addressed, and the critiques she directed at the classical tafsir tradition were analyzed. The study primarily employed a qualitative research method, using document analysis, conceptual evaluation, and comparative text analysis. The work of Âişe Abdurrahman titled et-Tefsîrü'l-beyâni li'l-Kur'âni'l-Kerîm was used as a basis to examine her declarative exegesis method. In her work, the author applied an inductive approach when interpreting the verses, explaining the words not only by their dictionary meanings but also through different semantic dimensions within the context of the Quran as a whole. While clarifying word meanings, she also considered their linguistic origins, figurative uses, and their context within a verse or surah. Furthermore, when addressing a topic, she gathered the relevant verses and surahs, arranged them in the order of revelation, and interpreted them considering the period and circumstances in which they were revealed. In this process, she took into account narrations related to the reason for revelation (asbâb al-nuzûl); however, these narrations did not take precedence over the general meaning of the verse. With this method, he also explained the different meanings that the verses could take when examined in light of the unique eloquence of the Qur'an, emphasizing this eloquence. He stressed that the meanings of the words in the verses, as they were understood at the time the Qur'an was revealed, must also be taken into account, thus indicating that it would be better understood through a text-based approach. He utilized the exegesis literature created in his work, offering critiques on sectarian interpretations and Isra'iliyyat in the relevant sections. Through this method, he contributed to methodological development in contemporary exegesis studies and strengthened the

interpretative approach by focusing on the textual structure and linguistic features of the Qur'an. It is observed that writers such as Nasr Hamid Abu Zayd and Fadil al-Samara'i were inspired by his view that the time and place of the Qur'an's revelation and the human element interpreting it cannot be ignored when giving meaning to the words in the Qur'an**.**

Keywords: Aise Abdurrahman, Beyani Exegesis, Islamic Thought, Induction.

AİŞE ABDURRAHMAN'IN "KUR'ÂN VE KADAYA'L-İNSAN" ESERİNDE KUR'AN'IN İNSAN TASAVVURU

İdris POLAT

Dr, Diyanet İşleri Başkanlığı, polatidris1@gmail.com, 0000-0002-2333-9862

Özet

Modern dönemde insanın mahiyeti, varoluşu ve dünyadaki konumu üzerine yapılan tartışmalar farklı disiplinlerde yoğun biçimde ele alınmıştır. Bu tartışmalar içerisinde dinî metinlerin insan tasavvuruna sunduğu katkı önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. XX. yüzyılın önde gelen kadın müfessirlerinden biri olan Aişe Abdurrahman (Bintü'ş-Şâtı'), Kur'ân ve Kadaya'l-İnsan adlı eserinde Kur'ân'ın insan anlayışını tematik bir yaklaşımla ele alarak bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışma, söz konusu eserde ortaya konulan Kur'ân merkezli insan tasavvurunu incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel veri kaynağını Aişe Abdurrahman'ın Kur'ân ve Kadaya'l-İnsan adlı eseri oluşturmaktadır. Bu bağlamda eserde insanın yaratılışı, ontolojik konumu, bilgi ve sorumluluk ilişkisi ile insanın ahlaki ve varoluşsal yönleri ele alınarak yazarın Kur'ân'a dayalı insan anlayışı analiz edilmiştir.

İnceleme sonucunda Bintü'ş-Şâtı'nın Kur'ân'daki "beşer", "insan" ve "ins" kavramları arasında anlam farklılıkları bulunduğunu vurguladığı görülmektedir. Ona göre "beşer" insanın maddî yönünü ifade ederken "insan" kavramı bilgi, bilinç ve sorumluluk sahibi varlığı ifade etmektedir. Kur'ân'da insanın yaratılışı, bilgi ile donatılması, yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesi ve imtihan sürecine tabi tutulması insanın temel özellikleri arasında yer almaktadır. Bu yaklaşım, insanı yalnızca biyolojik bir varlık olarak ele alan indirgemeci yaklaşımlardan ayrılarak insanın ontolojik ve ahlaki boyutlarını birlikte değerlendiren bütüncül bir insan tasavvuru ortaya koymaktadır.

Aişe Abdurrahman'ın söz konusu eseri, Kur'ân merkezli insan anlayışını sistematik biçimde ele alan önemli bir çalışma niteliği taşımaktadır. Eser, hem modern dönemde insanın mahiyeti üzerine yapılan tartışmalara katkı sunmakta hem de kadın bir müfessirin tefsir düşüncesi içerisindeki entelektüel katkısını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, Kur'ân merkezli insan tasavvurunun çağdaş insan ve toplum meselelerini anlamada güçlü bir düşünsel çerçeve sunduğunu göstermektedir. Bu çerçeve, Kur'an'ın insan anlayışının güncel tefsir çalışmalarında yeniden değerlendirilmesine de imkân sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Aişe Abdurrahman, Kur'ân'da İnsan, İnsan Tasavvuru, Bintü'ş-Şâtı'.

AISHA ABDURRAHMAN'S CONCEPTION OF HUMAN BEING IN HER WORK "AL-QUR'AN WA QADAYA AL-INSAN"

Abstract

Discussions on the nature, existence and position of human beings in the world have been widely addressed in different disciplines in the modern period. Within these discussions, the contribution of religious texts to the understanding of humanity has become an important field of research. Aisha Abdurrahman (Bint al-Shati), one of the prominent female Qur'anic scholars of the twentieth century, made a significant contribution to this field through her work *Al-Qur'an wa Qadaya al-Insan*, in which she examines the Qur'anic conception of human beings through a thematic approach. This study aims to analyze the Qur'anic conception of humanity presented in this work.

Using qualitative research methods, the study employs textual analysis as its primary methodological approach. The main source of the research is Aisha Abdurrahman's *Al-Qur'an wa Qadaya al-Insan*. Within this framework, the study analyzes the author's understanding of human beings in the Qur'an by examining themes such as human creation, ontological status, the relationship between knowledge and responsibility, and the moral and existential dimensions of humanity.

The analysis reveals that Bint al-Shati emphasizes the semantic distinctions between the Qur'anic concepts of *bashar*, *insan* and *ins*. According to her interpretation, *bashar* refers primarily to the material and biological aspect of the human being, whereas *insan* denotes a conscious and responsible being endowed with knowledge and moral capacity. The Qur'an presents human beings as creatures who are created, endowed with knowledge, appointed as vicegerents on earth, and subjected to a moral test.

The analysis shows that Aisha Abdurrahman presents a comprehensive understanding of humanity grounded in the Qur'anic worldview. Her interpretation emphasizes the moral, intellectual and existential dimensions of human existence rather than reducing human beings to a merely biological entity. This perspective highlights the relevance of the Qur'anic conception of humanity for contemporary discussions on human nature. It also provides a valuable framework for reconsidering the Qur'anic understanding of the human being within modern tafsir studies.

Keywords : Tafsir, Aisha Abdurrahman, Qur'anic Anthropology, Human Being, Bint al-Shati.

İSLÂM TARİHİNDE FAKİH HANIMLAR VE ŞÂFİÎ BİR FAKÎHE; EMETÜLVÂHİD BİNT EL-HÜSEYN B. İSMÂÎL EL-MEHÂMİLÎ

Emine Nurefşan DİNÇ

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi endinc@nku.edu.tr, 0000-0002-5381-7386

Özet

İslam her ferde hayatını idame ettirirken gerekli olan dinî bilgiyi öğrenmeyi farz-ı ayn, bunun ötesinde bilgi edinmeyi ve dînî olsun ya da olmasın topluma faydalı ilimlerde ihtisaslaşmayı ise müslümanların geneline farz-ı kifâye kılmış, bu yükümlülükte kadın erkek ayrımı yapmamıştır. Bu bakımdan tarih boyunca müslümanlar ilme ve âlimlere büyük değer vermişler, hürmet göstermişler, talebeleri ve ilmî çalışmaları desteklemişler, medreseler ve kütüphaneler inşa etmişlerdir. Farz-ı ayn olan dînî bilgilerin yaygın olarak her ferde öğretilmesine de büyük önem vermişlerdir. Nitekim toplum yapısı, kadın ve erkek müslümanların aile içinde yahut camilerde ya da çeşitli şekillerde uygulanan vaaz ve irşad programlarında temel düzeyde de olsa dînî bilgiye ulaşma imkânına sahip olacakları şekilde şekillendirilmiştir.

Müslüman toplumlarda geneli itibari ile asgarî düzeyde de olsa dînî bilgiyi elde etme imkânına mâlik olabilen müslüman hanımlar, uygun vasat bulabildiklerinde kendilerini geliştirmişler, çeşitli alanlara dair ilimlerde varlık göstermişlerdir. Ancak bu hanımların sayısı erkeklere nispeten az olmuştur. Bu durum kadınların aile içindeki sorumluluklarının fazla olması ve bilhassa ilim mercilerine ulaşma imkanlarının son derece sınırlı bulunması gibi sebeplerle izah edilmiştir. Nitekim, ilimde belirli ölçüde yetkinlik kazanmış hanımların ailelerinde kahir ekseriyetle bir ya da daha fazla âlim bulunmaktadır ve çoğunlukla bu hanımlar tahsilleri için kendilerini destekleyen bir ortama sahip olmuşlardır. Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, Arap Edebiyatı, şiir, gramer, matematik, astronomi gibi birçok alanda yetişmiş bu hanımlar, tabakat ve terâcim kitaplarında kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Bu çalışmanın konusu genel olarak fıkıh ilminde ihtisas sahibi hanımlarla, bu âlimelerden Emetülvâhid bint el-Huseyn b. İsmail el-Mehâmilî'dir. (ö. 377/987). Hicrî dördüncü asırda Bağdat'ta yaşamış, olan Emetülvâhid, devrin mühim âlimlerinden birinin kızıdır. Emetülvâhid bilhassa Şâfiî fıkhında ve hadiste yetişmiş, ayrıca kıraat, nahiv gibi ilimleri de tahsil etmiştir. Emetülvâhid, kaynaklarda fetva verdikleri bildirilen az sayıdaki fakîhelerdendir. İbn Kesîr, Şâfiî fakihlerin biyografilerini ihtiva eden tabakat kitabında Emetülvâhid'e de yer vermiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde fıkıh alanında yetişmiş ilim sahibi hanımlar hakkında genel bir malumat verilmiştir. İkinci bölümün konusu Emetülvâhid bint el-Huseyn b. İsmâîl el-Mehâmilî'nin hayatı, ailesi, hocaları ve ilmî müktesebatıdır. Çalışma tabakat ve tarih

kitaplarındaki bilgiler esas alınarak hazırlanmış, ayrıca günümüzde yazılan makale ve eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıhta Âlim Hanımlar, Emetülvâhid bint el-Huseyn b. İsmail el-Mehâmilî.

FEMALE JURISTS IN ISLAMIC HISTORY AND A SHĀFIĪ FEMALE JURIST: AMAT AL-WĀHID BINT AL-HUSAYN B. ISMĀĪL AL-MAHĀMILĪ

Abstract

Islam renders the acquisition of essential religious knowledge for daily life an individual obligation (farḍ ayn) upon every person. Conversely, pursuing knowledge beyond this fundamental threshold and specializing in disciplines beneficial to society—whether religious or secular—is considered a collective obligation (farḍ kifāyah) upon the Muslim community. In this regard, Islam establishes no distinction between men and women. In this regard, Muslims throughout history have attributed significant value to knowledge and scholars, holding them in high esteem, patronizing students and scholarly endeavors, and establishing madrasas and libraries. Furthermore, they placed great emphasis on the universal instruction of individual-obligation (farḍ ayn) religious knowledge to every individual. Indeed, the social structure was configured in such a manner that both male and female Muslims possessed access to fundamental religious instruction, whether within the domestic sphere, in mosques, or through various organized programs of public sermonizing and moral guidance (waʿẓ and irshād).

In Muslim societies, Muslim women who, by and large, had the opportunity to acquire religious knowledge, even at a basic level, developed their intellectual and scholarly abilities when they had access to a conducive intellectual environment and established a presence in various fields of knowledge. However, the number of these female scholars remained relatively small in comparison to that of their male counterparts. This situation has been explained by factors such as women's heavy domestic responsibilities and, notably, their severely limited access to centers of scholarly authority. Indeed, female scholars who attained a notable degree of competence in the religious sciences overwhelmingly belonged to families featuring one or more scholars, and they generally benefited from an environment that actively supported their education. Having developed expertise in numerous disciplines—such as Quranic recitation (qirāāt), exegesis (tafsīr), prophetic traditions (ḥadīth), jurisprudence (fiqh), Arabic literature, poetry, grammar, mathematics, and astronomy—these women secured a place for themselves in biographical dictionaries

The scope of this study broadly encompasses female scholars specialized in Islamic jurisprudence (fiqh), with a particular focus on one such scholar, Amat al-Wāhid bint al-Husayn b. Ismāīl al-Mahāmilī (d. 377/987). Having lived in Baghdad during the fourth

century of the Hijra, Amat al-Wāhid was the daughter of one of the prominent scholars of this era. Amat al-Wāhid was particularly proficient in Shāfiī jurisprudence (fiqh) and Hadith, while also pursuing studies in disciplines such as Quranic recitation (qirāāt) and grammar (naḥw). She stands among the limited number of female jurists who are reported in the relevant üliterature to have issued legal opinions (fatwās). Notably, Ibn Kathīr included Amat al-Wāḥid in his biographical dictionary (ṭabaqāt) encompassing the lives of Shāfiʿī jurists.

The first chapter of the study provides a general overview of female scholars who specialized in the science of jurisprudence (fiqh). The second chapter focuses on the life, family background, teachers, and scholarly contributions of Amat al-Wāhid bint al-Husayn b. Ismāīl al-Mahāmilī. The study is based primarily on information found in biographical dictionaries (ṭabaqāt) and historical works, while also drawing upon articles and studies published in modern scholarship.

Keywords: Fiqh, Women Ālims in Fıqh, Amat al-Wahid bint al-Husayn b. al-Ismāıl al-Mahāmilî.

ÇAĞDAŞ DÖNEMDE BİR KADIN MÜFESSİR OLARAK HANNÂN EL-LAHHAM'IN TEFSİR İLMİ'NE KATKILARI

Yahya YAŞAR

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir, yahyayasar3@gmail.com, 0000-0001-8521-1541

Özet

Bu bildiri, çağdaş dönemde Kur'ân tefsiri alanında eserler kaleme almış Suriyeli kadın müfessir Hannan el-Lahham'ın ilmî üretimini, tefsirde benimsediği yöntemi ve İslâm ilimleri geleneği içerisindeki yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, modern dönemde kadın müfessirlerin tefsir literatürüne katkılarının sınırlı biçimde ele alınması ve bu katkıların çoğu zaman sosyal tartışmaların gölgesinde kalmasıdır. Bu bağlamda bildiride, Hannan el-Lahham örneği üzerinden kadınların doğrudan ilmî üretim yoluyla tefsir ilmine sundukları özgün katkılar ortaya konulmaktadır.

Araştırmanın amacı, Hannan Lahham'ın biyografik arka planını, ilmî faaliyetlerini ve telif ettiği tefsir eserlerini bütüncül bir bakışla değerlendirerek onun çağdaş tefsir geleneği içindeki konumunu belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; Lahham'ın sûre merkezli tefsir kitapları başta olmak üzere ilgili birincil eserleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ayrıca çağdaş dönemde kadın müfessirlerin ilmî üretimini ele alan akademik çalışmalar da karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Hannan el-Lahham'ın tefsir çalışmalarında klasik rivayet birikimini göz ardı etmeden, makāsıd merkezli, ahlâkî ve bütüncül bir yorum anlayışını benimsediğini göstermektedir. Müfessirin özellikle Kur'ân sûrelerini müstakil eserler hâlinde ele alması, onun metnin iç bütünlüğünü önceleyen sistematik bir tefsir yöntemi izlediğini ortaya koymaktadır. Lahham'ın dili, akademik titizlik ile irşad ve eğitim merkezli açıklayıcı üslup arasında dengeli bir yapı arz etmektedir. Onun çalışmaları, özellikle pedagojik yönü güçlü tefsir anlayışıyla, sonraki araştırmacılar ve okuyucular için metodolojik bir örneklik teşkil etmektedir.

Lahham'ın ilmî faaliyetleri, yalnızca yazılı eserlerle sınırlı değildir. Suudi Arabistan'da ve Suriye'de üniversite düzeyinde dersler vermiş, çocuk eğitimi alanında özgün projeler yürütmüştür. Bu yönüyle onun tefsir çalışmaları, dönüştürücü ve toplumsal karşılığı olan bir karakter taşır. Özellikle şiddet karşıtlığı eksenli yaklaşımıyla tanınan Cevdet Said'den etkilenmesi, Lahham'ın Kur'ân merkezli ahlâkî dönüşüm vurgusunu güçlendirmiştir.

Sonuç olarak bu bildiri, Hannan el-Lahham'ın çağdaş tefsir literatüründe kadın müfessir kimliğiyle ilmî sürekliliği temsil eden, metin merkezli ve disiplinli bir yaklaşım ortaya

koyduğunu göstermektedir. Çalışma, kadınların İslâm ilimleri geleneğinde yalnızca dolaylı rollerle değil, doğrudan ilmî üretim yoluyla kalıcı izler bıraktığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kadın, Ahlak

CONTRIBUTIONS OF HANNĀN AL-LAHHĀM TO THE SCIENCE OF TAFSĪR AS A FEMALE QUR'ANIC EXEGETE IN THE CONTEMPORARY PERIOD

Abstract

This paper aims to examine the scholarly production of Hannān al-Lahhām, a Syrian female Qur'anic exegete who authored several works in the field of Qur'anic exegesis in the contemporary period, with particular focus on her interpretive methodology and her position within the tradition of Islamic sciences. The main problem addressed in this study is the limited scholarly attention given to the contributions of female exegetes in modern tafsīr literature, as well as the tendency for these contributions to be overshadowed by social and ideological debates. In this context, the paper seeks to highlight the original contributions made by women to the science of tafsīr through direct scholarly production, using Hannān al-Lahhām as a representative case.

The primary objective of this research is to evaluate al-Lahhām's biographical background, her scholarly activities, and her exegetical works from a holistic perspective in order to determine her position within contemporary Qur'anic exegesis. Employing a qualitative research methodology, the study analyzes al-Lahhām's sūrah-based tafsīr works—considered the primary sources—through content analysis. In addition, academic studies addressing the scholarly contributions of female exegetes in the modern period are examined comparatively.

The findings indicate that Hannān al-Lahhām adopts a maqāṣid-oriented, ethical, and holistic interpretive approach, while not disregarding the classical exegetical and narrational tradition. Her method of treating individual Qur'anic sūrahs as independent exegetical works demonstrates a systematic approach that prioritizes the internal coherence of the Qur'anic text. Al-Lahhām's language reflects a balanced synthesis of academic rigor and a didactic, guidance-oriented explanatory style. Her works, particularly due to their strong pedagogical orientation, offer a methodological model for subsequent researchers and readers.

Al-Lahhām's scholarly activities are not limited to her written works. She has taught at the university level in Saudi Arabia and Syria and has carried out original projects in the field of child education. Consequently, her exegetical studies exhibit a transformative character with tangible intellectual and educational impact. Her intellectual engagement

with the thought of Jawdat Saʿīd, known for his emphasis on non-violence, further strengthened her Qur'an-centered vision of ethical transformation.

In conclusion, this paper demonstrates that Hannān al-Lahhām represents scholarly continuity in contemporary tafsīr literature through a disciplined, text-centered exegetical approach as a female Qur'anic scholar. The study underscores the significance of women's enduring contributions to the Islamic intellectual tradition, not merely through indirect roles, but through sustained and original scholarly production.

Keywords: Tafsīr, Qur'an, Women, Ethics

TUNUS'TA MODERN TEFSİR ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA HIND ŞELEBÎ(1943-2021): ANALITIK BIR DEĞERLENDIRME

Zakir ARAS

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi ,zakirarass@gmail.com, 0000-0002-2103-5769

Özet

İslam düşünce tarihi incelendiğinde, kadın âlimlerin farklı dönemlerde ilmî üretime telif, tahkik, tedris ve fikrî katkılar yoluyla iştirak ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte modern dönemde kadın akademisyenlerin Kur'an ilimleri ve tefsir sahasındaki konumları, özellikle bölgesel entelektüel bağlamlar içerisinde ayrıca değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bu çerçevede 21. yüzyıl Tunus'unda öne çıkan isimlerden biri olan Hind Şelebî, modern Kur'an çalışmaları bağlamında dikkat çekici bir ilmî figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de Hind Şelebî üzerine müstakil ve analitik bir akademik çalışmanın bulunmaması, literatürde belirgin bir boşluk oluşturmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve Tunus modern tefsir geleneği içinde Hind Şelebî' nin konumunu tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Şelebî'nin özellikle Ulûmü'l-Kur'an ve tefsir alanındaki telif ve tahkik faaliyetleri, onu yalnızca akademik üretim açısından değil, metodolojik yaklaşımı bakımından da incelenmeye değer kılmaktadır. Tunus'un önde gelen âlimlerinden Muhammed el-Fâzıl b. Âşûr (1909-1970) gibi isimlerden ders almış olması, onun Zeytûne geleneği ile modern üniversite paradigması arasında bir geçiş halkası olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, klasik ilmî miras ile modern akademik metodoloji arasında kurduğu ilişkinin analitik olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Zeytûne Üniversitesi'nde uzun yıllar öğretim faaliyetinde bulunması, hem Tunus'taki ilahiyat eğitiminin dönüşümü hem de modern dönemde Müslüman kadın entelektüel profili açısından sembolik bir önem taşımaktadır. Fransız sömürge döneminin entelektüel ve kurumsal kırılmaları içinde ilmî faaliyetlerini sürdürmüş olması, onun fikrî direncini ve ilmî süreklilik iddiasını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, bölgesel tefsir ve Kur'an ilimleri araştırmalarına özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Hind Şelebî'nin bu literatüre bir Müslüman kadın akademisyen olarak sunduğu katkılar çok boyutlu bir yaklaşımla irdelenecek ve nihayetinde onun ilmî mirasını anlama ve konumlandırmaya yönelik analitik bir değerlendirme yapılacaktır. Böylece çalışma, hem bir biyografik-entelektüel inceleme hem de bölgesel tefsir tarihi yazımına metodolojik bir katkı niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tunus, Zeytune Geleneği, Hind Şelebî.

HIND SHALABĪ (1943–2021) IN THE CONTEXT OF MODERN QUR'ĀNIC EXEGESIS IN TUNISIA: AN ANALYTICAL EVALUATION

Abstract

When the history of Islamic thought is examined, it becomes evident that women scholars have participated in scholarly production across different periods through authorship, critical editing (taḥqīq), teaching, and intellectual contributions. However, in the modern period, the position of female academics in Qur'ānic studies and tafsir deserves particular attention, especially within specific regional intellectual contexts. In this regard, Hind Shalabī, one of the prominent figures of 21st-century Tunisia, emerges as a remarkable scholarly personality in the field of modern Qur'ānic studies.

The absence of an independent and analytical academic study on Hind Shalabī in Turkish scholarship constitutes a significant gap in the literature. This study aims to fill that gap and to determine her position within the modern Tunisian tafsir tradition.

Shalabī's works, particularly in the fields of ʿUlūm al-Qur'ān and tafsīr—both in authorship and critical editions-render her worthy of examination not only in terms of academic productivity but also with respect to her methodological approach. Having studied under leading Tunisian scholars such as Muḥammad al-Fāḍil b. ʿĀshūr (1909–1970), she can be regarded as a transitional figure between the Zaytuna scholarly tradition and the modern university paradigm. This position necessitates an analytical investigation of how she constructed a relationship between the classical scholarly heritage and contemporary academic methodology.

Her long-standing academic career at Zaytuna University carries symbolic importance both for the transformation of theological education in Tunisia and for the intellectual profile of Muslim women in the modern period. Furthermore, her continuation of scholarly activity amid the intellectual and institutional ruptures of the French colonial period highlights her intellectual resilience and commitment to scholarly continuity.

This study is structured with the aim of making an original contribution to regional research on tafsir and Qur'ānic studies. Accordingly, the contributions of Hind Shalabī, as a Muslim woman scholar, to this body of literature will be examined from a multidimensional perspective. Ultimately, the study will provide an analytical assessment aimed at understanding and situating her scholarly legacy within the broader field. In this way, the study constitutes both a biographical-intellectual examination and a methodological contribution to the historiography of regional tafsir studies.

Keywords: Tafsir, Tunisia, Zaytuna Tradition, Hind Shalabī.

ŞİÎ TEFSİR GELENEĞİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: NUSRET EMİN (BÂNÛ-YI İRÂNÎ) VE İLMÎ MİRASI

Tahir NURİ

Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tahir.nuri@adu.edu.tr, 0009-0007-0239-8779

Özet

Şiî tefsir geleneği tarih boyunca erkek âlimlerin hâkimiyetinde şekillenmiş, kadın müfessirler nadiren gündeme gelmiştir. Bu durum, kadınların dinî ilimlerdeki varlığı ve otoritesi konusunda önemli bir araştırma boşluğu oluşturmaktadır. Bu çalışma, yirminci yüzyıl İran'ında yaşamış, müctehide mertebesine yükselmiş ve on beş ciltlik Farsça Kur'an tefsiri kaleme almış Nusret Emin'in (Bânû-yı İrânî) ilmî mirasını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, Nusret Emin'in Şiî tefsir geleneğinde bir dönüm noktası teşkil edip etmediği ve onun tefsir metodolojisinin özgün yönlerinin neler olduğudur.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, doküman analizi tekniğiyle Nusret Emin'in *Mahzenü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı tefsiri başta olmak üzere birincil kaynakları ve onun hakkında yazılmış Türkçe, İngilizce ve Arapça akademik çalışmalar taranmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutularak tematik olarak sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın bulguları, Nusret Emin'in üç açıdan Şiî tefsir geleneğinde bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir: Birincisi, geleneksel medrese eğitimine erişimi olmayan bir kadın olarak Âyetullah Muhammed Kâzım Hüseynî Şîrâzî, Âyetullah Abdülkerim Hâirî Yezdî gibi dönemin büyük müçtehitlerinden içtihat icâzeti almış, kendisi de Allâme Emînî gibi âlimlere icâzet vermiş ve 1965'te İsfahan'da kadınlara yönelik ilk dinî eğitim kurumlarından Mektab-i Fâtıme'yi kurmuştur. İkincisi, *Mahzenü'l-İrfân* bir kadın tarafından yazılmış ilk kapsamlı Kur'ân tefsiri olup, eserde hem Şiî (Molla Sadrâ, Tabersî, Feyz Kâşânî) hem de Sünnî (Beyzâvî, Süyûtî) kaynaklardan istifade edilmiş, anlaşılır Farsçasıyla geniş kitlelere ulaşmıştır. Üçüncüsü, onun tefsir metodolojisi naklî rivayetler, aklî istidlaller ve irfânî keşfi bir araya getiren üç katmanlı bir hermenötik model olarak özgünleşmektedir. Şöyle ki müellif eserinde, Gazzâlî'den işârî tefsir yöntemini, İbn Arabî'den vahdet-i vücûd anlayışını, Molla Sadrâ'dan nefsin cevherî hareketi teorisini Şiî öğretilerle sentezlemektedir.

Sonuç olarak, Nusret Emin sadece bir kadın âlim olarak değil, nakil-akıl-keşif arasında özgün bir sentez geliştiren müfessir kimliğiyle de Şiî tefsir geleneğinde müstesna bir yere sahiptir. Onun ilmî mirası, İslâm geleneğinde kadınların dinî otoritesinin imkânını somut biçimde göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nusret Emin, Bânû-yı İrânî, Şiî Tefsir, Mahzenü'l-İrfân, İrfânî Tefsir, Müctehide.

A TURNING POINT IN THE SHI'I EXEGETICAL TRADITION: NUSRAT AMIN (BĀNŪ-YI ĪRĀNĪ) AND HER SCHOLARLY LEGACY

Abstract

The Shi'i exegetical tradition has historically been shaped under the dominance of male scholars, with female commentators rarely coming to the fore. This situation creates a significant research gap regarding women's presence and authority in religious sciences. This study aims to examine the scholarly legacy of Nusrat Amin (Bānū-yi Īrānī), who lived in twentieth-century Iran, attained the rank of mujtahidah, and authored a fifteen-volume Persian commentary on the Qur'an. The central problem of the study is whether Nusrat Amin constitutes a turning point in the Shi'i exegetical tradition and what the original aspects of her commentary methodology are.

The research employs a qualitative research method, utilizing document analysis technique to examine Nusrat Amin's primary sources, particularly her commentary *Makhzan al-ʿIrfān fī ʿUlūm al-Qurʾān*, as well as academic studies written in Turkish, English, and Arabic about her. The data obtained were subjected to content analysis and thematically classified. The findings of the research indicate that Nusrat Amin represents a turning point in the Shi'i exegetical tradition in three respects: First, as a woman without access to traditional madrasa education, she received ijāzahs for ijtihād from major mujtahids of the period such as Ayatullah Muhammad Kāzim Husaynī Shīrāzī and Ayatullah Abd al-Karīm Hā'irī Yazdī, herself granted ijāzahs to scholars like Allāmah Amīnī, and established Maktab-i Fātima in Isfahan in 1965, one of the first religious educational institutions for women in Iran. Second, *Makhzan al-ʿIrfān* is the first comprehensive Qur'anic commentary written by a woman, utilizing both Shi'i (Mullā Sadrā, Tabarsī, Fayd Kāshānī) and Sunni (Baydāwī, Suyūṭī) sources, reaching broad audiences with its accessible Persian language. Third, her commentary methodology is distinguished by a three-layered hermeneutical model that combines transmitted narratives (naql), rational reasoning (ʿaql), and mystical disclosure (kashf); synthesizing Ghazālī's ishārī exegetical method, Ibn ʿArabī's concept of waḥdat al-wujūd, and Mullā Sadrā's theory of the substantial motion of the soul with Shi'i teachings.

In conclusion, Nusrat Amin holds an exceptional place in the Shi'i exegetical tradition not only as a female scholar but also as a commentator who developed an original synthesis between transmission, reason, and mystical discovery. Her scholarly legacy concretely demonstrates the possibility of women's religious authority in the Islamic tradition.

Keywords: Nusrat Amin, Bānū-yi Īrānī, Shi'i Exegesis, Makhzan al-ʿIrfān, Mystical Exegesis, Mujtahidah.

FİLİSTİNLİ MÜFESSİR: NAİLE SABRİ'NİN HAYATI VE ESERİ

Salih KOPUZ

Dr., İzmir- Karabağlar İlçe Müftülüğü, salihkpz35@gmail.com, 0000-0002-6331-8759

Özet

İslam medeniyetinin gelişimini yalnızca erkek merkezli bir anlayışla, tek bir cins üzerinden temellendirmek isabetli değildir. Nübüvvetin ilk yıllarından itibaren kadınların, dinin anlaşılması, yaşanması ve yayılması süreçlerinde önemli katkılar sunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda çalışma, İslâm ve diğer semavî dinler açısından kutsal bir mekân olan Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Filistin'de yaşayan, aynı zamanda Mescid-i Aksâ imamı olan İkrime Sabrî'nin eşi ve 1944 doğumlu Filistinli müfessir Naile Sabrî'nin hayatı ile tefsir alanındaki ilmî çalışmalarını incelemeyi konu edinmektedir.

Bu çalışma, günümüzde Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın içinde bulunduğu kültürel ve siyasî duruma dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, İslam dünyasında gözlemlenen siyasî kırılganlıklar, kültürel gerilemeler ve ilmî gelişmelerdeki durgunluklara rağmen tefsir sahasında önemli bir eser ortaya koyan Filistinli müfessir Naile Sabrî ve onun ilmî çalışmasının Türkiye'deki akademik çevrelere tanıtılması hedeflenmektedir. Ayrıca bu çalışma, ilgili alanda yapılacak yeni akademik araştırmalar için bir zemin oluşturmayı da amaçlamaktadır.

Bu çalışma, İslam düşüncesinde ve özellikle tefsir alanında kadın âlimlerin ilmî katkılarına dikkat çekmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Filistinli müfessir Naile Sabrî'nin ve kaleme aldığı tefsirinin Türkiye'deki akademik çevrelerde tanınırlığının artırılması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra çalışma, literatürde ağırlıklı olarak erkek müfessirlerin yer aldığı bir zeminde, bir kadın müfessiri ve eserini merkeze alması; kadınların tefsir sahasındaki ilmî üretimlerinin görünürlüğünü artırması ve bu alandaki çalışmalara somut bir örnek sunması bakımından benzer araştırmalardan ayrılmaktadır.

Araştırmada metin analizi ve literatür taraması yöntemleri kullanılmış; Naile Sabrî ve *el-Mübsir li Nûri'l-Kur'ân* isimli eseri üzerine yapılmış çalışmalar ile kendisiyle gerçekleştirilen röportajlar incelenerek hayatı ve ilmî faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, İslâm dininin temel metni olan Kur'ân-ı Kerîm'de, kadın veya erkek ayrımı yapılmaksızın her bireye birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Bununla birlikte, İslâm medeniyetinin temel referanslarını açıklama ve anlaşılır kılma amacıyla gerçekleştirilen ilmî faaliyetlerde çoğunlukla erkeklerin daha görünür olduğu dikkat çekmektedir. Ancak, gerek nübüvvetin ilk dönemlerinde Hz. Âişe örneğinde olduğu gibi, gerekse sonraki süreçlerde kadınların da İslâm medeniyetinin gelişimine önemli katkılar sunduğu bilinmektedir. Filistinli müfessir Naile Sabrî'nin İslâm kültür ve medeniyetine önemli katkılar sunduğu ve bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tefsir ettiği *el-*

Mübsir li Nûri'l-Kur'ân adlı eseri kaleme aldığı tespit edilmiştir. Naile Sabri'nin yaşamı ve mücadelesi ayrıca İslam kültür ve medeniyetine katkısının genç Müslüman kadınlar için bir örneklik teşkil etmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Filistinli Müfessir Naile Sabri, Hayatı, *el-Mübsir li Nûri'l-Kur'ân.*

PALESTINIAN EXEGETE: THE LIFE AND WORK OF NAILE SABRI

Abstract

It is inaccurate to ground the development of Islamic civilization solely in a male-centered perspective or through the lens of a single gender. It is well known that, from the earliest years of the Prophethood, women have made significant contributions to the processes of understanding, practicing, and spreading the religion. In this context, this study examines Ikrimah Sabri, who lives in Palestine—where the Al-Aqsa Mosque -i Aksâ, a sacred site in Islam and other Abrahamic religions.

This study aims to draw attention to the current cultural and political situation in Jerusalem and surrounding the Al-Aqsa Mosque. Furthermore, despite the political fragility, cultural decline, and stagnation in scholarly development observed in the Islamic world, this study seeks to introduce Palestinian exegete Naile Sabri—who has produced a significant work in the field of exegesis—and her scholarly contributions to academic circles in Turkey. Additionally, this study aims to lay the groundwork for new academic research in this field.

This study is significant in that it highlights the scholarly contributions of female scholars in Islamic thought, particularly in the field of exegesis. In this context, the aim is to increase the recognition of the Palestinian exegete Naile Sabrî and her exegetical work within academic circles in Turkey. Furthermore, this study distinguishes itself from similar research by centering a female exegete and her work in a field where male exegetes have traditionally dominated the literature; by increasing the visibility of women's scholarly contributions in the field of exegesis; and by providing a concrete example of such work in this domain.

The research employed text analysis and literature review methods; studies on Naile Sabrî and her work *al-Mubshir li Nuri'l-Qur'an*, as well as interviews conducted with her, were examined to shed light on her life and scholarly activities.

The research concluded that in the Qur'an, the fundamental text of the Islamic faith, certain responsibilities are assigned to every individual without distinction between women and men. However, it is noteworthy that in scholarly activities aimed at explaining and making the fundamental references of Islamic civilization accessible, men have generally been more prominent. However, it is known that women have made significant

contributions to the development of Islamic civilization, both in the early days of prophethood, as exemplified by Aisha, and in subsequent periods. It has been established that the Palestinian exegete Naile Sabri made significant contributions to Islamic culture and civilization and, in this context, authored the work *al-Mubshir li Nuri'l-Qur'an*, in which she provides a comprehensive exegesis of the Holy Qur'an from beginning to end. It is expected that Naile Sabri's life and struggles, along with her contributions to Islamic culture and civilization, will serve as an example for young Muslim women.

Keywords: Exegesis, Palestinian Exegete Naile Sabri, Life, *al-Mubshir li Nuri'l-Qur'an*.

ET-TEFSÎRÜ'L-HADÎS BAĞLAMINDA ÜMMÜ SELEME'NİN TEFSİRE BIRAKTIĞI İZLER

Zehra BUĞDAYCI

Bilim Uzmanı, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü,
zehrabugdayci51@gmail.com, 0009-0005-8874-8201

Özet

İnsanlık tarihinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e (sav) vahyin ilk indiği anlardan itibaren kadınlar, ilmî ve fikrî faaliyetleriyle varlıklarını göstermişlerdir. Hz. Muhammed'in (sav) hanımlarından Ümmü Seleme (ö. 62/681), hayatı ve kişiliği üzerine pek çok sayıda çalışmaya konu olmuş, naklettiği rivayetlerle de tefsir ilmi açısından önemli bir yer edinmiştir. Hz. Peygamber'in hicretiyle beraber kurumsallaşmaya başlayan Medine'de Mescid-i Nebevî inşa edilmiştir. Hz. Peygamber, kadınların Mescid-i Nebevî'de ibadetlerini ve ilmî çalışmalarını yapmalarını önemsemiş ilaveten onlara özel bir gün tahsis etmiş, hanım sahâbîler de bu faaliyetlere iştiyakla katılmıştır. Hz. Peygamber'in hanımları ilmî hayatın etrafında yaşandığı Mescid-i Nebevî'de kadınların eğitimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Hz. Peygamber (sav) pek çok konuda eşleriyle istişarede bulunmuş, hanımlarının fikirlerine değer vermiştir. Hicretin dördüncü yılında Hz. Peygamberle evlenen Ümmü Seleme isabetli fikirleriyle rivayetlere konu olmuştur. Çalışma, Hz. Peygamber'e (sav) yönelttiği sorularla aynı zamanda birtakım âyetlerin nüzûlünün sebebi olan Ümmü Seleme'nin tefsire bıraktığı izleri "et-Tefsîrü'l-Hadîs" isimli eser üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. İzzet Derveze'nin (ö. 1984) kaleme aldığı mezkûr eserde Ümmü Seleme rivayetlerine sıkça yer verilmiş olup bu rivayetler zaman zaman tefsir ilmi açısından müfessir tarafından değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Çalışmanın temel gayesi sebeb-i nüzûl rivayetlerinin irdelenerek çokça zikredildiği et-Tefsîrü'l-Hadîs isimli tefsirde Ümmü Seleme'den aktarılan rivayetleri araştırmaktır. Literatür taraması yöntemiyle yapılan çalışma, Ümmü Seleme rivayetlerinin tefsir eserleri bağlamında derinlemesine inceleme yapmayı amaç edindiğinden önem arz etmektedir. Çalışma et-Tefsîrü'l-Hadîs isimli tefsirde Ümmü Seleme rivayetleriyle sınırlı olmakla beraber, yeni çalışmalara zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak çalışmada, vahyin nüzûl sürecine yakinen şahit olma imkanına sahip olan Ümmü Seleme'nin gerek meraklı soruları gerekse aktardığı rivayetleriyle tefsir ilmi açısından önemli bir konuma sahip kadınlardan olduğu kanısına varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sahâbe, Kadın, Ümmü Seleme.

THE SIGNS LEFT BY UMM SALAMA ON TAFSIR IN THE CONTEXT OF AL-TAFSIRUL HADITH

Abstract

Just as has been the case throughout human history, women have made their presence felt through their scholarly and intellectual activities from the very moment the first revelations were sent to the Prophet (peace be upon him). Umm Salamah (d. 62/681), one of the wives of the Prophet Muhammad (peace be upon him), has been the subject of numerous studies on her life and character, and has also secured an important place in the science of exegesis through the hadiths she transmitted. With the Prophet's migration, the city of Medina began to take on an institutional form, and the Prophet's Mosque was constructed. The Prophet valued women performing their worship and scholarly pursuits at the Prophet's Mosque; furthermore, he set aside a special day for them, and the female Companions participated in these activities with great enthusiasm. The Prophet's wives made significant contributions to the education of women at the Prophet's Mosque, where scholarly life flourished. The Prophet (peace be upon him) consulted his wives on many matters and valued their opinions. Umm Salamah, who married the Prophet in the fourth year of the Hijrah, is noted in the hadiths for her sound judgement. This study aims to highlight the traces Umm Salamah left on exegesis—through the questions she posed to the Prophet (peace be upon him), which also served as the cause for the revelation of certain verses—by examining the work titled "al-Tafsirul Hadith". In the aforementioned work, authored by Izzet Darwazah (d. 1984), Umm Salamah's narrations are frequently cited, and these narrations have at times been subjected to evaluation by the exegete from the perspective of the sciences of exegesis. The primary objective of this study is to investigate the narrations attributed to Umm Salamah in the exegesis al-Tafsirul Hadith, where such narrations are frequently cited, by examining the reports regarding the reasons for revelation. As the study, conducted using a literature review methodology, aims to provide an in-depth analysis of Umm Salamah's narrations within the context of exegetical works, it is of significant importance. Although the study is limited to the narrations of Umm Salamah in the exegesis titled al-Tafsirul Hadith, it lays the groundwork for future research. In conclusion, the study concludes that Umm Salamah, who had the opportunity to witness the process of the revelation of the Quran at close quarters, holds an important position in the field of exegesis, both through her inquisitive questions and the hadiths she transmitted.

Keywords : Tafsir, Ṣaḥāba, Woman, Umm Salama.

النزعة الإنسانية عند عائشة عبد الرحمن في السيرة الذاتية

عاصم حمدي أحمد عبد الغني

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Balıkesir/Türkiye, asem.abdelghany@balikesir.edu.tr, 0000-0001-9751-7759

رانيا عبد الحميد محمد علي زيدان

Öğr. Gör. Öğr. Gör. Rania Abdelhamid Mohamed Aly Zidan, KTO Karatay üniversitesi, Yabancı Diller yüksek okul, zidanrania430@gmail.com, 00000-0002-3181-3333

ملخص

تُمثّل سيرة "على الجسر" للدكتورة عائشة عبد الرحمن (بنت الشاطئ) انعطافةً جوهرية في أدب السيرة الذاتية العربية؛ إذ تتجاوز السرد التقليدي للأحداث لتصوغ رؤية فلسفية عميقة تجعل من التجربة الفردية مرآةً للهمّ الإنساني المشترك. يسعى هذا البحث إلى استكشاف ملامح "النزعة الإنسانية" في النص، وكيف استطاعت المؤلفة ببراعة أن تنقل ذاتها من حيز التشخص الضيق إلى أفق "الإنسان الكوني"، محولةً صراعها الشخصي من أجل المعرفة إلى رمز للنضال البشري ضد الجمود والظلمة، على غرار ما قدمه طه حسين في "الأيام"، ولكن بخصوصية نابعة من هويتها كمرأة تخوض معركة مزدوجة لإثبات الذات وتحرير العقل.

ويبرز البحث "فلسفة الحوار" عند بنت الشاطئ كأحد أهم تجليات هذه النزعة؛ فالحوار في "على الجسر" ليس مجرد أداة تقنية لتطوير السرد، بل هو موقف وجودي يهدف إلى هدم الجدران بين الأنا والآخر. ومن خلال تحليل سجالاتها مع والدها، يتضح أن النص لا يعرض صراع أجيال تقليدي، بل يقدم نموذجاً للتفاهم الإنساني القائم على "الطاعة الناقدة" والإصغاء المتبادل. هذه الرؤية تؤكد أن الاختلاف لا يقتضي الصدام، بل هو جسر للعبور نحو فهم أعمق للحقائق الإنسانية المتعددة، مما يمنح السيرة بعداً ديمقراطياً وأخلاقياً رفيعاً.

كما يتوقف البحث عند موقف المؤلفة من "العقلانية" ورفض الأحكام الجاهزة، حيث تظهر النزعة الإنسانية في دعوتها الصريحة للتأني في الحكم والانفتاح على المناهج التجديدية (كما في تجربتها مع أمين الخولي). إن بنت الشاطئ ترفض الجمود الفكري وتعتبره عائقاً أمام الانطلاق الإنساني، ومن هنا يأتي استثمارها للمأساة وتحويل الألم إلى طاقة إبداعية. فالسيرة تعكس قدرة فائقة على "أنسنة" المعاناة، وتجاوز ثنائية اللذة والألم نحو موقف فلسفي شجاع يرى في "المُرّ والحلو" وجوهاً متكاملة للتجربة البشرية التي تبحث عن المعنى.

وفي الختام، يحلل البحث دلالة "الجسر" كاستعارة كبرى للحالة الإنسانية؛ فالعيش على الجسر هو عيش في حالة توتر إبداعي مستمر بين الأصالة والمعاصرة، وبين الموروث والمتغير. لقد نجحت بنت الشاطئ في جعل سيرتها وثيقة إنسانية تؤسس لخطاب تنويري يربط بين جوهر الرسالة الدينية وحق الإنسان في الاجتهاد والحرية. وبذلك، تظل "على الجسر" نصاً عابراً للزمن، يجسد صمود الروح الإنسانية في سعيها الأبدي نحو التحقق والارتقاء، ويقدم درساً بليغاً في كيفية تحويل السيرة الشخصية إلى رسالة حضارية عالمية.

الكلمات المفتاحية: بنت الشاطئ، على الجسر، النزعة الإنسانية، السيرة الذاتية، الحوار الوجودي، العقلانية، التجديد.

HUMANISM IN THE AUTOBIOGRAPHY OF AISHA ABD AL-RAHMAN

Abstract

The autobiography "On the Bridge" by Dr. Aisha Abd al-Rahman (Bint al-Shati) represents a pivotal shift in Arabic autobiographical literature. It transcends traditional narrative structures to formulate a profound philosophical vision that renders the individual experience a mirror for shared human concerns. This research seeks to explore the manifestations of "Humanism" within the text, examining how the author skillfully transitioned her self-identity from a narrow, personal sphere to the horizon of the "Universal Human." In doing so, she transformed her personal struggle for knowledge into a symbol of the human quest against stagnation and darkness—akin to Taha Hussein's "The Days"—yet distinguished by her unique identity as a woman engaged in a dual battle for self-actualization and the liberation of the mind. The study highlights the "Philosophy of Dialogue" in Bint al-Shati's work as a primary manifestation of this humanistic tendency. Dialogue in "On the Bridge" is not merely a technical narrative device, but an existential stance aimed at dismantling the barriers between the Self and the Other. Through an analysis of her debates with her father, it becomes clear that the text does not merely present a traditional generational conflict; rather, it offers a model for human understanding based on "critical obedience" and mutual listening. This vision asserts that difference does not necessitate collision, but serves as a bridge toward a deeper understanding of multifaceted human truths, thereby imbuing the autobiography with a sophisticated democratic and ethical dimension. Furthermore, the research examines the author's stance on "Rationalism" and her rejection of preconceived judgments. Her humanistic lens is evident in her explicit call for deliberation in judgment and openness to reformist methodologies (as seen in her experience with Amin al-Kholi). Bint al-Shati rejects intellectual rigidity, viewing it as a barrier to human progress; thus, she sublimates tragedy, converting pain into creative energy. The autobiography reflects a supreme ability to "humanize" suffering, transcending the duality of pleasure and pain toward a courageous philosophical position that views both the "bitter and the sweet" as integrated facets of the human search for meaning. In conclusion, the research analyzes the significance of the "Bridge" as a central metaphor for the human condition. Living "on the bridge" signifies existing in a state of continuous creative tension between tradition and modernity, and between the inherited and the evolving. Bint al-Shati succeeded in making her autobiography a human document that establishes an enlightened discourse, linking the essence of religious message with the human right to independent reasoning (Ijtihad) and freedom. Consequently, "On the Bridge" remains a timeless text that embodies the resilience of the human spirit in its eternal pursuit of realization and transcendence, offering a profound lesson on transforming personal biography into a global civilizational message.

Keywords: Bint al-Shati, On the Bridge, Humanism, Autobiography, Existential Dialogue, Rationalism, Renewal.

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE ETKİLİ KADINLAR: KERİMAN HAMZA'NIN DİNİ-FİKRİ, MEDYA VE EDEBİ MİRASININ ANALİTİK İNCELEMESİ

Adel ŞATLA

Dr.Öğr.Üyesi, Gümüşhane Üniversite , adel.satla@gumushane.edu.tr, 0000-0002-2601-8503

Özet

Bu araştırma, «Keriman Hamza: Davetçi Medyanın Öncüsü ve Radyo ile Telif Eserlerindeki Katkılarıyla İslamî Düşünce Mirasını Zenginleştirmesi Üzerine (Yaklaşık 50 Yıl Boyunca)» başlığıyla sunulmaktadır. Keriman Hamza (1942-2023), Müslüman kadının medyatik ve fikrî alanda faal bir modeli olarak öne çıkmakta olup, Mısır televizyonunun ilk başörtülü sunucusu olmuş; binlerce radyo ve televizyon programı aracılığıyla otantik İslami değerleri yaymış, bu sayede son yarım yüzyılda Mısır ve Arap dünyasındaki gençler ile kızlar üzerinde derin bir etki yaratmış; kültürel meydan okumalara karşı nesillerin bilincini şekillendirmede kadınların rolünü güçlendiren bir fikrî bilinç oluşturmuş; medyayı etkin bir davet kürsüsüne dönüştürmüş ve başörtülü sunucular için rol model haline gelmiştir. Araştırma, betimleyici-analitik yönteme dayanarak hayat hikâyesini izlemekte; radyo ve televizyon programlarını –örneğin «Kur'an Rabbi», «Rıza ve Nur» ile «Ve bi'l-hakkı Enzelnehu» programlarını– analiz etmekte olup buralarda Şeyh Muhammed Metvâlî Şa'râvî, Şeyh Yusuf el-Karadâvî ve Şeyh Muhammed el-Gazzâlî gibi önde gelen âlimleri konuk etmiştir. Ardından dinî ve edebî eserlerini incelemekte; bunlardan «Lü'lü ve Mercan Tefsiri» (Kur'an tefsirini gençlere basitleştiren üç ciltlik eser), «Lilleh yezamri» (ıman yolculuğunu ve davetçi medyadaki zorlukları anlatan otobiyografi), «Tezevvectu Mücrimen» (ıslah ve tövbe üzerine imanî hikâye), «Rihleti Mine's-Süfür ile'l-Hicab», «Rifkan Bil'kavarir» (kadınlara meydan okumalarda tavsiyeler), «Hemsun Hall li Hamsin Müşkile: Kadının En Tehlikeli Meseleleri Akıl Terazisinde» (sosyal sorunlara şer'î çözümler), «Nicar ve Orman» (İslami terbiyevi hikâye), «Halkın Efendisi» (peygamberî siyer) ve «Kahf Ehli» (Kur'ani kıssalar) gibi eserler yer almaktadır. Araştırma ayrıca, «Keriman Hamza'nın Lü'lü ve Mercan Tefsirinde Kur'an İlimlerindeki Tutumunun Değerlendirilmesi» adlı tek çalışmaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda, araştırma Keriman Hamza'yı tanıtmayı, İslami düşüncedeki, Kur'an tefsirini basitleştirmedeki, kadın meseleleri ile davetteki fikrî etkisini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Araştırma, Keriman Hamza'nın medyayı şer'î adapta çalışma ve ilim öğrenme, Kur'an'ı anlama ve gençlere basitleştirmede gayret göstermeyi teşvik eden bir davet vasıtasına dönüştürdüğünü ortaya koymuş; onu İslami düşüncede etkili kadınlar arasında öncü konumunu teyit etmiş; teknolojik gelişimin hızlandığı, gençlerin ahlakî ve fikrî sorunlara maruz kaldığı bu çağda Müslüman kadının tüm hayat alanlarındaki rolünü pekiştirmede

katkı sunmuştur; bu da Keriman Hamza ve benzerleri gibi şahsiyetlerin tanıtılmasını akademik ve toplumsal bir zaruret kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamî Düşünce Mirası, Etkili Kadınlar, Keriman Hamza, İslami Davet, Dini Eserler.

نساء مؤثرات في الفكر الإسلامي دراسة تحليلية لإرث "كريمان حمزة" الفكري الديني والإعلامي والأدبي

ملخص

يُقدَّم هذا البحث الأستاذة كريمان حمزة رائدة الإعلام الدعوي وإسهاماتها في العمل الإذاعي والتأليفي في إثراء التراث الفكري الإسلامي على مدار ما يقرب من خمسين عامًا. حيث تُمثِّل كريمان حمزة (1942-2023) نموذجًا بارزًا للمرأة المسلمة النشطة إعلاميًّا وفكريًّا؛ فكانت أول مذيعة محجبة في التلفزيون المصري، وساهمت عبر آلاف الحلقات الإذاعية والتلفزيونية في نشر القيم الإسلامية الأصيلة، مما أحدث تأثيرًا عميقًا على الشباب والشابات في مصر والعالم العربي خلال النصف قرن الماضي، وشكَّلت وعيًا فكريًّا يعزّز دور النساء في ضبط الوعي للأجيال في مواجهة التحديات الثقافية، ووظفت الإعلام منبرًا دعويًّا فعَّالًا وأصبحت قدوةً للإعلاميات المحجَّبات. يعتمد البحث على المنهج الوصفي التحليلي بتتبُّع سيرتها الذاتية، وتحليل برامجها الإذاعية والتلفزيونية كبرنامج "قرآن ربي" و"الرضا والنور" و"بالحق أنزلناه" وغيرها، وقد استضافت فيها علماء بارزين كالشيخ محمد متولي الشعراوي، والشيخ يوسف القرضاوي، والشيخ محمد الغزالي. ثم دراسة مؤلَّفاتها الدينية والأدبية، مثل تفسيرها "اللؤلؤ والمرجان في تفسير القرآن" الذي جاء في ثلاثة مجلَّدات تبسِّط التفسير القرآني للشباب، وكتاب "لله يا زمري" سيرة ذاتية تروي رحلتها الشخصية في الإيمان والصعوبات التي واجهتها في مجال العمل الإعلامي الدعوي، وكتاب "تزوجتُ مجرمًا" قصَّة إيمانيَّة عن الإصلاح والتوبة، وكتاب "رحلتي من السفور إلى الحجاب"، وكتاب "رفقًا بالقوارير" الذي قدمت فيه نصائح للمرأة في مواجهة التحدّيات، وكتاب "خمسون حلًّا لخمسين مشكلة: أخطر قضايا المرأة في ميزان العقل" الذي اعتنت فيه بالحلول الشرعيَّة للقضايا الاجتماعيَّة، وقصة "نيجار والغابة" التربوية الإسلامية، والسيرة النبوية "سيد الخلق"، والقصص القرآنية "أهل الكهف". وقد وقف البحث على دراسة وحيدة حول "موقف كريمان حمزة من علوم القرآن في تفسيرها اللؤلؤ والمرجان". ولهذا يهدف البحث إلى تقديم كريمان حمزة وتقييم تأثيرها الفكري في الفكر الإسلامي وتبسيط التفسير القرآني والتركيز على قضايا المرأة والدعوة. وقد أظهر البحث كيف حوَّلت كريمان حمزة الإعلام إلى وسيلة دعوية تُشجع على العمل والعلم في إطار الالتزام بالآداب الشرعية والاجتهاد في فهم القرآن وتبسيطه للشباب، وأكد مكانتَها كرائدة بين النساء المؤثِّرات في الفكر الإسلامِي، ومساهمة في تعزيز دور المرأة المسلمة في هذا العصر الذي يتسارع فيه التطور التكنولوجي وتزايد تعرض الشباب للمشكلات الأخلاقية والفكرية، مما يزيد من ضرورة التعريف بأمثال كريمان حمزة بيانًا لدور المرأة المسلمة في كل مجالات الحياة.

الكلمات المفتاحية: التراث الفكري الإسلامي، نساء مؤثرات، كريمان حمزة، الدعوة الإسلامية، التأليف الديني.

عائشة عبد الرحمان بنت الشاطئ حارسة التراث ورائدة التفسير البياني للقرآن.

Radja OKKACHA

أستاذ، كلية العلوم الإسلامية. جامعة وهران 1.الجزائر، 0009-0001-8939-7723 Ra.okkacha@yahoo.fr

ملخص

النساء شقائق الرجال، و أثر المرأة في الحضارة الإسلامية وتراثها العلمي والأدبي لا يقل عن أثر أخيها الرجل، ولكل منهما مما اكتسب نصيب، إما أثرا غير مباشر كما يقول المثل"وراء كل رجل عظيم إمرأة"، وإما أثرا مباشرا فقوافل النساء اللائي أثرين وأثّرن في الحضارة يربوا عن الحصر في كل فروع المعرفة ومجالات الإبداع وميادين البذل وساحات العطاء.

ومن أولائك العظيمات الدكتورة عائشة عبد الرحمان المعروفة بـ"بنت الشاطئ"، والتي ولدت في 6 نوفمبر 1913، ووافتها المنية في 1 ديسمبر 1993 بعد حياة عامرة بالإبداع.

كانت أول امرأة تحصل على جائزة فيصل العالمية في الآداب عام 1994م. وهي أول امرأة تُحاضر بالأزهر الشريف، ومن أوائل من اشتغلن بالصحافة في مصر وبالخُصوص في جريدة الأهرام، درّست في 9 جامعات عربية، وكرّمتها 6 دول عربية وإسلامية، وقدّمت 63 كتابًا للمكتبة العربية والإسلامية وأكثر من ألف مقال، وهي من رواد التفسير البياني للقرآن الكريم، ومن أخلص وأشرس المدافعين عن الإسلام والذائدين عن حماه ضد المستشرقين والمستغربين على حد سواء، في سيرتها العلمية ومسيرتها العملية تفنيد لدعاوى النسوية المتغربة التي تلمز الإسلام بإقصاء المرأة وتقييد حريتها في الإبداع وطريقها في التميز، وتفنيد في المقابل لفهم سقيم للدين لدى أشباه المتدينين يئدون المرأة حية كونهم لا يعرفون لها شأنا، ولا يرون لها قيمة، ولا يصونون لها كرامة.

سيرة ومسيرة بنت الشاطئ فيها مع الأصالة الإبداع ، ومع الإلتزام التميز، وفي إلقاء الضوء عليها صناعة للقدوة وإبراز للمثال نفيد منه في توعية بناتنا أن تمسكهم بالدين لا يعارض تألقهم في الحياة. والتزامهم بالقيم لا يعرقل طريقهن للترقي. سيتناول البحث ترجمة عائشة عبد الرحمان، فمسيرتها العلمية وسيرتها المهنية، فببلوغرافيا لمؤلفاتها المختلفة ، فأثرها الفكري واسهامها المعرفي وبخاصة في الدراسات القرآنية والتفسير البياني عرض ونقد.

الكلمات المفتاحية: بنت الشاطئ، التراث، التفسير البياني، القرآن.

PRATİKTEN TEORİYE DİN EĞİTİMİ BİLİMİN ÖNCÜSÜ PROF. DR. BEYZA BİLGİN

Cemal TOSUN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı, tosun@divinity.ankara.edu.tr, 0000-0002-9941-4769.

Özet

Din Eğitimi Bilimi genç bilim dallarından biridir. Anabilim dalı olarak Türk akademik sistemine girişi 1980 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde gerçekleşmiştir. Geride kalan 46 yıllık süreçte çok hızlı, kapsamlı ve nitelikli bir gelişim göstererek bilim insanları yetiştiren ve bilimsel birikim sunan din eğitimi anabilim dalının kurucusu, öncüsü ve örneği Prof. Dr. Beyza Bilgin'dir.

Beyza Düşüngen 1935 yılında Özbek kökenli Saliha Hanım ile Usturumca Türklerinden İbrahim Beyin çocuğu olarak İzmir'de dünyaya geldi. Kendisini Nigar Hanım büyüttü. 1960'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Yozgat İmam Hatip okuluna meslek dersleri öğretmeni olarak göreve başladı. Bir yıl sonra Ankara İmam Hatip Okuluna atandı ve 1965 yılına kadar meslek dersleri öğretmenliğini sürdürdü. 1962 yılında Ahi Tura Camiinde fahri vaizelik yapmaya başladı ve çeşitli camilerde iki yıl vaazlar verdi. 1965 yılında Din Pedagojisi asistanı oldu. 1970 yılında Doktor, 1979 yılında Doçent ve 1988 yılında Profesör unvanlarını aldı. 2002 yılında emekli oluncaya kadar 1980 yılında kurduğu Din Eğitimi Anabilim Dalının başkanlığını yürüttü. Kasım 2024'te ebedi istirahatgâhına varıncaya kadar alanına destek olmaya devam etti.

Bilimler terminoloji, metodoloji ve teori/sistematik bilgi birikimi üzerine kuruludur. Her bilimin öncüleri, bilim alanlarının terminoloiik, metodolojik temelleri üzerine teorilerini geliştiren, alanın bilimsel birikim örüntüsünü başlatıp ilerletenlerdir. Bu süreç insanın bilme ve geliştirme ihtiyacı duyduğu alanlarda gerçekleşir. İhtiyacı duyanlar insanlar ve toplumlardır. Bilim öncüleri de insanların ve toplumların ihtiyaçlarına bilimsel cevap verme ihtiyacını hissedenler arasında çıkar. Onlar aslında o tolumun insanları olarak ihtiyacı evvela kendilerinde hissederler sonra bunu bilimsel birikimle karşılama ihtiyacına ulaşırlar. İşte bu süreç bilimlerin ortaya çıkıp gelişmesinde pratik ile teorinin yakın ilişkisine işaret eder. Bilimlerin ortaya çıkıp gelişmesi pratikten, yaşanan hayatın gerçekliklerinin bilinme ve geliştirilme ihtiyaçlarından kaynaklıdır.

Beyza Bilgin'i Din Eğitimi alanında bilim yapmaya yönlendiren de evvela kendisinin sonra da toplumun ve milletin dolayısıyla devlettin din eğitimi alanındaki ihtiyaçlarını hissetmesi olmuştur. Kur'an okuma ve ne dediğini anlama arzusu lise yıllarında başlamış ve Kimya Mühendisliği alanında başladığı yükseköğrenimini İlahiyat Fakültesinde sürdürmesine vesile olmuştur. Din eğitiminde Kur'an'a yönelik ilgisi anlamaktan anlatmaya doğru

genişleyerek devam etmiş, Doktora tezinde İslam eğitiminin temeli olarak sevgi meselesini Kur'an ve gelenek merkezli ele almıştır. Kur'an'ın 114 suresini TRT Türkiye'nin Sesi Radyosunda yıllarca hazırlayıp sunduğu "Çocuklar İçin" programına onar dakikalık sunumlarla insanlara, onların anlayabileceği şekilde ulaştırmıştır. Program metinleri daha sonra "Elli Bin Yıllık Bir Gün" ismiyle kitaplaştırılmıştır. Din eğitiminde Kur'an'la çalışmak kendisinin temel araştırma alanlarından biri olmuştur.

1963-1964 yıllarında Almanya'da okullarda din dersleri konusunda yaptığı gözlem ve incelemeler, kendisini okulda din eğitimi alanında çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir. Almanya'dan dönünce Milli Eğitim Bakanlığına sunduğu raporda laik bir ülkede okulda din eğitiminin gereğini ve yollarını Almanya örneğinden ortaya koymuştur. Doçentlik tezini liselerde din dersleri konusunda yazmıştır. Bu konuyu ele almasında da kendi lise eğitiminin, İmam Hatip Okulunda yaptığı meslek dersleri öğretmenliğinin ve öğretmenlerden ve toplumdan gelen soru ve taleplerin etkisi olmuştur. Okulda din eğitimi konusundaki ilgisi ve çabası, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 24. Maddesi ile DKAB dersinin zorunlu hale getirilmesinde önemli bir etkendir.

Onun doçentlik çalışması aynı zamanda alanın metodolojisinin gelişmesinde önemli bir mihenk taşıdır. Beyza Bilgin için din eğitimi biliminin bilgisini alandan ve alanla ilişkili olarak üretmek çok önemliydi. Pratikten kopuk bir din eğitimi bilimini ve bilimcisini yeterli görmezdi. Bu hususdaki hassasiyetini, özellikle doçentliğe başvuran adaylara hissettirmiştir. Bu tür çalışmaları bulunmayanları alan araştırmalarına yönlendirdiği vakidir. Kendi doktora öğrencilerinin önemli bir kısmı da ampirik çalışmalar yapmıştır.

Ahi Tura camiinde başladığı yaygın din eğitimi alanına ilgisini de akademik hayatı boyunca sürdürmüştür. Öğretim, araştırma ve danışmanlık süreçlerinde yaygın din eğitimi boyutunu sürekli göz önünde bulundurmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse Beyza Bilgin din eğitimi biliminin terminolojinden metodolojisine gelişmesinde ve İslam'ın temel kaynaklarına ve özellikle de uygulamadaki din eğitimine dayalı din eğitimi alanında bilimsel bilgi üretimine öncülük ve örneklik etmiştir. Tebliğde konu literatüre ve tecrübelere dayalı olarak çeşitli örneklerle detaylandırılarak ele alınacaktır.

Anahtar Kavramlar: Prof. Dr. Beyza Bilgin, Din Eğitimi Bilimi, Din Eğitiminde Kur'an, Yaygın Din Eğitimi, Okulda Din Eğitimi.

FROM PRACTICE TO THEORY PROF. DR. BEYZA BILGIN AS A PIONEER OF SCIENCE OF RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

Religious Education is one of the relatively young academic disciplines. It was formally established as an academic department within the Turkish higher education system in

1980 at the Faculty of Divinity of Ankara University. Over the past forty-six years, the discipline has undergone rapid, comprehensive, and high-quality development, emerging as a field that educates scholars and contributes significantly to academic knowledge. Prof. Dr. Beyza Bilgin is widely recognized as the founder, pioneer, and leading representative of the Department of Religious Education in Türkiye.

Beyza Düşüngen was born in İzmir in 1935 to Saliha Hanım, who was of Uzbek origin, and İbrahim Bey, who was of Usturumca Turkish descent. She was raised by Nigar Hanım. In 1960, she graduated from the Faculty of Divinity at Ankara University. In the same year, she began her professional career as a teacher of vocational courses at the Yozgat Imam Hatip School. One year later, she was appointed to the Ankara Imam Hatip School, where she continued teaching vocational courses until 1965. In 1962, she began serving as a voluntary preacher at Ahi Tura Mosque and delivered sermons in various mosques for two years. In 1965, she became an assistant in Religious Pedagogy. She received her Ph.D. in 1970, became an Associate Professor in 1979, and a Professor in 1988. Until her retirement in 2002, she served as the head of the Department of Religious Education, which she established in 1980. She continued to support the field through her scholarly work and academic guidance until her passing in November 2024.

Academic disciplines are founded upon terminology, methodology, and a systematic body of theoretical knowledge. The pioneers of a discipline are those who develop its terminological and methodological foundations, formulate its theoretical framework, and initiate and advance the accumulation of scholarly knowledge within the field. This process takes place in fields where there is a need to acquire and advance knowledge. Such needs arise from individuals and societies. The pioneers of scientific disciplines emerge from among those who recognize the necessity of providing scholarly responses to these individual and societal needs. As members of the societies in which they live, they first experience these needs themselves and subsequently seek to address them through the production of scientific knowledge. This process points to the close relationship between theory and practice in the emergence and development of sciences. The emergence and development of sciences stem from practice, from the need to understand and improve the realities of lived experience.

Beyza Bilgin's pursuit of scholarly work in the field of Religious Education was primarily driven by her awareness of the needs in religious education—first her own, and subsequently those of society, the nation, and the state. Her desire to read the Qur'an and understand its meaning began in high school and led her to pursue higher education at the Faculty of Divinity, initially in Chemical Engineering. Her interest in the Qur'an in religious education expanded from understanding to explaining, and in her doctoral thesis, she addressed the issue of love as the foundation of Islamic education, focusing on the Qur'an and tradition. She presented the 114 chapters (sūrahs) of the Qur'an to audiences in a way they could understand through ten-minute presentations on her "For Children" program on TRT Voice of Türkiye Radio for many years. The program scripts

were later published as a book titled "A Day Worth Fifty Thousand Years." Working with the Qur'an in religious education has been one of her primary research areas.

Her observations and studies of religious instruction in German schools during 1963-1964 led her to pursue research in the field of school-based religious education. Upon her return to Turkey, she submitted a report to the Ministry of National Education in which she demonstrated, drawing on the German experience, both the necessity of religious education in schools within a secular state and the ways in which it could be implemented. She wrote her associate professorship dissertation on religious education in upper secondary schools. Her choice of this topic was influenced by her own high school education, her years of teaching vocational courses at Imam Hatip Schools, and the questions and demands from teachers and the public. Her interest and efforts in school-based religious education were a significant factor in the inclusion of the compulsory Religious Culture and Ethics (RCE) course in Article 24 of the 1982 Constitution of the Republic of Turkey.

Her associate professorship work also represents a significant milestone in the development of the methodology of Religious Education as an academic discipline. For Beyza Bilgin, it was crucial that knowledge in Religious Education be generated from the field itself and in close engagement with its practical realities. She made this sensitivity particularly evident in the candidates applying for associate professorship. She often directed those without such work towards field research. A significant portion of her own doctoral students also conducted empirical studies.

Bilgin maintained her interest in non-formal religious education, which began with her service at Ahi Tura Mosque, throughout her academic life. She consistently considered the dimension of non-formal religious education in her teaching, research, and consulting processes.

In short, Beyza Bilgin has pioneered and exemplified the development of religious education as a scientific discipline, from its terminology to its methodology, and the production of scholarly knowledge in the field of religious education based on the primary sources of Islam and, in particular, on the practice of religious education. This paper will elaborate on the subject, detailing it with various examples based on relevant literature and experiential insights.

Keywords: Prof. Dr. Beyza Bilgin, Science of Religious Education, Qur'an in Religious Education, Non-formal Religious Education, Religious Education in Schools.

MEMLÜK DÖNEMİ HADİS HALKALARINDA KADINLARIN DİN EĞİTİMİ VE OTORİTE İNŞASI: ZEYNEP BİNT EL-KEMÂL ÖRNEĞİ

Yakup KAYA

Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Aydın, Türkiye, yakup.kaya@adu.edu.tr, 0000-0002-1838-6007

Özet

Bu tebliğ, Memlük dönemi Şam'ında hadis ilminin örgütlenme biçimi içinde kadınların din eğitimi pratiklerini ve ilmî otorite kazanma süreçlerini, dönemin önde gelen muhaddiselerinden Zeynep bint el-Kemâl (ö. 740/1339) ekseninde ele almaktadır. Hadis aktarımının yalnızca bireysel bir bilgi faaliyeti değil, aynı zamanda güven, itibar ve sembolik güç üreten kurumsal bir yapı olarak işlediği Memlük bağlamında, kadın âlimlerin konumu çoğu zaman istisna anlatılarıyla sınırlandırılmıştır. Bu çalışma, kadınların ilmî varlığını "olağan dışı başarı" söyleminden çıkararak, eğitim ve belgelendirme mekanizmalarının işleyişi içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada yöntem olarak, klasik tabakât ve biyografi eserlerinde yer alan veriler, dönemin eğitimsel hafızasını yansıtan icazet ve semâ (samāʿāt) kayıtlarıyla birlikte karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin Zeynep bint el-Kemâl hakkında kullandığı "bir deve yükü icazet" ifadesi, bu bağlamda yalnızca retorik bir övgü değil; rivayet otoritesinin nicelik, süreklilik ve belgesel yoğunluk üzerinden nasıl kurulduğunu gösteren anlamlı bir veri olarak ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca Zeynep'in mezhebî ve sosyal çevresi incelenmiştir. Açık bir mezhep kaydı bulunmamakla birlikte "el-Makdisiyye" nisbesi ve Şam'ın Sâlihiyye bölgesindeki Hanbelî ağırlık, Filistinli muhacir ailelerin oluşturduğu ilmî ağların kadınların eğitime erişiminde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu çerçeve, aile ve şehir ağlarının, din eğitiminin kurumsal sürekliliğinde nasıl işlev gördüğünü göstermektedir. Bildirinin önemli bir odak noktası, Zeynep bint el-Kemâl'in çok erken yaşta başlayan icazet sürecidir. Henüz bir yaşındayken aldığı icazetler, pedagojik anlamda bir öğrenmeden ziyade, bireyi değerli isnad zincirlerine ekleyen ve gelecekte kullanılacak ilmî itibarı önceden tahsis eden stratejik bir uygulama olarak yorumlanmaktadır. Bu durum, âlî isnad arzusunun rivayet kültüründe nasıl bir sembolik sermaye ürettiğini ve kadınların bu süreçte nasıl merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Semâ kayıtları, Zeynep'in 1313–1338 yılları arasında cami, medrese, ribat ve ev gibi farklı mekânlarda, kadın ve erkek öğrencilerin katıldığı hadis meclislerine başkanlık ettiğini belgelemektedir. Bu veriler, onun "Müsnidetü'ş-Şâm" unvanının kişisel bir şöhretten ziyade, uzun süreli ve belgelenebilir bir öğretim pratiğinin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak tebliğ, Zeynep bint el-Kemâl örneğinin, Memlük

dönemi din eğitimi tarihinde kadın ilmî otoritesinin sistematik ve sürdürülebilir bir yapının ürünü olduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi Tarihi, Zeynep binti el-Kemâl, İcazet Kültürü, Semâ Kayıtları, Memlük Dönemi, Kadın Muhaddisler.

FEMALE RELIGIOUS EDUCATION AND THE CONSTRUCTION OF AUTHORITY IN MAMLUK-ERA HADITH CIRCLES: THE CASE OF ZAYNAB BINT AL-KAMĀL

Abstract

This paper examines the practices of religious education and the processes of establishing intellectual authority among women within the organizational framework of hadith sciences in Mamluk-era Damascus, focusing specifically on Zaynab bint al-Kamāl (d. 740/1339), one of the preeminent female traditionists of the period. In the Mamluk context, where the transmission of hadith functioned not merely as an individual intellectual activity but as a corporate structure generating trust, prestige, and symbolic power, the position of female scholars has often been limited to narratives of exceptionalism. This study aims to shift the discourse from viewing women's scholarly presence as an "extraordinary achievement" to evaluating it within the actual functioning of educational and documentary mechanisms. The methodology of the research involves a comparative analysis of data found in classical *tabaqat* and biographical works alongside *ijāẓa* and *samāʿ* (*samāʿāt*) registers, which reflect the educational memory of the era. Ibn Hajar al-ʿAsqalānī's description of Zaynab bint al-Kamāl as possessing "a camel load of certificates (*ijāẓāt*)" is treated here not merely as rhetorical praise, but as significant data demonstrating how transmission authority was constructed through quantity, continuity, and documentary density. The study further investigates Zaynab's sectarian and social milieu. While there is no explicit record of her *madhhab*, her *nisba* "al-Maqdisiyyah" and the Hanbali predominance in the al-Ṣāliḥiyyah district of Damascus reveal that scholarly networks formed by Palestinian émigré families played a decisive role in women's access to education. This framework illustrates how family and urban networks functioned in the institutional continuity of religious education. A major focus of the paper is the process of *ijāẓa* certification that began at a very early age for Zaynab bint al-Kamāl. The certificates she received as early as age one are interpreted not as pedagogical learning in the modern sense, but as a strategic practice that integrated the individual into coveted chains of transmission (*isnād*) and pre-allocated scholarly prestige for future use. This situation demonstrates how the desire for a "shortened chain" (*ālī isnād*) produced symbolic capital in the culture of transmission and how women assumed a central role in this process. *Samāʿ* records document that between 1313 and 1338, Zaynab presided over hadith assemblies (*majalis*) attended by both male and female students in diverse venues such as mosques, madrasas, ribats, and private homes. This data indicates that her title

"*Musnidat al-Shām*" was the result of a long-term and verifiable teaching practice rather than mere personal fame. Consequently, this paper aims to demonstrate through the case of Zaynab bint al-Kamāl that female scholarly authority in Mamluk-era religious education history was the product of a systematic and sustainable structure.

Keywords : History of Religious Education, Zaynab bint al-Kamāl, Culture of Ijāza, Samāʿ Records, Mamluk Period, Female Hadith Scholars.

AFRİKA KADINI İÇİN UNUTULMAZ BİR ÖĞRETMEN: NANA ASMA (ESMÂ)

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

Doçent, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ztamdogan@nku.edu.tr, 0000-0001-9128-4026

Özet

İnsanlık tarihinde yaşadıkları toprakların ve üyesi oldukları toplulukların üzerinde silinmez izler bırakan şahsiyetler her daim olagelmiştir. Bu şahıslar yetenekleri, ilmî yetkinlikleri, hayırseverlikleri, rehberlikleriyle bu tarihî seyirde asil duruşlarıyla büyük değişim ve dönüşümlere imza atmışlardır. Nana Asma (1793-1864) ve özellikle babası Sokoto Halifesi Osman Fodio (1754-1817), bu isimlerden bazılarıdır. Nana Asma, Kuzey Nijeryalı, Sokotolu, bir şair, bilgin, Kadiriye tarikatına mensup bir sûfî ve muallimdir. Yaşadığı topraklarda İslâm'ı anlatmak için gayret sarf eden bir aktivistti. Osman Fodio, Afrika için önemli olan Sokoto Cihadı'nın lideriydi ve İslâm ahlakına sahip bir toplum oluşturulması idealine sahipti. Babası tarafından küçük yaştan itibaren ilim tahsil eden Asma, Afrika kadınının eğitimi için Yan Taru adlı bir program hazırlamıştır. Onun bu adımı yaşadıkları toplumda özellikle kadınların insanî haklarından bahsetmek mümkün değildi.

Bu çalışma, özellikle Batı Afrika kadını için önemli bir iz bırakan, yaşadığı toplumu iyileştirme çabasıyla birçok açıdan dönüştüren Nana Asma'nın hayatı, Arapça, Fulani, Tuareg ve Hausa dillerinde kaleme aldığı tarih, hukuk, tasavvuf, siyasete dair altmışa yakın eseri ve bunun yanı sıra halka ve kadınlara yaptığı rehberlik söz konusu edilecektir. Yan Taru adlı eğitim-öğretim programının yapısı, özellikleri, yetiştirdiği sayısız öğrenciler, hayırseverlik faaliyetleri ve tüm bunları içine alan sorumluluk hissi söz konusu edilecektir.

Sömürgecilik faaliyetleriyle Hıristiyanlaştırılmaya çalışılmış olan Afrika topraklarında Nana Asma ve babasının İslamî bir toplum inşası için gösterdikleri gayretler; Nana Asma'nın kendisi başta olmak üzere Afrika kadınının hakları ve eğitimi için attığı adımlar, gösterdiği gayretler keşfedilmeyi, toplumları üzerindeki etkileri sebebiyle hatırlanmayı ve yeniden konuşulmayı hak etmektedir.

Bu çalışma gerek Nana Asma ve babasının gayretleri ve eserleri üzerinden kurgulanacak; Nijerya topraklarındaki etkilerini anlatan çalışmalarla zenginleştirilecektir. Analitik bir yöntemle ele alınacak olan konu Afrika kadını özelinde tarihî seyirdeki boşlukların doldurulmasında önemli bir adım olacağı düşüncesi taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Afrika, Nijerya, Osman Fodio, Sokoto Cihadı, Kadın, Nana Asma.

AN UNFORGETTABLE TEACHER FOR AFRICAN WOMEN: NANA ASMA (ESMÂ)

Abstract

Throughout human history, there have always been individuals who left indelible marks on the lands they lived in and the communities they belonged to. These individuals, through their talents, scholarly competence, philanthropy, and guidance, have made significant contributions to change and transformation in this historical course, demonstrating noble character. Nana Asma, and especially her father, the Sokoto Caliph Osman Fodio (d. 1864), are some of these figures. Nana Asma was a poet, scholar, Sufi belonging to the Qadiriyya order, and teacher from Sokoto, Northern Nigeria. She was an activist who strived to spread Islam in her lands. Her father, Sheikh Osman Fodio (d. 1817), was the leader of the Sokoto Jihad, which was significant for Africa, and held the ideal of creating a society based on Islamic morality. Having received an education from a young age under her father's guidance, Asma developed a program called Yan Taru for the education of African women. This initiative came at a time when women's human rights were virtually nonexistent in their society. This study will focus on the life of Nana Asma, a woman who left a significant mark, particularly on West African women, and who transformed her society in many ways through her efforts to improve it. It will examine her nearly sixty works on history, law, Sufism, and politics, written in Arabic, Fulani, Tuareg, and Hausa, as well as her guidance to the public and women. The structure and characteristics of her Yan Taru educational program, the countless students she trained, her philanthropic activities, and the sense of responsibility encompassing all of these will be discussed.

The efforts of Nana Asma and her father to build an Islamic society in African lands that had been subjected to Christianization through colonial activities; the steps and efforts Nana Asma took, primarily for herself, for the rights and education of African women, deserve to be explored, remembered, and discussed again due to their impact on their societies.

This study, structured around the efforts and works of Nana Asma and her father, enriched with studies describing their impact in Nigeria, and approached analytically, aims to be an important step in filling the gaps in the historical trajectory concerning African women.

Keywords : Islamic History, Africa, Nigeria, Woman, Nana Asma.

دور المرأة في الإسلام في العصور الوسطى: إسهامات فاطمة ومريم الفهرية في نشر المعرفة

Fadoi TANANE

Pr., Üniversite Mohammed V Rabat, fadoi.tanane@hotmail.fr, 0009-0003-7556-0555

ملخص

غالبًا ما يُؤرَّخ العصر الذهبي للإسلام بالفترة الممتدة من القرن الثامن إلى القرن الثالث عشر الميلادي، وهي المرحلة التي شهد خلالها العالم الإسلامي تقدّمًا كبيرًا في مجالات متعددة، ولا سيما في العلوم والفلسفة والتعليم. وقد تميّزت هذه الفترة بتعميق المعارف وإثرائها وتجديدها ونشرها، بفضل الأبحاث والاكتشافات التي أنجزها العلماء. وأسهم هذا الحراك العلمي والثقافي في تطوّر الحياة الفكرية في العالم الإسلامي، كما كان له أثر في التطور الفكري الذي شهدته أوروبا في العصور الوسطى.

وقد اضطلع المغرب، بفضل موقعه الجغرافي المتميز عند ملتقى فضاءات وثقافات متعددة، بدور حاسم في تداول المعارف وانتقالها. وتجسدت هذه الدينامية الفكرية، على وجه الخصوص، في إنشاء مراكز للعلم ومؤسسات للتعليم، من بينها جامعة القرويين، التي تأسست في فاس خلال القرن التاسع الميلادي، والتي تحولت تدريجيًا إلى أحد أهم مراكز الإشعاع الفكري والعلمي.

تأسست جامعة القرويين على يد فاطمة الفهرية سنة 859م، وهي مؤسسة علمية تشهد، على مرّ القرون، على فطنة امرأة وعزمها، إذ لم تتردد في تخصيص ثروتها لخدمة المعرفة وتطويرها، في زمن كانت فيه الفرص المتاحة للنساء محدودة.

وُلدت فاطمة الفهرية سنة 800م في القيروان (تونس حاليًا)، وانتقلت إلى فاس بعد وفاة والدها. وتنحدر الفهرية من أسرة ميسورة ومتعلمة، وقد ورثت ثروة كبيرة سخّرتها للأعمال الخيرية. وتمثّل أبرز إسهاماتها في تأسيس القرويين سنة 859م، وهي مؤسسة أُنشئت في بدايتها مسجدًا، قبل أن تتحول تدريجيًا إلى مركز مهم للتعليم ونقل المعارف.

وبعد سنة واحدة من تأسيس مسجد القرويين، أمرت شقيقة فاطمة الفهرية، مريم الفهرية، ببناء مسجد الأندلس سنة 246هـ / 860م، وكرّست كامل ميراثها لتشييد هذا الصرح الروحي. ويُقال إن بناء المسجد استفاد أيضًا من مساهمة أسر أندلسية، وهو ما يُفسّر، وفقًا لهذه الرواية، تسميته بمسجد الأندلس.

ولا يقتصر إسهام فاطمة ومريم الفهريتين على مجرد تشييد دور العبادة، إذ أسست الشقيقتان، من خلال إنشاء القرويين ومسجد الأندلس، لمشروع واسع النطاق اتخذ أبعادًا روحية وتعليمية وحضارية في آن واحد. وتكشف مبادرتهما عن تصور طموح للعمارة، باعتبارها وسيلة لنشر المعرفة، وتعزيز الروابط الاجتماعية، وتحقيق الإشعاع الثقافي.

وقد ترسّخ إرثهما في التاريخ؛ إذ تجاوزت المساجد التي أسستاها وظيفتها الدينية لتتحول إلى مراكز حقيقية للعلم ونقل المعرفة، مما أسهم في ازدهار فاس بوصفها مركزًا رئيسيًا في العالم الإسلامي. ومن هذا المنطلق، تبرز فاطمة ومريم الفهريتان بوصفهما من الرائدات في مجال القيادة النسائية، القائمة على الالتزام والإيمان والشعور بالمسؤولية الاجتماعية.

ولا شك أن إدارة مشروع من هذا الحجم، والمتمثل في بناء مسجد، ليست مهمة يسيرة؛ فهي تتطلب، قبل كل شيء، قيادة راسخة قادرة على حشد مجموعة، بل وربما مجتمع بأكمله، حول هدف مشترك. كما تفترض وجود

بيئة مواتية لتنمية المواهب وإبراز القدرات، بعيدًا عن أي تمييز قائم على الجنس أو الأصل الاجتماعي أو الانتماء الثقافي.

يهدف هذا المقال إلى تحليل مدى إمكانية تأويل أفعال هاتين الشخصيتين بوصفها شكلًا من أشكال القيادة النسائية في المرحلة ما قبل الحديثة. وتعتمد الدراسة مقاربة سوسيو-تاريخية ترتكز على تحليل المصادر المتعلقة بالأوقاف، إلى جانب الاستفادة من الدراسات التاريخية المعاصرة التي تناولت دور النساء في نقل المعرفة، ولا سيما أعمال فاطمة المرنيسي وليلى أحمد. كما تستند إلى أطر نظرية مستمدة من سوسيولوجيا السلطة، خاصة مفاهيم الشرعية عند ماكس فيبر، والرأسمال الرمزي عند بيير بورديو، إضافة إلى تحليل السلطة بوصفها شبكة من العلاقات كما طوّره ميشيل فوكو. وعلاوة على ذلك، تتيح إسهامات نظرية القيادة التحويلية، كما صاغها جيمس ماكغريغور بيرنز وطوّرها برنارد باس، فهم هاتين الشخصيتين النسائيتين بوصفهما فاعلتين في إحداث تحوّل مستدام في البنية الاجتماعية والفكرية.

وتُظهر النتائج أن تأثير هاتين المرأتين لا يستند فقط إلى مكانتهما الاجتماعية، بل إلى قدرتهما على تحويل الموارد الخاصة إلى مؤسسات دائمة تخدم الصالح العام. كما تندرج أفعالهما ضمن مسار من المأسسة يضمن استمرارية إرثهما الفكري والعمراني. ومن ثمّ، تبدو فاطمة ومريم الفهريتان فاعلتين رئيسيتين في تجسيد نمط من القيادة النسائية المستدامة، أسهم في تشكيل المشهد التعليمي والديني في العالم الإسلامي خلال العصور الوسطى..

الكلمات المفتاحية: القيادة النسائية، العالم الإسلامي في العصور الوسطى، المؤسسات التعليمية، نقل المعرفة، فاطمة الفهرية ومريم الفهرية.

THE ROLE OF WOMEN IN ISLAM DURING THE MEDIEVAL PERIOD: CONTRIBUTIONS OF FATIMA AND MERYEM AL-FIHRIYA TO THE DISSEMINATION OF KNOWLEDGE

Abstract

The Islamic Golden Age is generally situated between the eighth and thirteenth centuries, a period during which the Islamic world made significant advances in various fields, particularly in science, philosophy, and education. This period was characterized by the advancement, enrichment, renewal, and dissemination of knowledge through the research and discoveries of scholars. This scientific and cultural dynamism contributed to the intellectual development of the Islamic world, while also influencing the intellectual development of medieval Europe.

Owing to its strategic geographical position at the crossroads of multiple regions and cultures, Morocco played a decisive role in the circulation and transmission of knowledge. This intellectual dynamism was manifested in particular through the establishment of centers of learning and educational institutions, among which al-Qarawiyyin University, founded in Fez in the ninth century, gradually emerged as a major center of intellectual and scientific influence.

Founded by Fatima al-Fihriya in 859 CE, al-Qarawiyyin is a scholarly institution that, over the centuries, has borne witness to the insight and determination of a woman who

did not hesitate to devote her wealth to the advancement and dissemination of knowledge at a time when opportunities available to women were limited.

Fatima al-Fihriya, born in 800 CE in Kairouan (present-day Tunisia), settled in Fez following the death of her father. Coming from a wealthy and educated family, al-Fihriya inherited a considerable fortune, which she devoted to charitable works. Her most significant contribution was the founding of al-Qarawiyyin in 859 CE. Initially established as a mosque, the institution gradually developed into an important center for education and the transmission of knowledge.

One year after the establishment of al-Qarawiyyin Mosque, Fatima al-Fihriya's sister, Meryem al-Fihriya, commissioned the construction of the Andalusi Mosque in 246 AH / 860 CE and devoted her entire inheritance to the construction of this important religious edifice. According to tradition, Andalusian families also contributed to its construction, which would explain the mosque's designation as the "Andalusi Mosque."

The contribution of Fatima and Meryem al-Fihriya extends beyond the mere construction of places of worship. Through the establishment of al-Qarawiyyin and the Andalusi Mosque, the two sisters initiated a far-reaching undertaking encompassing spiritual, educational, and civilizational dimensions. Their initiative reflects an ambitious conception of architecture as a means of disseminating knowledge, strengthening social ties, and promoting cultural influence.

Their legacy has left a lasting mark on history. The mosques they founded transcended their religious functions to become important centers of learning and knowledge transmission, thereby contributing to the development of Fez as a major center of the Muslim world. In this regard, Fatima and Meryem al-Fihriya may be regarded as pioneering figures of female leadership grounded in commitment, faith, and a sense of social responsibility.

Managing a project of such magnitude, namely the construction of a mosque, is by no means an easy undertaking. It requires, above all, strong leadership capable of bringing together a group, and potentially an entire community, around a common objective. It also presupposes an environment conducive to the development of talents and the realization of individual potential, regardless of gender, social background, or cultural affiliation.

This article aims to examine the extent to which the actions of these two historical figures can be interpreted as a form of female leadership in the pre-modern period. The study adopts a socio-historical approach based on the analysis of sources relating to charitable endowments (waqf), while also drawing on contemporary historical scholarship addressing women's role in the transmission of knowledge, particularly the works of Fatima Mernissi and Leila Ahmed. It further draws on theoretical frameworks derived from the sociology of power, particularly Max Weber's concept of legitimacy, Pierre Bourdieu's concept of symbolic capital, and Michel Foucault's analysis of power as a

network of relationships. In addition, contributions from transformational leadership theory, initially formulated by James MacGregor Burns and further developed by Bernard Bass, provide a framework for understanding these female historical figures as active agents of sustained transformation within social and intellectual structures.

The findings indicate that the influence of these two women rested not solely on their social status, but also on their ability to transform private resources into enduring institutions serving the public good. Their actions may also be understood as part of a process of institutionalization that ensured the continuity of their intellectual and architectural legacy. Accordingly, Fatima and Meryem al-Fihriya emerge as key actors in embodying a model of sustainable female leadership that contributed to shaping the educational and religious landscape of the medieval Islamic world.

Keywords: Female Leadership, Medieval Islamic World, Educational Institutions, Knowledge Transmission, Fatima al-Fihriya and Meryem al-Fihriya.

ORTAÇAĞ İSLAM'INDA KADINLARIN ROLÜ: FÂTIMA VE MERYEM EL-FİHRİYE'NİN BİLGİ YAYILIMINA KATKILARI

Özet

İslam'ın Altın Çağı, çoğunlukla VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar uzanan dönemle ilişkilendirilmektedir. İslam dünyasının bilim, felsefe ve eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler kaydettiği bu dönem, bilginlerin gerçekleştirdiği araştırma ve keşifler sayesinde bilginin derinleştirilmesi, zenginleştirilmesi, yenilenmesi ve yaygınlaştırılmasıyla karakterize olmuştur. Bu bilimsel ve kültürel hareketlilik, İslam dünyasının entelektüel hayatının gelişimine katkıda bulunmuş; aynı zamanda Orta Çağ Avrupa'sında yaşanan entelektüel gelişmeler üzerinde de etkili olmuştur.

Birden fazla coğrafi alanın ve kültürün kesişme noktasında yer alan Fas, sahip olduğu ayrıcalıklı coğrafi konum sayesinde bilginin dolaşımı ve aktarımında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu entelektüel dinamizm, özellikle ilim merkezlerinin ve eğitim kurumlarının kurulmasıyla kendini göstermiştir. Bunların arasında, IX. yüzyılda Fes'te kurulan ve zamanla entelektüel ve bilimsel açıdan önemli bir merkez hâline gelen el-Karaviyyin Üniversitesi öne çıkmaktadır.

Fatima el-Fihriyye tarafından 859 yılında kurulan el-Karaviyyin, yüzyıllar boyunca, sahip olduğu öngörü ve kararlılıkla servetini bilginin geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına adamaktan çekinmeyen bir kadının entelektüel mirasına tanıklık eden bir ilim kurumu olmuştur. Bu durum, kadınlara sunulan imkânların oldukça sınırlı olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.

800 yılında Kayrevan'da (günümüzde Tunus) doğan Fatima el-Fihriyye, babasının vefatının ardından Fes'e yerleşmiştir. Varlıklı ve eğitimli bir aileden gelen el-Fihriyye,

önemli bir servete miras yoluyla sahip olmuş ve bu serveti hayır işlerine tahsis etmiştir. En önemli katkısı, 859 yılında el-Karaviyyin'i kurması olmuştur. Başlangıçta cami olarak inşa edilen bu yapı, zaman içerisinde önemli bir eğitim ve bilgi aktarım merkezine dönüşmüştür.

el-Karaviyyin Camii'nin kuruluşundan bir yıl sonra, Fatima el-Fihriyye'nin kız kardeşi Meryem el-Fihriyye, 246 H / 860 yılında Endülüslüler Camii'nin inşasını emretmiş ve mirasının tamamını bu önemli dinî yapının inşasına tahsis etmiştir. Rivayete göre caminin inşasına Endülüslü aileler de katkıda bulunmuş; caminin "Endülüslüler Camii" olarak adlandırılması da bu katılımla ilişkilendirilmiştir.

Fatima ve Meryem el-Fihriyyelerin katkısı yalnızca ibadet mekânlarının inşasıyla sınırlı değildir. Bu iki kız kardeş, el-Karaviyyin ve Endülüslüler Camii'nin kuruluşu aracılığıyla aynı zamanda dinî, eğitsel ve medeniyet boyutlarını içeren kapsamlı bir girişim ortaya koymuşlardır. Girişimleri, mimariyi bilginin yayılması, toplumsal bağların güçlendirilmesi ve kültürel etkileşimin sağlanmasına hizmet eden bir araç olarak gören iddialı bir anlayışı ortaya koymaktadır.

Mirasları tarih boyunca kalıcı bir iz bırakmıştır. Nitekim kurdukları camiler, dinî işlevlerinin ötesine geçerek önemli ilim ve bilgi aktarım merkezlerine dönüşmüş ve böylece Fes'in İslam dünyasının başlıca merkezlerinden biri olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Fatima ve Meryem el-Fihriyyeler, toplumsal sorumluluk bilinci, inanç ve adanmışlık temelinde şekillenen kadın liderliğinin öncü figürleri olarak değerlendirilebilir. Zira bir caminin inşası gibi böylesine kapsamlı bir projeyi yönetmek kolay bir iş değildir. Böyle bir girişim, her şeyden önce, bir grubu, hatta kimi durumlarda bütün bir topluluğu ortak bir amaç etrafında bir araya getirebilecek güçlü bir liderlik anlayışını gerektirir. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet, sosyal köken veya kültürel aidiyet temelinde herhangi bir ayrımcılığa yer vermeden yeteneklerin gelişmesini ve potansiyellerin ortaya çıkmasını destekleyen elverişli bir toplumsal ortamı da gerekli kılar.

Bu makale, söz konusu iki tarihsel şahsiyetin eylemlerinin modern öncesi dönemde kadın liderliğinin bir biçimi olarak yorumlanmasının ne ölçüde mümkün olduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, vakıflara ilişkin kaynakların analizine dayanan sosyo-tarihsel bir yaklaşım benimsenmekte; bunun yanı sıra kadınların bilginin aktarımındaki rolünü ele alan çağdaş tarihsel çalışmalardan, özellikle Fatima Mernissi ve Leila Ahmed'in çalışmalarından yararlanılmaktadır. Araştırma ayrıca iktidar sosyolojisinden beslenen kuramsal çerçevelere, özellikle Max Weber'in meşruiyet kavramına, Pierre Bourdieu'nün sembolik sermaye kavramına ve Michel Foucault'nun geliştirdiği, iktidarı bir ilişkiler ağı olarak ele alan yaklaşıma dayanmaktadır. Bunun yanı sıra, James MacGregor Burns tarafından ortaya konulan ve Bernard Bass tarafından geliştirilen dönüşümcü liderlik kuramının katkıları, söz konusu kadın şahsiyetlerin toplumsal ve entelektüel yapıların sürdürülebilir biçimde dönüşümünde etkin aktörler olarak anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.

Bulgular, bu iki kadının etkisinin yalnızca toplumsal statülerine dayanmadığını, aynı zamanda özel kaynakları kamu yararına hizmet eden kalıcı kurumlara dönüştürme kapasitelerinden kaynaklandığını göstermektedir. Eylemleri, entelektüel ve mimari miraslarının sürekliliğini güvence altına alan bir kurumsallaşma sürecinin parçası olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda Fatima ve Meryem el-Fihriyyeler, Orta Çağ İslam dünyasının eğitimsel ve dinî yapısının şekillenmesine katkıda bulunan sürdürülebilir bir kadın liderliği modelinin somutlaşmasında başlıca aktörler olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Liderliği, Orta Çağ İslam Dünyası, Eğitim Kurumları, Bilgi Aktarımı, Fatima el-Fihriyye ve Meryem el-Fihriyye.

LÜBNA EL-KURTUBİYYE: ENDÜLÜS'ÜN PARLAYAN YILDIZI – BİR DİL ÂLİMİNİN ÇOCUKLARA İLHAM VEREN HAYATI

Ayşe KAŞ

Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Email: ayse.kas@mku.edu.tr, 0000-0001-5083-1097

Özet

Endülüs medeniyetinin X. yüzyılda yaşadığı altın çağda yetişen kadın âlimler, tarihin satır aralarında hak ettikleri yeri bulamamış, adları çoğu zaman gölgede kalmıştır. İşte bu isimlerden biri de Batı'da yükselen güneş olarak nitelendirebileceğimiz Kurtubalı Lübna'dır. 984 yılında vefat eden Lübna, İspanyol asıllı bir cariye iken azmi ve zekâsıyla yükselerek Halife II. Hakem'in özel kâtibi, Kurtuba Saray Kütüphanesi'nin başkanı ve döneminin önde gelen dil, edebiyat ve matematik âlimlerinden biri haline gelmiştir. Onun hayatı, İslam medeniyetinde kadının ilmî üretiminin en parlak misallerinden birini teşkil etmesine rağmen, modern akademik literatürde, özellikle Türkiye'de yapılan çalışmalarda yeterince ele alınmamıştır.

Bu çalışma, Endülüslü kadın âlim Lübna el-Kurtubiyye'nin hayatını, ilmî kişiliğini ve eserlerini Arap dili ve edebiyatına katkıları özelinde incelemeyi, onun kültürel mirasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmış, Lübna hakkında bilgi veren klasik Arap tarih ve tabakat kaynakları ile modern akademik çalışmalar taranarak elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Yapılan incelemeler sonucunda Lübna'nın, Endülüslü tarihçi İbn Beşkuvâl'in ifadesiyle "kâtiplikte uzman, nahiv âlimi, şair, hesap ilminde derin bilgi sahibi" bir şahsiyet olduğu tespit edilmiştir. Süyûtî onu dil bilginleri arasında zikrederken, hattatlığı "râikatu'l-hat" yani "göz alıcı" olarak nitelendirilmiştir. Halife II. Hakem'in kurduğu, dönemin en büyük kütüphanelerinden biri olan Kurtuba Saray Kütüphanesi'nin başkanlığını yapmış, Öklid ve Arşimed gibi Yunan bilginlerinin kitaplarını tercüme etmiş, kataloglama faaliyetlerini yönetmiştir. Kaynaklar, onun matematik ilmini çocuklara öğretirken bulundukları mekânlarda sorular sorarak eğitim verdiğini, bunun da günümüzdeki açık eğitim yönteminin erken bir örneğini teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Medinetü'z-Zehrâ'da 170 kadın müstensih arasında görev yapması, dönemin kadınlarının ilmî üretimdeki etkin rolünü göstermektedir.

Sonuç olarak Lübna el-Kurtubiyye, bir dil bilgini, şair, hattat, matematikçi, tercüman, kütüphaneci ve eğitimci olarak çok yönlü bir şahsiyettir. Onun hayat hikâyesi, azim ve bilgiye susamışlık temalarıyla çocuklara ve gençlere ilham verecek güçlü bir anlatı sunmaktadır. Bu çalışma, ünü pek duyulmayan bu büyük kadın âlimin hatırlanmasına ve ilmî mirasının yeniden keşfedilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Lübna el-Kurtubiyye, Endülüs, Arap Dili, Nahiv, Kadın Âlimler.

LUBNA OF CORDOBA: THE RISING SUN OF THE WEST – THE LIFE OF A LANGUAGE SCHOLAR INSPIRING CHILDREN

Abstract

Female scholars who flourished during the golden age of Andalusian civilization in the 10th century have not found the place they deserve in the margins of history; their names have often remained in the shadows. One of these figures is Lubna of Cordoba, whom we can describe as the rising sun in the West. Lubna, who passed away in 984, rose from being a Spanish-born slave girl through her determination and intelligence to become the private secretary of Caliph Al-Hakam II, the director of the Royal Library of Cordoba, and one of the leading scholars of language, literature, and mathematics of her time. Although her life represents one of the most brilliant examples of women's scholarly production in Islamic civilization, it has not been sufficiently addressed in modern academic literature, particularly in studies conducted in Turkey.

This study aims to examine the life, scholarly personality, and works of the Andalusian female scholar Lubna al-Qurtubiyya, specifically regarding her contributions to the Arabic language and literature, and to reveal her cultural legacy. The research employed the document analysis technique, one of the qualitative research methods. Classical Arabic historical and biographical sources providing information about Lubna, as well as modern academic studies, were reviewed, and the obtained data were subjected to content analysis.

As a result of the examinations, it has been determined that Lubna was, in the words of the Andalusian historian Ibn Bashkuwāl, a personality "expert in secretarial work, a scholar of grammar (naḥw), a poet, and deeply knowledgeable in the science of calculation." While al-Suyūṭī mentions her among the linguists, her calligraphy was described as "rā'iqatu al-khaṭṭ," meaning "eye-catching" or "excellent." She served as the director of the Royal Library of Cordoba, founded by Caliph Al-Hakam II, which was one of the greatest libraries of its time. She translated the works of Greek scholars such as Euclid and Archimedes and managed cataloging activities. Sources indicate that while teaching mathematics to children, she educated them by asking questions in their own environments, which constitutes an early example of today's open education method. Furthermore, her service among 170 female copyists in Madinat al-Zahra demonstrates the active role of women in scholarly production during that period.

In conclusion, Lubna al-Qurtubiyya was a multifaceted personality: a grammarian, poet, calligrapher, mathematician, translator, librarian, and educator. Her life story presents a powerful narrative that can inspire children and youth with its themes of determination

and thirst for knowledge. This study aims to contribute to the remembrance of this great but little-known female scholar and to the rediscovery of her scholarly legacy.

Keywords: Lubna al-Qurtubiyya, al-Andalus, Arabic Language, Nahw (Grammar), Women Scholars.

GEÇ OSMANLI'DA KADIN ENTELEKTÜEL KİMLİĞİ VE EĞİTİM SÖYLEMİ: AYŞE SIDIKA HANIM ÖRNEĞİ

Fatma EROĞLU GENÇ

Dr., Bağımsız Araştırmacı, fatimaeroglugenc@gmail.com, 0000-0002-0430-5501

Özet

Ayşe Sıdıka Hanım (1872-1903) Osmanlı son döneminde düşünsel üretimiyle dikkatleri üzerine çeken kadın aktörlerden biridir. Babası, dönemin tanınmış âlimlerinden Mazlumzade Mustafa Numan Efendi'dir ve kızını hem İslami ilimlerde hem de batı kaynaklı bilimlerde eğitim alacağı ve hem doğu hem batı müktesabatından haberdar olacağı biçimde yetiştirmiştir. Rumca, Fransızca, İngilizce ve Bulgarca bilen Ayşe Sıdıka Hanım, özellikle eğitim alanındaki ilmi çalışmalarıyla temayüz etmiş ve Dârülmuallimât'ta öğretmenlik ve idarecilik gibi görevler yapmıştır. Aynı zamanda Osmanlı'da pedagoji alanında kaleme alınmış ilk eserlerden biri olan Usûl-i Talim ve Terbiye'nin de müellifidir. Osmanlı'nın ilk kadın pedagogu unvanını almasını da sağlayan bu eserinde, eğitimde yerli ve millî bir kimlik inşasını önemsediği görülmektedir. Ayşe Sıdıka Hanım, kimi dergilerde de köşe yazıları kaleme alarak düşüncelerini daha da kamusallaştırma imkânı bulmuştur. Bu yönüyle dönemin eğitim müfredatına katkı sunan entelektüel bir kimlik taşımaktadır. Ayşe Sıdıka Hanım'ın çalışmaları, dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından desteklenmiştir ve kendisine şefkat nişanı verilmiştir. Ayşe Sıdıka Hanım, âlim bir babanın evladı olarak yetişen ve dönemin "İslamcı" olarak nitelenen padişahı tarafından desteklenen bir kadın figürün, üst düzey ilmî üretim yapabildiğini ve kamusal alanda etkin bir aktör olabildiğini gösteren önemli örneklerden biridir. Nitel bir yöntemle hazırlanan bu bildiride, Ayşe Sıdıka Hanım'ın kitabı ve dergilerde yayınlanan makalelerinden doküman incelemesi tekniğiyle veri toplanmış ve toplanan veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda bildirimizde Osmanlı son döneminde Müslüman bir kadın entelektüel olan Ayşe Sıdıka Hanım'ın düşünce dünyası, ilmi kişiliği, ihtisas alanı olan talim ve terbiyeye yaklaşımı ve dönemin eğitim tartışmalarına katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayşe Sıdıka Hanım, Osmanlı Kadın Yazını, İlk Kadın Pedagog, Müslüman Kadın Entelektüel.

WOMEN'S INTELLECTUAL IDENTITY AND EDUCATIONAL DISCOURSE IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE: THE CASE OF AYŞE SIDIKA HANIM

Abstract

Ayşe Sıdıka Hanım (1872–1903) was one of the prominent female intellectual figures whose intellectual contributions attracted attention during the late Ottoman period. Her father, Mazlumzade Mustafa Numan Efendi, was a renowned scholar of his time and educated his daughter in a manner that enabled her to receive instruction in both Islamic sciences and Western-oriented disciplines, thereby acquainting her with intellectual traditions from both the East and the West. Fluent in Greek, French, English, and Bulgarian, Ayşe Sıdıka Hanım distinguished herself particularly through her scholarly work in the field of education and held teaching and administrative positions at the Dârülmuallimât (Teacher Training College for Girls). She was also the author of *Usûl-i Talim ve Terbiye*, one of the earliest works on pedagogy written in the Ottoman Empire. This work, which earned her recognition as the first female pedagogue of the Ottoman Empire, demonstrates her emphasis on the formation of a local and national identity through education. Ayşe Sıdıka Hanım also had the opportunity to make her ideas more widely accessible by contributing articles to several periodicals. In this respect, she represented an intellectual figure who contributed to the educational curriculum of her time. Ayşe Sıdıka Hanım's work was supported by Sultan Abdülhamid II, who awarded her the Şefkat Medal. As the daughter of a prominent scholar and a woman supported by a sultan characterized at the time as an "Islamist," Ayşe Sıdıka Hanım constitutes an important example demonstrating that a Muslim woman could produce sophisticated scholarly work and become an active public intellectual. Employing a qualitative methodology, this paper collected data through document analysis of her book and articles published in periodicals, and evaluated the data using content analysis. Accordingly, the paper examines the intellectual world and scholarly identity of Ayşe Sıdıka Hanım as a Muslim female intellectual of the late Ottoman period, her approach to education and instruction as her field of specialization, and her contributions to the educational debates of her time.

Keywords: Ayşe Sıdıka Hanım, Ottoman Women's Literature, First Female Pedagogue, Muslim Female Intellectual.

عائشة الباعونية بين السيرة والتصوف والإبداع: دراسة في أثرها الشعري في الفكر الإسلامي

Majed HAJ MOHAMMAD

Doç. Dr, Hakkâri Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, majedhajmohammad85@gmail.com , 0000-0003-3315-712X

الملخص

يهدف هذا البحث إلى تقديم قراءة علمية شاملة في شخصية عائشة الباعونية، من خلال الجمع بين سيرتها الذاتية ومسارها الصوفي وإبداعها الشعري، للكشف عن أثر نتاجها الشعري في تشكيل بعض ملامح الفكر الإسلامي، ولاسيما في مجالات التعبير الروحي ورؤية الإنسان للعلاقة مع الله. وتبرز أهمية هذه الدراسة في أنها تعيد تسليط الضوء على واحدة من أبرز الشاعرات والمتصوفات اللاتي تركن حضورًا واضحًا في التراث الإسلامي، رغم أن إنتاجها لم ينل ما يستحقه من البحث والتحليل مقارنة بغيرها من أعلام المرحلة. وتتألف الدراسة من قسم نظري يتناول سيرتها العلمية والروحية، ومكانتها بين نساء عصرها، وتحليل علاقتها بالتصوف، إضافة إلى عرض منهجي لأهم موضوعات شعرها وسماته الفنية. أما القسم التطبيقي فينطلق إلى تحليل مختارات من أشعارها تحليلاً بلاغيًا ودلاليًا، بهدف بيان الأساليب التي اعتمدتها في صياغة تجربتها الصوفية، وكيف وظّفت الصورة الشعرية والرمز والإيقاع والمفاهيم الصوفية الكبرى في التعبير عن رؤيتها الروحية. وتعتمد الدراسة المنهجَين الوصفي والتحليلي مع الاستفادة من المنهج النصّي في قراءة الشعر وتأويله في سياقه التاريخي والفكري. وقد توصّلت الدراسة إلى أنّ شعر الباعونية يجمع بين صفاء التجربة الصوفية ووضوح التعبير، وأنّه يعتمد على لغة شفافة في ظاهرها، لكنها غنية بالدلالات الرمزية التي تكشف عمق تجربتها الروحية، كما أظهر التحليل أن نتاجها الشعري شكّل امتدادًا مؤثرًا لتيار التصوف النسائي وأسهم في إثراء الخطاب الروحي داخل الفكر الإسلامي. وتوصي الدراسة بضرورة تحقيق المزيد من نصوصها الشعرية المخطوطة، ودراسة أثرها في مدارس التصوف اللاحقة، والانتباه إلى الحضور العلمي للمرأة المتصوفة في تشكيل الوعي الديني والأدبي.

الكلمات المفتاحية: عائشة الباعونية، الشعر الصوفي، الخطاب الروحي، الإبداع النسائي، الفكر الإسلامي.

ʿĀʾISHA AL-BĀʿŪNIYYA: BIOGRAPHY, SUFISM, AND HER POETIC INFLUENCE ON ISLAMIC THOUGHT

Abstract:

This study aims to offer a comprehensive scholarly reading of the personality of ʿĀʾisha al-Bāʿūniyya by integrating her biography, Sufi trajectory, and poetic creativity, in order to explore the impact of her poetry on shaping aspects of Islamic thought, particularly in the domains of spiritual expression and the human perception of the relationship with God.The significance of this study lies in re-examining one of the most prominent female poets and Sufis who left a distinct imprint on Islamic heritage, despite the limited scholarly attention her works have received compared to her contemporaries.The study is divided into two main sections. The theoretical section examines her intellectual and spiritual life, her status among the women of her time, and her relationship with Sufism. It also presents a systematic overview of the major themes of her poetry and its artistic

features. The applied section provides a rhetorical and semantic analysis of selected poems, aiming to demonstrate the techniques she employed in expressing her Sufi experience, including her use of imagery, symbolism, rhythm, and key Sufi concepts. Methodologically, the study adopts descriptive and analytical approaches, while also employing a textual method to interpret poetic texts within their historical and intellectual context. The findings indicate that al-Bāʿūniyya's poetry combines the purity of Sufi experience with clarity of expression. Her language appears transparent on the surface yet is rich in symbolic meanings that reflect the depth of her spiritual vision. The analysis further shows that her poetic production represents a significant extension of the female Sufi tradition and contributes to enriching spiritual discourse within Islamic thought. The study recommends further critical editing of her manuscript poetry, deeper investigation into her influence on later Sufi traditions, and increased scholarly attention to the role of female Sufis in shaping religious and literary consciousness.

Keywords: ʿĀʾisha al-Bāʿūniyya, Sufi Poetry, Spiritual Discourse, Women's Creativity, Islamic Thought.

الأثر التربوي والفكري لكريمة المروزية في التراث الإسلامي

أحمد محيي الدين مندو

متخصص في التربية الإسلامية ahmadmando095@gmail.com 0009-9996-5314-5942

الملخص

يتناول هذا البحث الأثر التربوي والفكري لكريمة المروزية في التراث الإسلامي، بوصفها نموذجًا بارزًا للمرأة العالِمة التي أسهمت في نقل المعرفة وضبطها، وأسست لأسلوب تربوي قائم على الإتقان والملازمة العلمية وبناء الوعي المعرفي. وينطلق البحث من فرضية مفادها أن حضور المرأة في التراث الإسلامي لم يقتصر على التلقّي، بل شمل الإسهام الفاعل في صناعة المعرفة، وترسيخ مناهج التعليم، وحفظ المدوّنة العلمية من خلال أدوار تعليمية وتربوية مؤثرة.

وتتمثّل مشكلة البحث في أن كثيرًا من الدراسات التي تناولت النساء في التراث الإسلامي ركّزت على الجانب التوثيقي أو السَّردي، دون إبراز الأبعاد التربوية والفكرية الكامنة في أدوارهن العلمية. ومن هنا يسعى البحث إلى الإجابة عن سؤال رئيس هو: ما ملامح الأثر التربوي والفكري لكريمة المروزية في التراث الإسلامي؟ وكيف أسهم حضورها العلمي في نقل المعرفة وبناء الوعي لدى المتلقّين؟

ويعتمد البحث على قراءة تحليلية لدور كريمة المروزية بوصفها من أشهر رواة صحيح البخاري، مع التركيز على مكانتها العلمية، ومنهجها في التعليم، وأثرها في الحفاظ على دقّة النقل، وترسيخ قيمة الضبط والإتقان في العملية التعليمية. ولا يتناول البحث شخصية كريمة المروزية من زاوية الترجمة التاريخية، بل من زاوية تحليل الأثر، باعتبارها نموذجًا للمرأة العالِمة التي جمعت بين المعرفة، والتربية، وبناء الثقة العلمية في البيئة التعليمية.

وتبرز أهمية البحث في كونه يسلّط الضوء على إسهام المرأة في تشكيل الوعي الفكري في التراث الإسلامي، من خلال أدوار تعليمية مؤثرة أسهمت في استدامة المعرفة وانتقالها عبر الأجيال. كما يقدّم البحث قراءة تربوية يمكن الإفادة منها في إعادة النظر في أدوار المرأة في التعليم، بوصفها شريكًا فاعلًا في بناء المعرفة وصيانتها.

وينتظم البحث في محاور ثلاثة: محور يعرّف بشخصية كريمة المروزية وسياقها العلمي، ومحور يحلّل ملامح أثرها التربوي والفكري في نقل المعرفة، ومحور يستخلص الدلالات التربوية والفكرية لهذا النموذج في سياق التراث الإسلامي.

الكلمات المفتاحية: كريمة المروزية، المرأة العالِمة، الأثر التربوي، نقل المعرفة، التراث الفكري الإسلامي.

İSLAM MİRASINDA KERÎME EL-MERVEZİYYE'NİN EĞİTSEL VE FİKRÎ ETKİSİ

Özet

Bu araştırma, İslam mirasında Kerîme el-Merveziyye'nin eğitsel ve fikrî etkisini ele almaktadır. Kendisi, bilgi aktarımı ve düzenlemesine katkıda bulunan, mükemmellik ve ilmî beraberliğe dayalı bir eğitim tarzı temel atmış ve bilgi bilinci inşa etmiş önemli bir kadın âlim modeli olarak incelenmektedir. Araştırma, İslam mirasında kadının varlığının

sadece bilgi alıcısı olmakla sınırlı kalmayıp, bilgi üretimine, eğitim metodlarının yerleşmesine ve etkili eğitim-öğretim rolleri aracılığıyla ilmî kayıtların korunmasına aktif katkı sağladığı varsayımından hareket etmektedir.

Araştırmanın problemi, İslam mirasındaki kadınlarla ilgili birçok çalışmanın, onların ilmî rollerinde yatan eğitsel ve fikrî boyutları vurgulamak yerine, daha çok belgesel veya anlatısal yönüne odaklanmış olmasıdır. Buradan yola çıkarak araştırma, şu temel soruya cevap aramaktadır: Kerîme el-Merveziyye'nin İslam mirasındaki eğitsel ve fikrî etkisinin özellikleri nelerdir? Onun ilmî varlığı, bilgi aktarımına ve muhatap kitlede bilinç inşasına nasıl katkı sağlamıştır?

Araştırma, Sahîh-i Buhârî'nin en meşhur ravilerinden biri olarak Kerîme el-Merveziyye'nin rolüne dair analitik bir okuma yapmaktadır. Odak noktası, onun ilmî konumu, eğitim metodolojisi, aktarım hassasiyetini korumadaki etkisi ve eğitim sürecinde düzen ve mükemmelliğin değerini yerleştirmesidir. Araştırma, Kerîme el-Merveziyye'yi tarihsel biyografi açısından değil, etki analizi açısından ele almakta; onu, bilgi, eğitim ve eğitim ortamında ilmî güven inşasını bir araya getiren bir kadın âlim modeli olarak değerlendirmektedir.

Araştırmanın önemi, kadının İslam mirasında düşünce bilincinin şekillenmesine, bilginin sürdürülebilirliği ve nesiller arası aktarımına katkı sağlayan etkili eğitim rolleri aracılığıyla ışık tutmasıdır. Ayrıca araştırma, kadının eğitimdeki rollerini, bilginin inşası ve korunmasında etkin bir ortak olarak yeniden düşünmek için yararlanılabilecek pedagojik bir okuma sunmaktadır.

Araştırma üç temel eksende düzenlenmiştir: Kerîme el-Merveziyye'nin şahsiyeti ve ilmî bağlamını tanıtan bir eksen, onun bilgi aktarımındaki eğitsel ve fikrî etkisinin özelliklerini analiz eden bir eksen ve bu modelin İslam mirası bağlamındaki pedagojik ve fikrî anlamlarını çıkarsayan bir eksen.

Anahtar Kelimeler: Kerîme el-Merveziyye, Kadın Âlim, Eğitsel Etki, Bilgi Aktarımı, İslam Düşünce Mirası.

أثر المرأة الإباضية الرستمية في التراث الفكري الاسلامي: دراسة نماذج

ZEROUIL Salah

PhD in medieval history Ghardaia University, salah.zerouil@univ-ghardaia.dz,, 0000-0002-5581-2028

الملخص

تبوأت المرأة في بلاد المغرب الوسيط مكانة عالية في المجتمع الرستمي إذ تذكر لنا المصادر جملة منهن لم يكنّ زوجات أيمة وفقهاء فحسب؛ إنما كانت لهن بصمة فقهية وفكرية وتاريخية عميقة، رسمنها بأعمالهن البارزة وبقيت تتداولها الألسن في المجالس وتتناقلها الأقلام في صدور الكتب.

عُرفت الدولة الرستمية(160-296هـ) بعاصمتها تيهرت والملقبة بعراق المغرب وبمكتبتها المعصومة الثرية التي تذكر المصادرأنه تم إحراقها من قبل جنود أبي عبد الله الشيعي سنة296هـ، ولا شك في أنها كانت تحوي ألوفا من المجلدات في جميع صنوف العلوم والفنون، منها ما تمت كتابته محلياه ومنها ما جُلب من مناطق أخرى. والمرأة الإباضية الرستمية كان لها حظ وافر من تلك المجلدات، ونحن بصدد ذكر نماذج من تلك النساء اللواتي تركن ميراثا فقهيا وتاريخيا وعقديا وفي شتى المجالات، ولعل الموروث الشفوي المتناقل عبر الأجيال والذي ذكرته المصادر الإباضية عموما وكتب السير منها بخاصة، لهو خير دليل على تمكن المرأة الإباضية في العهد الرستمي من مزاحمة الرجل في مجالس الذكر والعلم والوعظ والفتوى، ولم تمنعهن أنوثتهن من التفوق وعقد مجالس المناظرة أو المشاركة فيها.

لذلك نطرح تساؤلا عن سيرة حياة كل من: أخت الإمام أفلح الرستمي وعن أخت عمروس بن فتح المساكني وما مدى إسهامهن في التراث الفكري الإباضي والإسلامي عموما، كنماذج للمرأة الإباضية الرستمية العالمة. ووفق منهج تاريخي ووصفي يمكننا الوقوف على أهم محطات حياة كل واحدة منهن.

فهذه أخت الإمام الرستمي أفلح بن عبد الوهاب التيهرتية(ق3هـ)، التي كان لها باع في علم الفلك وهي تنافس أخاها الإمام، مما يدل على انتشار ذلك العلم بين النساء فضلا عن الرجال. وتلك أخت عمروس بن فتح المساكني النفوسية (250-300هـ) التي بلغت درجة كبيرة من التعمق في المعارف العلمية المختلفة، ويرجع لها ولأخيها الفضل في نسخ الديوان الفقهي الموسوم بالموسوعة الفقهية الإباضية لأبي غانم بشير بن غانم الخرساني في اثني عشر جزءا، وكانت شاهدة عيان على موقعة مانو الشهيرة سنة283هـ والتي استشهد فيها زهاء 480 عالما من خيرة علماء الإباضية، واقتيدت أسيرة مع غيرها. هؤلاء وغيرهن كثير؛ كنّ من خيرة نساء بني رستم في زمانهن، رغم أن لم تكن لهن دراية واسعة بالكتابة والقراءة، إلا أنهن استطعن تنوير مجتمعاتهن بما حباهن الله من العلم، ووصفن بالنساء العالمات والفقيهات والورعات والناصحات، وتذكرهن النساء في مجالسهن قدوة وتأسيا بهن لتلك الصفات.

الكلمات المفتاحية: الدولة الرستمية، المرأة الإباضية، بلاد المغرب، الفكر والثقافة.

THE INFLUENCE OF THE RUSTUMID IBADI WOMAN ON ISLAMIC INTELLECTUAL HERITAGE: STUDY MODELS

Abstract

Women in medieval Maghreb occupied a high position in Rustumid society, as sources mention a number of them who were not only wives of imams and jurists, but they had a deep jurisprudential, intellectual and historical imprint, which they drew with their prominent works and which continued to be passed on by tongues in gatherings and transmitted by pens in the pages of books. The Rustumid state (160-296 AH) was known for its capital, Tahert, nicknamed the Iraq of the Maghreb, and for its rich, infallible library, which sources mention was burned by the soldiers of Abu Abdullah al-Shi'i in the year 296 AH. There is no doubt that it contained thousands of volumes in all kinds of sciences and arts, some of which were written locally and some of which were brought from other regions. The Rustumid Ibadi women had a significant share of those volumes, and we are about to mention examples of those women who left a legacy of jurisprudence, history, doctrine, and various fields. Perhaps the oral heritage passed down through generations, which was mentioned by Ibadi sources in general and books of biography in particular, This is the best evidence of the ability of Ibadi women in the Rustumid era to compete with men in gatherings for remembrance, knowledge, preaching and fatwas, and their femininity did not prevent them from excelling and holding or participating in debate sessions. Therefore, we pose a question about the biographies of both the sister of Imam Aflah al-Rustumi and the sister of Amrus ibn Fath al-Masakani, and the extent of their contributions to the Ibadi and Islamic intellectual heritage in general, as examples of learned Ibadi Rustumid women. Using a historical and descriptive approach, we can examine the most important milestones in the lives of each of them. This is the sister of Imam al-Rustumi, Aflah ibn Abd al-Wahhab al-Tiharti (3rd century AH), who was well versed in astronomy and rivaled her brother, the Imam, demonstrating the prevalence of this knowledge among women as well as men. And this is the sister of Amrus ibn Fath al-Masakani al-Nafusi (250-300 AH), who attained a high degree of proficiency in various scientific fields. She and her brother are credited with copying the jurisprudential collection entitled "The Ibadi Jurisprudential Encyclopedia" by Abu Ghanim Bashir bin Ghanim al-Khorasani in twelve parts. She was an eyewitness to the famous Battle of Manu in the year 283 AH, in which about 480 of the best Ibadi scholars were martyred, and she was taken captive along with others. They were among the best women of the Rustum tribe in their time. Although they did not have extensive knowledge of writing and reading, they were able to enlighten their societies with the knowledge that God had bestowed upon them. They were described as knowledgeable, learned, pious, and wise women, and women in their gatherings remember them as role models and emulate them for those qualities.

Keywords: The Rustumid State, Ibadi Women, The Maghreb, Thought and Culture.

لالة فاطمة نسومر وإشكالية القيادة النسائية في المقاومة الشعبية: قراءة في التجربة القبائلية ضمن تراث الفكر الإسلامي

Chenaa KHEDİDJA

دكتوراه علوم، تخصص تاريخ وسيط شعبة مدرسة الدكتورا لية الدين والمجتمع، مؤسسة الانتساب الجامعة: جامعة بلعباس جيلالي ليابس ، الجزائر وهران، khedidjachenaa@gmail.comK 0009-0000-7891-6973

الملخص

تعالج هذه المداخلة شخصية لالة فاطمة نسومر (1830–1863م) بوصفها نموذجاً نسائياً فريداً في تاريخ المقاومة الشعبية الجزائرية خلال فترة الاستعمار الفرنسي، وتسعى إلى مقاربة تجربتها من زاوية فكرية وتاريخية تتجاوز السرد البطولي التقليدي. وتنطلق الدراسة من إشكالية مركزية مفادها: كيف استطاعت امرأة، في سياق اجتماعي محافظ وتحت هيمنة استعمارية قمعية، أن تفرض نفسها كقائدة عسكرية مع تعدد المقاومات آنذاك بالزعامة الرجالية أي ان مقاومة ذات تأثير عسكري واجتماعي وروحي، وأن تترك بصمة مستدامة في الذاكرة الجماعية والتراث الفكري الإسلامي؟

في هذا الإطار، تُدرس تجربة لالة فاطمة نسومر ضمن سياقها الزمني والجغرافي، حيث شهدت منطقة القبائل في منتصف القرن التاسع عشر تصاعداً في السياسات الاستعمارية الهادفة إلى تفكيك البنى الاجتماعية وطمس الهوية الدينية والثقافية. وقد مكّنها موقعها الروحي ومكانتها الاجتماعية من لعب دور قيادي بارز في تنظيم المقاومة الشعبية، ليس فقط من خلال المشاركة في المعارك، بل عبر تعبئة المجتمع المحلي وبث الوعي بضرورة الدفاع عن الأرض والدين والكرامة.

وتُبرز المداخلة الأثر الثقافي لتجربتها، ولا سيما في إعادة تشكيل صورة المرأة داخل المجتمع القبائلي، حيث تحولت من فاعل هامشي إلى رمز للمقاومة والصمود، وأسهمت في تعزيز حضور النساء في المجال العام المقاوم. كما تُحلَّل شخصيتها في ضوء القيم الإسلامية التي وجّهت ممارساتها، مثل الجهاد الدفاعي، والتضامن الجماعي، والالتزام الأخلاقي، مما يجعلها نموذجاً للمرأة المسلمة الفاعلة في سياق الفترة الاستعمارية الفرنسية للجزائر.

وتخلص المداخلة إلى جملة من النتائج، أبرزها أن تجربة لالة فاطمة نسومر تكشف عن قابلية الفكر الإسلامي لاحتضان نماذج قيادية نسائية في سياقات الأزمات، وأن إقصاء المرأة من سرديات المقاومة هو نتاج قراءات لاحقة أكثر منه واقعاً تاريخياً. كما تؤكد أن استعادة هذه التجربة اليوم تمثل رافداً مهماً لإعادة التفكير في دور المرأة في حركات التحرر، وفي العلاقة بين الدين والمقاومة والهوية.

الكلمات المفتاحية: لالة فاطمة نسومر، القيادة النسائية، المقاومة الشعبية، منطقة القبائل، تراث الفكر الإسلامي، الاستعمار.

DİRENİŞİN KADIN YÜZÜ: LALLA FÂTIMA N'SOUMER'İN HALK DİRENİŞİNDEKİ LİDERLİĞİ VE İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

Özet

Bu bildiri, 19. yüzyılın ortalarında Cezayir'in Kabiliye bölgesinde Fransız sömürgeciliğine karşı yürütülen halk direnişinin simge isimlerinden biri olan Lalla Fâtıma N'Soumer'i tarihsel ve düşünsel bir perspektiften ele almaktadır. Çalışmanın temel problemi, ataerkil ve geleneksel bir toplum yapısı içinde bir kadının nasıl olup da hem askerî hem de toplumsal düzeyde etkili bir direniş lideri hâline gelebildiğini ve bu liderliğin İslâm düşünce geleneğiyle nasıl ilişkilendirilebileceğini sorgulamaktır.

Bildiri, öncelikle Lalla Fâtıma N'Soumer'in ortaya çıktığı tarihî ve coğrafî bağlamı incelemekte; Fransız sömürge yönetiminin Kabiliye toplumunun dinî, kültürel ve sosyal yapısını dönüştürmeye yönelik politikalarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, N'Soumer'in sahip olduğu manevî otorite ve toplumsal meşruiyet sayesinde direnişi örgütlemedeki rolü analiz edilmektedir.

Çalışmada ayrıca, Lalla Fâtıma N'Soumer'in kadınlar üzerindeki sosyal ve kültürel etkisi ele alınmakta; onun şahsiyetinin, kadınların direniş sürecinde aktif özne hâline gelmesine nasıl katkı sunduğu değerlendirilmektedir. Bildiri, bu deneyimi İslâm düşünce geleneği çerçevesinde yorumlayarak, N'Soumer'in mücadelesinin savunma amaçlı cihad, adalet ve toplumsal sorumluluk gibi temel İslâmî değerlerle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Lalla Fâtıma N'Soumer'in yalnızca tarihsel bir direniş figürü değil, aynı zamanda İslâm düşüncesi içinde kadınların liderlik ve toplumsal sorumluluk üstlenebileceğini gösteren güçlü bir örnek olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lalla Fâtıma N'Soumer, Kadın Liderliği, Halk Direnişi, Kabiliye, İslâm Düşünce Geleneği, Sömürgecilik.

ESMÂ BİNT YEZÎD B. ES-SEKEN: HİTABETİ, İLMÎ BİRİKİMİ VE ERKEN İSLÂM GELENEĞİNDEKİ YERİ

Oghiz Najmaldeen Suliman SULİMAN

Öğretim Görevlisi, Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, onajmaldeensulimansuliman@mku.edu.tr, 0000-0002-5393-1728

Özet

Bu çalışma, İslâm'ın ilk döneminde hitabet kudreti, cesareti ve ilmî temayüzü ile dikkat çeken kadın sahâbîlerden Esmâ bint Yezîd b. es-Seken el-Ensârîyye el-Eşheliyye'nin şahsiyetini ve ilmî katkılarını incelemektedir. Literatürde "Hatîbetü'n-Nisâ" lakabıyla tanınan Esmâ'nın kadınların temsilindeki rolü, erken dönem İslâm toplumunda kadınların ilmî ve sosyal görünürlüğünü anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel problemi, Esmâ'nın rivayet faaliyetleri, hitabeti ve tarihî hadiselerdeki etkinliğinin sistemli biçimde değerlendirilmeyişidir.

Çalışmanın amacı, Esmâ'nın biyografisini klasik kaynaklar ışığında yeniden ele alarak onun ilmî, sosyal ve tarihî konumunu ortaya koymaktır. Yöntem olarak Tabakāt, Üsdü'l-Ğābe, el-İsâbe gibi temel biyografik eserler mukayeseli olarak incelenmiş; rivayet zincirleri ve tarihî hadiseler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Bulgular, Esmâ'nın Medine'de İslâm'a ilk giren kadınlardan biri olduğunu, kadınların dinî sorularını Hz. Peygamber'e aktarmadaki temsil gücünün bizzat Resûlullah tarafından takdir edildiğini göstermektedir. Uhud Savaşı'nda ailesinin şehadeti karşısında gösterdiği teslimiyet ve Yermük'te yaralılara yardım edip askerlere cesaret vermesi, onun cesaret ve kararlılığının tarihî yansımalarıdır. Esmâ'nın 81 hadis rivayet etmiş olması, ilmî birikiminin hadis literatürüne yansıyan en somut göstergesidir. Sünen müelliflerinin çoğu onu kaynaklarında zikrederken, boşanmış kadınların iddetiyle ilgili rivayette yer alması sebebiyle literatürde İslâm tarihinin ilk "mu'tedde"si olarak anılmaktadır.

Sonuç olarak Esmâ bint Yezîd, hitabeti, ilmî dirayeti, cesareti ve temsil kabiliyetiyle erken İslâm düşünce geleneğinde müstesna bir konuma sahiptir. Bu çalışma, onun ilmî mirasını klasik kaynaklar ışığında yeniden değerlendirerek kadınların ilmî üretimine dair literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esmâ bint Yezîd, Kadın Âlimler, Hadis Rivayeti, Hitabet, İslâm Düşünce Geleneği.

ASMĀʾ BINT YAZĪD B. AL-SAKAN: HER SCHOLARLY PERSONA, ELOQUENCE, AND INTELLECTUAL CONTRIBUTION IN THE EARLY ISLAMIC TRADITION

Abstract

This study investigates the life and scholarly significance of Asmāʾ bint Yazīd b. al-Sakan al-Anṣāriyya, an eminent female Companion distinguished by her eloquence, intellectual acuity, courage, and deep commitment to the Islamic message. Despite her prominence in early Islamic sources, Asmāʾ's contributions to religious discourse and the transmission of knowledge have not been sufficiently examined within contemporary scholarship. The central problem of this study is to reassess her role as an articulate representative of women, a transmitter of prophetic teachings, and a participant in formative historical events. The aim of this study is to present a systematic evaluation of Asmāʾ's scholarly persona by analyzing her speeches, narrations, and participation in communal religious life. Employing a comparative reading of classical biographical works (such as *al-Ṭabaqāt*, *Usd al-Ghābah*, and *al-Iṣābah*), this research reconstructs her intellectual profile through narrative analysis and an evaluation of the isnād corpus related to her. The findings reveal that Asmāʾ embraced Islam in the earliest phase of the Medinan community and was among the first women to pledge allegiance to the Prophet. Her renown as "Khaṭībat al-Nisāʾ" demonstrates her rhetorical mastery and her ability to articulate the concerns of women before the Prophet, who praised her with the statement: "Have you seen a woman who asks about her religion so beautifully?" Her courage is reflected in the sacrifices of her family during the Battle of Uḥud and in her own participation in crucial events such as the Trench, Khaybar, Ḥudaybiyya, and the Pledge of al-Riḍwān. Reports of her efforts in the Battle of Yarmūk—assisting the wounded and encouraging retreating soldiers—underscore her resolve and agency.

Asmāʾ transmitted eighty-one hadiths, many of which appear in the Sunan collections of Abū Dāwūd, al-Tirmidhī, al-Nasāʾī, and Ibn Mājah, while al-Bukhārī includes her narrations in *al-Adab al-Mufrad*. Her involvement in the revelation context regarding the waiting period of divorced women situates her as an important figure in early legal history. Sources record her death in 69/688 during the reign of ʿAbd al-Malik b. Marwān, marking the end of a long life that extended from the prophetic era into the Umayyad period.

This study concludes that Asmāʾ bint Yazīd represents a remarkable model of female scholarly engagement, combining eloquence, intellectual depth, and historical agency within the early Islamic tradition.

Keywords: Asmāʾ bint Yazīd; Women Scholars; Hadith Transmission; Female Representation in Early Islam; Islamic Intellectual History.

المرأة والقيادة الصوفية: قراءة في الدور الروحي للالة زينب القاسمي ما بين(1852 -1905)

زهرة صوافي

دة. أستاذة محاضرة «أ» في التاريخ الحديث والمعاصر، قسم التاريخ وعلم الآثار، كلية العلوم الإنسانية، جامعة أحمد بن بلة 1، وهران، الجزائر، ***souafi240@gmail.com*** *□* ***0009-0000-2718-1399***

ملخص

تتناول هذه المداخلة شخصية لالة زينب القاسمي،(1850-1904) بوصفها واحدة من أبرز النساء الجزائريات اللاتي برزن خلال فترة الاحتلال الفرنسي للجزائر، من خلال إبراز دورها في تسيير الزاوية القاسمية بعد وفاة والدها الشيخ محمد بن أبي القاسم عام 1897. وتكتسب هذه الشخصية أهميتها من كونها لم تكتفِ بحضور رمزي داخل محيطها، بل اضطلعت بأدوار علمية ودينية واجتماعية جعلت منها فاعلة حقيقية في الحفاظ على استمرارية الزاوية ومكانتها داخل المجتمع المحلي. كما تُبرز هذه الدراسة كيف تحولت الزاوية في عهدها إلى فضاء للتعليم، وصون الهوية الروحية والثقافية، ومجال لمواجهة الضغوط التي فرضتها السياسات الاستعمارية الفرنسية.

وترتكز المداخلة على إشكالية أساسية مفادها: كيف استطاعت لالة زينب القاسمي، وهي امرأة، أن تؤدي دورًا قياديًا داخل الزاوية القاسمية، وأن تحافظ على رسالتها العلمية والصوفية في ظل ظرف استعماري بالغ التعقيد؟ وتتفرع عن هذه الإشكالية أسئلة أخرى تتعلق بطبيعة قيادتها، وحدود تأثيرها في محيطها الاجتماعي، والعوامل التي جعلت من تجربتها نموذجًا متميزًا للقيادة النسائية في المجتمع الجزائري التقليدي.

وللإجابة عن هذه الإشكالية، تعالج المداخلة جملة من النقاط، أهمها: الظروف السياسية والاجتماعية التي ظهرت فيها شخصية لالة زينب القاسمي، ومولدها ونشأتها العلمية، ودورها في تسيير الزاوية القاسمية، ثم ملامح قيادتها الروحية والعلمية، وأخيرًا أهمية تجربتها في إبراز مكانة المرأة بوصفها فاعلًا تاريخيًا داخل المؤسسة الصوفية الجزائرية.

تعتمد هذه الدراسة على المنهج التاريخي الوصفي مع قراءة تحليلية للوثائق والأرشيفات، وتستند المداخلة إلى مصادر ومراجع تاريخية متخصصة وأبحاث أكاديمية رصينة، منها كتابات لويس رين الذي تخصص في دراسة الطرق الصوفية وأعلامها في الجزائر، وشهادات الرحالة والمستشرقين مثل إيزابيل إيبرهارد.إضافة إلى مراسلات الإدارة العسكرية الفرنسية،كما شملت دراسات الباحث تقي الدين بوكعبر حول دور لالة زينب في المقاومة الثقافية ، و أعمال الباحث بلال كشيدة حول جهود المرأة الصوفية. بالإضافة إلى المصادر الأصلية التي تشمل وثائق المكتبة القاسمية،

وتخلص المداخلة إلى أن لالة زينب القاسمي لم تكن مجرد امرأة أو شخصية محلية، بل كانت نموذجًا للتحدي والصمود، إذ كانت من النساء القلائل اللاتي تقلدن زعامة الطريقة الصوفية الرحمانية، كما كان لها الفضل في حفظ المرجعية الإسلامية، وترسيخ المقاومة الثقافية في منطقة الهامل ببوسعادة، ودعم المقاومة الشعبية الوطنية الجزائرية ضد الاحتلال الفرنسي.

الكلمات المفتاحية: لالة زينب القاسيمي، المرأة، الجزائر، الاحتلال الفرنسي، الدين الإسلامي، الطرق الصوفية، الزاوية الرحمانية، المقاومة الثقافية.

KADIN VE SUFİ LİDERLİĞİ: LALLA ZEYNEB EL-KASİMİYE'NİN MANEVİ ROLÜ ÜZERİNE BİR OKUMA (1850–1904)

Özet

Bu çalışma, Fransız işgali döneminde Cezayir'in en önemli kadın figürlerinden biri olan Lalla Zeyneb el-Kasimiye'nin (1850–1904) tarihsel rolünü ele almaktadır. Özellikle 1897'de babası Şeyh Muhammed bin Ebi el-Kasım'ın vefatından sonra Kasimiye Zaviyesi'ni yönetmedeki başarısı vurgulanmaktadır. Lalla Zeyneb'in önemi, sadece sembolik bir figür olmanın ötesine geçerek bilimsel, dini ve sosyal roller üstlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır; bu özellikleri onu zaviyenin yerel toplumdaki itibarını ve sürekliliğini koruyan gerçek bir aktör haline getirmiştir. Çalışma, onun liderliğinde zaviyenin bir eğitim alanı, ruhani ve kültürel kimliğin korunma merkezi ve Fransız sömürge politikalarına karşı bir direnç alanı haline nasıl dönüştüğünü analiz etmektedir.

Araştırmanın temel sorunsalı şudur: Bir kadın olarak Lalla Zeyneb el-Kasimiye, geleneksel bir toplumda ve zorlu sömürge koşullarında Kasimiye Zaviyesi'nde nasıl liderlik yapabilmiş ve zaviyenin bilimsel ve tasavvufi misyonunu nasıl sürdürmüştür?. Bu sorunsalı yanıtlamak için çalışma; Lalla Zeyneb'in yetiştiği siyasi ve sosyal koşulları, bilimsel eğitimini ve manevi liderliğinin özelliklerini incelemektedir. Çalışmanın sonucunda, Lalla Zeyneb'in bir meydan okuma ve direniş modeli olduğu ortaya konmuştur. Rahmaniyye tarikatının liderliğini üstlenen nadir kadınlardan biri olarak, İslam referanslarını korumuş, el-Hamel bölgesinde kültürel direnişi kökleştirmiş ve Fransız işgaline karşı ulusal halk direnişini desteklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Lalla Zeyneb el-Kasimiye, Kadın, Cezayir, Fransız İşgali, İslam, Tasavvuf Tarikatları, Rahmaniyye Tarikatı, Kültürel Direniş.

WOMEN AND SUFI LEADERSHIP: A READING OF THE SPIRITUAL ROLE OF LALLA ZEYNEB AL-QASIMIYA (1850–1904)

Abstract

This intervention examines the figure of Lalla Zeyneb al-Qasimiya (1850-1904) as one of the most prominent Algerian women who emerged during the French occupation. It highlights her pivotal role in managing the Qasimiya Zawiya following the death of her father, Sheikh Muhammad bin Abi al-Qasim, in 1897. The significance of this figure stems from the fact that she did not settle for a merely symbolic presence; instead, she assumed profound scientific, religious, and social roles that made her a true agent in preserving the continuity and prestige of the Zawiya within the local community. Furthermore, this study demonstrates how the Zawiya, under her leadership, was transformed into a sanctuary for education, a bastion for spiritual and cultural identity, and an arena for confronting the systemic pressures imposed by French colonial policies.

The research is centered on a fundamental problematic: How was Lalla Zeyneb al-Qasimiya—as a woman—able to perform a leadership role within the Qasimiya Zawiya and maintain its scientific and Sufi mission amidst a highly complex colonial context?. To address this problematic, the intervention treats several key points: the political and social conditions under which Lalla Zeyneb emerged, her scientific upbringing, and the specific features of her spiritual leadership. The study concludes that Lalla Zeyneb was a quintessential model of challenge and resilience. She was one of the few women to assume the leadership of the Rahmaniyya Sufi order, credited with preserving Islamic references, entrenching cultural resistance in the el-Hamel region, and supporting the national popular resistance against French occupation.

Keywords: Lalla Zeyneb al-Qasimiya, Women, Algeria, French Occupation, Islam, Sufi Orders, Rahmaniyya Order, Cultural Resistance.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR MUALLİME VE MANEVÎ REHBER OLARAK ŞAHVER ÇELİKOĞLU

Sevim YILMAZ

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı,sevima@ogu.edu.tr , 0009-0004-7260-3123

Özet

Bu bildirinin amacı, Cumhuriyet döneminde kadınların dinî, ilmî ve tasavvufî eğitimine öncülük eden şahsiyetlerden biri olan Şahver Çelikoğlu'nun (1937-2018) literatüre ve irfanî geleneğe sunduğu katkıları değerlendirmektir. Çalışmanın temel problemi, geleneksel tasavvufî bilginin kurumsal yapıların dönüştüğü bir vasatta, bir kadın muallime tarafından nasıl yeniden üretildiği ve ilmî bir miras olarak gelecek nesillere nasıl aktarıldığıdır. Bu çerçevede Çelikoğlu'nun yalnızca bir müellif değil aynı zamanda Eskişehir'in dinî hayatında köklü izler bırakan, tasavvufî irfanı gündelik hayatın ahlâkî zeminine taşıyan bir rehber olduğu tezi işlenmektedir. Araştırma kapsamı, onun hayatının kronolojik bir dökümünden ziyade; tasavvuf anlayışı, eserleri ve bizzat yürüttüğü eğitim halkaları üzerinden şekillenen entelektüel katkısıyla sınırlandırılmıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup; Çelikoğlu'nun tasavvufî terbiye, ahlâk ve dinî eğitim etrafında şekillenen eserleri üzerinde metin analizi yapılmış, ayrıca hakkında yürütülen akademik çalışmalar ile sözlü tarih verileri birlikte sentezlenmiştir. Çalışmanın bulguları, Çelikoğlu'nun "hadis hafızlığı" ve "sistematik tefsir dersleri" gibi faaliyetlerle klasik medrese eğitimini tasavvufî edeple mezceden özgün bir pedagoji geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle nefs tezkiyesi, muhabbetullah ve güzel ahlâk gibi temalar üzerinden inşa ettiği Kur'ân ve sünnet eksenli referans çerçevesi, onun dinî eğitim ve tasavvuf anlayışının temel dayanağını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu bildiride, Şahver Çelikoğlu'nun modern dönemde tasavvufu sadece teorik bir bilgi olarak değil, kurucusu olduğu Malhatun Dostluk Çevre ve Kültür Derneği gibi sivil toplum kuruluşları ve yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla yaşayan bir "ilmî miras" olarak sunduğu ortaya konulmaktadır. Nihai olarak onun birikiminin, yakın dönem tasavvuf tarihi ve kadınların düşünce geleneğimizdeki yeri açısından müstesna ve örnek bir model teşkil ettiği ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şahver Çelikoğlu, Tasavvuf, Muallime, Din Eğitimi, Ahlâk.

SAHVER CELIKOGLU AS A MUALLIMA AND SPIRITUAL GUIDE IN THE REPUBLICAN ERA

Abstract

This paper examines the contributions of Shahver Celikoglu (1937–2018), one of the women who played a significant role in the religious, intellectual, and Tasawwuf-oriented education of women in the Republican era, to both the scholarly literature and the living tradition of spiritual guidance. It asks how traditional Tasawwuf knowledge was carried forward, reinterpreted, and transmitted to later generations by a female muallima at a time when institutional structures were undergoing major change. In this respect, the paper argues that Celikoglu should be seen not only as an author, but also as a guide who left a lasting mark on the religious life of Eskisehir and brought Tasawwuf-based wisdom into the moral fabric of everyday life. Rather than presenting a chronological biography, the study focuses on her intellectual contribution as reflected in her understanding of Tasawwuf, her writings, and the educational circles she personally led.

The study adopts a qualitative approach. It offers a textual analysis of Celikoglu's writings on moral and spiritual formation, ethics, and religious education, while also drawing on academic studies about her and available oral history testimonies. The findings suggest that Celikoglu developed a distinctive pedagogical style that brought together elements of classical madrasa learning and Tasawwuf-based adab through her teaching activities and study circles. Her Qur'an- and Sunnah-centered framework, shaped around themes such as *nefs tezkiyesi* (purification of the soul), *muhabbetullah* (love of God), and *husn al-khuluq* (good character), forms the core of her approach to religious and spiritual education.

In conclusion, this paper argues that Shahver Celikoglu presented Tasawwuf in the modern period not simply as a body of theoretical knowledge, but as a living intellectual and spiritual legacy transmitted through teaching, guidance, and the circles of learning she helped sustain. From this perspective, her legacy offers an important example for the recent history of Tasawwuf and for understanding women's place in the transmission of Islamic learning.

Keywords: Shahver Celikoglu, Tasawwuf, Muallima, Religious Education, Ethics.

AZERBAYCAN'LI FİLOLOG AİDA İMANGULİYEVA'NIN MODERN ARAP EDEBİYATI ÇALIŞMALARINDA YERİ VE İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNE KATKILARI

Aida BABUTCU

Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aidababutcu@erciyes.edu.tr ,0000-0001-9606-2086

Özet

Bu çalışma, Azerbaycan'lı filolog ve Arap edebiyatı araştırmacısı Aida İmanguliyeva'nın (1939–1992) modern Arap edebiyatı çalışmalarındaki yerini, geliştirdiği metodolojik yaklaşımı ve İslâm düşünce geleneğine sunduğu katkıları incelemeyi amaçlamaktadır. Azerbaycan'ın ilk doğubilimci kadın profesörü İmanguliyeva, özellikle mahcer (göç) edebiyatının önde gelen temsilcileri olan Emin er-Reyhânî, Cibran Halil Cibran, Mihail Nuayme ve Nasıb Arida üzerine yaptığı araştırmalarla modern Arap edebiyatını yalnızca estetik bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda derin bir düşünce ve medeniyet birikimini yansıtan bir saha olarak ele almıştır. Bu yönüyle onun çalışmaları, edebiyat ile düşünce tarihi arasında güçlü bir ilişki kurarak metinleri dinî, felsefî ve kültürel bağlamlarıyla birlikte değerlendiren bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

İmanguliyeva'nın ilmî faaliyetleri, Sovyet dönemi akademik ortamında Arap edebiyatına yönelik sınırlı ilginin ötesine geçmesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Bu dönemde dinî ve tasavvufî unsurların açık biçimde incelenmesi ideolojik açıdan sınırlandırılmışken, İmanguliyeva mahcer yazarlarının eserlerinde yer alan mistik ve hümanist unsurları ön plana çıkararak bu metinleri Batı transsendentalizmi ve Rus realizmi gibi akımlarla karşılaştırmalı bir metodolojiyle çözümlemesi onun araştırmalarına daha geniş, özgün bir kültürel ve insani perspektif kazandırmıştır. Bu yönüyle İmanguliyeva, modern Arap edebiyatında dinî ve manevi temaların sürekliliğini ve evrensel insanlık değerleriyle sentezini göstererek, İslâm düşüncesinin modern dönemdeki yansımalarını görünür kılmış ve zenginleştirmiştir.

Bu bildiride, İmanguliyeva'nın ilmî biyografisi ve entelektüel çevresi ele alındıktan sonra başlıca eserleri ve metodolojik yaklaşımı analiz edilecektir. Ardından onun Arap edebiyatı metinlerine yönelik yorumlarının, İslâm düşünce geleneğinin modern dönemdeki yansımalarını ortaya koyma bakımından taşıdığı imkânlar değerlendirilecektir. Böylece İmanguliyeva'nın, öncü bir kadın araştırmacı olarak, İslâm düşünce geleneğinin akademik düzlemde anlaşılmasına, yorumlanmasına ve multikultural bir perspektifle dünya akademisine sunulmasına katkısı kapsamlı bir biçimde ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aida İmanguliyeva, Modern Arap Edebiyatı, Mahcer Edebiyatı, İslâm Düşünce Geleneği.

THE PLACE OF THE AZERBAIJANI PHILOLOGIST AIDA IMANGULIYEVA IN MODERN ARABIC LITERARY STUDIES AND HER CONTRIBUTIONS TO THE ISLAMIC INTELLECTUAL TRADITION

Abstract

This study aims to examine the position of Aida Imanguliyeva (1939 - 1992), an Azerbaijani philologist and scholar of Arabic literature, within modern Arabic literary studies, with particular focus on her methodological contributions and her engagement with the Islamic intellectual tradition. As the first female professor of Oriental studies in Azerbaijan, Imanguliyeva approached modern Arabic literature not merely as an aesthetic domain but as a field reflecting a profound intellectual and civilizational heritage. Her scholarly works on leading representatives of Mahjar (émigré) literatüre - Amin al-Rihani, Kahlil Gibran, Mikhail Naimy, and Nasib Arida - demonstrate a holistic analytical framework that situates literary texts within their religious, philosophical, and cultural contexts, thereby establishing a strong link between literature and intellectual history.

Imanguliyeva's academic activity is particularly noteworthy within the context of the Soviet intellectual milieu, where engagement with religious and mystical elements was ideologically constrained. Despite these limitations, she foregrounded the mystical and humanistic dimensions of Mahjar literature and developed a comparative methodological approach by analyzing these texts alongside Western transcendentalism and Russian realism. This approach enabled her to construct a broader and more original interpretative framework grounded in cultural and humanistic perspectives. In this regard, Imanguliyeva highlighted both the continuity of spiritual and religious themes in modern Arabic literature and their synthesis with universal human values, thereby rendering visible and enriching the manifestations of Islamic thought in the modern era.

This paper first presents an overview of Imanguliyeva's academic biography and intellectual milieu, followed by an analysis of her principal works and methodological orientation. It then evaluates the extent to which her interpretations of Arabic literary texts illuminate the modern reflections of the Islamic intellectual tradition. Ultimately, the study seeks to demonstrate that, as a pioneering female scholar, Imanguliyeva made a significant contribution to the academic understanding, interpretation, and global dissemination of the Islamic intellectual heritage through a multicultural and comparative perspective.

Keywords: Aida Imanguliyeva, Modern Arabic Literature, Mahjar Literature, Islamic Intellectual Tradition.

SOKOTO HALİFELİĞİN'DE BİR İSLAM DÜŞÜNÜRÜ OLARAK NANA ASMA'U BİNT OSMAN FODİYO (Ö. 1793-1864): HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Mohamadou Aboubacar MAIGA

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversite, f.maiga85@gmail.com, 0000-0001-7586-2754

Özet

Bu araştırma, 19. yüzyılda Sokoto Halifeliğinin ilmi ve edebi atmosferine yön veren, Batı Afrika İslami düşüncesinin en önemli simalarından Şeyha Nana Asma'u bint Osman Fodiyo'nun (1793–1864) biyografisini ele almaktadır. Çalışma, Nana Asma'u'yu yalnızca tarihsel bir şahsiyet olarak değil; şer'i bilgiyi pedagojik tecrübeyle harmanlayan, edebi yaratıcılığı davet ve sosyal ıslah gayesiyle bütünleştiren özgün bir entelektüel aktör olarak konumlandırmaktadır. Araştırma; Nana Asma'u'nun hayat serüvenini ve düşünsel duraklarını takip ederek, kadınların ilmi ve ruhi yetkinliğini sağlamak amacıyla edebi eserlerini nasıl pedagojik birer araca dönüştürdüğünü çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, dini sabitelerle yerel gerçeklikleri sentezleyen bir eğitim modeli inşa etmesine rağmen, Arap eleştiri geleneğinde hak ettiği ilgiyi henüz görmemiş olan bu önemli kadın figürün iade-i itibarını hedeflemesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca araştırma, 19. yüzyıl Müslüman Afrika toplumlarında kadının konumuna dair kalıplaşmış yargıları sorgulayarak, ıslah hareketlerinde "alim kadın" profilinin merkezi rolünü gün yüzüne çıkarmaktadır. Çalışmanın sorunsalı; Nana Asma'u'nun Sokoto Halifeliği içerisinde nasıl bir kadın ilmi geleneği tesis ettiği ve projesini gerçekleştirmek için Arapça ile yerel dilleri nasıl işlevsel kıldığı üzerine odaklanmaktadır. Betimsel-analitik bir yöntem benimseyen araştırma; metin, otorite ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi anlamak için tarihsel ve kültürel yaklaşımlardan istifade etmektedir. Çalışma sonucunda; Nana Asma'u'nun Batı Afrika'da Arap dilinin yerleşmesinde ve kadın odaklı özgün bir eğitim projesinin inşasında kilit rol oynadığı saptanmıştır. Şairliği ve ilmi kişiliğiyle Nana Asma'u, estetik sınırları aşarak toplumsal dönüşüme hizmet eden vizyonuyla İslami düşünce ve Afrika-Arap edebiyatının en seçkin temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nana Asma'u, Sokoto Halifeliği, Afrika-Arap Edebiyatı, Kadın Eğitimi, Kadın Şairler.

NANA ASMA'U BINT USMAN FODİYO (D. 1793–1864) AS AN ISLAMIC THINKER IN THE SOKOTO CALIPHATE: HER LIFE AND LITERARY IDENTITY

Abstract

This research investigates the biography of Sheikha Nana Asma'u bint Usman fodiyo (1793–1864), a preeminent symbol of Islamic thought in West Africa and a formidable scholarly and literary figure within the 19th-century Sokoto Caliphate. Transcending a purely historical narrative, this study analyzes Nana Asma'u as an intellectual agent and reformist who synthesized legal scholarship with pedagogical practice, integrating literary creativity with missionary and social concerns. The study aims to construct a comprehensive portrait of her life and intellectual trajectory, examining how she utilized her literary output as a pedagogical tool for moral instruction and the epistemic and spiritual empowerment of women. The significance of this research lies in its effort to reclaim the legacy of a female African Islamic figure who has remained underrepresented in mainstream Arabic critical studies despite her profound contributions to an integrated educational model. Furthermore, the study challenges prevailing stereotypes regarding the status of women in 19th-century African Muslim societies by highlighting the pivotal presence of female scholars in reform movements. The research problem centers on how Nana Asma'u established a feminine scholarly tradition within the Sokoto Caliphate and the mechanisms through which she appropriated Arabic and local languages for her reformist project. Adopting a descriptive-analytical methodology, the study utilizes historical, textual, and cultural approaches to understand the dialectical relationship between text, authority, and society. The study concludes that Nana Asma'u represents a sophisticated model of the "reformist scholar" whose efforts were instrumental in consolidating the Arabic language in West Africa. Her poetry reveals a Sufi-ethical vision that transcends aesthetic dimensions to perform vital social and developmental functions, cementing her status among the icons of Islamic thought and Afro-Arabic literature.

Keywords: Nana Asma'u, Sokoto Caliphate, Afro-Arabic Literature, Female Education, Women's Poetry.

BİR İZ OLARAK YAZI: MEMLÛK DÖNEMİ SONLARINDA ÂİŞE EL-BÂÛNİYYE VE "EPİSTEMİK OTORİTE"NİN TEZAHÜRLERİ (BEDÎİYYÂT VE TASAVVUF ÜZERİNE BİR OKUMA)

Feras RİHAWİ

Dr. ÖĞR. GÖR., KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ. KAHRAMANMARAŞ, TÜRKİYE. E-POSTA: rihawifiras@gmail.com, feras.rihawi@istiklal.edu.tr, 0000-0002-7929-5715

Özet

Âişe bint Yûsuf el-Bâûniyye (ö. 922/1517), Memlûk döneminin sonlarında Arap-İslam kültür tarihinde istisnai bir fenomen ve kadının bilgi üretimine katkısı bağlamında bir dönüm noktasıdır. Dönemin kadın ilmi faaliyetlerine genellikle "sözlü rivayet" veya "sema icazetleri" kültürü hakimken, el-Bâûniyye kendine "telif ve tedvin"e dayalı farklı bir mecra seçerek geride zengin ve çeşitli bir yazılı külliyat bırakmıştır. Araştırmacılar, onun modern öncesi dönemde Arapça eser veren kadınlar arasında en velûd müellif olduğu görüşündedir.

Bu çalışma, el-Bâûniyye'nin "bilgi üretimini" incelemeyi ve arkasında bıraktığı "yazılı izin" mahiyetini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, yazarın yazma eylemini Şam ve Kahire ilim çevrelerinde nasıl saygın bir ilmi statü ve "epistemik otorite" aracına dönüştürdüğü sorunsalını ele almaktadır. Ayrıca, bu âlim kadının metinlerinde, fetva ve tedris icazetine sahip bir "fakih"in rasyonelliği ile tasavvuf yolunda ilerleyen bir "ârife"nin manevi inceliğini nasıl birleştirdiği sorusuna yanıt aramaktadır.

Çalışmada, "Bâûniyye Ailesi"nin ilmi bağlamını ve yazarın güçlü ilmi formasyonundaki rolünü inceleyen tarihsel yöntem ile eserlerinden seçilen örnekleri irdeleyen bütüncül (betimsel-analitik) bir yöntem izlenmiştir. Araştırma özellikle, el-Bâûniyye'nin belâgat ilimlerindeki ve bedî sanatlarındaki ustalığını ve döneminin usta şairleriyle boy ölçüşebilme yeteneğini gösteren "el-Fethu'l-Mubîn fî Medhi'l-Emîn" adlı meşhur eserine odaklanmaktadır. Buna paralel olarak, manevi tecrübesinin canlı bir kaydı niteliğindeki "Feyzu'l-Fadl ve Cem'u'ş-Şeml" adlı divanı incelenerek, ilahi aşk ve fena kavramlarını şer'i ölçülerin hassas dengesiyle ve estetik bir şiir diliyle nasıl ördüğü irdelenmiştir.

Çalışma, Âişe el-Bâûniyye'nin döneminin ilimlerini yansıtan bir yankıdan ibaret olmayıp, bilakis "bilgi üreten" bir özne olduğu sonucuna varmaktadır. Metinleri, "edebiyatın estetiği" ile "ilmin celalini" harmanlayan organik bir bütünlük arz etmektedir. Bu sentez, ona 10. hicri yüzyılın entelektüel ve manevi hayatını anlamada temel bir referans teşkil edecek yazılı bir fikir mirası bırakma meşruiyeti kazandırmış; böylece marjinalleştirilmiş klişelerden uzak, Müslüman kadının "ilmi liderliği" kavramına dair güçlü bir uygulama modeli sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Âişe el-Bâûniyye, Memlûk Entelektüel Tarihi, Bedîiyyât, Tasavvuf Edebiyatı, Epistemik Otorite.

WRITING AS A TRACE: ʿĀʾISHAH AL-BĀʿŪNIYYAH AND THE MANIFESTATIONS OF "EPISTEMIC AUTHORITY" IN THE LATE MAMLUK PERIOD (A READING IN BADĪʿIYYĀT AND SUFISM)

Abstract

ʿĀʾishah bint Yūsuf al-Bāʿūniyyah (d. 922 AH/1517 AD) represents an exceptional phenomenon in the history of Arab-Islamic culture during the late Mamluk period and a milestone in the context of women's contribution to knowledge production. While female scholarly activity in that era was predominantly characterized by "oral transmission" or "audition licenses" (samāʿ), al-Bāʿūniyyah carved out a distinct path based on "codification and authorship" (taʾlīf and tadvīn), leaving behind a rich and diverse textual corpus. Researchers consider her likely to be the most prolific female author in the Arabic language prior to the modern era.

This paper aims to study and analyze al-Bāʿūniyyah's "knowledge production" to address a central problematic concerning the nature of the "written trace" she left behind, and how she employed the act of writing as a tool to seize epistemic authority and a prestigious scholarly status in the intellectual circles of Damascus and Cairo. The study attempts to answer the question: How was this scholar able to combine in her texts the rationality of a "Jurist" (Faqīha)—licensed to issue fatwas and teach—with the refinement of a "Gnostic" (ʿĀrifa) traversing the path of Sufism?

The study adopts an integrative approach combining a historical reading of the "Bāʿūniyyah family" context and its role in the author's solid scientific formation, with a descriptive-analytical method to approach selected models of her work. The research focuses specifically on analyzing her famous work, "al-Fatḥ al-Mubīn fī Madḥ al-Amīn," as a linguistic document revealing her high mastery of rhetoric and the arts of Badīʿ, and her ability to rival the master poets of her time. In parallel, the study delves into her diwan, "Fayḍ al-Faḍl wa Jamʿ al-Shaml," which represents a vivid record of her spiritual experience, observing how she formulated concepts of divine love and annihilation (fanāʾ) in sweet poetic language, while remaining strictly disciplined by the balance of Sharia.

The study concludes with several results, most notably that ʿĀʾishah al-Bāʿūniyyah was a "producer of knowledge" par excellence, not merely an echo of the sciences of her time. Her texts reveal a unique organic overlap between the "beauty of literature" and the "majesty of science." This blend granted her the scholarly legitimacy to leave a written intellectual trace that remains a fundamental reference for understanding the intellectual

and spiritual life of the 10th Hijri century, thereby presenting an applied model of the concept of "scientific leadership" for Muslim women, far from the stereotypes of marginalization.

Keywords: ʿĀʾishah al-Bāʿūniyyah, Mamluk Intellectual History, Badīʿiyyāt, Sufi Literature, Epistemic Authority.

الكتابة بوصفها أثرًا: عائشة الباعونية وتجليات "السلطة المعرفية"

في أواخر العصر المملوكي (قراءة في البديعيات والتصوف)

الملخص

تُعدّ عائشة بنت يوسف الباعونية (ت 922هـ/1517م) ظاهرةً استثنائيةً في تاريخ الثقافة العربية والإسلامية أواخر العصر المملوكي، وعلامةً فارقةً في سياق مساهمة المرأة في صناعة المعرفة. فبينما غلب على النشاط العلمي النسوي في تلك الحقب طابع "الرواية الشفهية" أو الإجازات السماعية، اختطّت الباعونية لنفسها مسارًا مغايرًا يعتمد على "التدوين والتأليف"، تاركةً خلفها مدونةً نصيةً ثريةً ومتنوعة، يُرجّح الباحثون أنها النتاج المكتوب الأغزر لامرأة عربية قبل العصر الحديث.

تتوخى هذه الورقة البحثية دراسة "الإنتاج المعرفي للباعونية" وتحليله، لمعالجة إشكالية مركزية تتصل بطبيعة "الأثر المكتوب" الذي خلّفته، وكيفية توظيفها لفعل الكتابة أداةً لانتزاع سلطة معرفية ومكانة علمية مرموقة في حواضر دمشق والقاهرة. وتحاول الدراسة الإجابة عن سؤال: كيف استطاعت هذه العالمة أن تجمع في نصوصها بين رصانة "الفقيهة" المجازة بالفتوى والتدريس، وبين رقة "المرأة العارفة" السالكة في دروب التصوف؟

تعتمد الدراسة منهجًا تكامليًّا يجمع بين القراءة التاريخية لسياق "الأسرة الباعونية" ودورها في التكوين العلمي المتين للمؤلفة، والمنهج الوصفي التحليلي لمقاربة نماذج مختارة من أعمالها. يُركز البحث بصفة خاصة على تحليل كتابها الشهير "الفتح المبين في مدح الأمين"، بوصفه وثيقةً لغويةً تكشف عن تمكنها العالي من علوم البلاغة وفنون البديع، وقدرتها على مجاراة فحول الشعراء في عصرها. وبالموازاة، تغوص الدراسة في ديوانها "فيض الفضل وجمع الشمل"، الذي يُمثّل سجلًّا حيًّا لتجربتها الروحية، راصدةً كيف صاغت مفاهيم الحب الإلهي والفناء بلغة شعرية عذبة، منضبطةً في الوقت ذاته بميزان الشرع الدقيق.

وتخلص الدراسة إلى جملة من النتائج، أهمها أن عائشة الباعونية كانت "منتجةً للمعرفة" بامتياز؛ ولم تكن مجرد صدى لعلوم عصرها، وتكشف نصوصها عن تداخل عضوي فريد بين "جمال الأدب" و"جلال العلم". ويبرهن البحث أن هذا المزيج منحها شرعيةً علميةً مكنتها من ترك أثر فكري مكتوب، لا يزال يمثل مرجعًا أساسيًّا لفهم الحياة الفكرية والروحية في القرن العاشر الهجري، مقدمةً بذلك نموذجًا تطبيقيًّا لمفهوم "الريادة العلمية" للمرأة المسلمة، بعيدًا عن الصور النمطية للتهميش.

الكلمات المفتاحية: عائشة الباعونية، التاريخ الفكري المملوكي، البديعيات، الأدب الصوفي، السلطة المعرفية.

TÜRK SUFİLİĞİNDE BEKTAŞİLERİN KADIN PİRİ: KADINCIK ANA

Tolga Kaan DEĞİRMENCİ

Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tolgakaan.tb@gmail.com, 0000-0002-2888-195X

Özet

Türklerin İslamiyet öncesi dönemdeki toplum yapısında kadının yeri ve inanç sistemindeki konumu, cinsiyet farkı gözetmeksizin erkekle birlikte eşitlikçi bir düzlemde seyretmiştir. Bu kadim kültürel miras, Türklerin İslam'ı kabul süreciyle birlikte tasavvufi düşünce ve yorumlama biçimlerine de doğrudan yansımıştır. Bu yansımanın en somut ve kurumlaşmış örneklerinden biri, şüphesiz Bektaşilik geleneğidir. Bu çalışma, Türk Sufiliğinin en özgün damarlarından biri olan Bektaşilik içerisinde Kadıncık Ana adıyla efsaneleşmiş olan ve Hatun Ana, Fatma Bacı veya Kutlu Melek gibi farklı adlarla da anılan kadın ereni merkeze almıştır. Doğum tarihi başta olmak üzere hakkındaki tarihi bilgilerin oldukça yetersiz olduğu Kadıncık Ana'nın, Hacı Bektaş Veli'nin çağdaşı ve yoldaşı olduğu ve yaşadığı 13. Yüzyıl Anadolu'sunun manevi ikliminde bıraktığı iz ile ölümsüzleştiği anlaşılmaktadır. Bektaşi kültüründe kerametlerinden çokça söz edilen ve Hacı Bektaş Veli'ye olan bağlılığıyla kendisine güçlü bir kutsiyet atfedilen Kadıncık Ana hakkındaki hatıra, bugün resmi adı Hacıbektaş olan Nevşehir-Suluca Karahöyük'te bulunan ve Pir Evi olarak anılan tarihi kompleks yapının içerisindeki Kadıncık Ana Evi ile canlı tutulmaktadır. Gayba karışarak sır olduğu aktarılan Kadıncık Ana'nın adıyla bir türbenin Seyyid Battal Gazi Külliyesi içerisinde metfun bulunan Ayni Ana'ya ait olması ise zaman zaman kafa karışıklığına sebep olsa da, bu durumun, kendisine olan muhabbet ve hürmete bağlı olarak adının yaşatılma isteğiyle alakalı olduğu düşünülmektedir.

Bektaşiliğin temel felsefesi ve inanç dünyasını oluşturan temel ögelerin şekillenmesinde ve insan odaklı yaklaşımının tebarüz etmesinde yadsınamaz bir rolü olan Kadıncık Ana, Hacı Bektaş Veli'nin yanı başında boy gösteren bir figürdür. O, tarihi şahsiyetinin yanı sıra menkıbevi şahsiyetiyle de öne çıkmakta, Anadolu ve Balkan coğrafyasının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde hem dini-tasavvufi hem de siyasi-içtimai bir öncü oluşuyla göze çarpmaktadır. Tarihi kimliği hakkında birden fazla görüş olan ve hakkındaki kayıtların oldukça kısıtlı olduğu Kadıncık Ana, her halükarda Bektaşiliğin kadın piri ve kendisinden sonraki kadın erenlerin de manevi öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Bektaşilik içerisinde Ana Bacı kurumunun teşekkül etmesi ve Bacıyan-ı Rum teşkilatının faaliyetlerindeki ruhani rehberliğiyle adından söz ettirmektedir. Bu doğrultuda, elinizdeki çalışma, Bektaşi kültüründeki "aslanın dişisi de aslandır" düsturunun ete kemiğe bürünmüş hali olan Kadıncık Ana'yı, hakkındaki tarihi ve menkıbevi bilgilerin meczedilmesi ve hem dini-tasavvufi alanda hem de siyasi-içtimai alanda oynadığı kilit rolün irdelenmesi şeklinde bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamıştır. Dolayısıyla

çalışmanın kapsamı da doğrudan doğruya Kadıncık Ana figürüyle sınırlandırılmış ve şahsiyetin çeşitli yönlerden incelenmesi suretiyle derinlikli bir portre elde edilmesi hedeflenmiştir.

Bektaşi tarikatının inceliklerinin adeta bir tamamlayıcısı olarak tebellür eden ve hakkındaki menkıbelerle destanlaşan Kadıncık Ana'yı merceğe alan bu çalışma, günümüze kadar ulaşan manevi mirası üzerinden onu analiz etme ve hakkındaki dağınık bilgileri bir araya getirerek tarihi serencam içerisindeki izini sürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, nitel yöntem ve şahıs üzerinde derinleşme tekniğini benimsemiştir. Elde edilen verilerin işlenmesi ve sentezlenen bilgilerin çözümlenmesi ile Kadıncık Ana'nın, Türk Sufiliğinin eşitlikçi, kapsayıcı ve kadını merkeze alan ruhunun yaşayan bir simgesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Onun, ayrıca, Bektaşi geleneğinde bir "ana" figüründen öte, tarikatın adap ve erkânını muhafaza eden ve manevi silsilede merkezî bir konumda bulunan "Kadın Pir" olduğu görülmüş; hem Hacı Bektaş Veli sonrası yolun sürdürülmesinde hem de tüm coğrafyadaki kadın faaliyetlerinde kurucu-öncü bir role sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Bektaşilik, Kadın, Pir, Kadıncık Ana.

THE SAINTESS OF THE BEKTASHIS IN TURKISH SUFISM: KADINCIK ANA

Abstract

In the pre-Islamic social structure of the Turks, the place of women and their position in the belief system were on an egalitarian plane, alongside men, regardless of gender. This ancient cultural heritage was directly reflected in Sufi thought and interpretation during the Turks' acceptance of Islam. One of the most concrete and institutionalized examples of this reflection is undoubtedly the Bektashi tradition. This study focuses on the saintess known as Kadıncık Ana, also referred to by different names such as Hatun Ana, Fatma Bacı, or Kutlu Melek, who has become legendary within the Bektashi order, one of the most unique branches of Turkish Sufism. While historical information about Kadıncık Ana, particularly her birth date, is quite scarce, it is understood that she was a contemporary and companion of Hacı Bektaş Veli and that she became immortal through the mark she left on the spiritual climate of 13th-century Anatolia. In Bektashi culture, the memory of Kadıncık Ana, whose miracles are frequently mentioned and who is attributed with a strong sanctity due to her devotion to Hacı Bektaş Veli, is kept alive today in the Kadıncık Ana House, located within the historical complex known as Pir Evi in Nevşehir-Suluca Karahöyük, which is officially called Hacıbektaş. Although it is said that Kadıncık Ana disappeared into the unknown, the fact that a tomb bearing her name is sometimes mistakenly attributed to Ayni Ana, who is buried within the Seyyid Battal Gazi Complex, is thought to be related to the desire to keep her name alive out of love and respect for her.

Kadıncık Ana, who played an undeniable role in shaping the fundamental philosophy and belief system of Bektashism and in highlighting its human-centered approach, is a figure who appeared alongside Hacı Bektaş Veli. She stands out not only for her historical personality but also for her legendary character, and is notable for being a pioneer in the Turkification and Islamization process of Anatolia and the Balkans, both religiously and mystically, and politically and socially. While there are multiple opinions about her historical identity and records about her are quite limited, Kadıncık Ana is, in any case, the female spiritual leader of Bektashism and the spiritual pioneer of the saintesses who followed her. She is mentioned for her role in the formation of the Ana Bacı institution within Bektashism and her spiritual guidance in the activities of the Bacıyan-ı Rum organization. Accordingly, this study aims to examine Kadıncık Ana, the embodiment of the Bektashi principle that "a female lion is also a lion", within a holistic framework by blending historical and legendary information about her and exploring the key role she played in both religious and mystical spheres, as well as in political and social contexts. Therefore, the scope of the study is directly limited to the figure of Kadıncık Ana, and the goal is to obtain an in-depth portrait by examining her from various perspectives.

This study, focusing on Kadıncık Ana, who emerged as a complement to the subtleties of the Bektashi order and whose story has become legendary, attempts to analyze her through her enduring spiritual legacy and trace her historical trajectory by piecing together scattered information about her. In this context, it adopts a qualitative method and an in-depth analysis of the individual. Through the processing of the obtained data and the analysis of the synthesized information, it is concluded that Kadıncık Ana is a living symbol of the egalitarian, inclusive, and woman-centered spirit of Turkish Sufism. Furthermore, it is seen that she is more than just a "mother" figure in the Bektashi tradition; she is a "Female Pir" who preserves the customs and rituals of the order and holds a central position in the spiritual lineage; she is understood to have played a founding and pioneering role both in the continuation of the path after Hacı Bektaş Veli and in women's activities throughout the region.

Keywords: Sufism, Bektashism, Woman, Pīr, Kadıncık Ana.

MODERN DÖNEMDE TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRASIN TAHKİKİNDE BİR ÖMÜR: SEKÎNE EŞ-ŞİHÂBÎ ÖRNEĞİ

Abdurrahman KURT

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdurrahmankurt24@hotmail.com, 0000-0002-0670-0038

Rabia KURT

Dr., rabia_yanar@hotmail.com, 0000-0003-4123-9029

Özet

İslâm kültür ve medeniyet tarihi, farklı dönem ve coğrafyalarda ilmî, edebî ve fikrî alanlarda iz bırakmış pek çok kadın şahsiyetin varlığına tanıklık etmiştir. Söz konusu şahsiyetler tefsir, hadis, fıkıh, târih, dil, edebiyat gibi çok geniş bir sahada yürüttükleri faaliyet ve hizmetlerle İslâm mirasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu isimlerden biri de modern dönem Suriye'sinde yetişmiş, edebiyat, araştırma, tahkik gibi alanlardaki çalışmaları ve uzmanlığıyla temayüz eden Sekîne eş-Şihâbî'dir (ö. 14 Temmuz 2006). Suriye'nin Halep şehrine bağlı el-Bâb kasabasında doğan Sekîne, küçük yaşta babasını kaybetmesi ve içinde bulunduğu maddî yetersizlikler sebebiyle resmî kurumlarda eğitim almaktan mahrum kalmıştır. Ancak bahsi geçen olumsuz durum ve şartlar onun ilme yönelik güçlü arzusunu sekteye uğratmamış, aksine aile fertlerinin destek ve teşvikleriyle kendi kendine okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Bu gayretlerinin bir neticesi olarak da dışarıdan katıldığı sınavlarda başarı göstererek diploma almaya hak kazanmıştır. Ailesiyle birlikte Şam'a taşınmasının ardından, Şam Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolmuş ve buradan mezun olmuştur. Mezuniyetin ardından Şam'daki çeşitli liselerde öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulunmuş, ayrıca bu süre zarfında Lübnan'da yayımlanan "el-Edîb" adlı dergide farklı konularda makaleler kaleme almak suretiyle ilmî ve edebî faaliyetlerini sürdürmüştür. Daha sonra Dımaşk Arap Dil Kurumu'nda (*Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye*) üyelik ve genel sekreterlik görevini yürütmüş olan hocası Şükrî Faysal'ın davetiyle tahkik çalışmalarına yönelmesi, onun ilmî faaliyetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Tahkik sahasındaki yetkinliği ve katkıları kendisine ilmî çevrelerde saygın bir konum ve haklı bir şöhret kazandırmıştır. Nitekim bu alandaki en önemli hizmetlerinden biri, büyük bir ilgi duyduğu İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dımaşk* adlı geniş hacimli eserini tahkik ederek ilim dünyasına kazandırması olmuştur. Araştırmacı ruhu, ilmî disiplini ve tahkikteki titizliğinin yanı sıra dînî vecibelere olan bağlılığı yönüyle muasırları tarafından övgüyle anılan Sekîne, evlenmeyip hayatını bütünüyle ilme adamış ender şahsiyetlerdendir. Bu çalışma, Sekîne eş-Şihâbî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve tahkik alanındaki katkıları üzerinden kadınların kültürel ve ilmî üretkenliğinin İslâm kültür ve medeniyetinin gelişimindeki rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sekîne eş-Şihâbî, İlim, Kültür, Telif, Tahkik.

A LIFETIME DEDICATED TO THE CRITICAL EDITING OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE MODERN ERA: THE CASE OF SAKĪNA AL-SHIHĀBĪ

Abstract

The history of Islamic culture and civilization has witnessed the presence of numerous female figures who have left their mark across various periods and regions in scholarly, literary, and intellectual fields.The aforementioned scholars have made significant contributions to the Islamic heritage through their scholarly activities and services across a wide range of disciplines, including Qur'anic exegesis (tafsīr), hadith studies, Islamic jurisprudence (fiqh), history, linguistics, and literature. One of these figures is Sakīna al-Shihābī (d. 14 July 2006), who was raised in modern Syria and distinguished herself through her scholarly contributions and expertise in fields such as literature, research, and critical editing (taḥqīq). Born in the town of al-Bāb, in Aleppo, Syria, Sakīna al-Shihābī was deprived of formal education due to the early loss of her father and the financial hardships she faced. However, these adverse circumstances did not impede her strong desire for learning; on the contrary, with the support and encouragement of her family members, she taught herself to read and write. As a result of these efforts, she successfully passed external examinations and earned the right to receive her formal diploma. Following her relocation to Damascus with her family, she enrolled in the Department of Arabic Language and Literature at the University of Damascus, from which she subsequently graduated. Following her graduation, she worked as a teacher and administrator in various high schools in Damascus; during this period, she also sustained her scholarly and literary activities by contributing articles on diverse subjects in the journal *al-Adīb*, which was issued in Lebanon. A turning point in her scholarly activities occurred when she turned her focus to critical editing (taḥqīq) upon the invitation of her mentor, Shukrī Faysal, who served as a member and General Secretary of the Arab Academy of Damascus (*Majma'al-Lughat al-'Arabiyya*). Her competence and contributions in the field of critical editing (taḥqīq) earned her a respected position and well-deserved recognition within scholarly circles. Indeed, one of her most significant contributions in this field was the critical edition of Ibn Asākir's extensive work *Tarīkh Madīnat Dimashq* (The History of Damascus), a text to which she had a deep scholarly affinity, thereby making it accessible to the academic community. Renowned by her contemporaries not only for her inquisitive spirit, scholarly discipline, and meticulousness in critical editing (taḥqīq), but also for her steadfast devotion to religious duties, Sakīna al-Shihābī was among the rare figures who remained unmarried, dedicating her life entirely to scholarship. This study aims to reveal the pivotal role of women's cultural and scholarly productivity in the development of Islamic culture and civilization, through an examination of Sakīna al-Shihābī's life, scholarly persona, and contributions to the field of critical editing (taḥqīq).

Keywords: Sakīna al-Shihābī, Scholarship, Culture, Authorship, Critical Editing (Taḥqīq).

BİBİ HANIM'IN MİMARİ HİMAYESİ: KÜLLİYE İNŞASI ÜZERİNDEN BİR DEVLET HATUNU PORTRESİ

Fadime ÖZLER KAYA

Dr. Öğretim Üyesi, İlahiyat Fakültesi/Erciyes Üniversitesi, fozler@erciyes.edu.tr, 0000-0002-9241-9874

Özet

Timurlu İmparatorluğu'nun toplum yapısında ve kültür dünyasında kadınlar, yalnızca hânedan bağlarıyla sınırlı kalmamış; yönetim, ekonomi ve diplomasi alanlarında belirleyici kişiler olarak varlık göstermişlerdir. Bu kadın figürlerinin başında, Emir Timur'un "Büyük Hanım" unvanına sahip eşi Bibi Hanım (d. 1341- ö. 1408). Cengiz Han soyundan gelmesi sebebiyle Timur'un hânedan meşruiyetinin temel kaynağı olan Bibi Hanım, bu temsilî gücünü inşa ettirdiği anıt yapılarla somutlaştırmıştır. Bu çalışmada, Bibi Hanım'ın Semerkant merkezli mimarlık etkinliklerini ve bu işlerin Türk-İslam devlet geleneğinde kadının yönetim düzeneğindeki etkisini nasıl ortaya koyduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Türk devlet geleneğindeki güçlü "Hatun" kişiliğinin bir devamı niteliğindeki Bibi Hanım, mülk edinme ve vakıf kurma yetkilerini kullanarak döneminin en görkemli yapılarından biri olan Bibi Hanım Camii ve Külliyesi'ni inşa ettirmiştir. Söz konusu mimarlık hâmiliği, salt bir imar işi olmanın ötesinde, kadının kamu alanındaki yetkisini ve devletin dinî-toplum yapısındaki temsilindeki ağırlığını gösteren bir "yumuşak güç" biçimidir. Dönemin tarih yazımları, vakfiyeler ve günümüze ulaşan yapı verileri ışığında yapılan bu çözümleme; Bibi Hanım'ın inşa ettirdiği yapıların hânedan saygınlığına katkısını, devletin görünen kimliğinin oluşumundaki rolünü ve Türk kadınlarının yönetim üzerindeki dolaylı ancak sarsılmaz etkisini ortaya koymaktadır. Mimarlık hâmiliği üzerinden biçimlenen bu yetki, kadının toplum belleğinde yer edinmesini sağladığı gibi, devletin en kritik karar mekanizmalarında söz sahibi olmasının da yolunu açmıştır. Bibi Hanım'ın saraydaki konumu ve yürüttüğü imar işleri, Timur sonrası dönemlerde de sürecek olan "kadın hâmiliği" geleneğinin en güçlü öncüsüdür. Sonuç olarak çalışma; Bibi Hanım örneği üzerinden, Türk kadınının mimariyi yönetimle ilgili bir iletişim ve meşruiyet aracı olarak nasıl kullandığını, bu durumun Türk devletlerindeki tarihî sürekliliğini ve kadınların yönetim süreçlerindeki etkin rollerini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bibi Hanım, Mimarlık Hâmiliği, Sanat, Semerkant, Timurlu Kadını.

THE ARCHITECTURAL PATRONAGE OF BIBI-KHANYM: A PORTRAIT OF A ROYAL WOMAN THROUGH THE CONSTRUCTION OF A KULLIYE

Abstract

Women in the social structure and cultural world of the Timurid Empire were not limited solely by royal connections; rather they asserted their presence as influential actors in government, economics and diplomacy. Foremost among these female figures is Bibi Khanym (b. 1341-d. 1408), the wife of Emir Timur, who held the title of "Grand Lady". Bibi Khanym was the principal source of Timur's royal legitimacy because of her descent from Genghis Khan, and she embodied this authority through the monumental structures she commissioned. This study aims to analyze Bibi Khanym's Samarkand-centered architectural activities and how women exerted their influence within the government mechanism in the Turkish-Islamic state tradition. Bibi Khanym, the successor to the powerful "Khatun" in the Turkish state tradition, patronized Bibi Khanym Mosque and Külliye, one of the most magnificent structures of the period, through her powers of acquiring property and establishing foundations. The mentioned architectural patronage is not solely a matter of construction ; it is rather a form of "soft power" that reveals the authority of women in the public realm and their predominance in representation within the religious-social structure of the state. This analysis, which has been performed under the light of the period writings, endowments, and the structure data that exist today, reveals the contribution of the structures that Bibi Khanym commissioned to the prestige of the dynasty, her part in the apparent identity of the state, and the indirect but steady influence of Turkish women on government. This authority, which was formed through architectural patronage, ensured that women gained ground in society's mind and also gave them a voice in the most critical decision-making mechanisms. Bibi Khanym's position in the court and the construction work she commissioned is the most powerful pioneer of the "women patronage" tradition, which would continue in the periods after Timur. Consequently, this study examines how Turkish women employed architecture as a means of communication with the government and a tool of legitimacy, the historical continuity of this phenomenon in Turkish states, and the active roles of women in governance processes through Bibi Khanym example.

Keywords: Bibi Khanym, Architectural Patronage, Art, Samarkand, Timurid Women

ANADOLU SELÇUKLU TOPLUMUNDA ÖNCÜ BİR KADIN: BÂCIYAN-I RÛM'UN MİMARI FATMA BACI

Rukiye ÇELEBİ

Arş. Gör. Dr., İlahiyat Fakültesi/Ahi Evran Üniversitesi, rukiyeclp@gmail.com, 0000-0002-7553-3624

Özet

Bu bildiri, XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu dünyasında ortaya çıkan ve dünya tarihindeki ilk kadın sivil toplum örgütlenmesi olarak kabul edilen bacıyân-ı Rûm teşkilatının kurucu lideri Fatma Bacı'yı ele almaktadır. Ünlü mutasavvıf Evhadüddîn Kirmânî'nin kızı olması dolayısıyla köklü bir ilim geleneği içerisinde yetişen Fatma Bacı 1213 yılından sonra dünyaya gelmiş ve Anadolu'nun Türkleşme, İslamlaşma ve toplumsal inşa sürecinde kadınların ekonomik, sosyal ve askerî alanlarda aktif birer özne haline gelmesini sağlamıştır. Çalışmanın temel amacı, Fatma Bacı'nın biyografik arka planı ışığında bacıyân-ı Rûm teşkilatı üzerindeki kurucu ve entelektüel rolünün incelenmesidir. Araştırmada Fatma Bacı'nın ilmî faaliyetleri, kadın fütüvveti üzerine temellendirdiği entelektüel katkıları ve söz konusu yapının Orta Çağ Anadolu toplumundaki üretim, eğitim ve savunma mekanizmalarına sağladığı katkılar ortaya konulmuştur. Bacıyân-ı Rûm, kadınlara el sanatlarını, özellikle de dokumacılık, kürkçülük ve debbağlık gibi zanaatları öğreterek onların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına öncülük etmiştir. Teşkilatın hizmet alanları sadece iktisadî hayatla sınırlı kalmamış; Türk kadınlarının İslam öncesinden gelen binicilik ve atıcılık becerileri, İslamî dönemde fütüvvet ruhuyla birleşerek askeri bir boyuta taşınmıştır. Bu bağlamda, 1243 yılındaki Moğol kuşatması sırasında bacı örgütü mensuplarının sergilediği fiili direniş, teşkilatın siyasî ve askerî gücünü kanıtlayan en somut örnektir. Sonuç olarak yazılı eserden ziyade kurumsallaşmış bir toplumsal sistemi miras bırakan Fatma Bacı, Anadolu ilim geleneği içerisinde kadınların eğitim almasını, meslekî uzmanlık kazanmasını ve toplumsal kriz anlarında kolektif bir bilinçle hareket etmesini sağlamıştır. Bildiri kapsamında ulaşılan bulgular, bacıyân-ı Rûm modelinin dönemin sosyo-kültürel hayatını dönüştüren dinamik bir yapı olduğunu ve modern sivil toplum disiplinleri için köklü bir ilham kaynağı teşkil ettiğini doğrulamaktadır. Bu bağlamda Fatma Bacı, kadının toplumsal rolünü hane içinden kamusal alana taşıyan bir lider olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Bacı, Bacıyân-ı Rûm, Ahî teşkilatı.

A PIONEERING WOMAN IN ANATOLIAN SELJUK SOCIETY: FATMA BACI, THE ARCHITECT OF BACIYÂN-I RUM

Abstract

This paper examines Fatma Bacı, the founding leader of the bacıyân-ı Rūm organization, which emerged in the thirteenth-century Anatolian Seljuk world and is regarded as one of the earliest examples of women's civil organization in world history. As the daughter of the renowned Sufi master Evhadüddîn Kirmânî, Fatma Bacı was raised within a well-established intellectual and scholarly tradition. Born sometime after 1213, she played a significant role in enabling women to become active agents in the economic, social, and military spheres during the processes of the Turkification, Islamization, and social formation of Anatolia. The primary aim of this study is to examine Fatma Bacı's founding and intellectual role in the bacıyân-ı Rūm organization in light of her biographical background. The study explores her scholarly activities, her intellectual contributions based on the concept of women's futuwwa, and the role of this organization in the mechanisms of production, education, and defense in medieval Anatolian society. The bacıyân-ı Rūm contributed to women's economic independence by providing them with vocational training in handicrafts, particularly weaving, furriery, and leatherworking. The activities of the organization were not confined to economic life. The equestrian and archery skills of Turkish women, inherited from the pre-Islamic period, acquired a military dimension in the Islamic era through their integration with the spirit and ideals of futuwwa. In this context, the active resistance reportedly demonstrated by members of the Bacı organization during the Mongol siege of 1243 constitutes one of the most significant examples illustrating the organization's political and military capacity. Rather than leaving behind a written corpus, Fatma Bacı bequeathed an institutionalized social system. Within the intellectual tradition of Anatolia, she contributed to women's access to education, the acquisition of professional expertise, and the development of a collective consciousness capable of responding to periods of social crisis. The findings of this paper suggest that the bacıyân-ı Rūm model constituted a dynamic structure that transformed the socio-cultural life of its period and continues to offer a significant historical source of inspiration for modern conceptions of civil society. In this respect, Fatma Bacı emerges as a prominent leader who helped extend women's social roles beyond the domestic sphere into the public domain.

Keywords : Fatma Bacı, Bacıyân-ı Rūm, Ahi organisation.

HALİFE KARŞISINDA GERÇEKLERİ SÖYLEMEKTEN KORKMAYAN CESUR BİR KADIN: ERVA bint el-HARİS

Havva Esma AKIŞ

Doktor, esma_akis@hotmail.com, 0000-0002-3495-4211

Özet

İslam düşünce geleneği, Müslümanların merkeze Kuran ve sünneti alarak, akıl ve tecrübenin de dâhil olduğu, dünyevî ve uhrevî tüm konulara dair sistematik bir şekilde ortaya koydukları yorumlar olarak tanımlanabilir. Bu tanıma ek olarak İslam düşüncesinin eylem, ahlak ve inanç boyutlarını şekillendiren bazı özellikleri olduğu söylenebilir. Bunlardan biri de toplumsal ve sosyal hayattaki adalet kavramıdır. Biz de bu tebliğimizde Erva bint el-Haris'in İslam tarihi kaynaklarında öne çıkan bu özelliği nedeni ile ele almak istedik. Onu tabakât ve siyer kaynaklarında meşhur eden rivayet "adalet" kavramına bakışı açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu haberlerde, bir kadın olarak dönemin güçlü halifesi Muaviye b. Ebu Süfyan ve devlet ricali karşısında, korkusuzca halifelik hakkındaki düşüncesini cesurca anlatan bir duruş sergilenmektedir.

İslam düşünce ekollerinde hilafet konusundaki tartışmalar önemli yer tutmaktadır. İslam Tarihi boyunca–özellikle Muaviye'nin halifeliği- farklı tartışmalara sebep olmuştur. Erva b. el-Haris de halife Muaviye karşısında hilafeti adil olmayan bir şekilde ele geçirdiği şeklindeki görüşünü kokmadan savunmasının anlatıldığı haberler sebebiyle bu tebliğde ele alınmaktadır.

Bu çalışmada kaynaklar taranarak Erva bint el-Haris hakkındaki rivayetler araştırılmıştır. Hz. Peygamber'in amcası Haris b. Abdülmüttalib'in kızı olan Erva'nın yaşamına dair detaylı bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır. Babası Haris'in miladi 577'den önce vefat ettiği kabul edilirse bu tarihlerden önce doğmuş olduğu düşünülmektedir. Muaviye'nin hilafetine kadar yaşamış olan Erva'nın İslami kaynaklara yansıyan, bizim de bu çalışmada ele aldığımız haberi halife Muaviye ile olan tartışmasıdır. Kaynaklarda Erva'nın halife ve yanında bulunan üst düzey devlet ricali karşısındaki konuşmaları, hilafet konusunda inandığı doğruları –üslubu biraz sert olsa da- söylemekten çekinmediğini göstermektedir. Erva, cesareti ile İslam düşünce dünyasında doğrudan olmasa da o dönemde bir kadının güçlü bir yönetim karşısında dahi doğruyu savunabildiğini ortaya koyarak, İslam düşünce geleneğinde iz bırakmış bir kadın sahabîdir.

Anahtar Kelimeler: Erva bint. el_haris, halifelik, adalet

A COUROGEOUS WOMAN WHO WAS NOT AFRAİD TO SPEAK THE TRUTH TO THE CALIPH: ARWA bint al-HARITH

Abstract

The tradition of Islamic thought may be defined as the systematic interpretations put forward by Muslims on all worldly and otherworldly matters, centering the Qur'an and the Sunnah while also incorporating reason and experience. In addition to this definition, it can be said that Islamic thought possesses certain characteristics that shape the dimensions of action, morality, and belief. One of these is the concept of justice in social and communal life. In this paper, we have chosen to examine Arwa bint al-Harith due to this prominent characteristic attributed to her in the sources of Islamic history. The report that made her well known in *ṭabaqāt* and *siyar* literature is particularly noteworthy in terms of her perspective on the concept of justice. In these accounts, she is portrayed as a woman who, in the presence of the powerful caliph Muʿāwiya b. Abī Sufyān and the leading figures of the state, fearlessly and courageously articulated her views on the caliphate.

Debates concerning the caliphate occupy a significant place within the schools of Islamic thought. Throughout Islamic history—particularly during the caliphate of Muʿāwiya—these debates have given rise to various controversies. Arwa bint al-Harith is discussed in this study due to reports describing how she boldly defended her view, without hesitation, that Muʿāwiya had assumed the caliphate in an unjust manner.

In this study, relevant sources have been surveyed and the reports concerning Arwa bint al-Harith have been examined. Detailed information about the life of Arwa, the daughter of al-Ḥārith b. ʿAbd al-Muṭṭalib, the uncle of the Prophet, is not available in the sources. If it is accepted that her father died before 577 CE, it may be inferred that she was born prior to that date. Arwa, who is understood to have lived until the caliphate of Muʿāwiya, is reflected in Islamic sources primarily through the account—also examined in this study—of her debate with the caliph. Her statements before the caliph and the high-ranking state officials present demonstrate that she did not refrain from expressing what she believed to be true regarding the caliphate, even if her tone was somewhat severe. Although not directly prominent, Arwa, through her courage, emerges as a female Companion who left a mark on the tradition of Islamic thought by demonstrating that even in her time, a woman could defend the truth in the face of a powerful authority.

Keywords : Arwa bint al-Harith,Caliphate, Justice

SİYER BİLGİSİNİN AKTARIMINDA KADIN RİVAYET OTORİTELERİ: HZ. ÂİŞE ÖRNEĞİ

İbrahim Halil GÜMÜŞTEKİN

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ibrahimgumustekin@uludag.edu.tr
0000-0003-4529-4164

Özet

İslam ilim geleneğinin teşekkül sürecinde kadınların ilmî faaliyetleri çoğu zaman sınırlı bir çerçevede ele alınmış, özellikle siyer bilgisinin oluşumu ve aktarımındaki katkıları yeterince incelenmemiştir. Halbuki erken dönem rivayet literatürü dikkatle değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in hayatına dair pek çok bilginin kadın sahabiler vasıtasıyla sonraki nesillere ulaştırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Hz. Âişe bint Ebî Bekir, rivayet ettiği haberlerin çokluğu ve ilmî otoritesi sebebiyle siyer bilgisinin aktarımında öne çıkan isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Nübüvvet evinde uzun süre bulunması ve Hz. Peygamber'in hayatına yakından şahit olması, onun rivayetlerinin kapsamını ve değerini artırmıştır.

Bu çalışma, Hz. Âişe'nin rivayetleri üzerinden erken dönem İslam tarihinde kadın ravilerin siyer bilgisinin aktarımındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada tarihsel ve metin merkezli bir yöntem benimsenmiş; hadis, siyer ve tabakat literatüründe yer alan rivayetler karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Bu kapsamda özellikle Urve b. Zübeyr, el-Kāsım b. Muhammed b. Ebî Bekir, Amre bint Abdurrahman ve el-Esved b. Yezîd gibi raviler aracılığıyla nakledilen rivayetler dikkate alınarak Hz. Âişe'nin ilmî çevresi ve rivayet geleneği değerlendirilmiştir.

İncelenen rivayetler, Hz. Âişe'nin siyer bilgisinin aktarımında geniş bir malzeme sunduğunu göstermektedir. Vahyin başlangıcı, İslam davetinin ilk yılları, hicret süreci, bazı gazveler ve Hz. Peygamber'in hane hayatına dair ayrıntılı bilgiler büyük ölçüde onun rivayetleri sayesinde sonraki nesillere ulaşmıştır. Bu rivayetlerin önemli bir kısmı talebeleri vasıtasıyla erken dönem siyer ve hadis literatürüne intikal etmiştir.

Sonuç olarak Hz. Âişe'nin rivayetleri, Hz. Peygamber'in hayatına dair tarihsel bilginin şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Onun aktardığı bilgiler, siyer anlatısının birçok yönünün daha açık biçimde anlaşılmasına katkı sağlamış; böylece erken dönem İslam ilim geleneğinde kadın ravilerin ilmî mirası daha görünür hâle gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hz. Âişe, Kadın Raviler, Rivayet Geleneği

FEMALE AUTHORITIES OF NARRATION IN THE TRANSMISSION OF SIYAH KNOWLEDGE: THE CASE OF 'A'ISHA

Abstract

In the formation process of the Islamic scholarly tradition, the intellectual activities of women have often been addressed within a limited framework, and their contributions, particularly to the emergence and transmission of *Siyah* (Prophetic biography) knowledge, have not been sufficiently examined. However, a careful evaluation of early narration literature reveals that a significant portion of information regarding the life of the Prophet was transmitted to subsequent generations through female Companions. Within this context, 'A'isha bint Abi Bakr stands out as a prominent figure in the transmission of *Siyah* knowledge due to the sheer volume of her narrations and her scholarly authority. Her long presence in the Household of Prophethood and her close witness to the Prophet's life have enhanced the scope and evidentiary value of her narrations.

This study aims to elucidate the role of female narrators in the transmission of *Siyah* knowledge in early Islamic history through the narrations of 'A'isha. A historical and text-centered methodology has been adopted, involving a comparative analysis of narrations found in *hadith*, *Siyah*, and *tabaqat* (biographical) literature. In this regard, 'A'isha's scholarly circle and narration tradition have been evaluated, with particular focus on reports transmitted through narrators such as Urwa b. al-Zubayr, al-Qasim b. Muhammad b. Abi Bakr, 'Amra bint Abd al-Rahman, and al-Aswad b. Yazid.

The analyzed reports demonstrate that 'A'isha provided extensive material for the transmission of *Siyah* knowledge. Detailed information regarding the onset of revelation, the early years of the Islamic call, the process of the *Hijra* (migration), several military expeditions (*ghazawat*), and the domestic life of the Prophet reached later generations largely through her reports. A significant portion of these narrations was incorporated into early *Siyah* and *hadith* literature via her students.

In conclusion, 'A'isha's narrations hold a vital position in the shaping of historical knowledge concerning the life of the Prophet. The data she transmitted has contributed to a clearer understanding of various facets of the *Siyah* narrative, thereby rendering the intellectual heritage of female narrators in the early Islamic scholarly tradition more visible.

Keywords: Siyah, 'A'isha, Female Narrators, Tradition of Narration, Prophetic Biography.

İLİMDEN İKTİDARA ÖNCÜ BİR KADIN LİDER: SİTTU'L-HURRA'NIN ENTELEKTÜEL VE SİYASİ PORTRESİ

Hacer ARSLAN

Araştırma Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hacer.arslan@kilis.edu.tr, 0009-0000-1747-9693

Özet

İslâm düşünce ve ilim geleneğinde kadınların konumu genellikle telif edilen eserler veya himaye ettikleri vakıflar üzerinden okunmuştur. Ancak bu çerçevenin dışında kalarak tarihsel kırılma anlarında doğrudan siyasi ve askerî inisiyatif alan kadın şahsiyetlerin varlığı, tarih yazımında yeterince aydınlatılamamıştır. Bu bağlamda, XVI. yüzyıl Kuzey Afrika ve Akdeniz jeopolitiğine yön veren, Tıtvân hâkimesi ve Sittu'l-Hurra olarak tanınan Aişe bint Ali b. Râşid'in hayatı, kadının entelektüel birikiminin siyasî ve idarî alanda bir yetkinliğe ve etkiye nasıl dönüşebildiğini gösteren örneklerden biridir. Bununla birlikte, Sittu'l-Hurra'nın tarihsel imajı çoğunlukla askerî başarıları ve deniz cihadı üzerinden şekillenmiştir. Onun sahip olduğu entelektüel birikimin ve aldığı eğitimin siyasi kimliğindeki rolü ise büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Oysa onun liderlik kabiliyetinin gerisinde, Şafşavan'da dönemin seçkin âlimlerinden aldığı nitelikli eğitim ve Endülüs-Mağrib senteziyle yoğrulmuş entelektüel bir vizyonun yattığı görülmektedir. Bu çalışma, Sittu'l-Hurra'nın erken dönemde devrin önemli âlimlerinden aldığı eğitimin ve kazandığı entelektüel birikimin, onun idari kararlarına, diplomatik manevralarına ve liderlik vasfına olan etkisini ele almaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, kadının ilim geleneği içerisindeki konumunun siyaset ve strateji alanındaki yansımalarının ortaya konulması hedeflenmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi kullanılmıştır. Sittu'l-Hurra dönemini ele alan tarih kitapları, arşiv belgeleri ve İspanyol kaynaklar incelenmiş ve çözümlenmiştir. Elde edilen veriler, Sittu'l-Hurra'nın yerel bir idareci olmanın ötesine geçerek uluslararası ittifaklar kurabilen, deniz cihadını yönlendiren ve dış ticareti yönetebilen bir yetkinliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Çalışma sonucunda Sittu'l-Hurra'nın iktidar meşruiyetinin sadece soyu veya yapmış olduğu diplomatik evliliklerden kaynaklanmadığı görülmüştür. Bilakis bu durumun onun sahip olduğu yönetim kabiliyeti, bilgisi, siyaset anlayışı ve hakla kurduğu iyi ilişkilerin bir sonucu olduğu anlaşılmıştır. Sittu'l-Hurra, İslâm tarihi araştırmalarında kadın faktörünün çok boyutlu etkilerini anlamak ve düşünce geleneğimizde iz bırakan öncü kadınların portrelerini görünür kılmak adına değerli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Entelektüel ve İlmî Birikim, Endülüs ve Mağrib, Kadın ve İktidar, Tıtvân Hâkimesi, Sittu'l-Hurra.

A PIONEERING FEMALE LEADER FROM SCHOLARSHIP TO POLITICAL POWER: THE INTELLECTUAL AND POLITICAL PROFILE OF SITT AL-HURRA

Abstract

In the Islamic intellectual and scholarly tradition, the position of women has generally been examined through the works they authored or the endowments they sponsored. However, the presence of female figures who, outside this framework, directly assumed political and military initiatives at critical turning points in history has not been adequately illuminated in historiography. In this context, the life of Aisha bint Ali ibn Rashid, the ruler of Tétouan, known as Sitt al-Hurra, represents one of the examples demonstrating how a woman's intellectual accumulation could be transformed into competence and influence in the political and administrative spheres in the geopolitical context of sixteenth-century North Africa and the Mediterranean. Nevertheless, the historical image of Sitt al-Hurra has largely been shaped around her military achievements and maritime jihad. The role of her intellectual background and education in shaping her political identity has, by contrast, been largely overlooked. Yet, underlying her leadership abilities was the high-quality education she received from prominent scholars of her time in Shafshawan, as well as an intellectual vision shaped by the synthesis of Andalusian and Maghribi traditions. This study examines the influence of the education Sitt al-Hurra received from prominent scholars at an early stage of her life and the intellectual accumulation she acquired on her administrative decisions, diplomatic manoeuvres, and leadership qualities. Accordingly, the study aims to reveal the implications of women's position within the scholarly tradition for the spheres of politics and strategy. Textual analysis, one of the qualitative research methods, was employed in the study. Historical works dealing with the period of Sitt al-Hurra, archival documents, and Spanish sources were examined and analysed. The findings indicate that Sitt al-Hurra possessed a level of competence that enabled her to transcend the role of a local ruler, establish international alliances, direct maritime jihad, and manage foreign trade. The study concludes that Sitt al-Hurra's legitimacy of rule was not derived solely from her lineage or the diplomatic marriages she contracted. Rather, it was found to have resulted from her administrative capabilities, knowledge, understanding of politics, and sound relations with the populace. Sitt al-Hurra emerges as a valuable case for understanding the multidimensional impact of women in studies of Islamic history and for bringing into greater visibility the portraits of pioneering women who left their mark on the intellectual tradition.

Keywords: Intellectual and Scholarly Background, Andalusia and the Maghreb, Women and Power, Governor of Tetouan, Sitt al-Hurra.

TÂBİÎN DÖNEMİNDE KADIN BİR ÂLİM KİMLİĞİ: AMRE BİNT ABDURRAHMAN'IN İLMÎ MİRASI

Abdullah ÇELİK

Doç. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Bolu, Türkiye, abdullahcelik@ibu.edu.tr, 0000-0002-2669-3082

Özet

İslam ilim tarihinin inşa süreci olan tâbiîn dönemi, kurucu nesilden devralınan bilginin sistemleştiği ve kurumsallaştığı bir evreyi temsil eder. Bu evrenin en stratejik figürlerinden biri, Hz. Aişe'nin eğitim halkasında yetişmiş hane-i saadetle kurduğu yakın bağ sayesinde nebevî mirasa doğrudan vakıf olmuş Amre bint Abdurrahman'dır. Bu çalışma, Amre bint Abdurrahman'ın sadece bir rivayet taşıyıcısı değil aynı zamanda Medine fıkhının şekillenmesinde otorite kabul edilen müçtehit bir kadın alim kimliğini incelemeyi merkezine almaktadır. Çalışmanın temel problemi, kadın alimlerin hadis tarihindeki rollerinin genellikle niceliksel bir veri olarak ele alınması ve sahip oldukları fıkhî derinlik ile metodolojik etkilerinin yeterince vurgulanmamasıdır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, Amre'nin Hz. Aişe'den devraldığı ilmî müktesebatı nasıl bir süzgeçten geçirdiğini ve bu bilginin resmî hadis tedvinindeki tayin edici rolünü analiz etmektir. Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi ve tarihsel eleştiri yöntemi kullanılmıştır. Başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel rical ve tabakat eserleri taranarak, Amre'nin rivayet ettiği hadislerin fıkhî muhtevası ve bu rivayetlerin Medine fukahası üzerindeki dönüştürücü gücü takip edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Amre bint Abdurrahman'ın döneminin devlet başkanı Ömer b. Abdülaziz tarafından "Hz. Aişe'nin hadislerini en iyi bilen kişi" olarak tescillendiğini ve resmî tedvin sürecinde birincil referans noktası kabul edildiğini göstermektedir. Özellikle hırsızlık haddi, aile hukuku ve hac menâsiki gibi konularda erkek meslektaşlarının görüşlerini tashih etmesi, onun metin tenkidi ve hukukî istinbat konusundaki yüksek yetkinliğini kanıtlamaktadır. Sonuç olarak Amre, hadislerin metin ve muhteva analizinde bir otorite olarak Zührî ve Yahya b. Said el-Ensârî gibi devrin büyük muhaddislerini yetiştirerek ilim halkasının merkezinde yer almıştır. Onun ilmî mirası, Tâbiîn döneminde kadın alim kimliğinin, dinî ilimlerin sadece nakil boyutunda değil, hukukî ve metodolojik inşasında da ne denli kurucu bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Amre bint Abdurrahman'ın şahsında, hadis ilmindeki kadın emeğinin entelektüel derinliğini yeniden konumlandırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Amre bint Abdurrahman, Hadis İlmi, Tâbiîn, Hz. Aişe, Kadın Alimler, Medine Fıkhı.

FEMALE SCHOLARLY IDENTITY IN THE PERIOD OF THE TĀBIʿŪN: THE INTELLECTUAL LEGACY OF ʿAMRAH BINT ʿABDIRRAḤMĀN

Abstract

The period of the *Tābiʿūn*, which constitutes the foundational phase of Islamic intellectual history, represents an era in which the knowledge inherited from the founding generation became systematized and institutionalized. One of the most strategic figures of this era is ʿAmrah bint ʿAbdirraḥmān, who was raised in the educational circle of ʿĀ'ishah bint Abī Bakr and gained direct access to the Prophetic legacy through her close ties to the Household of the Prophet (*Ahl al-Bayt*). This study focuses on examining the identity of ʿAmrah bint ʿAbdirraḥmān not merely as a transmitter of narrations (*rāwī*), but as a female jurist (*mujtahidah*) who was recognized as an authority in the formation of Medinese jurisprudence (*fiqh*). The primary problem of this research is that the role of female scholars in the history of *Ḥadīth* is often treated as quantitative data, while their legal depth and methodological influence remain insufficiently emphasized. In this context, the main objective of the research is to analyze how ʿAmrah filtered the scholarly corpus she inherited from ʿĀ'ishah and the decisive role this knowledge played in the official codification (*tadwīn*) of *ḥadīth*. Utilizing qualitative research techniques, specifically document analysis and the historical-critical method, the study surveys primary *rijāl* and *ṭabaqāt* literature—predominantly the *Kutub al-Sittah*—to trace the jurisprudential content of ʿAmrah's narrations and their transformative impact on the Seven Jurists of Medina (*al-Fuqahā' al-Sabʿah*). The findings of the research demonstrate that ʿAmrah bint ʿAbdirraḥmān was officially endorsed by the Caliph ʿUmar ibn ʿAbd al-ʿAzīz as "the most knowledgeable person regarding the narrations of ʿĀ'ishah" and was accepted as a primary point of reference during the official codification process. Her correction of the views of her male contemporaries, particularly on matters such as the prescribed punishment for theft (*ḥadd al-sirqah*), family law, and the rituals of pilgrimage (*manāsik al-ḥajj*), proves her high competence in textual criticism (*naqd*) and legal deduction (*istinbāṭ*). Consequently, as an authority in the analysis of both the text (*matn*) and content of *ḥadīth*, ʿAmrah occupied a central position in the scholarly milieu, mentoring prominent traditionists of the era such as al-Zuhrī and Yaḥyā ibn Saʿīd al-Anṣārī. Her intellectual legacy reveals that female scholarly identity in the period of the *Tābiʿūn* was a foundational element not only in the transmission of religious sciences but also in their legal and methodological construction. This study aims to reposition the intellectual depth of female labor in *Ḥadīth* studies through the persona of ʿAmrah bint ʿAbdirraḥmān.

Keywords: ʿAmrah bint ʿAbdirraḥmān, Ḥadīth Studies, Tābiʿūn, ʿĀ'ishah bint Abī Bakr, Female Scholars, Medinese Fiqh.

İSLÂM TARİHİNDE "İZ BIRAKAN" BİR ÖZNE: NUSEYBE BİNT KA'B (ÜMMÜ UMÂRE) VE HADİS İLMİNDEKİ KONUMU

Ahmet Emre AYDINLI

Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ahmetemreaydinli@aksaray.edu.tr , 0009-0003-3039-6544

Özet

Nüseybe bint Kâ'b el-Mâziniyye (r.anhâ), yaygın künyesiyle Ümmü Umâre, İslâm tarihinin en cesur ve çok yönlü kadın figürlerinden biri olarak hem savaş meydanlarındaki kahramanlığı hem de ilmî derinliğiyle müstesna bir konuma sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı, Ümmü Umâre'nin Uhud, Huneyn ve Yemâme savaşlarında gösterdiği askerî dehanın ötesine geçerek, onun Hadis ilmi alanındaki otoritesini, güvenilirliğini (sika) ve sünnetin intikalindeki kritik rolünü akademik bir perspektifle ortaya koymaktır. Çalışma, özellikle kadın sahâbîlerin dinî ilimlerin inşasındaki aktif rollerini Ümmü Umâre özelinde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmada yöntem olarak, nitel araştırma tekniklerinden literatür taraması ve belge analizi tercih edilmiştir. Bu kapsamda, başta *Sünen-i Erbaa* (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce) olmak üzere temel hadis kaynakları, tabakat eserleri ve siyer kaynakları taranmıştır. Ümmü Umâre'den nakledilen rivayetler tespit edilerek, bu rivayetlerin isnad zinciri ve metin içeriği fıkıh ve ahlâk literatürü bağlamında tahlil edilmiştir.

Ümmü Umâre, hadis literatüründe sadece bir râvi değil, aynı zamanda vahyin nüzul sürecini tetikleyen sorgulayıcı bir özne olarak öne çıkar. Kur'an'ın hitap dilindeki kapsayıcılığa dair Resulullah'a yönelttiği tarihî soru, Müslüman kadın ve erkeklerin dinî sorumluluk ve mükâfatlarda eşitliğini beyan eden Ahzâb Sûresi 35. ayetinin nazil olmasına vesile olmuştur. Onun bu vizyoner duruşu, İslâmî ilimlerde kadının konumunun inşasında kurucu bir öneme sahiptir. İlmî güvenilirliği hadis imamları tarafından tescillenmiş olan Ümmü Umâre'nin rivayetleri; özellikle oruçlunun yanındakilere meleklerin dua edeceğine dair nakliyle fıkıh literatüründe sarsılmaz bir yer edinmiştir. Kendisinden hadis nakleden talebeleri arasında torunu Abbâd b. Temîm, yeğeni Hâris b. Abdullah ve meşhur tâbii otoritesi İkrime el-Berberî'nin bulunması, onun ilmî mirasının geniş bir isnad zinciriyle korunduğunu göstermektedir. Bu bildiri sonucunda, Ümmü Umâre'nin şahsında, İslâm'ın ilk asrında kadının pasif bir figür olmaktan ziyade, dinin hem fiilî savunmasında hem de ilmî muhafazasında nasıl "iz bırakan" bir otoriteye dönüştüğü kaynaklar ışığında kanıtlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ümmü Umâre, Nüseybe bint Ka'b, Hadis Rivayeti, Ahzâb 35, Kadın Sahâbîler.

A SIGNIFICANT FIGURE IN ISLAMIC HISTORY: NUSEYBE BINT KA'B (UMMU UMARE) AND HER POSITION IN HADITH STUDIES

Abstract

Nusaybah bint Ka'b al-Maziniyyah (may Allah be pleased with her), commonly known as Umm Umara, holds a unique position as one of the bravest and most versatile female figures in Islamic history, distinguished both by her heroism on the battlefield and her scholarly depth. The primary aim of this study is to go beyond Umm Umara's military prowess demonstrated in the battles of Uhud, Hunayn and Yamama, and to highlight, from an academic perspective, her authority and reliability (sika) in the field of Hadith, as well as her critical role in the transmission of the Sunnah. The study aims to analyse, specifically through the case of Umm Umara, the active roles played by female Companions in the development of religious sciences.

In terms of methodology, qualitative research techniques such as literature review and document analysis have been employed. Within this scope, primary Hadith sources—notably the Sunan al-Arba'a (Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i and Ibn Majah)—as well as biographical works and Sirah sources have been examined. Narratives attributed to Umm Umara were identified, and the chains of transmission and textual content of these narratives were analysed within the context of fiqh and ethics literature.

In hadith literature, Umm Umara stands out not merely as a narrator, but also as an inquisitive figure who triggered the process of the revelation of the Quran. The historical question she posed to the Prophet regarding the inclusivity of the Qur'an's address led to the revelation of verse 35 of Surah Al-Ahzab, which declares the equality of Muslim women and men in religious responsibilities and rewards. Her visionary stance holds a foundational importance in the construction of women's status within Islamic scholarship. The narrations of Umm Umara, whose scholarly reliability has been attested by the hadith scholars, have secured an unshakeable place in the fiqh literature, particularly through her transmission regarding the angels' supplication for those accompanying a fasting person. The fact that her students who transmitted hadiths from her included her grandson Abbad b. Tamim, her nephew Haris b. Abdullah, and the renowned Tabi'i authority Ikrimah al-Berberi demonstrates that her scholarly legacy has been preserved through a broad chain of transmission. As a result of this paper, it is demonstrated, in the person of Umm Umara, that in the first century of Islam, women were not merely passive figures, but rather transformed into 'influential' authorities in both the practical defence and the scholarly preservation of the religion, as evidenced by the sources.

Keywords : Umm Umara, Nuseyba bint Ka'b, Hadith Narration, Ahzab 35, Female Companions.

İSLAM İLİM GELENEĞİNDE KADIN ÂLİMLERİN ENTELEKTÜEL AĞLARI: RİVAYET VE İCAZET İLİŞKİLERİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Melek COŞGUN SOLAK

Öğr.Gör.Dr., Yozgat Bozok Üniversite , melek.cosgun@bozok.edu.tr, 0000-0001-6249-5043.

Özet

Bu çalışma, İslam ilim geleneğinde kadın âlimlerin entelektüel konumunu, rivayet ve icazet ilişkileri çerçevesinde sosyolojik bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, klasik dönemde kadın âlimlerin bilgi üretimi ve aktarım süreçlerinde üstlendikleri rollerin hangi sosyal ve epistemik ağlar içerisinde şekillendiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ (ö. 81/700) ve Kerîme el-Mervezziyye (ö. 463/1070) örnekleri üzerinden kadın âlimlerin ilmi otoriteyi nasıl inşa ettikleri, bu otoritenin hangi ilişkisel mekanizmalar aracılığıyla sürdürüldüğü ve ilim geleneği içerisindeki konumlarının nasıl belirlendiği analiz edilmektedir. Araştırma, Pierre Bourdieu'nun "alan" ve "sembolik sermaye" kavramları ile sosyal ağ teorisinin temel varsayımlarını bir araya getiren bütünleşik bir kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. Bu çerçevede hadis rivayet zincirleri ve icazet ilişkileri yalnızca bilgi aktarımını sağlayan teknik yapılar olarak değil, aynı zamanda ilmi otoritenin üretildiği, meşrulaştırıldığı ve dolaşıma sokulduğu sosyal ağlar olarak ele alınmaktadır. Yöntem olarak tabakât literatürü, isnad zincirleri ve icazet kayıtları üzerinden yürütülen nitel metin analizi benimsenmiştir. Çalışmanın başlıca sınırlılığı, kadın âlimlere ilişkin verilerin büyük ölçüde erkek müellifler aracılığıyla aktarılmış olması ve mevcut verilerin parçalı ve dağınık bir nitelik arz etmesidir. Elde edilen bulgular, kadın âlimlerin hadis ilminde pasif aktarıcılar olmadığını; aksine güvenilirlik, süreklilik ve otorite inşasında aktif ve belirleyici roller üstlendiklerini göstermektedir. Ümmü'd-Derdâ'nın Şam ilim çevrelerindeki etkisi ve Kerîme el-Mervezziyye'nin Sahîh-i Buhârî rivayetindeki merkezi konumu, kadın âlimlerin ilmi ağlarda yüksek düzeyde sembolik sermaye biriktirdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, İslam ilim geleneğinde kadın âlimlerin entelektüel katkılarını sosyolojik bir perspektifle yeniden değerlendirmeyi ve bu katkıların görünürlüğünü artırmayı önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Âlimler, Hadis Rivayeti, İcazet, Sosyal Ağ Teorisi, Sembolik Sermaye

INTELLECTUAL NETWORKS OF FEMALE SCHOLARS IN THE ISLAMIC SCHOLARLY TRADITION: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS THROUGH TRANSMISSION (RIWĀYA) AND IJĀZA RELATIONS

Abstract

This study aims to examine the intellectual position of female scholars in the Islamic scholarly tradition through a sociological analysis of transmission (riwāya) and ijāza networks. The main research problem is to explore how the roles of female scholars in knowledge production and transmission were shaped within specific social and epistemic networks in the classical period. In this context, the study focuses on Umm al-Dardāʾ al-Ṣughrā (d. 81/700) and Karīma al-Marwaziyya (d. 463/1070) to analyze how female scholars constructed scholarly authority, how this authority was maintained through relational mechanisms, and how their positions within the scholarly tradition were determined. The theoretical framework integrates Pierre Bourdieu's concepts of "field" and "symbolic capital" with key assumptions of social network theory. Accordingly, hadith transmission chains and ijāza relations are considered not merely as technical mechanisms of knowledge transmission, but also as social networks through which scholarly authority is produced, legitimized, and circulated. The study employs a qualitative, text-based methodology, drawing on biographical dictionaries (ṭabaqāt), isnād chains, and ijāza records. A major limitation lies in the fact that available data are largely mediated by male authors and remain fragmented and dispersed. The findings demonstrate that female scholars were not passive transmitters of knowledge; rather, they played active and decisive roles in establishing reliability, continuity, and authority in hadith scholarship. Umm al-Dardāʾ's influence in the scholarly circles of Damascus and Karīma al-Marwaziyya's central role in the transmission of Ṣaḥīḥ al-Bukhārī indicate that women accumulated significant symbolic capital within scholarly networks. In conclusion, this study proposes a sociological reassessment of female scholars' intellectual contributions and seeks to enhance their visibility within the Islamic intellectual tradition.

Keywords: Female Scholars, Hadith Transmission, Ijaza, Social Network Theory, Symbolic Capital

TÂBİÎN DÖNEMİ KADIN MUHADDİSLERİNDEN ÜMMÜ'D-DERDÂ ES-SUĞRÂ'NIN İLMÎ ŞAHSİYETİ VE HADİS MİRASI

Şule SOYAL ŞENOL

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Bartın İl Müftülüğü, bisenol@hotmail.com, 0000-0002-9726-9924

Özet

Bu çalışma, erken dönem İslâm ilim geleneğinde kadın âlimlerin rolünü görünür kılmayı amaçlayarak, tâbiîn neslinin önde gelen isimlerinden Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ'nın (Hüceyme bint Huyey, ö. 81/700) biyografisini, ilmî faaliyetlerini ve rivayet mirasını incelemektedir. Bu çalışma, onun bu çok boyutlu mirasını görünür kılarak, İslâm ilim geleneğinde kadınların oynadığı rolün daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Araştırmada iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. Öncelikle, klasik biyografi ve ricâl kaynaklarından (tabakât) yararlanılarak Ümmü'd-Derdâ'nın hayatı, yetişme tarzı ve ilmî çevresi tarihsel bir perspektifle ortaya konmuştur. Ardından, çalışmanın ana eksenini oluşturan hadis rivayetlerinin analizine geçilmiştir. Kütüb-i Sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarındaki rivayetleri tespit edilmiş, bu rivayetler konu başlıklarına göre tasnif edilerek içerik analizi yapılmıştır. Ayrıca rivayet zincirleri üzerinden hoca-talebe ilişkileri incelenerek ilmî çevresi ve etkisi ortaya konulmuştur.

Elde edilen bulgular, Ümmü'd-Derdâ'nın ilmî faaliyetlerinin sadece hadis rivayetiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda fetva veren bir fakih ve zühd hayatıyla örneklik teşkil eden bir mürebbiye olduğunu ortaya koymaktadır. Eser telif etmemiş olmakla birlikte, Kütüb-i Sitte'de yer alan rivâyet ve bab başlıkları, onun ilmî otoritesini göstermektedir. Rivâyetlerinin; ahlak (güzel ahlak, yumuşak huyluluk), ibadet (namaz, oruç), itikad ve tefsir gibi 22 farklı tematik başlık altında toplandığı görülmüştür. Bu rivâyetler, onun zühd odaklı dindarlık ve toplumsal barış anlayışını önceleyen ilmî perspektifini yansıtmaktadır.

Ümmü'd-Derdâ'nın entelektüel mirası, kendisinden hadis rivayet eden geniş ve seçkin bir talebe halkasında yaşamış; bu katkısı, güçlü ve yaygın râvi ağıyla somutlaşmıştır. Sahâbeden Hz. Âişe, Ebû Hüreyre ve Selmân-ı Fârisî gibi isimlerden hadis almış; Mekhûl eş-Şâmî, Ebû Kılâbe el-Cürmî ve Recâ' b. Hayve gibi devrin önemli âlimleri kendisinden rivayette bulunmuştur. Bu durum, onun özellikle Dımaşk merkezli ilim geleneği içinde etkili bir ilim halkası oluşturduğunu göstermektedir. Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ, sadece bir sahâbe eşi olarak değil, bağımsız ilmî otoritesi, derin fıkıh birikimi, zühdî hayat tarzı ve yetiştirdiği âlimlerle erken dönem İslâm ilim tarihinin şekillenmesine katkıda bulunan öncü bir kadın âlimdir.

Anahtar Kelimeler: Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ, Hadis, Tâbiîn, Kadın Âlimler.

THE SCHOLARLY PERSONALITY AND HADITH LEGACY OF UMM AL-DARDA AL-SUGHRA: A FEMALE JURIST AND TRADITIONIST OF THE TABI'UN PERIOD

Abstract

This study aims to highlight the role of female scholars in the early Islamic scholarly tradition by examining the biography, scholarly activities, and narrated legacy of Umm al-Darda al-Sughra (Hujayma bint Huyey, d. 81/700), one of the leading figures of the Tabi'un generation. By making her multifaceted legacy visible, this study aims to contribute to a more comprehensive understanding of the role women played in the Islamic scholarly tradition.

A two-stage method was followed in the research. First, Ümmü'd-Derdâ's life, upbringing, and scholarly circle were presented from a historical perspective, drawing on classical biographical and rical sources (tabakât). Then, the analysis of the hadith narrations, which form the main axis of the study, was undertaken. The narrations in fundamental hadith sources, particularly the Kütüb-i Sitte, were identified, classified according to subject headings, and analyzed for content. Furthermore, the teacher-student relationships were examined through the chains of narration, revealing her scholarly circle and influence.

The findings reveal that Umm al-Darda's scholarly activities were not limited to narrating hadiths, but that she was also a jurist who issued fatwas and a teacher who set an example through her ascetic lifestyle. Although she did not author any works, the narrations and chapter headings found in the Six Books demonstrate her scholarly authority. Her narrations have been grouped under 22 different thematic headings, such as ethics (good character, gentleness), worship (prayer, fasting), creed, and exegesis. These narrations reflect her scholarly perspective, which prioritized asceticism-centered piety and social peace.

The intellectual legacy of Umm al-Dardaa lived on through a large and distinguished circle of students who narrated hadith from her; this contribution was embodied in a strong and widespread network of narrators. She received hadith from Companions such as Aisha, Abu Huraira, and Salman al-Farsi; and prominent scholars of the era, such as Mekhul al-Shami, Abu Kilaba al-Jurmi, and Rija b. Haywa, narrated from her. This shows that he formed an influential circle of knowledge, particularly within the Damascus-centered scholarly tradition. Umm al-Darda al-Sughra was not only the wife of a Companion, but also a pioneering female scholar who contributed to the shaping of early Islamic intellectual history through her independent scholarly authority, deep knowledge of fiqh, ascetic lifestyle, and the scholars she trained.

Keywords: Umm al-Darda al-Sughra, Hadith, Tabi'un, Female Scholars.

SAHÂBEDEN TÂBİÛNA HADİS İNTİKALİNDE KADIN HALKASI: ÜMMÜ ATIYYE EL-ENSÂRİYYE (ö. 70/689) VE HAFSA BİNT SÎRÎN (ö. 101/719) RİVAYETLERİNİN ANALİZİ

Hatice BARLAS

Araştırma Görevlisi, Bayburt Üniversitesi, htcebrls23@gmail.com, 0000-0002-2907-2687

Özet

Hicrî 14-16 (635-637) yılları arasında ordugâh şehri olarak inşa edilen Basra, kısa sürede İslâmî ilimlerin merkezi haline gelmiştir. Kuruluşundan itibaren erkek ve kadın sahâbîlerin farklı nedenlerle yaptıkları rihleler sayesinde şehir, Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisiyle tanışmıştır. Basra'ya gelen hanım sahâbîlerden biri de Medineli ilk Müslümanlardan olan Ümmü Atıyye Nüseybe bint el-Hâris el-Ensâriyye'dir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Basra'ya yerleşen ve kaynaklarda 'Basralı hanım sahâbîler' arasında zikredilen Ümmü Atıyye burada hadis nakletmek ve fıkıh öğretmek suretiyle sistematik bir eğitim faaliyeti yürütmüştür. Özellikle Basralı kadınların eğitimine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun Basra'ya geldiğini duyan Hafsa bint Sîrîn'in bizzat yanına giderek kendisinden hadis alması ve Medine'de uygulanıp da Basra'da farklı amel edilen meseleleri ona sorması bu duruma örnektir.

Ümmü Atıyye Medine'nin ilmini Basra'ya taşımış; Hafsa ve kendisi gibi Ümmü Atıyye'den rivayette öne çıkan kardeşi Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) de ondan aldıkları ilmi sonraki nesillere aktarmıştır. Basra'da ilmiyle temâyüz eden Hafsa; Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), Hişâm b. Hassân (ö. 148/765) gibi otorite isimlerin kendisinden hadis naklettiği ve farklı mevzularda danıştıkları 'fakîhe' bir tâbiîdir. Hafsa'nın Ümmü Atıyye kanalıyla naklettiği rivayetler ölünün yıkanması-teçhizi, ölen kocanın ardından yas tutma ve sonrasında yapılacaklar, hayız halleri, kadınların bayram namazlarına katılımı, dışarı çıkarken cilbab giymeleri gibi hem ibadet hem de sosyal hayatı içeren fıkhî ağırlıklı meselelerdir. Bu rivayetler çoğunlukla kadına yönelik hükümleri barındırması bakımından da dikkat çekicidir. Özellikle Hz. Peygamber'in kızının cenazesinin hazırlanmasıyla ilgili Ümmü Atıyye kaynaklı rivayetler, Hafsa vasıtasıyla detaylandırılmış ve bu ayrıntılar cenaze ahkamının temel dayanaklarından sayılmıştır.

Bu bildiri, sahabe neslinden tâbiûna hadis naklinde "kadın halkası"nın güçlü temsilcilerinden olan Ümmü Atıyye ve talebesi Hafsa arasındaki rivayet akışının Kütüb-i Tis'a çerçevesinde inceleyerek, kadınların hadis naklinin yanı sıra fıkhî hükümlerin oluşumundaki etkisini teyit etmeyi hedeflemektedir. Çalışmada, aynı hocanın halkasında bulunan Hafsa ve kardeşi Muhammed b. Sîrîn'in nakilleri mukayese edilecek; bilhassa cenazenin teçhiziyle ilgili rivayetlerde belirginleşen pratik ayrıntılar üzerinden ilmin kadından kadına intikalindeki ayrıntılar analiz edilecektir. Böylece Ümmü Atıyye'nin

Basra'da naklettiği rivayetleri ve bunları sonraki nesillere aktarmada köprü rolü üstlenen Hafsa bint Sîrîn'in Basra hadis ekolündeki yeri tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ümmü Atıyye, Hafsa bint Sîrîn, Basra, Kadın Râviler

A FEMALE LINK IN THE TRANSMISSION OF HADITH FROM COMPANIONS TO SUCCESSORS: AN ANALYSIS OF THE NARRATIONS OF UMM 'ATIYYAH AL-ANSARIYYAH (D. 70/689) AND HAFSAH BINT SIRIN (D. 101/719)

Abstract

Basra, established as an amsar (garrison city) between 14-16 AH (635-637 AD), swiftly emerged as a prominent bastion of Islamic sciences. From its inception, the city was introduced to the Prophetic Sunnah and Hadith through the migrations and scholarly travels of both male and female Companions. Among the eminent Sahabiyat who settled in Basra following the demise of the Prophet (pbuh) was Umm 'Atiyyah Nusaybah bint al-Harith al-Ansariyyah. Documented in historical sources as one of the 'female Companions of Basra', she spearheaded systematic educational endeavors by narrating hadiths and imparting fiqh (jurisprudence), particularly fostering the intellectual development of Basran women. A salient example of this pedagogical influence is Hafsah bint Sirin, who sought out Umm 'Atiyyah to acquire hadith and to investigate the nuances of Medinese practices that differed from those implemented in Basra.

Umm 'Atiyyah essentially transplanted the scholarly tradition of Medina to Basra; subsequently, Hafsah and her brother Muhammad b. Sirin (d. 110/728) -a distinguished figure in his own right- propagated the knowledge inherited from her to succeeding generations. Distinguishing herself within the Basran scholarly milieu, Hafsah was a preeminent faqihah of the Tabi'un generation, frequently consulted by authoritative figures such as Ayyub al-Sakhtiyani (d. 131/749), 'Asim al-Ahwal (ö. 142/759) and Hisham b. Hassan (ö. 148/765). The reports transmitted by Hafsah via Umm 'Atiyyah primarily concern juridical matters spanning both ritual worship and social conduct, including the ritual washing of the deceased, mourning rites (iddah), and women's participation in communal prayers. These narrations are of paramount importance as they constitute the foundational pillars of ahkam al-jana'iz (funeral rites) within Islamic law.

This paper seeks to elucidate the pivotal role of women not only in the transmission of hadith but also in the formulation of legal doctrines. By examining the narratological flow between Umm 'Atiyyah -a formidable link in the 'female chain' of transmission- and her disciple Hafsah within the framework of the Kutub al-Tis'ah, this study analyzes the nuances of female-to-female pedagogy. Furthermore, by comparing the transmissions of

Hafsah with those of her brother Muhammad b. Sirin, this research identifies the unique position of Hafsah bint Sirin as a vital bridge in the Basra school of hadith.

Keywords: Umm ʻAtiyyah, Hafsah bint Sirin, Basra, Female Narrators

ÜMMÜ SELEME'NİN RİVAYETLERİ BAĞLAMINDA KADINLARIN NÜZÛL SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Mustafa ÖZYİĞİT

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafaozyigit056@gmail.com, 0009-0007-9508-6984

Özet

Çalışma, vahyin nüzûl sürecinde kadınların konumunu ve katkılarını, Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olan Ümmü Seleme'nin rivayetleri merkezinde incelemektedir. Klasik nüzûl literatürü ve sebeb-i nüzûl rivayetleri incelendiğinde vahyin tarihsel bağlamının çoğunlukla erkek sahâbîlerin tecrübeleri üzerinden aktarıldığı görülmektedir. Buna karşılık bazı âyetlerin iniş sürecinde kadınların doğrudan soru, talep, itiraz veya toplumsal bir ihtiyaç dile getirme yoluyla etkin rol oynadıkları dikkat çekmektedir. Ancak bu katkılar, tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân literatüründe müstakil bir problem alanı olarak yeterince ele alınmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel problemi, vahyin teşekkül sürecinde kadınların epistemik ve toplumsal rollerinin, özellikle Ümmü Seleme'nin rivayetleri üzerinden nasıl tespit edilip ortaya konulabileceği meselesine odaklanmaktadır. Araştırmanın amacı, Ümmü Seleme'ye nispet edilen rivayetleri nüzûl bağlamı açısından analiz ederek kadınların Kur'ân âyetlerinin inişine zemin hazırlayan sosyo-dini süreçlerdeki aktif konumlarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kadınlara ilişkin hüküm ve düzenlemeleri içeren bazı âyetlerin, kadın sahâbîlerin yönelttiği sorular veya dile getirdiği beklentiler neticesinde nazil olduğu yönündeki rivayetler incelenmiştir. Böylece vahyin yalnızca pasif bir muhatap topluluğa değil aynı zamanda soru soran ve anlam talep eden bir toplumsal yapıya hitap ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup rivayet analizi ve bağlamsal tefsir yöntemi birlikte kullanılmıştır. Öncelikle hadis kaynakları, sebeb-i nüzûl literatürü ve klasik tefsir eserlerinde yer alan Ümmü Seleme rivayetleri tespit edilmiştir. Ardından bu rivayetler metin ve bağlam analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Rivayetlerin ilgili âyetlerle kurduğu ilişki, tarihsel arka plan ve toplumsal ihtiyaçlar dikkate alınarak incelenmiştir. Ümmü Seleme'nin konumu rivayetleri nakleden bir sahâbî olmanın ötesinde vahyin anlaşılma biçimi ile toplumsal hayatta karşılık bulma sürecine doğrudan temas eden bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim kadınların ibadet hayatı, toplumsal sorumlulukları, ahlâkî statüleri ve uhrevî mükâfata ilişkin konumlarının erkeklerle olan ilişkisi bağlamında yönelttikleri soruların, bazı âyetlerin nüzûl sürecinde belirleyici bir işlev üstlendiği görülmektedir. Bu çerçevede nüzûl süreci, pasif bir aktarım sürecinden ziyade toplumsal gerçeklik ile ilahî hitap arasındaki karşılıklı etkileşimin tezahürü olarak değerlendirilebilmektedir. Sonuç olarak çalışma, nüzûl sürecinin tarihsel bir arka plan meselesi değildir. Toplumsal katılım ve epistemik etkileşim süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Ümmü Seleme rivayetleri, kadınların erken İslam toplumunda dinî bilginin

oluşumuna katkı sağlayan aktörler olduğunu göstermektedir. Böylece Kur'ân'ın iniş sürecinin daha kapsayıcı ve çok boyutlu bir perspektifle yeniden değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sebeb-i Nüzûl, Sahâbî, Ümmü Seleme, Rivayet.

THE ROLE OF WOMEN IN THE PROCESS OF REVELATION IN THE CONTEXT OF UMM SALAMA'S NARRATIONS

Abstract

The study examines the position and contributions of women in the process of revelation by focusing on the narrations of Umm Salama, one of the wives of the Prophet Muḥammad. An examination of classical literature on revelation and reports concerning the occasions of revelation (*asbāb al-nuzūl*) indicates that the historical context of revelation has largely been transmitted through the experiences of male Companions. However, it is noteworthy that in the revelation process of certain verses, women assumed an active role by directly raising questions, expressing demands, voicing objections, or articulating social needs. Despite this, such contributions have not been sufficiently addressed as an independent problem area within the disciplines of tafsīr and *ʿulūm al-Qurʾān*. In this context, the main problem of the study focuses on how the epistemic and social roles of women in the formation of revelation can be identified and demonstrated, particularly through the narrations attributed to Umm Salama. The aim of the research is to analyze these narrations within their revelatory context and to reveal women's active positions within the socio-religious processes that prepared the ground for the revelation of Qurʾānic verses. Accordingly, reports indicating that certain verses related to women's rights and regulations were revealed in response to questions or expectations expressed by female Companions are examined. In doing so, the study seeks to demonstrate that revelation addressed not merely a passive audience but a social community that questioned, engaged, and sought meaning. The research adopts a qualitative methodology in which narration analysis and contextual tafsīr methods are employed together. First, narrations attributed to Umm Salama found in ḥadīth sources, *asbāb al-nuzūl* literature, and classical tafsīr works were identified. These narrations were subsequently evaluated through textual and contextual analysis. The relationship established between the narrations and the relevant verses was examined by considering their historical background and the social needs of the period. The findings indicate that Umm Salama was not merely a transmitter of reports; rather, she played a significant role in shaping both the understanding of revelation and its social implications. In particular, questions raised concerning whether women were equal to men in matters of worship, social responsibility, moral status, and eschatological reward appear to have been influential in the revelation of certain verses. This demonstrates that revelation unfolded through a dynamic interaction with social reality and that women were among the active

participants in this process. In conclusion, the study argues that the process of revelation should not be understood solely as a matter of historical background but as a process of social participation and epistemic interaction. The narrations of Umm Salama reveal that women in early Islamic society contributed to the formation of religious knowledge. Thus, the study offers the possibility of reassessing the process of Qurʾānic revelation from a more inclusive and multidimensional perspective**.**

Keywords: Tafsīr, Asbāb al-Nuzūl, Ṣaḥābī, Umm Salama, Narration.